LATVIJAS KULTŪRAS VĒSTURE

A.K.A.

Kolekcija "Kulturologija"

50541

Kolekcija "Kulturoloģija"

Latvijas kultūras vēsture

Latvijas kultūras biogrāfiskā vārdnīca

Ievads kulturoloģijā

Rainis: intelektuālā biogrāfija

2001-5
L 151

ARTURS PRIEDĪTIS

LATVIJAS KULTŪRAS VĒSTURE

No vissenākajiem laikiem līdz mūsdienām

A.K.A.

Daugavpils, 2000

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

UDK 9 L
Pr 51

0301042998

Priedītis, Arthur. History of Culture in Latvia. From Beginning until Present Day. Daugavpils: A.K.A., 2000

Приедитис Артур. История культуры Латвии. С древнейших времён до наших дней. Даугавпилс: A.K.A., 2000.

Makets – Vitauts STOČKA
Korektore – Ieva ĻEVKINA, Klāra PRIEDĪTE
Vāka noformējums – Genādijs LINS
Recenzenti – prof. L. DRIBINS, prof. J. ŠTEIMANS

Grāmatas iespiešanu kredīta formā atbalstīja
Valentīns ANDREJEVS (Daugavpils),
Aleksejs VIDAVSKIS (Daugavpils pilsētas dome).
Neatbalstīja
Sorosa fonds-Latvija (V.Tērauda),
Kultūrkapitāla fonds (M.Bērziņš).

Priedītis A. Latvijas kultūras vēsture. No vissenākajiem laikiem līdz mūsdienām.– Daugavpils: A.K.A., 2000.– 334 lpp.; il.

Pirmā grāmata par Latvijas kultūras vēsturi no vissenākajiem laikiem līdz mūsdienām. Grāmata ir sagatavota kā propedeitisks kurss, sniedzot priekšstatu par Latvijas kultūras periodizāciju, tendencēm, parādībām, personībām, speciālo literatūru. Grāmatu var izmantot kā mācību līdzekli.

ISBN 9984–582–11–6
ISBN 9984–670–85–6

© A.K.A., 2000
© Iespieddarbi, RETORIKA-A, 2000

SATURS

Priekšvārds 7

1. nodaļa. **Latvija līdz XIII gadsimtam** 11
1.1. Informācija par vissenākajiem laikiem 13
1.2. Migrācijas procesi 25
1.3. Vikingi Latvijā 28
1.4. Tautas lietišķā māksla 30
1.5. Ornaments un ornamentālā simbolika 35
1.6. Senlatviešu mitoloģija 39
Pirmās nodaļas kopsavilkums 42
Pārdomām 44
Ieteicamā literatūra 44

2. nodaļa. **Viduslaiki Latvijā. XIII–XVI gadsimts** 45
2.1. Lībiešu un senlatviešu iekarošana 47
2.2. Dzīve jaunajos apstākļos 51
2.3. Mūra arhitektūras attīstība 57
2.4. Reformācija un kultūra 60
2.5. Grāmatniecības aizsākumi 62
2.6. Varas maiņa un jaunas robežas 66
Otrās nodaļas kopsavilkums 68
Pārdomām 69
Ieteicamā literatūra 70

3. nodaļa. **Kultūra XVII–XVIII gadsimtā** 71
3.1. Iedzīvotāji un viņu intereses 73
3.2. Grāmatniecība 81
3.3. Latviešu literārās kultūras aizsākumi 88
3.4. Latvijas pirmie mākslinieki 89
3.5. Baroka pilis un baznīcas 92
3.6. Pretošanās kustība 96
3.7. Tautas garīgā pasaule 99
Trešās nodaļas kopsavilkums 105
Pārdomām 107
Ieteicamā literatūra 107

4. nodaļa. **Kultūra nacionālās konsolidācijas laikmetā** 109
4.1. Galvenās tendences 111
4.2. Klasicisms Latvijā 120
4.3. Latviešu inteliģences rašanās 125
4.4. Jaunlatviešu kustība 131
4.5. Profesionalizācija mākslā un literatūrā 139
4.6. Pārejas laikmets 153
Ceturtās nodaļas kopsavilkums 159
Pārdomām 161
Ieteicamā literatūra 161

5. nodaļa. **Lielo pārmaiņu gadsimts** 163
5.1. Jūgendstila triumfs 165
5.2. Modernisms 173
5.3. Revolūciju, karu un brīvības simbolika 183
5.4. Latvijas lauku poētika 194
5.5. Monostilistiskās kultūras gūstā 206
5.6. Latviešu kultūra emigrācijā 227
5.7. Pēcpadomju plurālisma gūstā 236
5.8. Biogrāfijas teleoloģija 260
5.9. Latvija pasaulē 269
Piektās nodaļas kopsavilkums 274
Pārdomām 277
Ieteicamā literatūra 277

Pēcvārds 279

Personu rādītājs 283

English Summary 295

Резюме 305

PRIEKŠVĀRDS

Kultūras vēsture neatkarīgi no sacerēšanas laika un autora personības vienmēr būs skatījums uz attiecīgās tautas, civilizācijas vai cilvēces iepriekšējo dzīvi, vadoties no tagadnes mērķiem un nepieciešamības.

Šo darbu esmu sarakstījis lielā mērā atsaucoties uz cittautiešu patiesi dzīvo interesi par Latvijas kultūras vēsturi. Viņu skaits, kā liecina 1997. gada augusta statistika, Latvijā pašlaik ir ļoti iespaidīgs – vairāk nekā viens miljons jeb 44,7 procenti no 2 455453 iedzīvotāju kopskaita. No cittautiešiem Latvijā tagad viskuplākā skaitā dzīvo krievi – 741274, baltkrievi – 104141, ukraiņi – 68104, poļi – 62168, lietuvieši – 34881, ebreji – 12766. Lībiešu ir 194 cilvēki, vāciešu – 3590, bet latviešu – 1 393650 cilvēki.

Tāda ir šodienas realitāte, kas totāli nosaka ne tikai tagadnes, bet vēl ilgi ietekmēs arī nākotnes mērķus un nepieciešamības visdažādākajās sfērās un tajā skaitā arī kulturoloģijā.

XX gadsimts uz mūsu planētas atkal ir kļuvis par kārtējās "lielās tautu staigāšanas" gadsimtu. Eiropu šodien nesaudzīgi dēvē par migrantu kontinentu, un Latvija no šīs globālās migrācijas nespēja izvairīties.

Esmu sastapies ar daudziem cittautiešiem, kuru vēlēšanās pēc iespējas vairāk uzzināt par mūsu zemes pagātni bijusi neliekuļota un bez nacionāli politiskajam režīmam tīkamas konjunktūras. Diemžēl visi no viņiem sūdzējās par literatūras trūkumu un grūti bija viņus pārliecināt, ka līdz šim sistemātiska pārskata par Latvijas kultūras vēsturi nav ne latviešu, ne kādā citā valodā. Mācību līdzekļu nav, jo skolās māca pasaules kultūras vēsturi, kurā latviešu kultūrai atvēlēta epizodiska vieta, nemaz nerunājot par Latvijā dzīvojošo vācbaltu, krievu, ebreju, poļu, baltkrievu garīgo mantojumu un viņu kultūras kontinuitāti mūsdienās līdzās pamatnācijai.

Grāmata varbūt netiktu sarakstīta, ja tās autors nevarētu izmantot apmēram 30 gadus ilgo pieredzi novadpētniecī-

bā, literatūrzinātnē, kulturoloģijā, aprakstot, vācot, fotogrāfējot, zīmējot etnogrāfiskas, arheoloģiskas, vēsturiskas, arhitektūras, mākslas vērtības, pierakstot vēsturisku notikumu (sākot no XIX gs. beigu un 1905. gada revolūcijas) aculiecinieku atmiņas, organizējot ekspedīcijas, seminārus, lekciju kursus, studējot arhīvu materiālus, muzeju kolekcijas un literatūru ne tikai Latvijā, bet arī citās valstīs.

Šī darba tapšanā izšķirošā nozīme ir tai pieredzei, kas gūta, piecus gadus vadot Daugavpils Pedagoģiskā institūta Latviešu filoloģijas un kultūras katedru un Multinacionālas kultūras centru.

Minētā katedra 1988. gadā uzsāka Latvijas kultūras vēstures skolotāju sagatavošanu saskaņā ar mūsu pašu izstrādāto studiju programmu.

Tas bija interesants un atbildīgs laiks, jo toreiz kultūras vēstures skolotājus vēl nekur negatavoja. Studiju programmas koncepcijas izveidē daudz palīdzēja citu pilsētu un valstu zinātnieki. Teorētiskā un metodiskā argumentācija norūdījās praktiskajā pārbaudē, jo institūtā par Latvijas kultūras vēsturi tika sagatavoti un lasīti dažāda apjoma lekciju kursi visās fakultātēs. Savukārt Multinacionālas kultūras centrā (no 1993. gada aprīļa) latviešu kultūrai līdzās nostājās krievu, ebreju, poļu, baltkrievu un citu tautu kultūras mantojums Latvijā.

Kultūras vēsture un tajā skaitā arī Latvijas kultūras vēsture integratīvi veidojas no visdažādākajiem komponentiem, jo kultūra balstās uz kultūras komponentu saliedēšanos vienā veselumā. Savukārt šo veselumu kopā satur noteiktas idejas, principi, invarianti simboliski elementi u. tml.

Latvijā līdz šim analizēti ir atsevišķi kultūras komponenti. Piemēram, mūsu rīcībā ir mākslas, literatūras, mūzikas, arhitektūras, izglītības vēstures grāmatas. Taču trūkst apkopojumu par kultūras vēsturi kā vienotu veselumu.

Kultūras jēdziens ir abstrakts jēdziens tajā ziņā, ka katrs pēc savas izpratnes var to skaidrot un saistīt ar noteiktu materiālu.

Šajā darbā priekšroku esmu devis trim kultūras vēstures materiāla atzariem.

Pirmkārt, garīgi saturiskajam (kultūras mentalitātes iezīmes, kultūras estētiskās vērtības un to izmaiņas, universālas kultūras idejas).

Otrkārt, institucionālajam (kultūras vērtību radīšanas organizatoriskās formas, virzieni).

Treškārt, morfoloģiskajam (kultūras veidu, žanru rašanās, savstarpējās saiknes un hierarhija).

Viena no Latvijas kultūras vēstures īpatnībām ir tā, ka kultūras likteni būtiski ietekmēja valstiski administratīvās varas maiņa, jo ilgi valdīja svešzemnieki. Katras jaunās varas pārstāvji Latvijā faktiski ienāca ne tikai ar savu karaspēku, bet arī ar savu nacionālo kultūru (vācu, krievu, dāņu, zviedru, poļu, t.s. padomju) un vairāk vai mazāk radikāli izmainīja kultūras attīstības vispārējo procesu. Varas, respektīvi, "oficiālās" kultūras maiņa lika izvēlēties kultūras vēsturiskā materiāla attiecīgu periodizāciju.

Šis darbs ir iecerēts kā mācību līdzeklis, tāpēc šķita svarīgi ne tik daudz pievērsties dažādām diskusijām par vienu vai otru kultūras parādību, kā iepazīstināt ar vispāratzītiem kultūras sasniegumiem, bet galvenais – palīdzēt orientēties Latvijas kultūras vēsturiskajā virzībā.

Pirmās trīs nodaļas par laiku līdz XIX gadsimtam ir sagatavotas konspektīvāk nekā ceturtā un piektā nodaļa par XIX un XX gadsimtu. Nācies novērot, ka sabiedrībā vislielākā interese ir par jaunāko laiku kultūru.

Pirmajās trijās nodaļās galvenokārt esmu balstījies uz speciālajā literatūrā pieejamajiem materiāliem un izteikto viedokli. XIX un XX gadsimta kultūras aplūkojums ir konceptuāli patstāvīgāks. Īpaši tas attiecas uz pārskatu par kultūru XX gadsimtā.

Darba sagatavošanas noslēguma posmā (1999.–2000. g.) ļoti strauji attīstījās kulturoloģija. Kultūras priekšmets tagad ir maksimalizēts, liekas, līdz galējai robežai. Ar jēdzienu "kultūra" tagad sāk apzīmēt visu cilvēcisko darbību pretstatā bioloģiskajām programmām. Kultūru tagad sāk uzskatīt par cilvēka darbības vēsturiski mainīgu sistēmu, kas nodrošina sociālās dzīves procesu visā tā daudzveidībā.

Savā darbā par Latvijas kultūras vēsturi tomēr tik maksimalizētu pieeju neizmantoju, un kultūras priekšmeta interpretācijā ir saglabājusies tradicionālā izvēle aplūkot galvenokārt cilvēciskās darbības mākslinieciski radošo sfēru.

Šī darba sarakstīšanā ļoti svētīga nozīme bija tai intelektuālajai, profesionālajai un morālajai atmosfērai, kas visus gadus laimīgi pavada Multinacionālas kultūras centra darbību un par ko visvairāk esmu pateicīgs Klārai Priedītei, Josifam Dubašinskim, Borisam Volkovičam, Sergejam Kuzņecovam, Jurim Dragūnam, Josifam Šteimanim, Ilgai Apinei, Viktoram Maksimovam, Natālijai Ivanovai, Vitautam Stoč-

kam, Vladimiram Meņšikovam, Leo Dribinam, Svetlanai Kovaļčukai, Arkādijam Fleišmanim, Romanam Alijevam, Marinai Bražņikai, Ainai Antānei, Ingai Sokolovai, Romanam Stankēvičam.

1. nodaļa

Latvija līdz XIII gadsimtam

Kad atstājām mēs savu pirmdzimteni
Tais augstos kalnos, tālos augstumos,
Mēs saulei sekojām, kur viņa noriet.

Rainis

1.1. INFORMĀCIJA PAR VISSENĀKAJIEM LAIKIEM

Aplūkojot Eiropas kartes, atklājas zīmīga aina. Latvijas (arī pārējo Baltijas valstu) mūsdienu teritorija kartēs paliek balts laukums līdz XII–XIII gadsimtam, kad ap Daugavu, Ventu, Gauju sāk norādīt vietējo cilšu nosaukumus. Ja kartēs citur Eiropā redzam valstis un pilsētas, tad Latvijas teritorijā nav nekas iezīmēts. Rodas iespaids, ka tā ir neapdzīvota zeme, kur cilvēks vēl nav spēris savus soļus.

Latvijas teritorija nav saistīta ar cilvēka ģenealoģisko attīstību no pirmatnējā cilvēka līdz Homo Sapiens. Latvijas teritorija nav fiksēta tajās kartēs, kurās atspoguļojas seno cilvēku pirmās dzīves vietas. Tās atradās Āfrikas austrumu daļā. Tur no cilvēkveidīgajiem pērtiķiem ilgas evolūcijas gaitā radies cilvēks. Pirms 35 tūkstošiem gadu mūsdienu cilvēka tips negaidīti un vienlaicīgi parādās Eiropā, Dienvidaustrumāzij, Āfrikā. Latvijas teritorija nav norādīta cilvēka ģenealoģiskajai izaugsmei veltītajās kartēs.

Latvijas teritorijā nav bijuši pasaules civilizācijas un kultūras centri. Latvijas teritorija ir balts laukums tad, kad citur ir augsta kultūra. Tā, piemēram, antīkās kultūras ģeogrāfisko robežu kartēs zemes Baltijas jūras austrumos nav bijis nepieciešams detalizēti iezīmēt.

Kartēs atrodam baltu laukumu. Sava veida tukšs laukums ir arī grāmatplauktā, jo rakstītu ziņu par Latviju līdz XIII gadsimtam tikpat kā nav.

Cilvēces vēsture ilgst apmēram 2 miljoni gadu. Taču plašāka rakstveida informācija ir tikai par cilvēka dzīves pēdējiem 5000 gadiem.

Latvijas mūsdienu teritorijā cilvēki ienāca apmēram pirms 11 000 gadiem. Viņi agrāk to nevarēja izdarīt, jo zemi klāja ledājs. Tikai pēc ledāja atkāpšanās Latvijas teritorijā varēja eksistēt cilvēks.

Rakstītu ziņu par mūsu valsts teritoriju ir par aizvadītajiem pēdējiem 2000 gadiem. Antīkās kultūras vēsturnieki

aprakstījuši ciltis pie Baltijas jūras.

Hēredots Tacits

Par baltu ciltīm pirmais rakstījis Hēredots 450. gadā pirms mūsu ēras sacerētajā darbā "Vēsture", kuras IV grāmatā lasāmi mūsdienu cilvēkam sveši etniski apzīmējumi: "Sākot no Boristenas ostas, kura atrodas Skitijas piekrastes vidusdaļā, dzīvo kalipīdi, kuri ir pa pusei grieķi, pa pusei skiti... Aiz viņiem dzīvo citi cilvēki, kurus sauc par alizoniem... bet aiz alizoniem dzīvo skitu zemkopji... un aiz viņiem dzīvo neuri... Sākot no Istras upes, Skitija vispirms robežojas ar agatirsiem, tālāk ar neuriem un androfāgiem, bet visbeidzot ar melanhleniem..." Speciālisti uzskata, ka Hēredots par neuriem dēvēja baltu ciltis, kuras tolaik dzīvojušas Okas, Dņepras un Volgas augšteces novados.

Neuri Aesti

Hēredota etnonīms "neuri" baltu cilšu apzīmējumā plašāku popularitāti nav ieguvis. Veiksmīgāks ir romiešu vēsturnieka Tacita apzīmējums "Aesti". Tas minēts viņa grāmatā "Ģermānija" (98. g.), aprakstot Baltijas jūras austrumu piekrastes iedzīvotājus. Speciālisti ir pārliecināti, ka Tacits minējis baltus. Vienīgi nav pilnīgi skaidrs, vai domāti tikai prūši jeb visas baltu ciltis. Tomēr baltus par aistiem kopš mūsu gadsimta sākuma dēvē daudz biežāk nekā par neuriem, kuru lokalizācijā ir vēl lielāka neskaidrība. Daži zinātnieki pat ierosinājuši atsacīties no etnonīma "Balti" un tā vietā lietot "Aisti". Etnonīms "Balti" mākslīgi radīts XIX gadsimta vidū un etimoloģiski neatbilst vēsturiskajai patiesībai.

Vārds "balti", kas tiek saistīts ar Baltijas jūru – Mare Balticum – ir lingvistu radīts un kopš 1845. g. tiek lietots, lai apzīmētu cilvēkus, kuri runā vai arī pagātnē ir runājuši baltu valodās,– prūšus, lietuviešus, kuršus, zemgaļus, latviešus (t.i., senos latgaļus, letgaļus jeb letus) un sēļus.

M. Gimbutiene

Tacits pirmais ieskicējis aistu kultūras portretu. Viņš stāsta, ka aistu ciltis centīgāk par ģermāņiem audzē labību, jūrmalā vāc dzintaru, zobena vietā cīnās ar rungu, uz krūtīm nēsā meža cūkas attēlu un pielūdz dievieti Māti.

Hēredota un Tacita sniegtā vēsturiskā un kulturoloģiskā informācija par senajām baltu ciltīm nav plaša, kā arī nav objektīvi pārbaudāma. Taču tā ir bijusi pietiekoši intriģējoša, lai stimulētu ļaužu sirdīm tīkamu mītu konstruēšanu nacionālās pašapziņas uzplaukuma periodos. Piemēram, par latviešu izseno darba mīlestību, senās reliģijas dziļo autoritāti, dievu panteona struktūru u.c.

Par Latvijas iedzīvotājiem pirmie ievērības cienīgie teksti sacerēti XVII gadsimtā, aprakstot valodu, kultūru, saimniecisko darbību.

Par seno cilvēku dzīvi un kultūru liecina arheoloģiskais materiāls, kas attiecībā uz Latviju tāpat kā uz citām zemēm grupējams divās lielās daļās: 1) apmetnes un pilskalni, 2) senkapi.

Apmetnēs un pilskalnos var atrast celtņu paliekas, sadzīves priekšmetus, darbarīkus, ieročus. Dzīves vietās var uziet arī cilvēku ēdiena paliekas, mājlopu, meža dzīvnieku, zivju kaulus.

Senkapos arī var iegūt plašu informāciju, jo Latvijas teritorijā dzīvojošie cilvēki tāpat kā citur ticēja aizkapa dzīvei. Viņi tādēļ mirušo sagatavoja aizkapa dzīvei, dodot līdzi kapā visu nepieciešamo. Tātad praktiski uz zemes lietotos priekšmetus.

Arheoloģiskā kultūra

Latvijā tāpat kā citur izrakumos atrastais materiāls parasti pieder kādai noteiktai tā dēvētajai arheoloģiskajai kultūrai, proti, zinātnieku formulētam tipoloģiski līdzīgu materiālu kompleksam noteiktā ģeogrāfiskā areālā. Arheoloģiskās kultūras centrā ir izteikti empīrisks (t.i. tā saucamās materiālās kultūras) priekšmetiskais klāsts, kas tomēr pētniekiem var pavērt ceļu radošai iztēlei un hipotētiskām rekonstrukcijām par zemē uzieto priekšmetu īpašnieku garīgo pasauli – reliģiskajiem ticējumiem, darba un sadzīves tradīcijām, sociālajām attiecībām utt.

Mūsdienu cilvēkam nākas pierast pie arheoloģiskās kultūras laika izjūtas, jo galvenā laika mērvienība, precizējot atrasto priekšmetu vecumu, visbiežāk ir plus vai mīnus gadu tūkstotis. Pie tam arheoloģiskās kultūras pastāvēšana var turpināties tūkstošiem gadu: akmens laikmets – 7000 gadu, bronzas laikmets – 1000 gadu. Jo tuvāk mūsdienām, jo arheoloģiskās kultūras un vispār kultūras (relatīvi noslēgta vienota veseluma) vecums samazinās. Piemēram, senās Grieķijas kultūra pastāvēja 700 gadus, Renesanses kultūra Eiropā ilga 200 gadus, bet tā saucamā padomju kultūra noturējās tikai gadus septiņdesmit.

Mūsdienu cilvēkam nepierasti ir arheologu vērtējumi par akmens laikmeta sabiedrības dinamiku. Šodien jocīgi, piemēram, skan frāze, ka viens no mednieku un zvejnieku saimniecības kārtējiem uzplaukumiem ilga no 5600. līdz 3400. g. p.m.ē. Tātad – 2200 gadus! Mūsdienu sabiedrības uzplaukuma periodus parasti drīkstam fiksēt nesalīdzināmi mazākos gadskaitļos.

Tomēr ne viss Latvijas teritorijā bija tāpat kā citur. Piemēram, Rietumeiropā akmens laikmeta beigās sāka attīstīties tēlotāja māksla. Par to liecina sižetiskie zīmējumi uz alu sienām Spānijā, Francijā, kā arī Itālijā uz klintīm Alpu kalnos. Latvijas teritorijā tēlotāja māksla vēl ilgi nav sastopama. Mūsu zemē jaunrades specifika no vissenākajiem lai-

kiem līdz pat nesenai pagātnei izceļas ar ornamentālajiem rotājumiem un ornamentālo simboliku.

Akmens laikmets

Akmens laikmeta vissenākajā zinātniskajā iedaļā paleolītā, kas sākās mūsu zemē pēc ledāja atkāpšanās pirms apmēram 11000 gadu, cilvēku klātbūtne konstatēta Salaspils apkārtnē. Tur arheologi Laukskolas apmetnē atraduši ap 1000 krama priekšmetu. Tie piederējuši Latvijas pirmajiem iedzīvotājiem. Krama priekšmetu īpašnieki esot bijuši ziemeļbriežu mednieki.

Ziemeļbriežu mednieku krama kultūra

Arheologu iegūto informāciju varam mēģināt kulturoloģiski vispārināt. Tātad nosacīti runa ir par pirmo kultūras tipu Latvijas teritorijā – ziemeļbriežu mednieku krama kultūru. Savukārt paši arheologi Laukskolas atradumus salīdzina ar Ārensburgas-Svidru arheoloģisko kultūru, kas lokalizējās uz dienvidiem no mūsdienu Latvijas.

Ziņas par senākajiem ienācējiem arheologi ieguvuši arī Sēlpilī, pie Skrīveriem, Lubānas ezera un Dvietes upes krastos. Latvijas teritorijā ziemeļbriežu mednieki ieceļoja no dienvidrietumiem gar Baltijas ledus ezera krastu, kā arī virzoties gar Lielupi un Daugavu no dienvidaustrumiem.

Migrācija

Senākie atnācēji iedibina zināmu tradīciju mūsu zemes vēsturē, jo ieceļotāju migrācijā arī turpmākajos gadu tūkstošos nākas konstatēt vairākus virzienus. Latvijas teritorijā jauni iedzīvotāji ienākuši gan no austrumiem, gan no dienvidrietumiem. Viņu antropoloģiskās izcelsmes neviendabība vienmēr konstatējama jau no akmens laikmeta, kad sastopami divi antroploģiskie tipi. Vieni bija gara auguma ar masīvu galvu un izteikti profilētu seju, kurā spilgti izcēlās deguns. Šī tipa pārstāvji pieder eiropeīdajai rasei. Otrā tipa cilvēki bija ar mazu galvu un ieplacinātu seju. Viņi pieder laponoīdajai rasei, kuras izcelsme meklējama Eiropas austrumu un ziemeļaustrumu apgabalos.

Starp abām antropoloģiskajām grupām ar laiku radās un nostiprinājās dažādi sakari. Jau akmens laikmetā ir novērojamas tās parādības, kuras tagad apzīmējam ar tādiem jēdzieniem kā asimilācija, integrācija, kultūras sakari.

Interesanti, ka ziemeļbriežu mednieki līdzi nesuši kramu, ko Latvijā nevar sastapt. Arī tas ir savdabīgas tradīcijas ("kultūras importa") aizsākums.

No vidējā akmens laikmeta iedaļas mezeolīta (9.–4. g.t. p.m.ē.) atradumu vairāk, jo konstatētas apmetnes un kapulauki. Visplašākie ieguvumi Lubānas ezera apkārtnē, kur

vairāk nekā divdesmit apmetnēs atrasti raga un kaula naži, harpūnas, no akmens izgatavoti priekšmeti.

Atradumos spilgti izdalās harpūnas. Tās senie cilvēki lietoja zvejā un medībās.

Savam laikam mākslinieciski izcilas kaula senlietas ir trīsšķautņu kaula dunči, kuru plaknes ornamentētas ar četrām paralēlām līkloku līnijām. Uzmanību patīkami saista ornamenta precizitāte.

Augstvērtīgi dekorēti kaula izstrādājumi bija pazīstami, protams, ne tikai Latvijas teritorijā. Līdzīgi atradumi ir Dānijā, Igaunijā, Lietuvā, Austrumprūsijā. Speciālajā literatūrā tiek runāts par Kundas (upes nosaukums Igaunijā) arheoloģisko kultūru kā vienu no senākajām tipoloģiski radniecīgākajām parādībām Baltijas jūras austrumu piekrastē. Kundas kultūras pārstāvju antropoloģiskās iezīmes varot sastapt arī mūsdienu Latvijas iedzīvotājos.

Mezeolīta mākslas mazās formas faktiski ir vienīgā liecība par tēlotājas mākslas pirmajām iezīmēm Baltijas jūras baseina zemēs, jo Karēlijas, Somijas un Ziemeļskandināvijas klinšu zīmējumi galvenokārt attiecas uz neolītu jeb jaunāko akmens laikmetu.

I. Loze

Arheologi secinājuši, ka Latvijā cilvēki jau no paša sākuma vienā vietā dzīvojuši ļoti ilgi – simtiem un pat tūkstošiem gadu. Tā, piemēram, Zvidzes apmetnē pie Lubānas ezera cilvēki dzīvojuši apmēram 3 tūkstošus gadu.

Zvejnieku kapulauks

Viens no uzskatāmākajiem piemēriem šajā ziņā ir Burtnieku ezera krastā pie Zvejnieku mājām atrastais kapulauks. Tajā cilvēki apglabāti trīs gadu tūkstošus.

Dzīves vietas ilglaicīga pastāvēšana var liecināt ne tikai par cilvēkiem nepieciešamo uzturvielu pietiekamību, bet arī par dzīves organizācijas formu (kultūras) stabilitāti.

Zvejnieku kapulauks sniedz bagātu informāciju par apbedīšanas tradīcijām. Šeit atrasts vissenākais cilvēka apbedījums Austrumbaltijā – apmēram 25 gadus veca gara auguma vīrieša skelets ar eiropeīdas izcelsmes sejas veidolu.

Kapā mirušie guldīti uz muguras. Viņu rokas cieši izstieptas gar sāniem.

No kultūras tradīciju viedokļa interesanti ir tas, ka mirušie apbērti ar okeru un kapos novietoti akmeņi. Tāpat nākas pieminēt, ka apbedījumu orientācija nav bijusi konsekventa un kapu bedres stūri bijuši noapaļoti.

Kapu bedrēs bērts ne tikai okers. Redzama arī melnā mītņu zeme, kas ņemta cilvēku dzīvesvietās. Izpētīti kapi, kuru bedre vispirms nobērta ar melno mītņu zemi un pēc tam ar okeru, uz kura guldīts mirušais.

Zvejnieku kapulaukā okers galvenokārt lietots vissenākajos apbedījumos. Turklāt visbiežāk bērnu un sieviešu kapos. Pie tam vērojama vēl viena likumsakarība, proti, oke-

0301042998 Latvijas Nacionālā BIBLIOTĒKA

rētajos kapos biežāk atrodamas piedevas – zobu piekariņi, duncis, šķēps.

Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks ir viens no unikālākajiem arheoloģiskajiem pieminekļiem ne tikai Austrumbaltijā, bet visā Ziemeļeiropā.

F. Zagorskis

Okera lietojuma skaidrojumi ir dažādi. Akmens laikmeta cilvēkiem okers varēja simbolizēt uguni, asinis, dzīvību vispār. Savukārt melnā mītņu zeme varēja apliecināt mirušā vienotību ar viņa mājokli, bet kapu bedrēs atrastie akmeņi to, ka dzīvi palikušie cilvēki nevēlējās vēlreiz savā vidū redzēt mirušo. Lai viņš neatgrieztos uz zemes, mirušā ķermeni noklāja ar smagiem akmeņiem.

Burtnieku ezera krastā dzīvojošajiem cilvēkiem bijusi pazīstama kāda universāli izplatīta parādība, proti, mirušā galvaskausa pakauša daļas pārveidošana par trauku dzeršanai. Tāda tradīcija sastapta arī citur akmens laikmetā un to saista ar cieņas apliecinājumu mirušajam.

Mezeolīta periodā mirušie pārsvarā rotāti ar piekariņiem. Tie izgatavoti no dzīvnieku zobiem un, domājams, kalpoja kā amuleti.

No minētā perioda saglabājušies vissenākie ornamentētie priekšmeti, kad iegriezumu tehnikā veidots zināms rotājums. Ornamenta galvenie elementi ir līklocis, rombs, skujiņu raksts, krustojošos līniju kompozīcija.

Akmens laikmeta jaunākajā iedaļā neolītā (4.–2. g.t. p.m.ē.) Latvijas teritorijā iedzīvotāju skaits ievērojami pieauga. Par to liecina gandrīz 50 šodien zināmās apmetnes ezeru un upju krastos. Visbiežāk apdzīvota bijusi Lubānas ezera piekraste, jo tur arheologi atraduši visvairāk apmetņu palieku.

Neolīta periodā tāpat kā iepriekš cilvēki turpināja lietot kaula, raga, akmens priekšmetus. Taču bija arī daži jaunumi. Neolīta periodā cilvēka dzīvē ienāca dzintara un keramikas izstrādājumi. Latvijas teritorijā māla traukus sāka lietot 5. gadu tūkstotī pirms mūsu ēras.

Māla trauki

Akmens laikmeta sabiedrībā pirmais radikālākais pavērsiens acīmredzot bija māla trauku izgatavošana. Iemācoties apstrādāt mālu, cilvēks būtiski izmainīja ne tikai ēšanas kultūru, uztura pagatavošanas un glabāšanas iespējas, bet arī savas garīgās pasaules simbolizācijas formas.

Māla trauku izgudrojums apliecina noteiktu intelektuālo progresu. Māla sagatavošana, trauka formas izveide un apdedzināšana saistīta ar attiecīgās tehnoloģijas izdomāšanu un pilnveidošanu. Piemēram, pagāja zināms laiks, kamēr akmens laikmeta cilvēki iemācījās māla masas saturēšanai

putnu un lopu ekskrementu vietā ņemt smiltis, granti, sasmalcinātu keramiku.

Sākumā māla virpu nepazina. Pirmie trauki gatavoti no vairākus centimetrus platām lentveida loksnēm, cieši piespiežot tās vienu virs otra un tādējādi panākot ūdens necaurlaidību.

Reizē ar māla trauku atklāšanu jaunu pavērsienu ieguva arī mākslinieciskās iztēles perspektīvas un mākslinieciskās zināšanas. Radošā pieeja atsaucās gan uz trauku formu, gan uz virsmas dekorējumu.

Mūsu senvēsturē populārie ornamenti ieguva jaunu pielietojuma virzienu. Turklāt no māla sāka veidot tīri mākslinieciskus darbus – cilvēku un dzīvnieku figūriņas, dažādu sadzīves priekšmetu miniatūrus modeļus, kuri simboliski atspoguļoja tā laika cilvēka garīgos priekšstatus – ticējumus, estētisko gaumi u.c.

Latvijas zemē atrasts daudz neolīta perioda keramikas izstrādājumu. Jo trauki hronoloģiski jaunāki, jo bagātāks un sarežģītāks ir to ornaments. Neolītā māla trauki izdaiļoti ar ķemveida zobiņu vai bedrīšu (iedurot virsmā) ornamentu. Kompozicionāli ornamentālo risinājumu daudz. Mūsu arheologi uz atrasto trauku virsmas saskaitījuši apmēram 100 atšķirīgus motīvus. Ne velti viņi tāpēc klasificējuši atsevišķu kultūras tipu: ķemmes-bedrīšu keramikas kultūru, kurai bija svarīga loma Latvijas vēsturē.

Ķemmes-bedrīšu keramikas kultūra

Arheologi noskaidrojuši, ka ķemmes-bedrīšu kultūras pārstāvji ir ienācēji Latvijas teritorijā. Lielā skaitā viņi ieceļoja no 3400. līdz 2300. g. pirms mūsu ēras, kad ievērojami pieauga iedzīvotāju skaits, par ko bija minēts iepriekš.

Ķemmes-bedrīšu keramikas kultūra sastopama ļoti plašā teritorijā: no Baltijas līdz Urāliem. Minētajā periodā tā pirmo reizi parādās Latvijā, Igaunijā, tāpat daļēji Polijā un Lietuvā. Šīs kultūras pārstāvji nodarbojās ar medniecību un zvejniecību.

Atnācēji iekārtoja pilnīgi jaunas apmetnes, kā arī sāka dzīvot līdzās vietējiem iedzīvotājiem.

Kultūras integrācijas process

Pēc jauno cilšu ienākšanas sākās kultūras integrācijas process: kultūras tradīciju savstarpēja pārmantošana no vienas puses un "metisētas" kultūras rašanās no otras puses, kad vietējās un ienācēju kultūras elementu saplūšanas rezultātā pakāpeniski izkristalizējās jauns kultūras tips (paradigma).

Šajā ziņā interesants ir arheologu novērojums par etniskās un kultūras identifikācijas jaunajām sakarībām. Parasti noteiktas etniskās izcelsmes pārstāvji izvēlējās savas etniskās grupas kultūru. Ķemmes-bedrīšu kultūras migrācijas rezultātā šī it kā pati par sevi saprotamā prasība vairs nav konsekventi respektēta. Varēja būt viena etniskā identifikācija, pavisam cita kultūras identifikācija. Tā, piemēram, Zvejnieku kapulaukā ir apbedījumi, kuros priekšmetu kulturoloģiskā piederība nesaskan ar mirušā antropoloģisko tipu. Tātad mirušais savā dzīvē bija izvēlējies citu kultūru.

Zinātnieki ir pārliecināti par ķemmes-bedrīšu keramikas kultūras pārstāvju etnoģenētisko īpašību turpināšanos līdz pat mūsdienām. Galvenokārt šī etnoģenētiskā kontinuitāte izpaužas Vidzemes un Latgales latviešu sejas, zobu, plaukstu, rokas pirkstu "austrumnieciskajās" līnijās. Austrumlatviju migrācija un kultūras integrācija skāra vispamatīgāk.

Dzintara izstrādājumi

No neolīta perioda krāšņākie atradumi ir dzintara izstrādājumi. Tolaik gatavoja dažādas formas piekariņus, krelles, pogas, kuras nēsātas gan ap kaklu, gan uz krūtīm. Atrastas dzintara zosu, pīļu, gulbju skulptūriņas, no dzintara izgrieztas čūskas, aļņa galviņas, lāči.

Pateicoties dzintaram, Baltijas teritorijas iedzīvotājus pazina tālu pasaulē. Dzintara izstrādājumi tika vesti uz Dienvideiropu, Tuvajiem Austrumiem. Dzintars minēts Homēra "Odisejā". Daudz dzintara atradumu slavenās Mikēnu kultūras slāni Grieķijā. Dzintaru ļoti mīlēja senās Romas valstī.

Viena no spilgtākajām parādībām neolīta kultūrā ir skulpturālie veidojumi. Kā liecina mūsu rīcībā esošā zinātniskā informācija, neolītā par daiļrades objektu pirmo reizi kļuva cilvēks.

Cilvēks – daiļrades objekts

Burtnieku ezera krastā bērna kapā atrasta sievietes figūriņa. Tā izgatavota no kaula plāksnes un, domājams, nēsāta kā amulets. Sarnātā (netālu no Ventspils) uziets no koka veidots cilvēka tēls – stabveidīgs priekšmets ar vienā galā izgrieztu cilvēka seju. Iespējams, tas ietilpa atsevišķā reliģiskā kompleksā. Stabveidīgais elks stāvējis zem koka, netālu bijis žogs un ugunskura vieta.

Neolīta perioda interesantāko atradumu vidū ir kaula un raga griezumi – mežacūkas, čūskas, putna, aļņa, lāča, bebra, caunas skulpturālie tēli. Skaisti, piemēram, ir kaula naži ar ūdensputna figurālu spalu.

Ūdensputni, čūskas, aļņi, lāči un cilvēkveidīgas figūriņas Eiropā neolīta periodā ir tradicionāli simboliski veidojumi.

Īpaša simboliska jēga bija ūdensputniem. Tie varēja simbolizēt dzīvību, cilvēku uzturu, ūdeni.

Ja zoomorfās figūriņas ir reālistiskas, tad cilvēkveidīgās (antropomorfās) figūriņas parasti ir nosacītas. Visskaidrāk akcentēta ir galva. Cilvēka ķermeņa pārējās daļas nav detalizēti profilētas.

Neolīta gadsimtos izmainās apbedīšanas tradīcijas. Gandrīz nemaz vairs nelieto sarkano okeru, samazinājies meža dzīvnieku zobu piekariņu lietojums, mirušie guldīti arī uz vēdera, saliektā un sēdus stāvoklī.

Auklas keramikas un kaujas cirvju kultūra

Ap 2300. g. p.m.ē. Latvijas teritorijā (pārsvarā Kurzemē un Zemgalē) nostiprinājās jauna kultūra – auklas keramikas un kaujas cirvju arheoloģiskā kultūra. Tās pārstāvji nodarbojās ar lopkopību un zemkopību, un minētā kultūra bija sastopama Eiropā no Reinas līdz Volgai.

Vistipiskākā šīs kultūras tradīcija ir mirušo apbedīšana saliektā stāvoklī. Kapā līdzi doti māla trauki ar auklas nospiedumiem, retāk – skujiņu ornamentu. Vīriešu kapos atrasti akmens kaujas cirvji.

Auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras parādīšanās Latvijas teritorijā ir cieši vienota ar senbaltu izcelsmes jautājumu.

Ilgu laiku zinātnieki bija pārliecināti, ka ķemmes-berdrīšu kultūras autori bija somugri, tātad lībiešu senči, kuri tolaik apdzīvoja visu Latvijas teritoriju. Savukārt par baltu cilšu senčiem uzskatīja auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras pārstāvjus, kuri esot ienākuši mūsdienu Latvijas zemē apmēram 2. gadu tūkstoša sākumā pirms mūsu ēras.

Kultūras paradigmas maiņa

Tagad jaunākie zinātniskie materiāli arheoloģijā, antropoloģijā ir stimulējuši citu koncepciju par senbaltiem. Senbaltu ciltis nav ienākušas Latvijā 2. g.t. p.m.ē., bet gan etnoģenēzes procesā formējušās šeit uz vietas. Savukārt auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras parādīšanās nav migrācijas sekas, bet gan kultūras vispārējā tipa (paradigmas) apzināta nomaiņa. No ķemmes-bedrīšu mednieku un zvejnieku kultūras atdalījās auklas keramikas un kaujas cirvju lopkopju un zemkopju kultūra ar saviem progresīvākiem ekonomiskajiem mērķiem, garīgo orientāciju un kultūras simboliem.

Piemēram, kaujas cirvi ar noteiktu simbolisko jēgu vīrieša kapā. Šo simbolu var dažādi izskaidrot. Taču katrā ziņā nākas atcerēties to, ka vīrieša skulptūriņas nēsāja kā amuletus un toreiz cilvēku apmetnes sāka nostiprināt ar aizsar-

gžogu. Acīmredzot, vīrietis vairs nevarēja būt tikai mednieks, zvejnieks, lopkopis. Prasme lietot kaujas cirvi varēja kļūt par vīrieša vērtīgāko iemaņu.

Indoeiropiešu izcelsme

Zinātniskajam materiālam (lingvistiskajam, arheoloģiskajam, antropoloģiskajam) par senbaltiem nav tikai vēsturiski lokāla vērtība, jo uz to lielā mērā balstās teorijas par indoeiropiešu izcelsmi vispār. Kā zināms, par indoeiropiešiem dēvē tālā senatnē pastāvējušu vienā valodā runājošu pirmtautu, no kuras vēlāk atdalījušās citas tautas, pakāpeniski izmainot sākotnējo valodu. Par šo procesu liecinot Eiropas valodās konstatējamās līdzīgās iezīmes. Turklāt baltu (latviešu, lietuviešu, prūšu) valodām esot īpaši daudz kopīga ar indoeiropiešu (respektīvi, pirmtautas) valodu. Baltu valodās esot saglabājies visbagātākais indoeiropiešu pirmtautas valodas slānis.

Par šīs pirmtautas dzimteni ir dažādi uzskati. Vieni domā, ka tā bijusi Mazāzijas pussalā. Otri indoeiropiešu sākotni meklē Eirāzijas stepēs, kur klejoja lopkopji. Auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras pārstāvji arī piederot indoeiropiešu pirmtautai – klejotājiem lopkopjiem, kuri pakāpeniski vairāku tūkstošu gadu laikā (4.–2. g.t. p.m.ē.) no Eirāzijas stepēm migrēja līdz Baltijas jūrai, Viduseiropai, Balkānu pussalai, Donavai.

Ļoti iespējams, reizē ar auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras attīstību sākās arī lauksaimniecības vēsture Latvijas teritorijā.

Latvijā lauksaimniecība dominēja daudzus gadsimtus. Lauksaimniecības stabilitāte (arhaiskajā ievirzē) bija ļoti izteikta. Apmēram tikai pirms 200 gadiem sākās lauksaimniecības modernizācija, kad cilvēks vairs nepiemērojās vienīgi dabas procesiem un likumsakarībām.

Latvijas iedzīvotāju lielākā daļa bija zemnieki. Latvijā ilgi nebija pilsētu. Nebija arī tirdzniecības kā, piemēram, senajā Krievijā. Latviešu nacionālā kultūra tāpēc sākās zemniecībā, tā ilgi bijusi zemniecības kultūra, kuras tradīcijas acīmredzot aizsākušās neolīta periodā.

Metālu laikmets

2. g.t. p.m.ē. sākās metālu laikmets, kas arheoloģiskajā periodizācijā turpinās līdz mūsu ēras XII gadsimtam. Metālu laikmetu iedala bronzas (līdz I gs.) un dzelzs (I–XII gs.) laikmetā.

Zeltu, svinu, alvu, varu, sudrabu mūsu planētas iedzīvotāji sāka iepazīt un apgūt visur apmēram vienā laikā.

Jau no paša sākuma popularitāti iemantoja bronza – vara un alvas sakausējums. Bronza bija tik slavena un vērtīga, ka tās vārdā nosaukts vesels laikmets cilvēces vēsturē. Taču radikālas pārmaiņas cilvēka dzīvē bronza neizraisīja. No bronzas izgatavoja rotaslietas, ieročus. Pārējos dzīvei nepieciešamos priekšmetus turpināja darināt no koka, akmens, raga, kaula, māla.

Latvija nepieder pie Eiropā pazīstamākajiem bronzas izgatavošanas centriem. Bronzu izgatavoja Francijā, Skandināvijā, Vācijā. Tomēr Latvijas teritorijā bronza ir pazīstama jau kopš 2. g.t. p.m.ē. Bronza mūsu zemē nonāca apmaiņas ceļā. Pret bronzu mainīja dzintaru.

Faktiski jau akmens laikmetā Latvijas teritorijas iedzīvotāji pazina svešzemju materiālus – dzintaru, kramu, slānekli (šiferu). Latvijā kramu ieveda no Augšvolgas, Lietuvas un Baltkrievijas ziemeļaustrumu daļas. Slānekļa ceļojuma sākums bija Somijā un Karēlijā, bet dzintara – Kuršu kāpās, Palangas apkārtnē.

Dzelzs izstrādājumi Latvijas teritorijā bija pazīstami vienlaicīgi kā citur Eiropā, kaut gan līdz mūsu ērai šeit reti tika lietoti.

Vispopulārākā bija bronza. No bronzas gatavoja rotaslietas, kuras baltu kultūras mantojumā ieņem ļoti svarīgu vietu.

Bronzas laikmetā nākas sastapties ar jaunu parādību – nocietinātām apmetnēm. Latvijas teritorijā fiksētas apmēram četrdesmit nocietinātās dzīvesvietas. Piemēram, Kokneses Mūkukalnā, Jēkabpils Asotes kalnā, Matkulē, Ikšķiles Vīnakalnā, Doles Ķivutkalnā.

Pilskalni

Minētajā laikmetā iekārtota jauna tipa dzīvesvieta – pilskalns. Latvijā uzskaitīti kādi 100 bronzas laikmeta pilskalni.

Nocietināto apmetņu un pilskalnu rašanās liecina par iedzīvotāju sociālo, materiālo neviendabību. Bija tādas kopienas, kurām bija ko aizsargāt no citām kopienām. Bija tādi cilvēki, kuri drīkstēja pretendēt uz labākiem dzīves apstākļiem un lielāku personisko drošību. Visticamākais, bija arī tādi cilvēki, kuri tiecās ar spēku citiem kaut ko atņemt.

Zīmīgi, ka bronzas laikmetā Latvijā maz lietoja dzintaru. Tas tāpēc, ka dzintaru "monopolizēja", lai izmantotu kā "valūtu" bronzas iegādē Centrāleiropā un Dienvideiropā. Bronzas laikmetā radās vēsturē slavenie Dzintara ceļi no Baltijas jūras uz Eiropas dienvidiem, Urāliem, Kaukāzu. Latvijā arheologi atklājuši vairākus bronzas apstrādes centrus.

Tie atradās pilskalnos, kuru saimnieku rokās varēja koncentrēties "valūta" – dzintars.

Par sociālajām norisēm bronzas laikmetā uzskatāmi liecina atradumi kapulaukos. Tā, piemēram, Doles Ķivutkalna kapulaukā vīrieši, sievietes, bērni nav apglabāti vienā vietā, bet gan atsevišķos kapu nodalījumos.

Bronzas sabiedrībā parādījās virsprodukts, pārpalikums, ko varēja izlietot dažādu dzīves ērtību radīšanai. Tieksmē pēc prāvāka virsprodukta uzplauka konkurence, privātā iniciatīva.

Sabiedrības sociālās un materiālās noslāņošanās gaitā kolektīvā sāka izcelties atsevišķi cilvēki – indivīdi. Bronzas laikmetā popularitāti strauji ieguva dzimtas kapi, kuru centrā arheologi parasti atrod vienu lielāku šķirstu – dzimtas patriarha kapu.

Bronzas laikmetā saglabājās tā iedzīvotāju etniskā dažādība, kas jau aizsākās neolīta periodā. Sastopama arī jaunu cilšu ienākšana Latvijas teritorijā. Piemēram, bronzas laikmeta sākumā jaunas ciltis apmetās pie Doles Daugavas krastā, Latvijas teritorijas dienvidrietumos.

Bronzas laikmetā nodalījās vairāki teritoriālie novadi, kuri viens no otra atšķīrās kultūras jomā.

Mirušo sadedzināšana

Atšķirības uzskatāmi atspoguļojas izpētītajos senkapos. Latvijas dienvidrietumos mirušos sadedzināja. Pēc tam no sārta izlasīja kaulu drumslas un sabēra māla urnā. Urnu novietoja kapa uzkalniņā un apbēra ar zemi. Tādi apbedījumi atrasti pie Rucavas, Cīravas.

Mirušo sadedzināšana bija pazīstama Viduseiropā kopš 2. g.t. vidus p.m.ē. Šo tradīciju varēja pārņemt Latvijas dienvidrietumu iedzīvotāji.

Lielupes baseinā atrasti līdzenie skeletkapi. Kapu bedres izklātas ar plienakmeņiem vai no tiem uzbūvēts šķirsts. Sastapti kapi, kuros pie mirušā galvas un kājām novietoti akmeņi.

Latvijas austrumu un ziemeļu daļā apzināti uzkalniņi ar skeletkapiem un ugunskapiem. Mirušie pārsvarā guldīti akmens krāvuma šķirstā, kapu bedrēs ar akmens grīdu. Bijuši kapi, kuros mirušais apkrauts ar akmeņiem.

Bronzas laikmetā jauns kultūrvēsturisks elements ir mirušo sadedzināšana. Mirušo sadedzināšana noteikti izskaidrojama ar radikālām izmaiņām cilvēku garīgajos priekšstatos. Tiesa, Latvijas teritorijā tā nebija vienīgā apbedīšanas tradīcija un turklāt nepastāvēja ilgi.

Mirušo sadedzināšanu mūsdienās izskaidro ar tā laika ļaužu ticējumiem. Galvenokārt ar auglības un saules kultu. Ražība un auglība bija svarīgi elementi cilvēku saimnieciskajā darbībā, no kuras bija atkarīga viņu pārticība.

Valda uzskats, ka senbaltiem pieder līdzenie kapi un uzkalniņkapi Daugavas krastos, kā arī uz dienvidiem no upes. Somugriem pieder akmens krāvumu kapi Vidzemes un Kurzemes ziemeļos.

Baltijas jūras austrumu piekrastē dzelzs laikmeta priekšrocības tik ātri neizjuta, jo dzelzi, piemēram, Latvijas teritorijā neieguva un tāpēc koka, akmens, kaula darbarīkus tik operatīvi nevarēja nomainīt ar dzelzs darbarīkiem. Tādējādi saglabājās iepriekšējā darba organizācija, sociālā struktūra. Nemainījās tāpat garīgās tradīcijas, un kultūra vispār.

Taču arī balti iemācījās iegūt dzelzi no purva rūdas, un dzelzs priekšmetu kalējus mēdz uzskatīt par pirmajiem amatniekiem, kalšanu – pirmo amatniecības nozari.

Labklājību un patiesu radošo pacēlumu balti sasniedza Romas impērijas laikos. Tad sevišķi attīstījās metālapstrāde. Dziesmās minētās zelta, sudraba, vara metaforas visdrīzāk attiecas uz tiem laikiem.

M. Gimbutiene

Dzelzs laikmetā atkal uzplauka tirdznieciskie sakari. Plaši tie izvērtās ar Romas impēriju, kuras valdnieki mīlēja dzintaru. Balti pretī saņēma Romas bronzas un sudraba monētas, krāsaina stikla krelles.

II gadsimtā Romas impērijas kultūras ietekmē Latvijas teritorijā uzplauka jauns stils rotu dekorējumā. Tajā ietilpst tādi ornamentāli risinājumi kā svastika, aplī ieskauts krusts, ritenis, trīsstūris. Stils līdzīgs Romas rotkaļu mākslai un sasaista visas baltu ciltis vienā stilistiskā virzienā. Tādēļ nākas secināt, ka etniski dažādo novadu konsolidācija vispirms notika radoši mākslinieciskajā sfērā.

1.2. MIGRĀCIJAS PROCESI

Latvijas kultūras vēsturē ļoti liela nozīme ir migrācijas procesiem, kuri, kā redzējām, aizsākās jau akmens laikmetā. Migrācijas gaitā izmainījās iedzīvotāju etniskais sastāvs, kultūra. Tā tas turpinājies ļoti ilgi – līdz mūsu ēras pirmā gadu tūkstoša beigām, kad Latvijas teritorijā etniskā situācija nostabilizējās un radikāli nemainījās līdz XX gadsimta otrajai pusei, kad migrācija atkal tāpat kā citur uz zemeslodes jūtami atsaucās uz mūsu valsts nacionālo sastāvu.

Migrāciju pamatoti nākas uzskatīt par Latvijas kultūras veidošanās faktoru un kultūras struktūras elementu vispār. Migrācijas jēdziens Latvijas kultūrā vienmēr ir bijis vienots

ne tikai ar konkrētām etniskām, ģenētiski antropoloģiskām norisēm, bet arī ar noteiktu sociāli psiholoģisko interpretāciju.

Latvijas teritorijā etnoģenēzes kopaina savukārt ir cieši saistīta ar etnoģenēzes attīstību Eiropā, kur tā vienmēr bijusi sarežģīta. Eiropā etniskā stabilitāte iestājas tikai XVIII–XIX gadsimtā (XX gadsimtā tā atkal izjuka).

Eiropas vēsturē milzīga nozīme bija Romas impērijai, kuras grandiozās teritorijas faktiski izauga no vienas nelielas ambiciozas pilsētas, iekarojot un nivelējoši uzsūcot daudzas tautas.

Mūsu ēras pirmajos gadu desmitos Romas impērija sāka strauji paplašināt savas robežas un romanizēt vietējos iedzīvotājus, kuri lielā mērā nonāca zem asimilācijas naža. Romas valdnieku stratēģiju un taktiku iekaroto teritoriju pakļaušanā gan no saimnieciskās, gan no kultūras asimilācijas viedokļa var uzskatīt par zināma veida etnopolitisko klasiku, no kuras var mācīties ekspansijas, kolonizācijas veicēji.

Romas (Itālijas) iedzīvotāji sevi dēvēja par Romani, impērijas provinču iedzīvotājus saucot par barbariem. Uz ziemeļiem romiešu tuvākie kaimiņi barbari bija ģermāņi, slāvi, balti.

Baltijas zemes Romas vergturu impērija neiekaroja. Taču visdažādākā veida sakari (tirdznieciskie, kultūras) noteikti pastāvēja.

Baltijā nonāca romiešu monētas. Tās tika saņemtas par dzintaru. Iespējams, no romiešiem balti iemanījās praktizēt verdzības formu, jo senajās hronikās stāstīts par baltu īpašumos strādājošajiem vergiem.

Romas impērija Baltijas cilšu likteni ietekmēja lielā mērā. Tas notika netiešā veidā, jo saistījās ar to ļaužu masu pārvietošanos, kas tīkoja iekarot Romu.

Eiropas etnoģenēzē paliekoša loma ir tā saucamajai Lielajai tautu staigāšanai. Šī grandiozā kustība būtiski izmainīja etnisko stāvokli arī Latvijas teritorijā.

Mūsu ēras sākumā baltu ciltis apdzīvoja krietni lielākus apgabalus nekā pašlaik aizņem Latvija un Lietuva. Zinātnieki uzskata, ka šī teritorija bija piecas sešas reizes lielāka. Piemēram, baltiskās izcelsmes upju nosaukumi (hidronīmi) sastopami Austrumeiropā no Berlīnes līdz Maskavai.

Arī baltu ciltis bija vairāk. Tā, piemēram, mūsu ēras sākumā pie baltu ciltīm piederēja tādas etniskās grupas kā budini, sudāvi, galindi, sembi, skalvji, jātvingi un citas. Mig-

Jauna nemiera pilns Eiropas tautu dzīvē bija t.s. Lielās tautu staigāšanas laiks, kas sākās ar huņņu sirojumiem 4. gs. beigās. Dažu gadu desmitu laikā huņņi savas karadarbības sfērā ietvēra visu teritoriju no Volgas lejteces līdz Donavai. Lielās tautu staigāšanas laikā notika spēcīgas slāvu cilšu migrācijas, kā arī baltu teritoriju izmaiņas.

R. Deņisova

rācijas un tai sekojošās asimilācijas rezultātā daudzas etniskās grupas izzuda. Galvenokārt tas notika baltu apdzīvoto zemju perifērijā. Līdz mūsdienām no asimilācijas spēja izvairīties vienīgi baltu ģeogrāfiskais vidusslānis – tās ciltis, kuras vēlāk konsolidējās latviešu tautā un lietuviešu tautā.

Mūsu ēras sākumā baltu cilšu nākotni ietekmēja huņņu, sarmātu sirojumi, ģermāņu pārvietošanās no Baltijas jūras piekrastes uz stepēm pie Melnās jūras.

III gadsimtā migrāciju sāka franki, alemani, goti. Viņi bija baltu kaimiņi dienvidrietumos.

Grandioza bija vandāļu pārvietošanās pa Eiropu, sasniedzot Āfriku un no turienes uzbrūkot Romai. 488. gadā apmēram 100 tūkstoši ostgoti ar sievām un bērniem devās ceļā, lai iekarotu Romu. Kopā ar viņiem virzījās citu cilšu pārstāvji.

Lielajā tautu staigāšanā iesaistījās arī slāvi, kuri mūsu ēras sākumā dzīvoja starp Vislu un Dņepru. Slāvi ienāca Balkānu pussalā, Čehoslovākijas, Vācijas teritorijā, austrumos – Dņepras baseina zemēs, kur VI–XII gadsimtā asimilēja baltus.

Slāvu migrācija manāmi paātrināja baltu virzīšanos uz ziemeļiem, un jaunas etniskās situācijas izveidošanos Latvijas teritorijā. Speciālisti uzskata, ka pastāv krasa atšķirība starp iedzīvotāju antropoloģisko sastāvu I–IV gs. un V–VIII gs. Tātad Lielās tautu staigāšanas rezultātā Latvijas teritorijā bija ienākušas jaunas etniskās grupas.

Mūsu ēras sākumā Latvijas teritorijas dienvidaustrumu rajonos tāpat kā Lietuvas teritorijas austrumos un Baltkrievijas teritorijā dzīvoja vienas arheoloģiskās kultūras pārstāvji. Šo kultūru sauc par švīkātās keramikas kultūru.

Švīkātās keramikas kultūra

II un III gadsimtā Lietuvas ziemeļaustrumos un Latvijas vidusdaļā ienāca jaunas ciltis. Par to liecina apbedīšanas tradīcija. Jaunās ciltis savus mirušos guldīja paugurkapos. Apbedīšanas formas vārdā nosaukta viņu kultūra – paugurkapu kultūra.

Paugurkapu kultūra

Paugurkapu kultūras cilšu virzīšanās uz ziemeļiem spieda švīkātās keramikas kultūras pārstāvjus meklēt jaunu dzīvesvietu.

IV un V gadsimta mijā, Lielās tautu staigāšanas kulminācijas laikā, Lietuvas vidienē un Žemaitijā parādījās jauns apbedīšanas veids – līdzenie kapulauki. Tas pats bija vērojams arī Latvijas vidusdaļā, kur pirms tam dominēja paugurkapu kultūra.

Līdzenie kapulauki

Līdzeno kapulauku veidotāji apmetās mazapdzīvotās vietās un tūlīt aizņēma plašu teritoriju. Tas norāda par spēcīgu migrāciju. Tātad liela ļaužu masa bija spiesta atstāt dzimteni un ātri sameklēt brīvu dzīvestelpu.

VII un VIII gadsimta mijā līdzenie kapulauki sastopami Vidzemē un Latgales rietumu daļā.

Līdzeno kapulauku ciltis ienāca Lietuvā un pēcāk Latvijā no Dņepras baseina. Reizē ar viņu ieceļošanu noslēdzās migrācijas procesi, un etniskā situācija nostabilizējās uz ilgu laiku, radot pamatu somugru pēcteču lībiešu cilts, baltu pēcteču kuršu, zemgaļu, sēļu, latgaļu cilšu konsolidācijai, ko pārtrauca vācu krustnešu iebrukums un kolonizācijas uzvara XIII gadsimtā.

Tātad varam secināt, ka latviešu tautas etnoģēnēzes un kultūras vēsturē ļoti svarīgi notikumi risinājās V–VIII gadsimtā. Tolaik notika pēdējā lielākā baltu cilšu migrācija, tādējādi (no mūsdienu viedokļa) it kā noslēdzot gadu tūkstošiem ilgos antropoloģiskos un kulturoloģiskos procesus.

Pēdējā lielākā baltu cilšu migrācija

Aplūkojot vēstures posmu no V līdz VIII gadsimtam, Latvijas teritorijā pirmo reizi paveras iespēja etniski diferencēt baltu apzīmējumu, jo varam runāt par kuršu, zemgaļu, sēļu, latgaļu ciltīm, no kurām XVII gadsimtā izveidojās latviešu tauta. Tāpat pirmo reizi Latvijas teritorija nodalās konkrētos novados: kuršu apdzīvotajā Kurzemē, zemgaļu un sēļu apdzīvotajā Zemgalē un Sēlijā, latgaļu apdzīvotajā Latgalē un Vidzemē.

1.3. VIKINGI LATVIJĀ

Latvijas teritorija pirmo reizi nonāk vienotā vēsturisku notikumu apritē kopā ar citām Eiropas zemēm vikingu laikmetā VII–X gadsimtā. Tas labi redzams attiecīgajās kartēs, jo zemes Baltijas jūras austrumu piekrastē nav vairs balts laukums. Gluži pretēji – tām ir svarīga loma vikingu kontrolētajos novados.

Ap divus gadsimtus pastāvējušās zviedru kolonijas iemītnieki bijuši galvenokārt tirgotāji, kas izmantojuši savai apmetnei Grobiņas izdevīgo ģeogrāfisko

Skandināvi vispār ir pirmie, kuri Latvijas teritorijā ieradušies kā iekarotāji un pārvaldījuši atsevišķus novadus ilgāku laiku pirms vikingiem. Par to liecina senās hronikas, un arheoloģiskie izrakumi apstiprina rakstītās ziņas. Skandināvu sāgās ir stāstīts par zviedru karagājieniem Baltijā un viņu karaļu valdīšanu Kursā un Igaunijā. Tāpat ir daudz vēsturis-

ku liecību par Gotlandes iedzīvotāju iebrukumu Grobiņas novadā ap 500. gadu. Gotlandieši kolonizējuši Latvijas atsevišķu teritoriju ilgāku laiku. Grobiņā atklāti 650.–850. g. zviedru apbedījumi. Savukārt citi rakstīti avoti (mūka Rimberta 876. g. sacerētā hronika) liecina par kuršu aizstāvēšanās kariem pret dāņiem un zviedriem IX gadsimtā.

Kopš vikingu laikmeta pagājuši gandrīz tūkstoš gadu. Neskatoties uz to interese par šo vēstures posmu un tā galvenajiem varoņiem joprojām ir liela, kaut gan daudz kas vēl nav līdz galam izpētīts un paliek ieskauts romantiskā noslēpumainībā.

Iespējams, tieši šī romantiskā noslēpumainība vilina tos, kuri, piemēram, šodien būvē vikingu kuģu modeļus un dodas braucienos pa viņu populārākajiem maršrutiem. Tādi braucieni sastopami arī Latvijā pa vikingu iecienīto Daugavu.

Vikingu laikmets ilga trīs gadsimtus. Karte, kurā atspoguļojas viņu sirojumi, tirgotāju braucieni un pārvaldītās vietas, atstāj dziļu iespaidu. Praktiski vikingi aptvēruši visu Eiropu un Tuvos Austrumus. Viņi kuģojuši Vidusjūrā, Melnajā jūrā, Kaspijas jūrā, no kuras nonākuši Bagdadē un tālāk Persijas jūras līcī, no kura savukārt var nokļūt Indijas okeānā. Vikingi krietni pirms Kolumba bijuši Amerikā.

Iespaidīgas ir ziņas par vikingu kontrolētajām vietām Eiropā. Tās grupējamas divos periodos: VII–VIII gadsimtā un IX–X gadsimtā. Pirmajā periodā vikingi kontrolēja zemes ap Palangu, Kaļiņingradu. Viņiem piederēja zināma teritorija Somijā, Rīgas jūras līča austrumu piekrastē, Igaunijas rietumu daļā, Grobiņas novadā.

IX–X gadsimtā vikingi pārvaldīja plašas teritorijas Zviedrijā, Dānijā, Norvēģijā, Anglijā, Īrijā, Skotijā. Lielākie īpašumi viņiem tolaik bija Francijā un Krievijā, kur vikingi saimniekoja zemēs pie Ladogas, Rostovas, Suzdaļas, Polockas, Vitebskas, Smoļenskas, Čerņigovas, Kijevas.

Vikingiem nebija rakstības. Viņi lietoja rūnu rakstu – senģermāņu apmēram pārdesmit zīmes ar maģiski simbolisku nozīmi. Rūnu raksts kopā ar sižetiskajiem attēliem bieži izmantots Skandināvijā plaši izplatītajos mākslas pieminekļos – akmens stēlās.

Nostāstus par vikingu varoņdarbiem sāka pierakstīt XII gadsimtā. Tā radās savdabīgs skandināvu folkloras žanrs – sāgas. Vienā no sāgām aprakstīta vikinga Egīla Skallagrimsona atrašanās gūstā Kurzemē.

stāvokli, jo tā atradās Baltijas jūras krasta tuvumā. Šīs svešzemnieku kolonijas iemītniekus ietekmējusi vietējā baltu kultūra. Par to liecina atrastie kaklariņķi, krūšu važiņas, spirālītes u.c rotas. Apmetne beigusi pastāvēt kuršu spiediena rezultātā un vietējā kuršu kultūrā nav atstājusi pēdas.

"Latvijas PSR arheoloģija"

Vikings – drosmīgais jūrasbraucējs, laupītājs un tirgotājs vienā personā, neatradis vietu savas zemes sabiedrībā, devās meklēt slavu un bagātību svešumā. [..] Vikingu laiks – tas bija vēl atlikušās barbaru Eiropas pēdējais spilgtais uzplaiksnījums.

A. Vasks, B. Vaska, R. Grāvere

Vikingu laikmets atstājis noteiktu ietekmi uz Eiropas daudzu tautu likteni, kultūru. Piemēram, valda uzskats, ka krievu pirmie kņazi Oļegs, Igors, Olga bija skandināvi jeb varjagi (Krievijā tā sauc vikingus).

Latvijas teritorijā ar vikingu laikmetu vispamatīgāk saistīta ir Grobiņa.

Grobiņā cilvēki dzīvojuši jau akmens laikmetā. Vienmēr šeit līdzās pastāvējušas dažādas kultūras. Grobiņas zemē apglabāti kurši, vācieši, skandināvi.

Līdz VII gadsimtam Grobiņas novads nebija plaši apdzīvots. Krasākas pārmaiņas notikušas minētajā gadsimtā, kad šeit ieradies prāvāks ieceļotāju skaits, domājams, no Gotlandes. Par to liecina skandināvu kapulauki gan Grobiņā, gan tās apkaimē. Izpētītajos senkapos mirušos apglabāja no VII līdz IX gadsimtam, un tajos atrasti skandināvu priekšmeti – saktas, jostas sprādzes, zobeni, šķēpi, bruņucepures, atslēgas u.c.

Grobiņā atrasta akmens stēla. Tajā redzams kuģis. Akmens stēlu dzimtene ir Gotlandes sala, kur tos gatavoja jau pirms vikingu laikmeta. Grobiņas stēla ir tāda veida vienīgais atradums Baltijas jūras austrumkrastā, un tā ir līdzīga citām Gotlandes stēlām.

Vikingiem bija augstu attīstīta lietišķā māksla. Viņu kokgriezumi, rotaslietas joprojām izraisa apbrīnu un sajūsmu. Galvenokārt valdzina vikingu "zvēru stils". Šī stila atsevišķi tēli (piemēram, t.s. grābjošais nezvērs) ir unikāli Eiropas mākslā.

Bruņurupuču saktas

Vikingu lietišķā māksla atbalsojās arī Latvijā. Daugavas un Gaujas lībiešu zemēs bija plaši izplatītas bruņurupuču saktas. To forma un stilistika ir pārņemta no vikingiem. Taču mākslinieciskajā noformējumā lībieši ir pārņēmuši tikai ornamentālo ievirzi. Vikingu saktas veidotas "zvēru stilā", bet lībiešu saktās izmantota augu stilizācija.

Lībieši bruņurupuču saktas nēsāja pa vienai uz katra pleca ar važturiem un važiņām kopā ar visdažādākajiem piekariņiem. Bruņurupuču saktas visiecienītākās bija XII gadsimtā. Tās strauji izzuda pēc vāciešu iebrukuma.

1.4. TAUTAS LIETIŠĶĀ MĀKSLA

Latviešu kultūrā tautas lietišķā māksla vienmēr ieņēmusi stabilu vietu. Latviešu kultūras vērtību hierarhijā tautas māk-

slas meistaru darinājumi visos laikmetos bijuši augstākajās pozīcijās. Senās rotaslietas, segas, villaines, ornamentētie sadzīves priekšmeti tiek uzskatīti par vienu no visnacionālākajām kultūras mantojuma sastāvdaļām ar noteiktu emocionāli psiholoģisko semantiku.

Latvijā pirms XII gadsimta nav bijusi un tādēļ nav saglabājusies mūra arhitektūra, daiļliteratūra un tēlotājas mākslas darbi. No Latvijas senajiem iedzīvotājiem esam mantojuši arheologu atrastos tautas lietišķās mākslas priekšmetus un tautas atmiņā glabāto folkloru, kuras žanri līdz pat XIX gadsimtam vietējiem iedzīvotājiem bija literāri radošā pašapliecinājuma galvenās formas.

Nostiprinājusies atziņa, ka Latvijā tautas lietišķās mākslas attīstība kulmināciju sasniedza X–XII gadsimtā pirms vāciešu kolonizācijas. Pēc svešzemju iekarotāju iebrukuma tautas lietišķā māksla strauji kļuva neizteiksmīga un stilistiski pelēcīga. Latviešu nacionālās atmodas periodos XIX gadsimta otrajā pusē un XX gadsimtā tautas lietišķā māksla atkal uzplauka lielā mērā pateicoties senajam mantojumam. Taču zināma ietekme bijusi attiecīgā laikmeta estētiskajām tendencēm un priekšstatiem par kultūras mantojuma funkcijām modernisma un postmodernisma kontekstā.

Somugru cilšu pēcteču lībiešu, baltu cilšu kuršu, zemgaļu, sēļu, latgaļu tautas lietišķās mākslas uzplaukumu pirms XIII gadsimta nosacīja etniskās tradīcijas, kā arī sabiedriskā iekārta un sociālais stāvoklis. Arheoloģisko pieminekļu izvietojums liecina par iedzīvotāju skaita pieaugumu. Tolaik Latvijas teritorija bija plaši apdzīvota (šeit dzīvoja apmēram 150000 cilvēku), un tas atsaucās uz ļaužu sabiedrisko iekārtu.

Arheoloģiskie novērojumi liecina par viensētu sistēmas nostiprināšanos. Cilvēki dzīvoja nelielās saimēs, kas bija materiāli neatkarīgas no citām saimēm.

Minētajā periodā radās privātīpašums un pieauga materiālā pārticība. Sabiedrībā nodalījās bagātu ļaužu slānis, kuru rokās nonāca politiskā vara. Viņi reāli varēja ietekmēt arī tautas lietišķās mākslas izplatību. Atradumi senajos kultūras slāņos norāda par krasi izteiktu iedzīvotāju mantisko un sociālo noslāņošanos. Zīmīgi, ka, piemēram, krustiņi, kas var asociēties ar jaunu garīgo orientāciju vispār, pa lielākai daļai atrasti bagātos apbedījumos. Hronikās minēti kuršu, latgaļu valstiskie veidojumi, kurus pārvalda karaļi, virsaiši.

Lībieši

Lībieši (arī līvi, lībji) apdzīvoja piecus novadus. Viens no tiem bija Ziemeļkurzemē. Pārējie – Daugavas novads, Metsepole, Idumeja un Turaida – atradās mūsdienu Vidzemes daļā. Lielākie centri bija Daugmales pilskalns, Turaida, kas plaši pazīstama pateicoties lībiešu virsaiša Kaupo darbībai.

Lībieši savus mirušos tolaik apbedīja skeletkapos, kā arī mēdza tos sadedzināt. Mirušajiem līdzi deva bagātīgu priekšmetu klāstu aizkapa dzīvei. Pieņemts uzkatīt, ka ap XIII gadsimtu dzīvoja apmēram 20000 lībiešu.

Viņi bija apmetušies kuģu ceļu tuvumā pie Baltijas jūras, Daugavas un Gaujas. Tāpēc lībiešiem ātri nostiprinājās sakari gan ar skandināvu, gan senkrievu ceļotājiem. Tā, piemēram, lībieši tērpās Gotlandē austā vadmalā, nēsāja tāpat kā senkrievu pareizticīgie bronzas krustiņus un bez šaubām izjuta kaimiņos dzīvojošo baltu cilšu kultūras (tautas lietišķās mākslas) ietekmi, kā arī ar savu kultūru iespaidoja citas etniskās kopienas. Dažādu kultūru mijiedarbība ir viena no Latvijas teritorijas iedzīvotāju garīgās pasaules raksturīgākajām izpausmēm.

Lībiešu apģērbs sastāvēja no tām pašām galvenajām daļām, kuras tolaik ietilpa Rietumeiropā valkāto drānu komplektā un bija populārs arī Latvijas pārejās ciltīs. Lībiešu sievietes valkāja kreklu, jaku, plecos saspraužamus brunčus, villaini, kas Eiropā bija plaši izplatīta un pie mums parasti ir apģērba visgreznākais komponents. Villaines mēdza rotāt ar bronzas gredzentiņiem, riņķīšiem, stikla zīlītēm.

Lībiešu vīrieša apģērbs sastāvēja no krekla, biksēm, svārkiem, apmetņa. Tāda kompozīcija bija tipiska plašākā areālā, jo radniecīga, piemēram, skandināvu, senkrievu vīrieša apģērbam.

Tērpa būtisks elements bija rotas, kuras tāpat varēja veidot noteiktu tradicionālu komplektu.

Lībiešu sievietes rotu komplektā ietilpa gredzeni, aproces, krūšurotas un kaklarotas. Lībiešu vīrieša rotu komplektā sastopama bronzas apkalumiem izdaiļota ādas josta ar greznu sprādzi. Jostā ik pēc gabala iestiprināti riņķi. Tajos iekāra zobenu, nazi, dzeramo ragu, maku. Lībiešu vīrieši vēl nēsāja spirālgredzenus, apģērbu sasprauda ar pakavsaktām.

Greznu iespaidu atstāj lībiešu sievietes krūšurotas. Tās sastāv no divām vikingu stilistikā atdarinātām bruņurupuču saktām, važturiem ar daudzām važiņu rindām un visdažādā-

kajiem piekariņiem – miniatūriem sadzīves priekšmetiem (cirvīšiem, karotītēm, atslēdziņām, ķemmītēm u.c.), amuletiem, dzīvnieku figūriņām, īstiem nažiem apkaltā ādas makstī.

Kurši

Kurši galvenokārt apdzīvoja zemes Ventas kreisajā krastā. Kuršu lielākie pilskalni atradās Kuldīgā, Kazdangā, Vārtajā, Matkulē, Talsos, kur vāciešu iebrukuma laikā valdīja hronikās un dokumentos par karali dēvētais Lamekins.

Arheoloģiskie izrakumi Talsu pilskalnā liecina par kuršu un lībiešu kultūras sakariem. Pilskalns iekārtots X gadsimtā un pēc tam bija apdzīvots kādus 500 gadus. Līdz XI gadsimtam atradumos dominē lībiešu priekšmeti. Pēcāk īpatsvars ir kursiskiem atradumiem.

Talsos pie pilskalna uzcelta senpilsēta, iekārtota kulta vieta Baznīckalns un īpatna apbedīšanas vieta Vilkmuižas ezerā, kur ūdenī sabērtas ugunskapu piedevas – pārsvarā apdegušas rotas.

Kuršu apģērbs daudz neatšķīrās no Latvijas pārējo iedzīvotāju tērpa. Tas pats sakāms par rotām.

Kuršu apbedījumos visbiežāk ir sastopamas aproces un kaklariņķi, kurus nēsāja ne tikai sievietes, bet arī vīrieši. Kuršu sievietes rotu komplektā ietilpst stikla krelles, vairāku veidu piekariņi, gredzeni, saktas. Krustiņi ir reti sastopami.

Zemgaļi

Zemgaļi apdzīvoja apmēram 10 pilskalnus Lielupes baseinā un Daugavas kreisajā krastā. Pazīstamākie no tiem ir Mežotnē un Tērvetē.

Īpaši slavena ir Tērvete, kur XIII gadsimta sākumā atradās viens no zemgaļu centriem ar valdnieku Viestartu priekšgalā, bet tā paša gadsimta otrajā pusē izvietojās Zemgales karaļa Nameisa rezidence.

Zemgaļi X–XIII gadsimtā savus mirušos nemēdza sadedzināt, kā to darīja viņu kaimiņi kurši un lībieši. Par to, piemēram, liecina vispamatīgāk izpētītie Mežotnes senkapi.

Zemgaļu sievietes tāpat kā lībiešu un kuršu sievietes nēsāja kreklu, plecos saspraužamus brunčus, jaku, villaini.

No rotaslietām Zemgalē kaklariņķus bija iecienījušas galvenokārt sievietes. Zemgalē tipiskas bija krustadatas un riņķadatas, bronzas spirālgredzeni. Sastopamas arī saktas. Apbedījumos reti atrastas aproces, kuras (kā minēts iepriekš) mīlēja kurši.

Latgaļi

Latgaļi dzelzs laikmeta beigās Latvijas teritorijā apdzīvoja visplašāko teritoriju – gandrīz visu mūsdienu Vidzemi un Latgali.

Seno latgaļu valstiskos veidojumus sauca par kņazistēm. Pazīstamas četras kņazistes: Jersikas, Kokneses, Tālavas un Atzeles.

Populāra ir Jersikas kņaziste, kuru vāciešu iebrukuma laikā pārvaldīja Visvaldis. Viņš hronikās dēvēts par Jersikas karali. Kņazistes centrs atradās Jersikas pilskalnā Daugavas labajā krastā. Pie pilskalna bijusi senpilsēta.

Par latgaļu apģērbu un rotām ir plaša informācija. Latgaļi nemēdza mirušos sadedzināt. Viņiem bija raksturīgi līdzenie kapulauki. Tie parasti atradās dzīvesvietas tuvumā.

Latgaļu sievietes valkāja kreklu, brunčus, jaku, villaini, vainagu.

Vīrieši valkāja kreklu, kakla šķēlumu saspraužot ar saktu. Viņu apģērba svarīga sastāvdaļa bija svārki. Tiem bija izrotāta apkakle un krūšu daļa. Pie apkakles bija piesprausti piekariņi. Piemēram, ādas vai kaula pīlīšu pāris. Svārkus apjoza ar jostu, kura parasti bija ļoti grezna. Jostas bija apkaltas, ar sprādzi un iestiprinātiem riņķīšiem, kuros iekāra zvārgulīšus. Jostu apkalumos konstatēti vikingu "zvēru stila" motīvi.

Latgaļu vīrieši atšķirībā no pārējo baltu cilšu pārstāvjiem (izņemot sēļus) nēsāja rokautu ap kreiso roku, kā arī roku aptinumu no bronzas spirālīšu virknes.

Latgaļu un sēļu vīriešu kapos atrastas formas ziņā un ornamentāli ekspresīvas pūcessaktas. Tās uzskata par karavīru simbolu. Latgaļu vīrieši tērpās vilnas apmetnī kā ģermāņi, slāvi.

Latgaļu sievietes rotu komplektā ietilpa saktas, kaklariņķi, aproces, gredzeni. Viņas retāk izmantoja rotadatas un krelles.

Viena no greznākajām latgaļu sievietes rotām bija bronzas spirāļu lentveida vainags ar aizmugurē pievienotiem piekariem.

Latgaļu vīriešu rotu komplektā iespaidīgas ir platās un smagās karavīra aproces, kuras nēsāja uz kreisās rokas.

Seno latgaļu apbedījumos bieži atrasti dažādas formas krustiņi, kas ievesti no kaimiņu pareizticīgajām slāvu kņazistēm.

sēļi Sēļi galvenokārt dzīvoja Daugavas kreisajā krastā uz dienvidiem no Aizkraukles. Viņu teritorijā bija apmēram 30 pilskalni, un sēļu centrs atradās Sēlpilī.

Sēļu apģērbs un rotas būtiski neatšķīrās no latgaļu tradīcijām šajā ziņā. Sēļu sievietes nēsāja kaklariņķus, aproces,

gredzenus, saktas, vainagus. Viņas mīlēja piekariņus. To forma varēja būt visdažādākā – zirdziņi, krustiņi, medaljoni.

Vīriešu kapos atrastas karavīru aproces, saktas, ar kurām sasprauda svārkus un apmetni. Sēļu vīrieši nēsāja gredzenus, apkaltas ādas jostas.

Sēļu vīriešu apbedījumos ir sastaptas vairākas īpatnības. Atrasti ir apbedījumi, kuros mirušajam bija savstarpēji savienotas plecu jostas un pie kājām novietota vācele ar sieviešu rotu komplektu (kaklariņķi, aproces, saktas).

Vienā no senās Sēlijas kapulaukiem – Lejasdopeļos – ir atrasti gleznojumi uz koka. Tie ir gan melnbalti, gan daudzkrāsaini (sarkanā, baltā, melnā krāsā). Atrastie gleznojumu fragmenti liecina, ka kapā varēja būt apgleznoti vairogi, kā arī melnā un baltā krāsā tonēti šķirsti.

1.5. ORNAMENTS UN ORNAMENTĀLĀ SIMBOLIKA

Ornaments un no tā atvasinātā ornamentālā simbolika (ideoloģiski interpretētas ornamentālās zīmes un kompozīcijas) Latvijas tautību kultūrā ir viens no visstabilākajiem elementiem ar estētisko un idejiski psiholoģisko funkciju.

Ģeometriskais ornaments

Pēc somugru un baltu cilšu ienākšanas Latvijas teritorijā jau no paša sākuma nostiprinājās ģeometriskais ornaments. Tā pielietojums bija universāls. Ģeometrisko ornamentu izmantoja daudzpusīgi (rotu mākslinieciskajā apdarē, sadzīves priekšmetu, dzīvojamo un saimniecības celtņu, apģērba, kulta priekšmetu izdaiļošanā) un visu materiālu (koka, bronzas, dzintara, dzelzs, akmens, māla) noformējumā.

Ģeometriskā ornamenta pamatelementi ir līnija, krusts, aplis, trīsstūris, rombs, kvadrāts. Minētie pamatelementi izmantoti ornamentālās kompozīcijās, kā arī apaudzējumā ar izskaistinošām detaļām, rezultātā atvasinot attiecīgā pamatelementa variācijas.

No rotām ornamentācijai vispiemērotākās bija aproces, rotadatas, saktas, sprādzes. To virsmas laukums pavēra ceļu ornamenta daudzpusīgai izvēlei.

Īpaši plašas iespējas ģeometrisko formu stilizācijā atklājās latgaļu un sēļu karavīru plato aproču apdarē. Populārākie ornamenta elementi bija slīpais krusts kombinācijā ar nelieliem aplīšiem un taisnās līnijās ieskauts līkloks.

Ornamentālās kompozīcijas

No ornamentālajām kompozīcijām līdz XIII gadsimtam iecienīts bija līkloks, ko pazina daudzas tautas tālā pagātnē. Arī Latvijas teritorijā tas sastopams jau akmens laikmetā.

Latvijas teritorijā līkloku var sastapt uz saktām, gredzeniem, kakla riņķiem, aprocēm, apkalumiem. Pakāpeniski līkloks kļuva komplicētāks, rindojoties vairākās kārtās. Vienas svītras līkloks sastopams reti. Apmēram VIII gadsimtā parādās līkloka kompozīcijas ar nošķeltām galotnēm. Izteikta doma, ka tādi līkloki raksturīgi baltu ciltīm.

Līkloka kompozīcijā var ietilpt citi ornamenta elementi. Piemēram, apļi ar punktiņu vidū (šo elementu mēdz dēvēt par saulīti), viens pretim otram sarindoti trīsstūri, taisnas līnijas, visdažādākie krustiņu varianti. Tas uzskatāmi atspoguļojas, piemēram, kuršu aproču dekorējumā.

Ornamentālā simbolika

Svarīga loma latviešu kultūrā ir ornamentālajai simbolikai, ideoloģiski interpretējot atsevišķus ornamentālus veidojumus un tādējādi piedēvējot tiem globāli abstraktu jēgu. Turklāt ideoloģiskajai interpretācijai ir divi funkcionāli aspekti: 1) pirmskristiānisma mitoloģisko priekšstatu un ticējumu aspekts un 2) nacionāli politiskais aspekts, kas aizsākās XIX gadsimtā un turpinās XX gadsimtā kopsolī ar Latvijas valstiskās neatkarības ideju.

Pirmskristiānisma simbolika bija ilgi (līdz pat XX gs.) saglabājusies daudzām tautībām. Tās izveide parasti tiek izskaidrota ar senajiem ticējumiem un seno cilvēku vēlmi garīgo informāciju fiksēt rakstības formā, respektīvi, piktogrāfiskā formā, kad informācija tiek atspoguļota ilustratīvi. Kā redzējām iepriekš, akmens laikmetā Latvijas teritorijā sastopami antropomorfie un zoomorfie shematiskie zīmējumi uz kaula, raga priekšmetiem. Mēdz uzskatīt, ka zīmējumiem bija mitoloģiska nozīme.

Vēsturiski pakāpeniski mitoloģiski simbolisku nozīmi ieguva ģeometriskā ornamenta attēli.

Seno simbolu semantika nav viegli nosakāma, jo simbolu interpretācija varēja mainīties gadsimtu gaitā, bet galvenais – trūkst drošu ziņu par seno cilvēku garīgo pasauli.

Simboliskos attēlus tāpēc var dažādi izskaidrot. Sastopams ieskats, ka tajos atspoguļojas reālie dzīves procesi. Piemēram, kuģu attēli liecinot par kuģniecības izveidošanos.

Cits viedoklis balstās uz atziņu par simbolisko attēlu vienotību ar dažādiem kultiem – senču, auglības, zemes, Saules, Mēness u.c. Šis viedoklis ir aktuāls Latvijā. Valda zinā-

ma vienprātība par to, ka Eiropā izplatītie simboli radušies agrīnā zemkopības un lopkopības kultūrā, kura aptvēra arī Latvijas teritoriju.

Tāpat pakāpeniski izkristalizējas vienprātība par t.s. ornamentālās simbolikas migrāciju. Ideju, ticējumu, valodu, vizuālo simbolu migrācija nebūt nav izskaidrojama ar pašu cilvēku migrāciju. Piemēram, vieni un tie paši vizuālie simboli var būt sastopami dažādu tautību arheoloģiskajā un etnogrāfiskajā materiālā un tāpēc praktiski ne vienmēr ir pamatoti kādam ornamentālās simbolikas tēlam piedēvēt etniski unikālu raksturu. Ornamentālā simbolika it kā dzīvo savu dzīvi pēc savām transnacionālās parādības likumībām, un tās tipiskākā iezīme ir nevis nacionālā specifika, bet gan piederība vispārcilvēciskajām garīgajām vērtībām.

Par mitoloģisko ticējumu klātbūtni un svarīgumu Latvijas iedzīvotāju garīgajā pasaulē pirms kristietības pieņemšanas uzskatāmi un daudzpusīgi liecina arheoloģiskais materiāls un līdz mūsdienām saglabājušās kulta vietas.

Kulta vietas

Pateicoties arheoloģiskajai informācijai, var restaurēt baltu un somugru cilšu, tā teikt, dzīves telpas kompleksu. Tajā ietilpa pilskalns, kura pakājē izvietojās senpilsēta. Vēl šajā kompleksā ieskaitāmi kapi un kulta vietas. Jau minējām par tamlīdzīgu kompleksu Talsos. Līdzīga aina konstatējama arī citur.

Visbagātākā ar senām kulta vietām ir Kurzeme. Tur kulta vietas tradicionāli dēvē par Elku kalniem, Baznīckalniem, Upurkalniem, Lūgšanas kalniem.

Mūsdienu Vidzemes teritorijā pazīstama kulta vieta bijusi Zilaiskalns, bet savukārt Latgales teritorijā – Sauleskalns. Tā virsotnē atrastas kādā rituālā upurētas un zemē ieraktas dārglietas, bultas, rotas. Sauleskalna tuvumā atrodas vietas ar zīmīgiem nosaukumiem – Velna grava, Dieva dārzs, Joda ezers.

Latvijā ir pazīstamas kulta alas Gaujas, Abavas, Mazsalacas un citu upju smilšainajos krastos. Alu nosaukumi ir izteiksmīgi un liecina par to nozīmi apkārtnes ļaužu garīgajā dzīvē. Piemēram, populārs ir nosaukums Velna ala, Upurala, Raganu ala, Svētā ala.

Mitoloģiskie priekšstati ietekmēja apbedīšanas tradīcijas. Tā, piemēram, latgaļu sievietēm zārkā pagalvī lika papardes, lībiešu un sēļu vīriešu kapos pie kājām atrasti suņa skeleti. Senajos apbedījumos var atrast ēdienu traukus, olas ziedojumus, šķēpus, cirvjus, nažus, iemauktus. Sieviešu ka-

pos pie kājām likts kaplis, īlens, nazis. Mirušā cilvēka iedzīves priekšmetus sadedzināja, un ugunskura pelnus un apdegušās lietas apglabāja kopā ar to īpašnieku.

Maģiska nozīme bija atsevišķām rotām. Piemēram, zvārgulīšu piekariņiem un amuletiem vajadzēja palīdzēt izvairīties no ļauniem gariem.

Mitoloģiskos priekšstatus, kultu saturu un formu ietekmēja sociālās izmaiņas. Būtiska ietekme noteikti bija individualizācijas tendencei, kas izpaudās reizē ar atsevišķas saimes nodalīšanos, individuālu apbedījumu un kulta vietu iekārtošanu. Arheoloģiskais materiāls, piemēram, liecina par mājas pavardu kā ģimenes ziedojumu vietu, kad ugunī meta rotas vai citus priekšmetus.

Mitoloģiskos ticējumus varēja ietekmēt arī informācijas pieaugums par citām zemēm un sabiedrībām. Informētības līmenis savukārt bija atkarīgs no tirdzniecības vēriena.

Latvijas teritorijā tirdzniecība kā atsevišķa darbības sfēra sāka attīstīties no X gadsimta. No šī laika atrasti tirgotāju kapi. Arī citi atradumi stāsta par tirdzniecības attīstību un svešzemju izstrādājumu lietošanu. Latvijā atrasti kara cirvji no senkrievu pilsētām un Skandināvijas, Gotlandē gatavoti dzelzs šķēpu gali ar sudraba un zelta inkrustācijām, divasmeņu zobeni no franku zemēm, kaujas vāles no Kijevas, Bizantijas stikla krelles, aproces, amforas, audumi, brokāta lentas, arābu monētas. Gandrīz katrā latgaļu sievietes kapā sastopami kauri gliemežvāki no Indijas okeāna piekrastes zemēm un pareizticīgo krustiņi no senkrievu kņazistēm.

Mitoloģisko ticējumu ideoloģisko kontekstu noteikti koriģēja iedzīvotāju mantiskā noslāņošanās. Sastopami konkrēti pierādījumi tam, ka pirms vācu iebrukuma un kristietības ieviešanas Latvijā dzīvoja priekš tiem laikiem ļoti bagāti cilvēki. Par to liecina atrastie depozīti. Starp apslēptajām mantām atrasti sudraba un zelta izstrādājumi, daudzus kilogramus smagi sudraba stieņiši.

Zināms, ka Jersikā un Koknesē, kur dzīvoja attiecīgo novadu karaļi, pastāvējušas pareizticīgo baznīcas jau pirms vācu iebrukuma. Senās hronikas tāpat liecina, ka ticību pirmie parasti mainīja valdošā un bagātākā iedzīvotāju daļa.

Vizuālā simbolika

Zemkopji un lopkopji pielūdza dabas spēkus: Sauli, Mēnesi, Zemi, Ūdeni, Pērkonu u.c. Radās šo dabas spēku kulti un ar tiem vienotā vizuālā simbolika, kas Latvijas teritorijā tāpat kā citur iemiesojusies ģeometriski ornamentālā formā.

Saules ornamentālais simbols daudzām tautām bija aplis ar vidū iezīmētu punktiņu. Uzskata, ka tā tas izprasts arī baltu ciltīs.

Krusta semantika ir daudznozīmīga. Krusts var izteikt centra ideju, norādot galvenos virzienus no centra. Krusts var apliecināt atcelšanas, noliegšanas, izsvītrošanas ideju. Krusts aizsargā no ļauniem gariem, ugunsnelaimes, zibens, krusas, negaisa. Krusts var būt robežzīme starp dzīvo un mirušo pasauli.

Sit krustu pret krustu
Tērauda zobenu,
Lai skauģi šķiras
No māsas kājām.

Tautasdziesma

Latvijas teritorijā plaši izplatīts bija ugunskrusts jeb svastika, kas ir ļoti sena simboliska zīme un sastopama gandrīz visur uz mūsu planētas. Šīs zīmes jēga ir bijusi dažāda. Visbiežāk tā kalpojusi kā laimes, uguns, saules, pērkona simbols. No Latvijas arheoloģiskā materiāla vispazīstamākā ir Stāmerienes villaine, kurā no bronzas gredzentiņiem audumā iestrādāti 37 ugunskrusti 20 variācijās. Ugunskrusts redzams uz zemgaļu un sēļu saktām. Daugmales pilskalnā atrasts ugunskrusta piekariņš.

Latvijas teritorijā izplatīts bija jumtiņš jeb Dieva simbols: trīsstūris ar aplīšiem iepretī smailei. Tas redzams uz rotām un bija pazīstams Gotlandē, somugru ciltīm.

Ideoloģiskās funkcijas

Latvijā ornamentālā simbolika vienmēr ieguvusi ideoloģiskās funkcijas nacionālās atmodas periodos. Šajos periodos nacionālās identitātes argumentācijā plaši atsaucās ne tikai uz arheoloģiskajiem atradumiem, bet pārsvarā uz tautasdziesmām un etnogrāfisko materiālu. Īpaša (visbiežāk mākslīgi konstruēta) idejiskā slodze šajā argumentācijā ir atsevišķiem simboliem, kā arī visai ornamentālajai simbolikai kopumā, kura asociējas ar latviešu tautas brīvību un neatkarību pirms vācu iebrukuma un kristietības ieviešanas. Tā, piemēram, XX gs. īpašu ievērību brīvības simbolizēšanā izpelnījusies ornamentālā zīme ar nosaukumu "Zvaigznīte" (20.–30. gados) un "Auseklītis" (80.–90. gados).

1.6. SENLATVIEŠU MITOLOĢIJA

Par senlatviešu mitoloģiju nākas dēvēt kuršu, zemgaļu, sēļu un latgaļu pagāniskos ticējumus, kas saglabājušies tautas atmiņā un aprakstīti dažādos tekstos arī pēc kristiānisma pieņemšanas un minēto cilšu konsolidācijas latviešu tautībā XVII gadsimtā.

Visu puskulturālu tautu mitoloģijas ir viena otrai līdzīgas. Kur nekultivētais cilvēks atrod darbību nedzīvā dabā, tur viņš meklē augstākās

būtnes. Katram negaidītam notikumam jānāk no labvēlīgas vai naidīgas dievības. Tātad latvji līdzīgi grieķiem un romiešiem domāja, ka dabā elementos dzīvo gari, un izgudroja sev bez tam debesu un apakšzemes pasaules, lai fantāzijai ļautu tālāku varu, nekā sniedz viņu prāti.

G. H. Merķelis

Atšķirībā no antīkās un citu augsti attīstīto reliģiju uzskatiem, latviešu cilšu dzīvē mitoloģiskie priekšstati neeksistē kā augstākas pārdabiskas vai cilvēciskas varas ieviesta sistēma, kurai nākas bez ierunām pakļauties; tā veidojusies gadsimtiem ilgajā zemes kopēju daudzu paaudžu gūtajā sociālajā un saimnieciskajā pieredzē un ir būtiska ikdienas dzīves sastāvdaļa, tās sadzīves normu izpausme un organizētāja.

E. Kokare

Baltu ciltis cēlušās no senākas indoeiropiešu kopības un tādēļ to mitoloģiskie priekšstati un kulti principiāli neatšķirās. Valda uzskats, ka baltu un tajā skaitā senlatviešu mitoloģija ir viens no visarhaiskākajiem un tādēļ vispateicīgākajiem informācijas avotiem indoeiropiešu mitoloģijas rekonstrukcijā. Tā, piemēram, slāvu mitoloģijas izpētē baltu mitoloģija ir svarīga bāze tipoloģiskiem salīdzinājumiem.

Eiropā senlatvieši bija viena no pēdējām etniskajām grupām, kas saglabāja pagānismu un nebija pieņēmusi kristīgo ticību (Eiropā pēdējie kristīgo ticību pieņēma lietuvieši 1387. gadā).

Kā zināms, mitoloģiskajos priekšstatos un kultos atbalsojas ne tikai cilvēku domāšanas veids, bet arī pasaules uztveres iezīmes kopumā. Mitoloģija var palīdzēt izprast attiecīgās sabiedrības sociālo un ekonomisko uzbūvi.

Senlatviešu mitoloģija liecina, ka tā bijusi zemnieka pasaules uztvere. Turklāt tāda pasaules uztvere, kad zemnieks bija pārliecināts par pārdabisku spēku līdzdalību katrā viņa lauksaimnieka un lopkopja darba solī. No šiem spēkiem bija atkarīga viņa tīrumos iegūtā raža, lopu veselība, kā arī saticība un laime ģimenē.

Mitoloģiskajiem formējumiem ir noteikta struktūra. Tajā ietilpst uzskats par pasaules uzbūvi. Senlatviešiem pasaules modelis sastāvēja no divām daļām – redzamās daļas ("šī saule") un neredzamās daļas ("viņa saule").

Minētajā struktūrā ietilpa arī nemirstības ideja,– cilvēks pēc nāves turpina dzīvot "viņā saulē".

Tāpat ietilpa ziedošanas ideja. Tai bija vairākas funkcijas: lūgt palīdzību un pateikties par palīdzību, dot solījumu un ziedot sakarā ar kāda nāvi.

Ziedošanas objekti grupējami divos tipos: bezasins upuri (ēdiens, rotas, ieroči u.c.) un asins upuri (dzīvnieki). Ziedošanas forma bijusi arī lūgšana, uzrunājot attiecīgo mitoloģisko būtni.

Latvijā ar senlatviešu mitoloģiju saistītas kulta celtnes nav zināmas. Kulta celtnes aizvietoja dabas objekti – kalni, alas, svētās birzis, koki, akmeņi.

Tāpat nav konstatējams dievu un mitoloģisko būtņu noteikts panteons, kaut gan šajā ziņā būs pastāvējusi zināma hierarhija.

Augstāko dievu grupa

Augstāko dievu grupā ietilpa Dievs, Pērkons, Dieva dēli, Saules meita, Zemes māte, debess ģimene: Auseklis, Saule, Mēness.

Senlatviešu mitoloģijā Dievs ir jauns un skaists vīrietis, kurš dzīvo debesīs, izskatā ir līdzīgs karalim, tērpies sudraba apmetnī, brauc lejā no debesīm, lai artu, sētu, izrautu nezāles, medītu, brūvētu alu.

Līdzi, Dievs, man dzīvot,
Ļaudis man nepalīdz;
Ļaudis man nepalīdz
Ar savām valodām.

Tautasdziesma

Dieva dēli bija Dieva tuvākie palīgi uz zemes. Dēli bija dvīņi, un visbiežāk parādījās kā divi sirmi zirgi. Viņi varēja vilkt Saules ratus pa debess ceļu.

Saules meita bija mājsaimniecības darbu darītāja. Viņa mazgāja, auda, vērpa un darīja citus sieviešu darbus. Vasaras saulgriežu dienā 24. jūnijā viņa dejoja kalna galā, rotājusies ar papardes ziedu.

Auseklis jeb Rīta zvaigzne asociējās ar visa jaunā un labā sākumu, ar jaunas dienas sākumu. Viņš palīdzēja Saulei iegūt zelta ietērpu.

Senlatviešu mitoloģijā svarīga loma bija Mēnesim, kas bija bagātības, laimes, skaistuma nodrošinātājs, kā arī karavīru aizstāvis. Senlatvieši zināja, ka no Mēness dažādajām fāzēm lielā mērā ir atkarīga lopkopība. Arheoloģiskajā materiālā sastopami Mēness formas piekariņi.

Liela autoritāte senlatviešu mitoloģijā bija Pērkonam, kas bezbailīgi un stingri vērsās pret ļaunumu, negodīgumu, iztīrīja un apaugļoja zemi. Pērkons bija stiprs jauns vīrietis ar cirvi rokās. Viņa varenību apliecināja pērkondārdi debesīs, kad viņš brauca savos dzirkstis šķiļošajos ugunīgajos ratos. Pērkona palīgs uz zemes bija ozols, kurā glabājās svētuguns.

Zemes māte bija, ja tā var teikt, emocionālākā dievība senlatviešu mitoloģijā. Par Zemes māti vienmēr izsacījās ar dziļu cieņu un mīlestību, izvēloties iejūtīgākos epitetus. Zemes māte deva dzīvību, palīdzēja izaudzēt, gūt labu ražu. Dominēja priekšstats, ka augi un cilvēki dzimst no Zemes mātes un atgriežas tās klēpi. Koki, birztalas, upju un ezeru ūdeņi, kalni un akmeņi bija Zemes mātes spēka pilni, tāpēc neviens nedrīkstēja tiem darīt pāri.

Atsevišķu grupu veidoja tā saucamo saimniecisko ciklu dievi. Piemēram, zirgu aizstāvis Ūsiņš.

Katrā ziņā pati nozīmīgākā un arī visplašāk apliecinātā iezīme Ūsiņa būtībā ir viņa ciešā saistība ar zirgiem.

H. Biezais

Citā grupā var iekļaut abstraktu parādību dievības, no kurām vislielākā nozīme bija Laimai.

Laima senlatviešu ticējumos bija liktens dieviete. No viņas bija atkarīgs cilvēka mūža ilgums. No Laimas labvēlības bija atkarīga cilvēka piedzimšana, jo viņa varēja ietekmēt dzemdības un tāpēc jaunās mātes to īpaši pielūdza. Laima no senlatviešu dievībām bija visinformētākā par norisēm

cilvēka ikdienā. Viņa paredzēja, kas ar cilvēku notiks turpmākajā laikā.

Atsevišķu grupu veidoja mitoloģiskais personāžs, ko drīkstētu apzīmēt ar mīnusa zīmi. Pie tiem piederēja Velns, Veļu māte, Ragana.

Velna popularitāte senlatviešu mitoloģijā bija līdzīga Dieva, Pērkona popularitātei. Velnu parasti iztēlojās kā veci ar vienu aci un kurš prot pārvērsties par vilku, suni, slēpjas purvos, muklājos, akmens krāvumos, alās. Velns visu redz un visu dzird. Viņš bija Dieva lielākais pretinieks, nepārtraukti apdraudot cilvēku un dzīvnieku dzīvību. Velns mīlēja sarīkot orģijas ar izaicinoši jautru dziedāšanu un dejošanu.

Veļu māte pārzināja mirušo pasauli, mirušo valstību. No viņas bija atkarīga mirušo labklājība "viņā saulē".

Skrien, ragana, šķērsu gaisu,
Ne manā sētiņā,
Mana sēta dzelžiem kalta,
Adatām jumti jumti.
Tautasdziesma

Senlatviešu ticējumos Ragana bija cilvēka bieds, atgādinājums par nāvi, par to, ka reiz katram būs jāmirst. Senlatviešu mitoloģijā Ragana bija arī ļaunuma, izspiegošanas, nenovīdības dievība. Viņas ietekmes sfērā atradās visas dzīvās radības uz zemes. Ragana parasti tēlota kā neglīta veca sieva, taču tajā pašā laikā pēkšņi spējot pārvērsties par čūsku, līdaku, žagatu, kazu, cūku.

No senlatviešu mitoloģiskajiem kultiem svarīgs bija Saules kults.

Saule senlatviešiem tāpat kā citām senajām etniskajām kopībām bija gaismas, siltuma un dzīvības avots. Saule bija saistīta gan ar materiāli empīrisko pasauli, gan ar cilvēka garīgo pasauli. Saule kalpoja kā salīdzinājums cilvēka prāta un jūtu skaidrībai, morālajam cēlumam. Saules kulta centrālais notikums ir Līgo svētku svinēšana vasaras saulgriežos 23.–24. jūnijā.

Pirmās nodaļas kopsavilkums

1. Iepazīstot Latvijas kultūras vēsturi, seno laiku izpētē iespējams izmantot tikai arheoloģisko materiālu nevis rakstītās ziņas, kuras lakoniski parādās mūsu ēras pirmajā gadu tūkstotī. Ņemot vērā informācijas avota specifiku, kultūras raksturojumā nākas respektēt arheoloģijā pieņemto tipizāciju un periodizāciju. Sākot no akmens laikmeta līdz dzelzs laikmetam (XIII gs.), Latvijas teritorijā sastopamas vairākas tā saucamās arheoloģiskās kultūras.

No tām nozīmīgākās hronoloģiskajā secībā bija sekojošās: 1) Kundas kultūra, 2) ķemmes-bedrīšu keramikas kultūra, 3) auklas keramikas un kaujas cirvju kultūra, 4) švīkātās keramikas kultūra, 5) paugurkapu kultūra, 6) līdzeno kapulauku kultūra.

2. Jau no vissenākajiem laikiem Latvijas kultūras vēsturē īpaša loma ir migrācijas procesiem, kas vispirms saistīti ar indoeiropiešu, vēlāk somugru un baltu cilšu ieceļošanu, asimilāciju ar vietējiem iedzīvotājiem un kultūras tradīciju savstarpējo mijietekmi. Migrācijas rezultātā V–VIII gs. Latvijas teritorijā ienāca jaunas baltu ciltis, no kurām konsolidējās senlatviešu etniskās grupas kurši, zemgaļi, sēļi un latgaļi. No tām savukārt XVII gs. izveidojās latviešu tautība, pārņemot un turpinot minēto etnisko grupu kultūras mantojumu un tradīcijas. Latvijā ciešā etniskā un kulturoloģiskā kontaktā ar senlatviešu etniskajām grupām dzīvoja somugru izcelsmes lībieši.
3. Līdz XIII gs. Latvijā valdīja t.s. atvērtās kultūras modelis, kad, pastāvot dažāda veida sakariem ar citām zemēm, vietējā kultūra nevairījās un konkrēti pārņēma svešzemju kultūras elementus. Piemēram, ģermāņu, skandināvu, senkrievu, Romas impērijas.
4. Neskatoties uz migrācijas procesiem, Latvijas teritorijā jau no akmens laikmeta vienmēr saglabājusies zināma kultūrvēsturiskā kopība. Tas izskaidrojams ar to, ka migrācijas procesos bija iesaistīti etniski, saimnieciskās un kultūras attīstības līmeņa ziņā radniecīgi cilvēki. Vissenāk tie bija mednieki un zvejnieki. Viņus nomainīja zemkopji un lopkopji.
5. Latvijas teritorijā tādējādi jau no tālas senatnes dominēja zemkopju un lopkopju kultūras tips ar tam specifisko pagānismu un tajā sakņoto mitoloģiju, vērtību orientāciju, mākslas veidiem un mākslinieciskās izteiksmes līdzekļiem. Somugru, baltu un senlatviešu ciltis priekšroku deva lietišķajai mākslai, ģeometriskajam ornamentam rotaslietu, sadzīves priekšmetu dekorējumā. Savukārt reliģisko ticējumu ideoloģiskajā interpretācijā aktuāla bija ornamentālā simbolika.

Pārdomām

1. Kas kopīgs un atšķirīgs iedzīvotāju migrācijā senajos laikos un mūsdienās?
2. Kā veidotos senlatviešu kultūra, ja XIII gs. Latvijā nesāktos vācu kolonizācija un vietējie iedzīvotāji nepārietu kristīgajā ticībā?
3. Kādas senlatviešu kultūras parādības ir aktuālas arī mūsdienās?
4. Kādi notikumi Latvijas kultūras vēsturē līdz XIII gs. ir romantiski vilinoši?
5. Par kādiem Latvijas senās kultūras attīstības posmiem perspektīvā ir iespējams iegūt jaunu informāciju, kas konceptuāli radikāli izmainītu līdzšinējos priekšstatus?

Ieteicamā literatūra

Latvijas PSR arheoloģija. R.: Zinātne, 1974.

Gimbutiene M. Balti aizvēsturiskajos laikos. R.: Zinātne, 1994.

Vasks A., Vaska B., Grāvere R. Latvijas aizvēsture. R.: Zvaigzne ABC, 1997.

Deņisova R. Baltu cilšu etniskās vēstures procesi m.ē. 1. gadu tūkstotī. Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1989, Nr. 12.

Deņisova R. Latvijas senākā apdzīvotība. Latvijas Vēsture, 1994, Nr. 2.

Sedovs V. Balti senatnē. R.: Zinātne, 1992.

Loze I. Akmens laikmeta māksla Austrumbaltijā. R.: Zinātne, 1983.

Lībieši. Rakstu krājums. R.: Zinātne, 1994.

Zariņa A. Lībiešu apģērbs 10.–13. gs. R.: Zinātne, 1988.

Zariņa A. Seno latgaļu apģērbs 7.–13. gs. R.: Zinātne, 1970.

Kokare E. Latviešu galvenie mitoloģiskie tēli folkloras atveidē. R.: Mācību apgāds NT, 1999.

Ornaments Latvijā. Materiāli mākslas vēsturei. R.: Zinātne, 1994.

Иванов В. В. Топоров В. Н. Балтийская мифология. В кн. Мифы народов мира. Энциклопедия. Т 1. Москва. 1994.

2. nodaļa

Viduslaiki Latvijā. XIII–XVI gadsimts

Tur pie upes Daugavas,
kas šurpu tek no Krievijas,
mita ļaudis bezdievīgi:
līvi tie – tā sauca tos.

Atskaņu hronika

Līdz ar pēdējo zemgaļu piļu – Dobeles, Raktes un Sidrabenes ieņemšanu 1290. g., visa latviešu zeme atradās vācu varā: bija beidzies Senās Latvijas vēstures posms, sākās Latvijas viduslaiki.

I. Šterns

2.1. LĪBIEŠU UN SENLATVIEŠU IEKAROŠANA

XIII gadsimtā Latvijas un Igaunijas teritoriju iekaroja vācu krustneši, un Romas katoļu baznīca kristīja vietējos iedzīvotājus.

Lībiešu un senlatviešu cilšu latgaļu, kuršu, sēļu un zemgaļu iekarošana un kristīšana ir globāli vēsturiski notikumi. Tie totāli ietekmēja ne tikai tā laika sabiedrību, bet joprojām atsaucas uz mūsdienu lībiešu un latviešu mentalitāti, savas esamības apziņu pasaulē.

Latvijas iekarošana un pāreja kristīgajā ticībā vienmēr bijusi latviešu tautas garīgās dzīves ļoti būtiska sastāvdaļa, tēma folklorā, literatūrā, mākslā. Pēc XIII gadsimta lībiešu un latviešu pastāvēšana nav izprotama bez šiem diviem vēstures fenomeniem – krustnešu iebrukuma un kristīšanas.

Somugru un baltu zemju iekarošana saistās ar plašākiem notikumiem tā laika Eiropā. Pirmkārt un galvenokārt ar Svētās Romas impērijas kristiānisma baznīcas ekspansiju. Tā aizsākās X gadsimtā un jaunus uzplūdus sasniedza XI–XII gadsimtā Krusta karu laikā, kad bruņoti eiropieši devās uz Jeruzalemi atbrīvot Kristus kapavietu no musulmaņiem.

Kristiānisma baznīcas ekspansija

Svētās Romas impērija pakāpeniski sāka iespiesties arī Ziemeļeiropā un Austrumeiropā. IX–XII gadsimtā kristīgo ticību pieņēma Dānija, Polija, Norvēģija, Zviedrija, Somija. XIII gadsimtā iekaroja rietumbaltu cilti prūšus. Prūši bija spiesti pieņemt kristīgo ticību.

Kristiānisms izplatījās arī no Eiropas Dienvidaustrumiem. IX gadsimtā Bizantijas kristīgo ticību pieņēma serbi, bulgāri. 988. gadā pareizticībā pārgāja senkrievi.

Par vienu no galvenajiem kristiānisma baznīcas ekspansijas cēloņiem uzskata iedzīvotāju skaita straujo pieaugumu Eiropā. Tā, piemēram, 700. gadā Eiropā dzīvoja 27 miljoni cilvēku, bet 1000. gadā jau 42 miljoni. Savukārt 1300. gadā – 73 miljoni. Feodālais saimniekošanas veids nespēja nodrošināt pārtikas produkcijas intensīvu pieaugumu, tāpēc

nācās apgūt "neskartās zemes". Jauno zemju apgūšanā zināms etaps (it kā morāls arguments ekspansijai) bija vietējo pagānu kristīšana.

Kristiānisma izplatīšana un jaunu zemju iekarošana bija uzticēta vāciešiem. Vāciešu senči bija ģermāņi – viena no kustīgākajām etniskajām grupām senajā Eiropā. Ģermāņi aktīvi iesaistījās Lielajā tautu staigāšanā. Viņu pēcteči jau no VIII gadsimta centās iegūt jaunas zemes austrumos, no kā atvasināts pazīstamais izteiciens *"Drang nach Osten"*. Turklāt XII– XIII gadsimtā vācieši dzīvoja kaimiņos pagāniem Eiropas ziemeļos un austrumos. Vācu kolonistu virzīšanos uz "neskartajām zemēm" uzskata par vienu no lielākajām migrācijām Eiropā mūsu ēras otrā gadu tūkstoša sākumā.

Vācu jeb Teitoņu ordenis

Vācieši aktīvi iesaistījās Krusta karos pret Tuvajiem Austrumiem. Vācu svētceļotāji Jeruzalemē dibināja bruņinieku organizāciju Vācu jeb Teitoņu ordeni, kas piedalījās Baltijas iekarošanā no 1198. gada. Vācu ordeņa bruņinieki bija tērpušies baltā apmetnī ar melnu krustu, no kā radies apzīmējums – krustneši. No 1237. gada Latvijā un Igaunijā karoja Livonijas ordenis, ko uzskatīja par Vācu ordeņa filiāli. Livonijas ordenis savā īpašumā ieguva plašus apgabalus iekarotajās zemēs.

Vācu ordenis bija tipiska viduslaiku bruņinieku mūku organizācija ar saviem statūtiem, amatu hierarhiju, rīcības un uzvedības kanoniskām normām utt. Ordeņa locekļi dalījās divās grupās: 1) bruņiniekos un 2) priesteros. Abu grupu pārstāvjiem bija jādod un jāpilda mūku zvērests dzīvot pieticībā, šķīstībā un paklausībā. Atšķirībā no citām viduslaiku mūku organizācijām Vācu ordeņa locekļi deva solījumu cīnīties ar zobenu pret pagānismu un šo zvēresta daļu praktiski izpildīja viscentīgāk.

Bruņinieki pēc savas izcelsmes piederēja dižciltīgajiem. Pēc iestāšanās ordenī viņi kļuva par mūkiem, dzīvoja vienkopus, gulēja vienā telpā, ēda pie viena galda, visi nēsāja vienādu apģērbu, nedrīkstēja sūtīt un saņemt privātās vēstules, viņiem nedrīkstēja piederēt privātīpašums, viņi nedrīkstēja savu mantu turēt aiz atslēgas. Bruņinieki karadarbībā piedalījās smagās kavalērijas sastāvā.

Pastāvot katoļu un pareizticības konkurencei, vācu bruņinieki uz Baltiju virzījās izdevīgā periodā. Tajā pašā laikā uz rietumiem virzījās tatāru-mongoļu karapūļi un strauji iekaroja senkrievu zemes. 1238. gadā tika ieņemta Maskava, 1240. gadā – Kijeva.

Vācu agresija Baltijā sākās ar misionāru darbību Daugavas lībiešu novadā. Misionāri tur ieradās kopā ar tirgotājiem un izveidoja atbalsta punktus Ikšķilē, Salaspilī, Rīgā. Pirms tam vācieši atbalsta placdarmu radīja Gotlandes pilsētā Visbijā, kurai Baltijas liktenī ir samērā liela loma.

Latvijas teritorijā pirmais misionārs bija Meinards. Viņa iesvētīšanas gadu – 1186. – pieņem par katoļticības sākuma laiku Latvijā. 1188. gadā Meinards dibināja Ikšķiles bīskapiju, kas ietilpa Brēmenes arhibīskapijā.

Ikšķiles bīskaps un viņa palīgi jau visai drīz ziņoja Romas pāvestam, ka vietējos iedzīvotājus pakļaut un pievērst kristietībai nebūs viegli. Pāvests Innocents III tāpēc 1199. gada oktobrī īpašā vēstījumā aicināja doties Krusta karā uz Līvzemi.

Bet bīskaps, kas pazina līvu viltu un redzēja, ka bez krustnešu palīdzības šajā tautā neko nespēs panākt, aizsūtīja Turaidas brāli Teoderihu uz Romu pēc krusta kara bullas. Tas savu uzdevumu darīja zināmu visusvētajam pāvestam Innocentam un saņēma no viņa žēlīgi pasniegtu minēto bullu.

Indriķa hronika

Vācieši parasti jauno iekarojamo zemi nosauca tās cilts vārdā, kuras apdzīvotajā teritorijā iekārtoja pirmos placdarmus. Latvijā vācieši vispirms apmetās pie Daugavas krastos dzīvojošajiem lībiešiem, un tāpēc visa zeme tika nosaukta par Līvzemi jeb Livoniju (Līvzeme latīņu val. – *Livonia*, vācu val. – *Livland*). Livonija bija pazīstama arī ar baznīcas dotu nosaukumu Sv. Marijas zeme.

Latvijas iekarošana galvenokārt notika bīskapa Alberta valdīšanas periodā (1199.–1229. g.). No saviem atbalsta punktiem vācieši vispirms pakļāva Daugavas baseina lībiešus, kuri zaudēja brīvību 1206. gadā. Turaidas un Metsepoles lībiešu novadus iekaroja 1207. gadā. Gadu vēlāk vācu rokās nonāca latgaļi ap Cēsīm, Koknesi, Sēlpili. 1209. gadā iebrucēju atkarībā nokļuva Jersikas kņaziste. Tālavas un Atzeles latgaļu novadi krita 1224. gadā. 50. gados tika iekarota Sēlija, neatkarību pilnīgi zaudēja Jersikas kņaziste, 1267. gadā – kuršu zemes, 1272. gadā – zemgaļu novadi, 1277. gadā – mūsdienu Daugavpils novads. Zemgaļu pēdējais atbalsta punkts Sidrabe tika pakļauts 1290. gadā.

Somugru un baltu cilšu pakļaušana aprakstīta "Indriķa hronikā", kas (papildinājumā ar mūsdienu zinātnieku izsmeļošiem un vispusīgiem komentāriem) ir viens no vērtīgākajiem ziņu avotiem par traģiskajiem notikumiem Latvijā un Igaunijā XIII gadsimtā.

Indriķa hronika ir pirmais pilnīgākais rakstītās vēstures avots, kas stāsta par notikumiem Baltijā 12. gs. beigās un 13. gs. pirmajos gadu desmitos.

Ē. Mugurēvičs

"Indriķa hronika" sastāv no četrām grāmatām. Pirmajās divās grāmatās stāstīts par pirmo bīskapu Meinarda un Bertolda valdīšanas gadiem. Trešajā grāmatā aprakstīta Vidzemes iekarošana un latgaļu kristīšana. Ceturtā grāmata galvenokārt veltīta Igaunijas, Sāmsalas pakļaušanai, kā arī kur-

šu uzbrukumam Rīgai 1210. gadā un Mežotnes aplenkšanai 1220. gadā.

Hronikā stāstīts, ka bīskaps gandrīz katru pavasari no Livonijas devās uz Vāciju, lai līdz rudenim savervētu bruņiniekus ziemā ieplānotajiem karagājieniem. Piekrītot karot Baltijā, bruņinieki varēja izpirkt savus grēkus. Ar kuģiem viņi ieradās Daugavas grīvā, un daudziem uz krūtīm bija ovālas plāksnītes ar tekstu "Līvzemes Sv. Marijas grēku atlaides zīme". Uzskata, ka karadarbības "sezonā" Livonijā karoja vidēji no 300 līdz 1000 krustnešu.

Starp vietējām ciltīm tolaik vēl nepastāvēja ciešāka saliedētība. Karadarbības gados viena vai otra cilts bieži karoja kopā ar krustnešiem pret citu cilti. Tā, piemēram, vācieši kopā ar latgaļiem un lībiešiem varēja uzbrukt zemgaļiem.

Latvijas un Igaunijas iekarošanā iesaistījās arī lietuvieši, krievi, dāņi. Piemēram, igauņi un krievi kopā varēja uzbrukt vāciešu, lībiešu, latgaļu apvienotajiem spēkiem. Savukārt dāņi tiecās nostiprināties Sāmsalā un Igaunijas ziemeļu teritorijā.

Iekarotajās zemēs nenodibināja vienotu valsti. Zemi nemitīgos strīdos sadalīja starp diviem galvenajiem iekarotāju spēkiem – Livonijas bruņinieku ordeni un katoļu baznīcu, respektīvi, bīskapiem. Rezultātā radās mazu valstiņu savienība, kura tika nosaukta par Livoniju. Tajā ietilpa Livonijas ordeņvalsts, Rīgas virsbīskapija, Sāmsalas, Tērbatas un Kurzemes bīskapija.

Kristīgā ticība

Latvijas teritorijas iedzīvotājiem kristīgā ticība bija pazīstama pirms vācu misionāru ierašanās Daugavas krastos XII gadsimta beigās. Jau tika minēts par arheologu atrastajiem krustiņiem. Ziņas saglabājušās par dāņu celtu baznīcu Kurzemē XI gadsimtā.

Visvairāk ir vēsturisku liecību par bizantiskās pareizticības izplatīšanos latgaļu novados, kas atradās slāvu kundzības zonā. Tā, piemēram, Koknesē no XI gadsimta dzīvojuši sēļi, latgaļi, kriviči, no kuru nosaukuma latviešu valodā ir radies etnonīms "krievi". Kokneses pārvaldnieks krustnešu iebrukuma laikā bija kņazs Vjačko. Viņš bija pakļauts Polockas kņazam. Austrumu latgaļu novadi savukārt bija atkarīgi no Pleskavas, Novgorodas.

Latvijā kristīgās ticības ieviešanu no kultūras attīstības viedokļa jāuzskata par progresīvu faktoru. Taču no kultūras izpratnes viedokļa nākas respektēt arī vāciešu nemitīgo žēlošanos par kristīgās ticības nestabilitāti Livonijā. Vietējie

iedzīvotāji negribēja atmest pagāniskos kultus un dievus. Pagānisms pilnā mērā faktiski nekad nav izzudis. Ne velti, piemēram, Latvijā katoļu baznīca par to bija spiesta atkal žēloties XX gadsimta beigās.

Arī Rietumeiropā masu ticējumu pamatā bija agrāri, zemnieciski priekšstati, kuros koncentrējās domas par ražu, zemes auglību, lopu veselību. Arī Rietumeiropā vajāja tos, kuri pielūdza personificētus dabas objektus. Pastāvēja zināms posms starp pagānismu un kristiānismu. Šajā posmā baznīca ļoti piesardzīgi izturējās pret tautas masu interesēm. Piemēram, nenopostīja pagānu svētvietas, pagānu elkus aizstāja ar kristiānisma atribūtiem, lai cilvēki pakāpeniski pierastu pie jaunās ticības. Kad kristiānisms nonāca līdz Latvijai, baznīcas iecietība un pacietība pret pagānismu lielā mērā bija zudusi.

Latvijā pagānisms kalpo kā ideoloģiskā un psiholoģiskā bāze cīņā pret svešzemniekiem. Šādā aspektā pagānisma motīvi un konkrēta rituāla darbība atspoguļojas gan tautas mākslā, gan profesionālajā mākslā un literatūrā. XX gadsimtā īpaši iecienīta ir ornamentālā simbolika un tā saucamā dievturu kustība, aicinot atjaunot senlatviešu reliģiju. Pret to vienmēr atklāti nosodoši izturējusies katoļu baznīca.

2.2. DZĪVE JAUNAJOS APSTĀKĻOS

Latvijas teritorijā XIII gadsimtā iestājās pilnīgi jauna situācija. Vietējo iedzīvotāju organiski dabiskā un vēsturiskajā pēctecībā balstītā kultūras attīstība tika varmācīgi pārtraukta. Kultūras turpmākā virzība notika politiski nebrīvā sabiedrībā, svešas varas un ideoloģijas ietekmē.

Visjaunākie vēsturiskie pētījumi liecina, ka Latvijas vietējie iedzīvotāji zaudēja politisko brīvību, taču lielā mērā saglabāja personisko un ekonomisko brīvību. Katoļu baznīca un Livonijas ordenis vietējiem iedzīvotājiem izlēņoja zemi ar tādiem pašiem juridiskajiem noteikumiem, kā svešzemju izcelsmes vasaļiem. Pie tam pirmajā laikā, īpaši XIII gadsimtā, visvairāk zemi saņēma tā saucamie iezemiešu kungi, ķēniņi, karaļi. Viņu pārvaldītajos novados lībiešu un senlatviešu kultūras tradīcijas varēja samērā netraucēti turpināties.

Īstenībā gan – vācu zemniekiem neieceļojot Livonijā – latviešu zemnieki arī uz priekšu palika savas zemes faktiskie īpašnieki, apsaimniekotāji un mantinieki, vienīgi viņiem nu bija jādod nodevas un jāpilda klaušas vācu iekarotājiem un virskungiem.

I. Šterns

Visjaunākajos vēsturiskajos pētījumos runa ir par zināma pagrimuma iestāšanos XV gadsimtā. Konkurencē ar vācie-

šiem vietējie vasaļi zaudēja savas ekonomiskās iespējas, viena daļa pārvācojās, pārcēlās uz dzīvi citās zemēs. Vietējās izcelsmes vasaļu stāvoklis pasliktinājās arī lielo nodevu dēļ. Laikā no XIII līdz XV gadsimtam nodevas palielinājās 20 reizes.

Tautas dziļāka krīze

Materiālās neatkarības zaudēšana, vietējo iedzīvotāju sociālā virsslāņa sabrukšana acīmredzot pārauga tautas dziļākā krīzē, kas negatīvi atsaucās uz kultūras vispārējo līmeni.

Nākas tāpēc uzskatīt, ka Latvijas teritorijā XV gadsimtā noslēdzās zināms baltu kultūras attīstības posms vispār. Tas iesākās pēc jaunu cilšu ienākšanas V–VIII gadsimtā (par to bija runa 1. nodaļā) un ilga apmēram tūkstoš gadu. Šajā posmā tautas mākslā uzplaukums tika panākts XI–XII gadsimtā, pēc kolonizācijas spējot sasniegto līmeni daudzmaz noturēt līdz XV gadsimtam. Pēc tam sekoja vairāki ļoti drūmi gadsimti līdz tā saucamajai pirmajai nacionālajai atmodai XIX gs. vidū, kad sāka veidoties profesionālā literatūra un māksla, balstoties nevis uz tautas mākslas tradīcijām, bet gan uz pasaules kultūras avotiem. Ne velti, piemēram, XVI, XVII, XVIII gadsimtā ārzemju ceļotāji un atsevišķi vācbalti izsakās par vietējo iedzīvotāju nožēlojamo dzīvi un apātisko samierināšanos ar savu neapskaužamo stāvokli.

Krīzi noteikti veicināja ne tikai politiskais un ekonomiskais, bet tāpat psiholoģiskais spiediens. Vācu kolonizatori vietējos iedzīvotājus neuzskatīja par pilnvērtīgiem cilvēkiem, kultūras tautu. Netika atzīts un pienācīgi cienīts vietējo iedzīvotāju kultūras mantojums, jo tas nebalstījās uz kristiānisma kultūras vērtībām.

Lībieši, kurši, zemgaļi, sēļi, latgaļi nonāca diskomfortos apstākļos. Viņiem tika uzspiests kultūras marginalizācijas ceļš – dzīve bez elementāras izglītības, profesionālās mākslas un literatūras rašanās perspektīvām. Livonijas reģionālajos integrācijas procesos vietējās ciltis nepielaida.

Vietējo iedzīvotāju tautas kultūrai līdzās nostājās Rietumu profesionālā kultūra, kura sevi pasludināja par dominējošo kultūru. Lībiešu un senlatviešu garīgās dzīves uzraudzību, neprasot viņu piekrišanu, uzņēmās baznīca.

Jauns stāvoklis iestājās arī tajā ziņā, ka vietējo iedzīvotāju kultūra izjuta vācu (Rietumeiropas) kultūras ietekmi. Savukārt ieceļotāju kultūra nevarēja izvairīties no senlatviešu un somugru valodas, sadzīves un cita veida ietekmes.

Vācbaltu kultūra

Livonijā visdažādāko ietekmju rezultātā gadsimtu gaitā radās jauna vēsturiski autonoma parādība – vācbaltu kultū-

ra. To veidoja cilvēki, kuri nekad neaizmirsa savu tēvzemi Vāciju un tajā pašā laikā Livoniju uzskatīja par savu Dzimteni. Vācijā vācbalti pakāpeniski kļuva svešinieki un uz viņu provinciālo kultūras līmeni sāka lūkoties skeptiski. Nekad pilnā mērā viņi netika atzīti par savējiem Latvijā un Igaunijā.

Latvijas vietējo iedzīvotāju kultūrā XIII gadsimtā sākās pagrimums. Iepriekšējo gadsimtu kulturoloģiski konstantās vērtības netika aizmirstas. Tās acīmredzot ieguva jaunu funkciju, proti, palīdzēja saglabāt garīgo ticību. Vietējo iedzīvotāju sabiedrībā vitālu kulturoloģisko nozīmi ieguva atmiņas par pagātni – kādreizējo brīvību, saimniecisko un kultūras neatkarību. No XIII gadsimta sociāli psiholoģiskajai tendencei, ko dēvējam par kultūras atmiņu, latviešu dzīvē ir ļoti liela nozīme.

Kultūras atmiņa

Par vietējo iedzīvotāju kultūras pagrimumu no XIII gadsimta visuzskatāmāk liecina viduslaiku arheoloģiskie atradumi. Pagātnes izpētē arheologu atklājumiem joprojām ir liela informatīvā vērtība.

Pēc vāciešu iebrukuma izmainījās apbedīšanas tradīcijas, kurām uzmanīgi sekoja katoļu baznīca.

Vispirms jau mainījās apbedīšanas vieta. Baznīca centās panākt, lai mirušos apglabātu iesvētītā zemē – kapos pie baznīcas. Šajā ziņā vietējiem iedzīvotājiem nācās sastapties ar nacionālo nevienlīdzību (iespējams, viņiem pilnīgi jaunu parādību). Vācieši savējos neglabāja kopā ar iezemiešiem kapos pie baznīcas, bet gan pašā baznīcā zem grīdas izbūvētā kambarī.

Vērojama zināma likumsakarība: jo vietējo iedzīvotāju dzīves vieta lielāka un atrodas tuvāk vācu centram, jo ātrāk un konsekventāk ieviesās baznīcas prasības. Attālās un nelielās dzīves vietās ilgāk saglabājās senās paražas.

Mirušie guldīti kapā tāpat kā agrāk svētku tērpā, taču samazinājies piedevu daudzums. Tā, piemēram, latgaļu sieviešu apbedījumos maz gredzenu, saktu. Pavisam izzuduši masīvie bronzas kaklariņķi un vainagi. Latgaļu vīrieši apglabāti bez zobena. Kapos atrasti vienīgi šķēpi un cirvji.

Vācieši vietējiem iedzīvotājiem aizliedza turēt ieročus. Turklāt saskaņā ar baznīcas apbedīšanas ceremoniālu kapā mirušo nedrīkstēja guldīt ar vērtīgām lietām, sadzīves priekšmetiem, upurētiem dzīvniekiem. Mirušo vajadzēja apglabāt ar naglām sasistā dēļu zārkā.

Pēc vāciešu iebrukuma jūtami izmainījās rotu mākslinieciskā kvalitāte. Rotaslietas gan formas, gan izrotājuma ziņā kļuva stilistiski vienmuļas ar vienkāršu ornamentu. Ģeometriskā ornamenta vietā ne reti stājušies vāciskās izcelsmes augu un zvēru motīvi. Pat sastopamas rotas bez virsmas ornamentējuma.

Zudis arī apģērba krāšņums. Piemēram, villaines tik bagātīgi kā agrāk neizšuva ar bronzas spirālītēm.

Latvijas pamatiedzīvotāji arī viduslaikos tāpat kā pirms tam vienmēr bija lauku iemītnieki. Kristiānismu mēdz dēvēt par pilsētnieku reliģiju, tāpēc tā iespaids laukos bija mazāks. Arī Latvijā ar kristiānisma iespaidu nevarēja lepoties. Kristiānisma attīstību lielā mērā veicināja iedzīvotāju migrācija no laukiem uz pilsētām. Tā tas bija arī Latvijā.

Rīgas celtniecība

Latvijā pilsēta kā noteikts telpisks un sociāls veidojums bija jauna parādība, īpaši pateicoties Rīgas celtniecībai un izaugsmei no XIII gadsimta. Lībiešiem un senlatviešiem nebija tāda veida pilsētu, par kādu strauji auga Rīga un kur pārsvarā dzīvoja svešzemnieki. Vietējo iedzīvotāju uztverē Rīga pamatā bija vāciešu pilsēta, kaut gan tajā dzīvoja arī citu tautību pārstāvji.

Latvijas lauku iedzīvotāju apziņā Rīga ieguva savveidīgas funkcijas. Rīgā dzīvoja arhibīskaps un Livonijas ordeņa mestrs, un tāpēc tā kļuva par varas simbolu.

Rīga tajā pašā laikā bija arī personiskās brīvības simbols. Nokļūstot Rīgā, neviens praktiski nepavēlēja atgriezties uz laukiem pie muižnieka.

Rīga nostiprināja telpisko un reizē arī kulturoloģisko izjūtu "centrs – perifērija" gan kvantitatīvā, gan kvalitatīvā nozīmē, proti, centrā viss bija vairāk un labāk nekā laukos, t.i., perifērijā.

Pirms bīskapa aizbraukšanas līvi viņam parādīja tās pilsētas vietu, ko arī sauc par Rīgu – vai nu pēc Rīgas ezera, vai tāpēc, ka tā ir it kā veldzēta, jo tai ir valgme lejā un valgme no augšas...

Indriķa hronika

Bīskapa rezidenci no Ikšķiles uz Rīgu pārcēla 1201. gadā, ko uzskata par Rīgas dibināšanas gadu. Tajā pašā laikā uz jauno pilsētu no Vācijas pārcēlās daudzi amatnieki, tirgotāji.

1201. gadā Rīga kļuva par bīskapa rezidenci un tāpēc arī par galveno pretinieku. Rīgai vairākkārt uzbruka lībieši, kurši. Karagājienā uz Rīgu nesekmīgi devās Polockas kņazs.

Rīga, izmantojot Rietumeiropas pieredzi, veidojās kā tipiska viduslaiku pilsēta, kas kopumā Latvijas teritorijā arī bija jauna parādība.

Pirmie detalizētie Rīgas attēli saglabājušies galvenokārt no XVI gadsimta vidus. Zīmējumos redzama Rīgas panorā-

ma no Daugavas kreisā krasta. Priekšplānā ir ostas nostiprinājumi, pie kuriem pietauvojās kuģi.

Rīga jau no paša sākuma vienmēr bija liels tirdzniecības centrs. Pilsētā pastāvīgi dzīvoja ne tikai vācu tirgotāji, bet arī, piemēram, slāvu, dāņu tirgotāji.

Senajos attēlos aiz kuģu piestātnes Daugavas krastā slējās nocietinājumu valnis ar torņiem un vārtiem. Aiz vaļņa atradās cieši apbūvēta pilsēta, virs kuras augstu pacēlās XIII gadsimtā celtās Doma, Pētera un Jēkaba baznīcas smailie torņi.

Pilsētu pārvaldīja rāte. Tajā noteicošais vārds bija bagātākajam pilsētnieku slānim patriciātam – vācu tirgotājiem ar bīskapa speciāli piešķirtajām sociālajām un ekonomiskajām privilēģijām.

Trīs gadiņi Rīga rīb,
Kas to Rīgu rībināja?
Tie sudraba kalējiņi,
Tie to Rīgu rībināja.
Tai māsai kroni kala,
Kam deviņi bāleliņi.

Tautasdziesma

Otrs nozīmīgs pilsētnieku slānis bija namnieki – tirgotāji un amatnieki bez speciālām privilēģijām. Namnieki tāpēc atradās opozīcijā patriciātam.

Tirgotāji izveidoja savas organizācijas – Lielo ģildi un Melngalvju apvienību. Amatnieku organizāciju sauca par Mazo ģildi.

Vietējiem iedzīvotājiem nodarboties ar tirdzniecību nebija atļauts. Viņi drīkstēja strādāt par preču krāvējiem, nesējiem, svērējiem. Lībiešu un senlatviešu izcelsmes rīdzinieki veidoja tā saucamo plebejisko opozīciju.

Rīga faktiski kļuva par kultūras un sociālo atšķirību simbolu. Katram pilsētnieku slānim bija savs dzīves veids, savs ģērbšanās veids, savs kvartāls pilsētā. Pāriet no zemākā slāņa uz augstāko slāni faktiski nebija iespējams, jo tas bija atkarīgs no nacionālās un sociālās izcelsmes.

Zemniecība

Ziņas par Latvijas vietējiem iedzīvotājiem, praktiski – zemniecību, ir ļoti trūcīgas. Latvijā ieviesās Vācijai un vispār viduslaikiem tipiskais sabiedriskais iedalījums: mācītāji–bruņinieki–zemnieki.

Izglītoti bija pārsvarā mācītāji un bruņinieku augstākās amatpersonas. Taču viņi maz interesējās un rakstīja par zemniekiem.

Baznīcā valdīja latīņu valoda un latīniska izglītība, kas nesekmēja plaša inteliģences slāņa rašanos. Kā zināms, latīņu valodā (Livonija) bija nosaukta arī senlatviešu un lībiešu zeme. Uzskata, ka katoļticība ar latīņu valodas prioritāti baznīcas rituālos neveicināja vietējo tautu daiļliteratūras rašanos. Tas nestimulēja arī vāciešus apgūt latviešu un lībiešu valodu.

Muižnieki

1457. gadā bruņinieki, kuriem par piedalīšanos Baltijas iekarošanā bija iznomāta zeme, kļuva par šīs zemes īpašniekiem un sāka saukties par muižniekiem. Savukārt no 1494. gada baznīcai piederošajā teritorijā un no 1552. gada Livonijas ordenim piederošajā teritorijā zemnieki kļuva par muižnieku īpašumu, kas faktiski nozīmēja dzimtbūšanas ieviešanu. Zemniekus varēja pirkt, pārdot, ieķīlāt, dāvināt. Ar visiem iespējamiem līdzekļiem zemniekus centās pārliecināt, ka cita loma "šajā saulē" viņiem nav atvēlēta un vispareizākais tāpēc ir bez ierunām paklausīt un kalpot muižniekiem. Tātad būt cilvēkiem ar verga dvēseli. Daudzus gadsimtus nepārtraukti kultivētajai ideoloģijai noteikti bija zināmas sekas. Tā, piemēram, par latviešu iztapību, verdzisko padevību minēts gan folklorā, gan daiļliteratūrā.

Par vietējo iedzīvotāju drūmo stāvokli liecina pašu vāciešu tā laika tipiski izteikumi. Piemēram, sava veida polemika par to, vai latviešiem ir jāiet skolā un jākļūst par izglītotiem cilvēkiem jeb tas nav nepieciešams. Vāciešu viena daļa ieteica latviešus sūtīt skolā, jo tad viņi nebūšot tik mežonīgi. Otra daļa neieteica to darīt. Ja latvieši iemācīsies lasīt, tad viņi ātri uzzināšot savu vēsturi un noskaidrošot, ka Latvijā viņi kādreiz paši bijuši kungi, un vācieši viņiem atņēmuši zemi. Tā, piemēram, Kurzemes garīdzniecības augsta amatpersona Pauls Einhorns savā laikā tipiski par to rakstīja: "Ja latviešus laistu skolās un viņi tiktu tiktāl, ka varētu lasīt un saprast šīs zemes hronikas un vēsturi, un no tām dabūtu zināt, ka viņi no seniem laikiem ir valdījuši šo zemi un bijuši tās kungi, bet vācieši viņiem pēc tam to atņēmuši, nospieduši pašus kalpībā un izturējušies pret viņiem ļoti cietsirdīgi, tad viņi nopietni sāktu pārdomāt, kā atbrīvoties no šādas kalpības un iegūt atpakaļ savu zemi un agrāko stāvokli".

Rietumeiropas ceļotāji nebaidījās rakstīt patiesību par Livonijas vienkāršās tautas apspiestību, muižnieku nežēlastību, visatļautību. Sastopami pat salīdzinājumi, ka Livonijas zemnieki ir visnožēlojamākie un nospiestākie ļaudis uz planētas.

Šie zemnieki ir visnožēlojamākie un nospiestākie ļaudis, kam līdzīgus nevar zem saules atrast. Viņi ēd rupju maizi un tādu ēdienu, ko pie mums cūkas labprāt negrib ēst; viņiem kājās kurpes, pītas no lūkiem, kuras var pirkt par trīs feniņiem.

S. Minsters

Daži ceļotāji ievērojuši zināmu līdzību tā saucamo nevācu un vācu apģērbā, māju celtniecībā.

Daudzkārt ir aprakstīti vietējo iedzīvotāju pagāniskie kulti, dievi, paražas. Secināms, ka Rietumeiropas ceļotājiem Livonija bija eksotiska zeme, kurā vēl varēja sastapties ar barbarisma izpausmēm.

Starp zemniekiem pastāvēja trīs noslāņojumi: saimnieki (viņiem bija viensēta), iebūvieši (zemnieki, kuri iekārtoja savu viensētu uz cita saimnieka zemes) un kalpi (zemnieki, kuri strādāja saimnieku viensētās).

Viensētas bija apvienotas pagastos, kas savukārt ietilpa attiecīgās muižas teritorijā.

Saimniekiem bija jāpilda muižas klaušas – jāapstrādā muižas zeme, jāmaksā nodevas naudā vai pārtikas produkcijas veidā. Muižas "nodokļu" apjoms bija desmitā daļa no zemnieka ienākumiem.

Muižas intereses aizstāvēja pagasta vecākais. Ar laiku to darīja muižnieka iecelts latviešu tautības vagars – viens no ienīstākajiem amatiem laukos.

Tā laika ārzemju ceļotājus tāpat kā mūsdienās tūristus pirmkārt un galvenokārt interesēja kultūras līmenis Livonijā. Par to pamatā runāts viņu ceļojuma piezīmēs.

Latvijā līdz XVI gadsimtam tikpat kā nebija skolu vietējo iedzīvotāju bērniem. Vācieši apzināti bremzēja lībiešu, latviešu iespējas iegūt izglītību.

Vācu bērniem Rīgā bija mācību iestādes, pēc kuru pabeigšanas viņi varēja doties uz Vāciju un tās universitātēs studēt teoloģiju vai jurisprudenci. Piemēram, Rīgā 1211. gadā dibināja Domskolu, kurā apmācīja katoļu garīdzniekus. Skola bija Doma baznīcas pārziņā.

Ordenim un baznīcai sadalot iekarotās zemes, neviens nerēķinājās ar vietējo cilšu etniskajām robežām. Kristiānisma baznīcas direktīvas tāpat uz visām etniskajām grupām attiecās vienādā mērā. Tas veicināja cilšu tuvināšanos, valodas, kultūras atšķirību nivelēšanos. Viduslaiku arheoloģiskais materiāls un rakstiskie avoti liecina par baltu cilšu konsolidācijas procesu.

2.3. MŪRA ARHITEKTŪRAS ATTĪSTĪBA

Latvijas teritorijā pirms vāciešu iebrukuma visas celtnes un nocietinājumi bija būvēti tikai no koka. Mūra arhitektūra, kas, piemēram, no XIII gadsimta Rietumeiropā demonstrēja savu izcilo meistarību gotiskajās katedrālēs, Latvijā nepastāvēja. Ne velti Indriķa hronikā ir stāstīts par zemgaļiem, kuri ar virvēm mēģināja Ikšķiles mūra pili ievilkt Daugavā...

Tobrīd zemgaļi, kaimiņi pagāni, izdzirduši par akmeņu celtni un nezinādami, ka akmeņi sastiprināti ar javu, ieradās ar garām kuģu tauvām un savā vienkāršībā domāja pili ie-

vilkt Daugavā, bet, stopnieku ievainoti un cietuši zaudējumus, atkāpās.

Indriķa hronika

Pirmās mūra celtnes uzbūvēja Ikšķilē XII gadsimta 80. gadu vidū, kad tur vienā laikā cēla gan pili, gan baznīcu, kas faktiski bija pils kompleksā ietilpstoša kapela. Celtniecības darbu veikšanai bija uzaicināti vācu mūrnieki un akmeņkaļi no Gotlandes. Arhitektūriskais plānojums bija aizgūts no Vācijas. Baznīca bija neliela (22 x 10 m) taisnstūra mūra ēka, kas vēlāk pārbūvēta.

Līdz mūsdienām no senākā perioda saglabājusies kolonna. Tā veidota romāņu stilā. Ikšķiles pili un baznīcu uzskata par vecākajām mūra celtnēm Baltijā. Arī Igaunijā un Lietuvā senās ciltis deva priekšroku kokmateriāliem, jo tur tāpat minētajā laikā nebija mūra celtnes.

Otra vecākā mūra celtne Baltijā ir Mārtiņsalas pils netālu no mūsdienu Salaspils. Pils celtniecība sākās 1186. gadā un turpinājās gandrīz desmit gadus.

Mārtiņsalas pils būvēta uz Daugavas salas. Pils kompleksā ietilpa koka nocietinājumi un trīs metrus bieza mūra siena, kura aptvēra samērā plašu teritoriju ar vairākām ēkām.

Nākas piebilst, ka Mārtiņsalas pili visai drīz pēc tās uzcelšanas lībieši atņēma vāciešiem un vairāk nekā 10 gadus bija tajā saimnieki.

Pilis

XIII gadsimtā vācieši Latvijas teritorijā uzcēla apmēram 30 pilis. To celtniecība intensīvi turpinājās XIV gadsimtā, kad uzcēla apmēram 50 pilis.

Pirmajā laikā pilis cēla stratēģiski svarīgākajās vietās Daugavas un Gaujas krastos: Rīgā, Aizkrauklē, Koknesē, Lielvārdē, Cēsīs, Turaidā, Siguldā, Valmierā.

Latvijas rietumu daļā pirmo pili XIII gadsimtā uzcēla Kuldīgā, pēcāk Sabilē, Ventspilī, Jelgavā, Grobiņā, Tukumā.

XIII gadsimtā pilis uzcēla arī Daugavpilī, Gaujienā.

Pilis cēla militāro un administratīvo apsvērumu dēļ. Vajadzēja radīt placdarmus zemju iekarošanai, kā arī aizsargāties pret vietējo iedzīvotāju, slāvu, lietuviešu, dāņu uzbrukumiem.

Livonijas ordenis

Iekaroto zemi, kā jau tika minēts, sadalīja starp ordeni un baznīcu. Ar laiku Livonijas ordenis ieguva vislielāko platību. Ordenim piederēja gandrīz visa Kurzeme, visa Zemgale, plaši novadi Vidzemē un Latgalē.

Ordeņa valsts augstākā amatpersona bija mestrs. Valsts teritorija bija iedalīta komtūrijās un fogtijās, kuras pārvaldīja ordeņa mestra iecelti fogti un komtūri. Fogtijas un komtūrijas savukārt bija sadalītas muižu novados, bet tie – pagastos. Fogti un komtūri pirmajos gadsimtos bija ordeņa mestra

vasaļi. Arī katoļu baznīcas arhibīskaps savu zemi bija nodevis lietot vasaļiem.

Par vasaļa pārvaldītās zemes administratīvo centru kļuva pils, kuru centās pēc iespējas ātrāk uzcelt. Pils varēja radīt drošības sajūtu. Pils ar savu varenumu un vietējiem svešo arhitektūru varēja būt ietekmīgs varas simbols, kā tas praktiski arī piepildījās. Vārdiem "pils" un "muiža" Latvijā nekad nav bijusi laba slava, un tie asociējas ar svešu varu un nebrīvību. Pie tam vācieši savas pilis cēla bijušajos senlatviešu un lībiešu pilskalnos. Vienīgi Rietumlatvijā tas viņiem neizdevās, jo tur tikai retās vietās pils uzcelta pilskalnā.

Kolonizācijas pirmajos gadsimtos celtajām pilīm bija niecīga mākslinieciskā vērtība. Pilis tāpēc uz vietējiem iedzīvotājiem nevarēja atstāt dziļu estētisko iespaidu.

Pirmajā laikā priekšplānā bija drošība nevis daiļums. Pilis bija nocietinājumu tipa būves. Piemēram, Ventspilī pils sastāvēja no aizsargmūra sienas ar sargtorņiem un divstāvu korpusa. Pils ārējais veidols vienkāršs un skarbs, sienas gludas bez jebkādiem reljefiem darinājumiem. Greznākie risinājumi bija gotiskie portāli ieejām bruņinieku telpās.

Ja laukos pilis atstāja vienmuļu iespaidu, tad manāmi daudzpusīgāka aina pavērās Rīgā, kura strauji auga ar viduslaiku funkcionālai struktūrai atbilstošu arhitektūru.

Rīgas celtnes

Rīgā pirmās nozīmīgākās celtnes bija bīskapa un ordeņa mestra pilis, baznīcas, aizsardzības mūris ar torņiem un vārtiem. Rīgā bija Bīskapa sēta, Tirgotāju sēta, Krievu sēta, rātsnams, Lielās un Mazās ģildes nams, Melngalvju nams, linu audēju, alus un sāls nesēju nami, kapsētas pie baznīcām, ūdens akas laukumos un ielu krustojumos, Marijas Magdalēnas sieviešu klosteris, franciskāņu, dominikāņu un cisterciešu klosteris, tirgus laukums, noliktavas, torņos izbūvēti cietumi, dzirnavas, zirgu staļļi, kaļķu cepļi, kvartāli ar mūra namiem, kuru pirmajā stāvā noliktava, otrajā – dzīvojamās istabas.

Valda uzskats, ka Rīgā atspoguļojas visdažādākie arhitektūras stili. Pie tam vienā celtnē var konstatēt vairākus stilus. Par tipiskāko piemēru šajā ziņā atzīst Doma baznīcu.

Rīgā vispārliecinošāk novērojams gotikas stils, kas bija pirmais vēsturiskais stils, ar kuru dziļāk sastapās Latvijas pamatiedzīvotāji un kas Baltijā parādījās vienlaicīgi kā citur Rietumeiropā.

XV–XVI gadsimtā Rietumeiropā dominēja Renesanses stils, bet Latviju tas nesasniedza. Gotiskā stila spilgtākie piemēri Rīgā bija Sv. Pētera, Doma, Sv. Jēkaba, Sv. Jāņa baznīca, t.s. gotiskie dzīvojamie nami. Tie orientēti ar galu pret ielu un vairākpakāpju fasādēs ir smailas arkas, portāli.

Latvijas laukos vācu kolonizācijas pirmajos gadsimtos nebija daudz mūra baznīcu. Katoļu dievnamus cēla no koka. Mūra baznīcas bija, piemēram, Cēsīs, Valmierā.

2.4. REFORMĀCIJA UN KULTŪRA

Reformācijas kustība

Eiropas vēsturē ļoti nozīmīgs ir XVI gadsimts. Tolaik sākās reformācijas kustība, kas radikāli ietekmēja ne tikai Romas katoļu baznīcas turpmāko likteni, bet sekmēja daudzu tautu nacionālās kultūras uzplaukumu un sociālo progresu vispār. Ne velti mēdz akcentēt vienu no reformācijas mērķiem – veidot nacionālās baznīcas.

Par reformācijas galveno cēloni uzskata feodālisma un tā garīgā avota katolicisma stagnāciju, traucējot attīstīties jaunai pasaules uztverei.

Kā zināms, XV gadsimta beigās un XVI gadsimta sākumā Eiropas kultūru vitāli ietekmēja humānisma idejas, Leonardo da Vinči, Mikelandželo, Roterdamas Erasma, Fransuā Rablē, Tomasa Mora darbība. Eiropā parādījās jauna tehnika, uzplauka zinātne, literatūra, māksla, arhitektūra, tirdzniecība, informācijas apmaiņa, tika atvērtas jaunas universitātes, modās tautu nacionālā pašapziņa, interese par savu vēsturi, valodu. Francijā jaunās tendences nosauca par Renesansi.

Reformācijas gaitā Eiropas ziemeļos Anglijā, Nīderlandē, Skandināvijā, Vācijas vienā daļā, Šveicē uzvarēja katolicisma oponenti – protestanti. Spānijā, Itālijā, Francijā, Polijā, Ungārijā, Čehijā katolicisms saglabāja savas pozīcijas.

Šis dalījums atstāja zināmu ietekmi uz kultūru un tās tradīciju īpatnībām. Tajā skaitā uz kultūras attīstību Latvijas teritorijā.

Reformācijas notikumu virknē arī Livonija nokļuva Eiropas uzmanības lokā.

Luterisms

1517. gada 31. oktobrī augustīniešu mūks un vikārs Vitenbergas Universitātes teoloģijas doktors un profesors Mārtiņš Luters pie vietējās pils baznīcas durvīm piesita aicinājumu uz disputu katolicisma reformēšanas jautājumos. Mār-

tiņš Luters savu viedokli formulēja 95 tēzēs. 22. tēzē viņš nosauca Livoniju, kur neeksistējot tāpat kā Turcijā un Tatārijā pāvesta vara.

Luterisma pamatlicēja teoloģiskā mantojuma pētnieki secinājuši, ka Mārtiņš Luters toreiz nemaz neesot zinājis, kur tā Livonija īsti atrodas, kaut gan viņam bijusi pareiza informācija. Livonijas muižnieki patiešām maz interesējās par Romas pāvesta norādījumiem un tiecās pēc maksimālas patstāvības. Viņiem bija apnikusi pāvesta un Livonijas ordeņa vēlme komandēt un iejaukties visos pasākumos.

Luterismu visai drīz sāka sludināt arī Livonijā, kur Rīga kļuva par reformācijas idejisko centru. 1522. gadā Rīgā Pētera baznīcā notika pirmais disputs starp luterisma propagandētājiem no vienas puses un katoļu garīdzniekiem no otras puses.

Luterisma sludinātāji reformācijas kustībā iesaistīja latviešus, lai iegūtu lielāku piekritēju skaitu. Turklāt tautas masu rosināšana saskanēja ar luterisma principiem. Tā, piemēram, Mārtiņš Luters pats bija vācu valodā pārtulkojis Bībeli, lai Vācijā to visi spētu lasīt.

Latviešu iesaistīšanās reformācijas kustībā uzskatāma par viņu pirmo respektējamāko sociālo aktivitāti vācu kolonizācijas gadsimtos. Turklāt aizsākās zināma tendence, kas aktuāla būs arī turpmākajos gadsimtos. Proti, cīnoties pret apspiedējiem, latvieši pieslējās kādam noteiktam opozīcijas spēkam attiecīgā laika sabiedrībā, kaut gan dziļākajā būtībā šis opozīcijas spēks patiesībā nevēlējās latviešu brīvību un neatkarību. Luterisms, piemēram, saglabāja katoļu baznīcas praksi, kad mācītājus izvēlējās muižnieki, bet nevis draudze. Tādējādi latviešu luterāņu draudzes neko neieguva, jo baznīca palika vācu muižnieku kontrolē.

Reformācija samērā ātri guva atbalstu Livonijā, un 1555. gadā Livonijas ordenis oficiāli atzina luterismu, kura izplatība sakrita ar humānisma ideoloģiskās strāvas popularitāti vācbaltu inteliģencē.

Humānisma nolūks bija celt sabiedrības kultūras un izglītības līmeni, cīnīties pret garīgo tumsonību.

Livonijā XVI gadsimta otrajā pusē daudz vērtīga panāca t.s. Rīgas humānistu grupa – vācbaltu profesionālās kultūras ievadītāji. Tajā pazīstamākie bija jurists Dāvids Hilhens, medicīnas doktors un dzejnieks Basīlijs Plīnijs. Viņa sacerētā oda "Slavenās Rīgas pilsētas, Livonijas metropoles, cildinājums... " (1595. g.) ir tipisks sava gadsimta literārs piemi-

Humānisms

Pat Vergilijam nāktos grūti apdziedāt Rīgu, Vidzemes ķēniņieni, kur nu vēl man...

Basilijs Plīnijs

neklis. Odas saturs tā laika poētiskajā manierē zemtekstā demonstrē inteliģencē valdošo nihilistisko nostāju pret sabiedrības zemo kultūras līmeni, niecīgajām garīgajām prasībām.

Arī Vācijas humānists S. Minsters savā apjomīgajā ģeogrāfiskajā un vēsturiskajā grāmatā "Kosmogrāfija" žēlojās, ka Livonijā cieņā ir tirgotāji un citi veikli bagātnieki, bet nekādā vērtē neesot izglītoti cilvēki. Piebilstams, ka XX gadsimta beigās šie vārdi Latvijā atkal kļuva aktuāli, raksturojot 90. gados valdošā režīma attieksmi pret inteliģenci. S. Minsters tolaik, visticamākais, vērtēja vācbaltus. XX gs. beigās viņa izteikumus attiecina uz latviešiem.

Basīlijs Plīnijs odā cildina savu dzimto pilsētu, lepojas ar tās seno pagātni, smailajiem baznīcu torņiem. Viņa pārliecībā labi ir tas, ka Rīga ir ārzemju tirgotāju iecienīta pilsēta. Tajā var sastapt franču, beļģu, holandiešu, angļu, zviedru, vācu, dāņu iebraucējus. Rīgā prot brūvēt vislabāko alu, Daugava ir zivīm bagātākā upe Eiropā u. tml.

Basīlijs Plīnijs negatīvi izturējās pret vāciešu iebrukumu Baltijā, jo tādēļ vietējās tautas zaudējušas brīvību un dzīvo verdzībā. Viņš odā tēlo romantiskos dabas bērnus latviešus, kuri atnesuši uz pilsētu pārdot nomedītos putnus.

2.5. GRĀMATNIECĪBAS AIZSĀKUMI

Rakstība, literatūra, grāmata pieder pie galvenajiem kultūras iepriekšmetošanās veidiem.

A. Apīnis

Livonijā humānisma pārstāvji organizēja skolas, pievērsās zinātnei, literatūrai. Bet svarīgākais, viņi lika pamatus grāmatniecībai.

Viens no, mūsuprāt, vislabākajiem grāmatas un sabiedrības attiecību modeļiem ir uzskats par grāmatu kā kultūras iepriekšmetojumu. Šai aspektā kultūra ir ideju, jēgveidojumu un vērtību komplekss...

A. Apīnis

Latvijas kultūrā grāmatniecība no XVI gadsimta uzskatāma par vienu no galvenajiem elementiem. Īpaši latviešu inteliģences vienai daļai grāmatniecība kļuva par dzīves veidu. Grāmatniecība pavēra plašas iespējas tautas izglītošanā, iepazīstināšanā ar pasaules kultūru, pašmāju autoru darbu publicēšanā utt. Kā redzēsim turpmāk, tautas izglītošanā un dažāda rakstura informācijas popularizācijā latviešu inteliģence vienmēr ir saskatījusi savu galveno misiju.

Grāmatu ievešana no citām zemēm un vietējās grāmatniecības rašanās nāca par labu vācbaltu kultūrai un atsaucās arī uz latviešu garīgo dzīvi. Grāmatniecība deva iespēju uzzināt par pasaules kultūras sasniegumiem, bet vēsturiski svarīgākais – deva radoši idejisko augsni savas nacionālās kultūras izveidei. Latviešu profesionālās kultūras rašanās

pamatbāze ir pasaules kultūras mantojums, bet nevis savas tautas folklora un tautas māksla. Tikai pēc zināma profesionālā brieduma sasniegšanas latviešu literatūra un māksla pievērsās savas tautas mutvārdu daiļradei, arheoloģiskā un etnogrāfiskā mantojuma bagātībām. Savukārt no pasaules kultūras uz latviešu profesionālās literatūras un mākslas saturisko un mākslinieciski stilistisko ievirzi īpaši pirmajā laikā dziļu iespaidu atstāja līdzās esošais vācbaltu kulturoloģiskais konteksts.

Livonijas humānistu darbībai lielā mērā piemita popularizatorisks raksturs. Tas vēlāk noteikti atsaucās uz latviešu profesionālo kultūru, kurā ilgi vērojams didaktiskums, lokalizācijas, sentimentāla vēlēšanās skolot savu tautu. Artistiskās daiļrades slānis latviešu kultūrā sāka nodalīties tikai modernisma periodā XX gadsimta sākumā un ir biežāk kritizēts nekā atzīts.

Ziņas par grāmatu tirdzniecību Rīgā saglabājušās no XV gadsimta. Taču tolaik grāmatu klātbūtne bija epizodiska un neliela.

Citādāk XVI gadsimtā, kad klosteros un skolās veidojās bibliotēkas, grāmatas krāja ārsti, juristi, mācītāji. 1524. gadā sāka veidoties Rīgas pilsētas bibliotēka. Populāra kļuva jauna tradīcija: grāmatas mūža beigās novēlēt bibliotēkai.

Rīgas pilsēta savām vajadzībām iespieda kalendārus un citas laicīgas grāmatas Rostokā, Karalaučos un citās Eiropas pilsētās.

Livonijā dzīvoja cilvēki, kuri pievērsās rakstniecībai. Piemēram, XVI gadsimtā populārs bija vēsturiskās hronikas žanrs, un pazīstama kļuva Rēvelē dzīvojošā autora Baltazara Rusova "Livonijas hronika". To iespieda Rostokā 1578. gadā.

Rīgā un vispār Livonijā pirmā tipogrāfija sāka darboties 1588. gadā. Tas notika apmēram tajā pašā laikā, kad tipogrāfijas iekārtoja tādos Eiropā slavenos kultūras centros kā Kembridža, Oksforda, Brēmene.

Livonijas citās lielākajās pilsētās Rēvelē un Tērbatā tipogrāfijas iekārtoja krietni vēlāk – XVII gadsimta 30. gados. Toties Viļņā grāmatas iespieda jau no 1522. gada.

Rīgā pirmo tipogrāfiju organizēja Nikolauss Mollīns. Viņu uz Rīgu uzaicināja no Antverpenes, ko tolaik varēja uzskatīt par vienu no Eiropas grāmatniecības centriem.

N. Mollīnam poligrāfijā bija liela pieredze. Rīgā viņš nostrādāja gandrīz 40 gadus un izdeva ap 180 grāmatu latiņu,

Mollīns, protams, bija vidusmēra tipogrāfs, un mēs nesalīdzināsim viņu ar šīs profesijas izcilākajiem pārstāvjiem tālaika Eiropā [..] Un to-

mēr ar savām apmēram 180 Rīgā iespiestajām grāmatām čaklais un enerģiskais nīderlandietis iznirst no gadsimtu krēslas un paliek mūsu atmiņā.

O. Zanders

vācu, latviešu, zviedru, somu valodā. Viņš iespieda pārsvarā vietējo autoru sacerējumus, un savu produkciju izplatīja Livonijā.

Tipogrāfija pavēra lielākas iespējas kalendāru iespiešanā. Kalendārs kā grāmatprodukcijas tips bija samērā izplatīts Eiropā, taču Latvijas kultūrā kalendāriem ir īpaša loma.

Vācbalti mīlēja sastādīt un lasīt kalendārus. Domājams, viņi pieradināja arī latviešus sastādīt un lasīt kalendārus. Kalendāri un Bībele ilgu laiku bija gandrīz vienīgā lasāmviela Latvijas lauku viensētās. Var droši apgalvot, ka kalendāru saturs ("kalendāru kultūra") pamatā nosacīja latviešu informētību, uzskatus, gaumi visdažādākajās jomās. Par "kalendāru kultūras" dziļo ietekmi uz latviešu mentalitāti rakstīts daudzos romānos, memuāros. Par to liecina arī tas, ka Latvijā "kalendāru kultūra" no jauna uzplauka XX gadsimta beigās, kad sāka sastādīt un izdot daudzus kalendārus, kuri tekstu izkārtojuma un satura vērtības ziņā maz atšķiras no tautas pamācīšanai domātās lasāmvielas iepriekšējos gadsimtos.

Grāmatas latviešu valodā

1615. gadā N. Mollīns izdeva trīs grāmatas latviešu valodā – Latvijā pirmās iespiestās grāmatas šajā valodā. Visas trīs grāmatas tika iesietas un izplatītas vienā sējumā, ko nosacīti sāka dēvēt par luterāņu rokasgrāmatu.

Pirmā grāmata saucas "Psalmi un garīgas dziesmas", otrā – "Enhiridijs. Mazais katehisms", trešā – "Evaņģēliji".

Šeit nākas minēt tikai nosaukumu pirmos vārdus. Saskaņā ar tā laika literārajām tradīcijām grāmatu nosaukumi bija ļoti gari un varēja aizņemt pat visu titullapu. Grāmatas bija adresētas ne tikai mācītājiem, bet arī, piemēram, Rīgas latviešiem, kuriem XVI gadsimta beigās mācīja lasīt baznīcas tekstus.

Faktiski 1615. gadā N. Mollīns pārpublicēja agrāk ārpus Latvijas izdotus darbus latviešu valodā. Viņš izmantoja šodien mūsu rīcībā esošās senākās publikācijas latviešu valodā. Iespējams, N. Mollīna rīcībā citas publikācijas nemaz nevarēja būt.

Divu reliģisko konfesiju – katolicisma un luterisma – konfrontācija izvērtās savdabīgā sacensībā par ietekmes areāla paplašināšanu. Tas izpaudās tā saucamajā baznīcas demokratizācijas procesā, kura viens no efektīvākajiem paņēmieniem bija reliģiskās literatūras izdošana nacionālajās valodās. Ja kādai tautai, teiksim, latviešiem, nebija literārās valodas, tad to veidoja paši baznīcas kalpi. Tādējādi neno-

liedzami ir vācu mācītāju nopelni latviešu literārās valodas tapšanā.

Latviešu literārās valodas attīstībā bija vairāki posmi.

Vispirms latīņu un vācu valodā rakstītajos dokumentos sāka iekļaut latviešu personu un vietu vārdus, topogrāfiskos apzīmējumus. Tas konstatējams jau XIII gadsimtā. Rīgā XV gadsimtā krāvēju un alus nesēju brālību dokumentācijā līdzās latviskiem uzvārdiem lasāmi veseli teikumi latviešu valodā. No šī laika ir saglabājies tēvreizes teksts latviešu valodā. To citējuši vairāki Vācijas autori savās hronikās, stāstot par Livonijas iedzīvotājiem XV–XVI gadsimtā.

Saglabājušās ziņas par 1525. gadā iespiestu tekstu latviešu valodā. Vācijā grāmatu latviešu valodā izdevuši luterāņi. Viņi veda grāmatas tirāžu uz Rīgu, bet pa ceļam to konfiscēja Lībekas katoliski noskaņotie ierēdņi.

Šīs grāmatas tekstu Rīgā varēja sagatavot Jēkaba baznīcas luterāņu latviešu draudzes mācītājs Nikolajs Ramms. Pats izdevums līdz mūsdienām nav saglabājies.

Jēkaba baznīcu drīkstam dēvēt par pirmo latviešu kultūras centru, kaut gan vēl nepastāvēja latviešu inteliģence kā sociāls slānis.

Katolicisma laikā Jēkaba baznīcā bija latviešu amatnieku altāris. Jēkaba baznīcā izveidojās pirmā luterāņu latviešu draudze. Baznīcas rīcībā noteikti bija teksti latviešu valodā. Bet galvenais – Jēkaba baznīcas mācītāju proponēto latviešu valodu var uzskatīt par latviešu literārās valodas pamatu, rakstībā nostiprinot Rīgā un tās apkārtnē izplatīto vidusdialektu.

Vecākā šodien mūsu rīcībā esošā grāmata latviešu valodā izdota Viļņā 1585. gadā. Tā ir jezuītu priestera Pētera Kanizija sacerētā "Katoļu katehisma" tulkojums no vācu valodas. Tulkotājs bija Rīgas jezuītu klostera priekšnieks Ertmanis Tolgsdorfs. Viņš piemēroja vācu (precīzāk – lejasvācu) ortogrāfiju latviski izrunātiem vārdiem.

Augstu tiek vērtēta E. Tolgsdorfa reliģiskā terminoloģija latviešu valodā. Izteikts viedoklis, ka viņš izmantoja jau pareizticības posmā ieviestos apzīmējums, kuri latviešu valodā pastāvēja pirms vācu iebrukuma un nebija aizmirsti katolicisma laikmetā.

1587. gada pavasarī Karalaučos iznāca vēl trīs grāmatas latviešu valodā: M. Lutera mazais katehisms, "nevācu" (t.i., latviešu) psalmi un evaņģēlijs, kas kopā veidoja luterāņu mācītājiem adresētu rokasgrāmatu. Tulkotājs bija Rīgas Jēkaba baznīcas mācītājs Jānis Rīvijs.

.. vienam name tēvam sove saime vienkārtīge priekskan turēt und mācīt būs [..] tiems bērniems unde tai saime būse ar saliktims rokims unde dižane godīge priekskan to galde stāvēt un sacīt..

M. Lutera mazais katehisms

N. Mollīns 1615. gadā izmantoja tikko minētās grāmatas, kuras vairākkārt piedzīvoja atkārtotus paplašinātus izdevumus.

2.6. VARAS MAIŅA UN JAUNAS ROBEŽAS

XVI gadsimts Latvijas kultūras vēsturē ir ļoti nozīmīgs. Kā redzējām iepriekš, šajā gadsimtā aizsākās vācbaltu profesionālā kultūra, Rīgā iekārtoja pirmo tipogrāfiju, konstatējami latviešu rakstu valodas sākumi, izdeva grāmatas latviešu valodā. Ne mazāk nozīmīgi ir citi notikumi.

Livonijas ordeni gandrīz visi nicina un dziļi ienīst un visu lielo nelaimju cēloni meklē ordeņa vīru izvirtušajā dzīvē.

N. Radzivils

XVI gadsimtā sabruka Livonijas ordeņa un bīskapiju valstiskā savienība, un 1561. gadā Latvijas teritorija nonāca Polijas un Lietuvas pakļautībā.

Kā zināms, Baltijas un seno baltu pēcteču vēsture ir atšķirīga. Latvijas un Igaunijas teritoriju XIII gadsimtā iekaroja vācu krustneši. Lietuvas teritorija un tajā dzīvojošās baltu ciltis vācu krustnešu pakļautībā nekad nav bijušas.

XIII gadsimtā izveidojās spēcīga Lietuvas valsts – Lietuvas Lielkņaziste. Tajā ietilpa mūsdienu Lietuvas un Baltkrievijas teritorija. Lietuvas Lielkņaziste 1386. gadā noslēdza ar Poliju personālūniju, bet 1569. gadā Lietuva un Polija apvienojās vienā valstī. Tā pastāvēja līdz XVIII gadsimtam, un tajā ar laiku noteicošo lomu pārņēma poļu muižniecība.

Lietuvai un Polijai bija liela ietekme Austrumeiropā un tajā skaitā Latvijas iedzīvotāju vēsturē un kultūras attīstībā, īpaši – Latgales un latgaļu liktenī.

1561. gadā aizsākās Latgales un latgaļu vienas daļas nošķirtība no pārējās Latvijas un tās pirmiedzīvotājiem. Šī nošķirtība turpinājās līdz XX gadsimtam. Latgalē saglabājās katolicisms un tā garīgās dzīves tradīcijas, veicinot tādējādi kultūras atšķirības Latvijā.

Livonijas sabrukuma dziļākais cēlonis bija atsevišķu valstu koloniālā politika, tiecoties iekarot jaunas zemes un vēloties kontrolēt ekonomiski izdevīgās komunikācijas, respektīvi, tirdzniecības līnijas Baltijas jūrā.

Baltijas reģionā savtīgas intereses bija Vācijai, Dānijai jau XIII gadsimtā. Turpmākajos gadsimtos šīm valstīm pievienojās Zviedrija, Lietuva un Polija, Krievija, kura tiecās iegūt pieeju pie Baltijas jūras.

Livonijas ordenis un bīskapijas ilgi nespēja pretoties spēcīgajām kaimiņvalstīm. Turklāt starp ordeni un arhibīskapu gandrīz pastāvīgi bija dziļas nesaskaņas un bruņoti konflikti.

Livonijas karš

1558. gadā sākās Livonijas karš. Tā pirmajā periodā Ivana Bargā komandētie krievu karapulki vairākkārt iebruka Livonijā. Vēsturiski diemžēl ir tā izveidojies, ka šo karagājienu atbalsis izjūtamas joprojām. Ivana Bargā iebrukumi Livonijā ir ļoti dziļi iespiedušies tautas atmiņā un ietekmē nacionālās attiecības.

Livonijā krievu karaspēks nesastapa gandrīz nekādu pretestību, taču aiz sevis atstāja pilnīgi nopostītu zemi. Cilvēki tika masveidā noslepkavoti vai aizvesti gūstā, mājas nodedzinātas. Visvairāk cieta latviešu zemnieki, kuri no tā laika uz mūžu mūžiem nevar aizmirst "maskaviešu" (tā XVI gadsimtā un vēlāk dēvēja Ivana Bargā karavīrus) asiņaino mežonību.

Starp baltu un slāvu ciltīm vēsturiski agri izveidojās noteiktas attiecības. Latvijas teritorijas zināma daļa atradās baltkrievu un senkrievu kņazistu pakļautībā. Latvijas pirmiedzīvotāji pazina pareizticību, nēsāja un kapā tika guldīti ar pareizticīgo krustiņiem. Latgaļi, sēļi lietoja slāviskas izcelsmes rotas, ieročus, sadzīves priekšmetus. Koknesē, Jersikā, Rīgā dzīvoja baltkrievu un krievu tirgotāji.

Mūsu rīcībā esošā informācija neliecina par savstarpējo naidu starp baltiem un slāviem pirms un tāpat pēc vācu krustnešu iebrukuma. Viss izmainījās pēc minētajiem krievu karagājieniem, kuros pamatā cieta miermīlīgie vietējie iedzīvotāji.

Livonijas kara otrajā periodā Krievija cīnījās ar Poliju un Lietuvu, Zviedriju, bet Dānija cīnījās ar Zviedriju.

Karš beidzās 1583. gadā, un tā rezultātā Polija un Lietuva ieguva gandrīz visu Latvijas teritoriju un Dienvidigauniju, Zviedrija ieguva Ziemeļigauniju, Dānija ieguva Sāmsalu un atsevišķus novadus Kurzemē – Pilteni un Aizputi. Krievijai toreiz neizdevās iekarot jaunas zemes un pieeju Baltijas jūrai.

Latvijas teritorijas liktenis faktiski tika izlemts jau Livonijas kara pirmajā periodā. 1561. gada novembrī Livonijas ordeņa mestrs un arhibīskaps padevās Lietuvai un Polijai, oficiāli parakstot padošanās līgumu 1562. gada februārī un martā. Daugavas kreisā krasta zemēs izveidoja Kurzemes

un Zemgales hercogisti, bet labā krasta zemēs – tā saucamo Pārdaugavas hercogisti.

Ducatus Curlandiae et Semigalliae

Kurzemes un Zemgales hercogiste praktiski bija patstāvīga valsts, kura pazīstama saīsinātā nosaukumā (Kurzemes hercogiste) un pastāvēja līdz XVIII gadsimta beigām. Tā saucamā Pārdaugavas hercogiste bija viena no Polijas un Lietuvas guberņām. To pārvaldīja karaļa iecelts gubernators.

Tāds stāvoklis saglabājās līdz 1621. gadam, kad Zviedrijai izdevās Polijai atņemt Rīgu un Vidzemi līdz Aiviekstes upei. Teritorija uz dienvidiem no Aiviekstes, proti, mūsdienu Latgale, palika Polijas sastāvā līdz XVIII gadsimta 70. gadiem, kad XVIII gadsimtā visa Latvijas teritorija, pakāpeniski sadalot Polijas un Zviedrijas iekarojumus, kļuva Krievijas impērijas kolonija.

Varas maiņā un jauno robežu nospraušanā vietējiem iedzīvotājiem lībiešiem un latviešiem nebija nekāda loma, jo viņiem trūka jebkādu politisko tiesību. Ne poļu, ne zviedru vara ar attiecīgo zemju pamatiedzīvotājiem nerēķinājās. Varas un iekarojumu dalīšanā no Livonijas puses piedalījās tikai vācu muižniecība, kura par katru cenu tiecās un arī saglabāja savas īpašumu tiesības, luterānismu, vācu valodas lietošanas un vācbaltu kultūras attīstības privilēģijas.

Zināmas izmaiņas vienīgi notika Polijai piederošajā Latgales daļā, kur vācu muižnieki pārpoļojās un vācbaltu kultūras tradīcijas mazāk izteiktas.

Lietuvas un Polijas valdība pēc Livonijas iekarošanas tūlīt sāka rūpēties par katolicisma nostiprināšanu un pretreformāciju, iesaistot jezuītu ordeni. Šo centienu rezultātā katoļu garīdzniecība 1585. gadā sagatavoja pirmo šodien zināmo iespiesto grāmatu latviešu valodā, par ko stāstīts iepriekš. Lai neatpaliktu, 1587. gadā savu grāmatu latviešu valodā izdeva luterāņi, kuri savas pozīcijas ticības lietās saglabāja Kurzemes hercogistē.

Otrās nodaļas kopsavilkums

1. Latviju XIII gadsimtā iekaroja vācu krustneši un vietējie iedzīvotāji pieņēma kristietību. Tā rezultātā radikāli izmainījās vietējo etnisko grupu kultūras attīstības apstākļi un perspektīvas. No XIII gadsimta lībiešu un senlatviešu

(latviešu) kultūra ar neilgiem pārtraukumiem praktiski līdz pat mūsdienām centās saglabāties, nepārtraukti izjūtot sociālo un politisko apspiestību, savā zemē nonākot marginālā situācijā.

2. Pēc Latvijas teritorijas iekarošanas iesākās vietējo iedzīvotāju kultūras pagrimums, kas sevišķi izpaudās no XV gadsimta. Lībiešu un latviešu garīgajā dzīvē psiholoģiski stimulējoša nozīme bija tā saucamajai kultūras atmiņai, atceroties zaudēto brīvību un tādējādi atmiņās par pagātni gūstot zināmu ticību savai pastāvēšanai.
3. Ņemot vērā reliģisko konfesiju savstarpējo konkurenci, kā arī humānisma progresīvo ideju realizēšanos dzīvē, vācu garīdzniecība un inteliģence no XVI gadsimta sāka pievērst lielāku uzmanību vietējo iedzīvotāju izglītošanai, liekot pamatus latviešu literārajai valodai un tajā izdodot reliģiskā satura grāmatas.
4. XVI gadsimtā Latvijas teritorija nonāca Lietuvas un Polijas pakļautībā. Visdziļāk tas atsaucās uz latgaļu likteni, jo sākās latgaļu nošķirtība no pārējās latviešu tautas līdz pat XX gadsimtam.
5. No XIII gadsimta, izjūtot vietējo iedzīvotāju materiālās un garīgās pasaules ietekmi, Latvijas (un Igaunijas) teritorijā krustnešu sākotnēji vāciskā kultūra pakāpeniski transformējās jaunā lokāli specifiskā variantā – vācbaltu kultūrā. Baltijā vācbaltu kultūra reāli pastāvēja līdz XX gadsimta vidum.

Pārdomām

1. Vai baltu pēctečiem būtu iespējams dzīvot Eiropā, saglabājot pagānismu un nepieņemot kristīgo ticību?
2. Kāpēc Latvijā pagānisms pilnā mērā nav izzudis?
3. Kā būtu veidojusies latgaļu dzīve, ja XVI gadsimtā viņi nebūtu nošķirti no pārējās latviešu tautas?
4. Kāpēc Baltijā līdz XII gadsimta beigām nebija mūra celtnes?
5. Kādā ziņā kulturoloģiskās un vēsturiskās norises XIII–XVI gadsimtā atbalsojas mūsdienu Latvijas kultūrā?

Ieteicamā literatūra

Indriķa hronika. Ā. Feldhūna tulkojums. Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. R.: Zinātne, 1993.

A. Spekke. Latvieši un Livonija 16. gs. R.: Zinātne, 1995.

Feodālā Rīga. R.: Zinātne, 1978.

A. Bergmane, A. Blinkena. Latviešu rakstniecības attīstība. R.: Zinātne, 1986.

A. Apīnis. Latviešu grāmatniecība no pirmsākumiem līdz 19. gadsimta beigām. R.: Liesma, 1977.

A. Apīnis. Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum. R.: Liesma, 1991.

O. Zanders. Tipogrāfs Mollīns un viņa laiks. R.: Zinātne, 1988.

E. Dunsdorfs, A. Spekke. Latvijas vēsture 1500.–1600. Stokholma: Daugava, 1964.

I. Šterns. Latvijas vēsture 1290–1500. R.: Daugava, 1997.

Atskaņu hronika. V. Bisenieka atdzejojums. Ē. Mugurēviča, K. Kļaviņa komentāri. R.: Zinātne, 1998.

Apīnis A. Soļi senākās latviešu grāmatniecības un kultūras takās. R.: Preses nams, 2000.

3. nodaļa

Kultūra XVII–XVIII gadsimtā

Vidzemnieku un kurzemnieku piederība vienam, latgaliešu – otram areālam bijusi kultūrvēsturiskais pamats vēlākiem konfliktiem, kas brīžiem kaitējuši latviešu nācijas kopējām interesēm.

A. Johansons

3.1. IEDZĪVOTĀJI UN VIŅU INTERESES

XVII gadsimtā Latvijas iedzīvotāju etniskā un sociālā struktūra kļuva ievērojami daudzveidīgāka. Pirmiedzīvotāju ciltis turpināja konsolidēties vienotā tautībā un tajā pašā laikā biežāk izvēlējās asimilācijas (pārvācošanās un pārpoļošanās) ceļu. Latviešu tautībā ieplūda lībiskā etnosa liela daļa. Palielinājās vācbaltu sociālā noslāņošanās. Latvijā īpašumus ieguva zviedru un poļu muižnieki. Latviju atkal skāra migrācija, kad uz tās teritoriju masveidā pārcēlās cilvēki (piemēram, ebreji, krievi) no citām zemēm.

Etniskās un sociālās struktūras izmaiņas strauji atspoguļojās kultūras attīstības procesā, kas arī izvērtās ievērojami sazarotāks un dinamiskāks.

Kultūras uzplaukums

Latvijā XVII un sevišķi XVIII gadsimtā konstatējams kultūras uzplaukums. Tolaik radītas arhitektūras, tēlotājas mākslas, literatūras paliekošas vērtības. Latvijas atsevišķās pilīs bija plašas bibliotēkas un gleznu galerijas. Pilis ieskāva dendroloģiski bagāti un skaisti parki.

Taču XVII gadsimta pirmajā pusē vēl lielā mērā saglabājās tās izpausmes, kuras tradicionāli atzīst par viduslaiku tumsonības piemēriem. Latvijā tamlīdzīgas izpausmes visuzskatāmāk izvērtās burvju un raganu prāvās un sadedzināšanā. Vēstures arhīvi liecina, ka Latvijas teritorijā pirmā ragana sadedzināta 1559. gadā Grobiņā.

"Cītīgi" raganu un burvju sadedzinātāji bija Rīgas apkārtnē, kur XVI gadsimta nogalē katru gadu vidēji dzīvu sadedzināja vienu cilvēku. Minētā parādība kulmināciju sasniedza XVII gadsimta pirmajā pusē. Galvenā iniciatīva nāca no baznīcas, kura vēlējās vietējos pamatiedzīvotājos izskaust pagānismu.

XVIII gadsimtā Latvijā atkal mainījās vara, un Latvijas teritorija nonāca Krievijas impērijas sastāvā.

Krievijas impērijas sastāvā

1700. gadā sākās Ziemeļu karš. Pēc desmit gadiem – 1710. gada 4. jūlijā – Krievijas karaspēks ieņēma Rīgu un

praktiski arī Vidzemi, kur apmēram simts gadus bija valdījusi Zviedrija. 1772. gadā Krievijas sastāvā nonāca līdz tam poļiem piederošā Latgale. 1795. gadā Krievija sev pievienoja Kurzemes hercogisti.

Jaunajos īpašumos Krievija nodibināja Vidzemes guberņu, Kurzemes guberņu, bet Latgali iekļāva sākumā Pleskavas, pēcāk Polockas guberņas sastāvā, no 1820. gada – Vitebskas guberņas sastāvā, tādējādi saglabājot latgaļu atrautību no pārējās Latvijas.

Vācbalti

Neskatoties uz valstiskās varas maiņu, vadošās pozīcijas sabiedrībā un pārvaldes administrācijā saglabāja vācbalti. Viņu ietekme Krievijas augstākajās aprindās bija tik liela, ka tas satrauca pašus krievus, īpaši slavofīlu kustības pārstāvjus. Viņi bija pārliecināti, ka cara valdība pieļauj lielu kļūdu Baltijas guberņās, atstājot visu vāciešu rokās.

Baltijas lauku mācītāju eksistence balstījās galvenokārt uz ienākumiem no zemes, kas jau kopš Gotharda Ketlera laikiem Kurzemē nodrošina tādu stabilitāti, kādu nedod daudzu ierēdņu algas, jo naudas vērtība krītas, bet zemes – pieaug. Nodarbošanās ar ekonomiku nepavisam neatrāva no dvēseļu gana pienākumiem...

A. Bīlenšteins

Latvijā vācbalti dzīvoja pārsvarā pilsētās. Laukos uzturējās galvenokārt muižnieki un garīdznieki. Ņemot vērā bijušās Livonijas jaunās robežas un atšķirīgos vispārējās attīstības tempus Kurzemē, Rīgā, Vidzemē un Latgalē, pakāpeniski nostiprinājās attiecīgo zemju vāciešu tipi: Kurzemes vācieši, Vidzemes vācieši, Latgales vācieši, Rīgas vācieši.

Iedalījuma pamatā ir izglītības un kultūras līmeņa faktori. Kurzemes vācieši bija garīgi vitālāki, ar lielāku iniciatīvu un patstāvību. Viņu aprindās krietni atpalika tā saucamie Zemgales vācieši, kuriem nebija tik laba izglītība un kurus nomāca "īsto kurzemnieku" augstprātība.

Vislabāk izglītoti bija Vidzemes vācieši, taču viņi nebija pietiekoši uzņēmīgi praktiskajā dzīvē.

Rīgas vāciešiem savukārt piemita noslieksme uz snobismu. Viņus galvenokārt interesēja veiksme starptautiskajā tirdzniecībā ar Krieviju, Poliju, Kurzemi, Zemgali un citām zemēm, jo iegūtā peļņa ļāva viņiem saglabāt savu grezno un izsmalcināto dzīves veidu, augstākās sabiedrības modi un manieres.

Latgales vācieši stipri atšķīrās no pārējiem tautiešiem Baltijā. Viņi galvenokārt atšķīrās ar to, ka bija pārņēmuši poļu valodu, izturēšanās stilu, katolicismu, poļu muižniekiem raksturīgā plašā vēriena demonstrēšanu. Latgales vācu izcelsmes pārstāvji vairāk interesējās par notikumiem, piemēram, Itālijā nekā Vācijā.

Vācbaltu aprindās atsevišķu grupu veidoja amatnieki, sīkie tirgotāji, muižu pārvaldnieki, mežsargi. Viņi nepiederēja muižnieku kārtai un tika dēvēti par mazvāciešiem. Šīs

grupas pārstāvji parasti bija ļoti uzpūtīgi pret latviešiem un vienmēr centās atgādināt par savu vācisko izcelsmi.

Ne tik daudz vācu muižniekus kā tieši mazvāciešus centās atdarināt tie latvieši, kuri pārvācojās un mēģināja iekļūt vāciskajā sabiedrībā.

Literāti

XVIII gadsimtā vācbaltu aprindās sāka atdalīties jauna sociālā grupa – literāti. Par literātiem sauca vācu izcelsmes cilvēkus, kuriem bija augstākā izglītība, bet kuri nepiederēja muižnieku kārtai. Literātu grupā ietilpa juristi, mācītāji, ārsti, skolotāji. Viņus vienoja profesionālās intereses, savstarpējā lojalitāte, noslieksme uz garīgo darbību, kultūras līmeņa paaugstināšanu. Literāti pirmie sāka profesionāli interesēties par latviešu valodu un kultūru.

Arī mācīšanās ir darbs, un pie tā šī tauta ķeras ar tādu pašu nepatiku kā pie jebkura cita darba [..] Dodiet tautai vairāk nekā sausas mācības, audziniet to!

J. K. Bērenss

XVIII gadsimtā Rīgā koncentrējās labi izglītoti un vispusīgi apdāvināti cilvēki, kuriem interese par mākslu, daiļliteratūru, filosofiju, vēsturi, dabaszinātni nebija ārišķība, bet gan patiesas inteliģences nosacīta nepieciešamība. Pateicoties viņu plašajām interesēm, daudzpusība dominēja kultūrā vispār. Turklāt patiesi inteliģentās personības nespēja dzīvot atrauti no Eiropas kultūras norisēm, ar kurām tādējādi Rīga XVIII gadsimta otrajā pusē bija cieši vienota.

Minētā gadsimta beigās Rīgā pazīstama bija tā saucamā brāļu Bērensu grupa. Pie viņiem mājās pulcējās Rīgas "inteliģences zieds". Grupas garīgais līderis bija Johans Bērenss. Viņš bija studējis Vācijas universitātēs, daudz ceļojis, Francijā ticies ar Monteskjē, bija vācu ģeniālā filosofa Imanuela Kanta draugs.

Ar brāļiem Bērensiem ciešas attiecības bija vācu rakstniekam Johanam Georgam Hāmanim un filosofam Johanam Gotfrīdam Herderam, kuri kādu laiku dzīvoja un strādāja Rīgā.

XVIII gadsimtā Rīgā slepenībā darbojās vairākas brīvmūrnieku ložas, kuru rituālos iesaistījās inteliģence, muižnieki, pilsētas patricieši. Vienā no brīvmūrnieku ložām, kurās vispār dominēja liberālisma atmosfēra, darbojās arī J. G. Herders.

Daudziem Hāmanis bija ne tikai kaut kas interesants un iespaidīgs, bet arī balsts un atspaids tajos laikos, kad viņiem tas bija vajadzīgs, lai nekristu izmisumā.

G. V. F. Hēgelis

Rīgā XVIII gadsimtā bija vērojama parādība, ko kultūrā parasti dēvē par bohēmu. Rīgas bohēmā ietilpa jauni aktieri, dzejnieki, gleznotāji. Viņi pulcējās kafejnīcās un vakarus pavadīja romantiski asprātīgā gaisotnē.

Vācu pastāvīgs teātris Rīgā lugas uzveda kopš 1743. gada. 1782. gadā par bagātā muižnieka Otto Fītinghofa naudu tika uzbūvēta teātra ēka ar 500 skatītāju vietām. Šajā ēkā notika arī operas un baleta izrādes. Fītinghofs pats kļuva

par teātra direktoru un centās būt lietas kursā par skatuves mākslas aktualitātēm visā Eiropā, bieži uzaicinot Rīgā spēlēt pazīstamus aktierus, operdziedātājus.

Rīgas rāte algoja muzikantus. Viņu pienākums bija spēlēt baznīcā, svinīgās ceremonijās. XVII gadsimtā radās nelieli orķestri – tā saucamās mūzikas kompānijas. Tās muzicēja pēc pilsētnieku pieprasījuma (piemēram, kāzās).

Rīgas muzikālā dzīve īpaši XVIII gadsimta otrajā pusē bija augsta. Bagāti mūzikas cienītāji sāka algot savus nelielus orķestrus, organizēt koncertus, uzaicināt mūziķus no Rietumeiropas. 1760. gadā nodibināja Rīgas Mūzikas biedrību. Par labas audzināšanas pazīmi kļuva klavierspēles prasme. XVIII gadsimta otrajā pusē nostiprinājās mājas muzicēšanas tradīcija.

XVIII gadsimtā Rīga bija kļuvusi kultūras ziņā daudzveidīga pilsēta. Šo daudzveidību nozīmīgi papildināja Rīgas senatnes pētnieki, kolekcionāri, novadpētnieki. 1773. gadā Rīgas rāte pieņēma lēmumu par muzeja dibināšanu. Muzeju nosauca N. Himzeļa vārdā, jo tā pamatā bija viņa dabaszinātnisko, vēstures un mākslas priekšmetu kolekcijas.

Rīgā redzami tik dažādi apģērbi un cilvēki, ka ne vien svešiniekam, bet arī vietējam ir patīkami un interesanti vērot tos visus kopā.

J. K. Broce

Viens no pazīstamākajiem XVIII gadsimta Rīgas un Latvijas novadpētniekiem ir Johans Kristofs Broce. Viņa zīmējumu kolekcija liecina, piemēram, par Rīgas iedzīvotāju un viesu etnisko, sociālo, etnogrāfisko daudzveidību. J. K. Broces attēlos redzams poļu jauneklis, bagāts Polijas ebrejs, latviešu zemnieku zēns, vācu kalpone, latviešu kalpone, krievu tirgotājs, lietuvietis, zviedrs, kijevietis, holandietis, igaunis, ņencs, baškīrs, kazaks, grieķiete, vidējo aprindu vācu meitene un zēns, pareizticīgo mācītājs un ķesteris, augstākās kārtas sieviete un vīrietis, ķeizariskās krievu jātnieku gvardes apakšvirsnieks u.c.

XVII–XVIII gadsimtā kultūras dzīve nekoncentrējās vienīgi Rīgā. Nozīmīgs kultūras centrs attīstījās Jelgavā, kas bija Kurzemes hercogistes galvaspilsēta. Izveidojās pat tāds stāvoklis, ka tie Rietumeiropas mākslinieki, kuri devās uz Rīgu vai Pēterburgu, vispirms zināmu laiku uzstājās Jelgavā un tikai pēc tam ceļoja tālāk.

Kurzemes hercogistē kultūras norises bija saistītas galvenokārt ar hercoga galmu, kur savukārt nekas nedrīkstēja atpalikt, piemēram, no franču karaļu dzīves Versaļā. Kurzemes hercogu tieksme uz greznību un plašu vērienu dažāda veida reprezentācijās bija tālu pazīstama Eiropā. Kurzemē bija lepnas pilis, brīvmūrnieku ložas, Jelgavā sava "univer-

sitāte" – 1775. gadā dibinātā akadēmiskā ģimnāzija *"Academia Petrina"* ar Eiropā pazīstamiem zinātniekiem, galma teātris un kapella, pilsētas teātris. Pati Jelgava un citas Kurzemes pilsētas ne ar ko neizcēlās, jo ap šaurajām un līkumotajām smilšainajām ielām rindojās vienkāršas koka mājas.

Kurzemes vāciešu lepnums bija dzejniece Elīze Reke. Viņa sacerēja reliģisku dzeju, piedalījās hercoga galma dzīvē, Eiropā kļuva pazīstama pēc savas grāmatas publicēšanas par afēristu Kaliostro, kurš tāpat kā otrs ne mazāk populārs afērists Kazanova viesojās Jelgavā.

Kurzemes hercogistē slavens bija teologs Pauls Einhorns. Viņš tāpat kā daudzi Baltijas mācītāji neapmierinājās tikai ar dievkalpojumu noturēšanu. Pauls Einhorns interesējās par vēsturi. 1649. gadā Tērbatā publicēja viņa pētījumu *"Historia Lettica"* ("Latviešu vēsture"). P. Einhorns viens no pirmajiem runā par latviešu tautu, tādējādi apliecinot seno baltu cilšu konsolidāciju vienotā tautībā.

Kad bērni kļuvuši tik lieli, ka viņi var kaut ko darīt un veikt, tā kā viņus nemaz nemāca lasīt un rakstīt nevienā skolā, [latvieši] viņus audzina mājturībai un saimniecībai.

[..] Pēc dabas latvieši ir cieta un nesavaldīga tauta ar labu veselību, jo no jaunības nav lutināti, bet pieraduši pie vienkāršas barības un smaga darba.

P. Einhorns

Kurzemē ievērojams vācbaltu kultūras pārstāvis bija Johans Albrehts Korfs. Viņš studēja Jēnas Universitātē un pēc studijām nonāca Kurzemes hercogistes galmā, kļuva Krievijas diplomāts, bet galvenais – no 1734. gada līdz 1740. gadam bija Krievijas Zinātņu akadēmijas prezidents. J. A. Korfam piederēja milzīga bibliotēka ar apmēram 30 000 grāmatu. Viņš atbalstīja M. Lomonosova zinātnisko darbību.

Latgalē prāvāku kultūras centru bija maz. Daugavpils un Ludzas pilsētā, miestos Rēzeknē un Krāslavā nebija ne teātru, ne muzeju, bibliotēku, bohēmas, aristokrātu salonu.

Latgalē par savdabīgiem kultūras centriem izveidojās katoļu klosteri Daugavpilī, Aglonā, Krāslavā. Īpaši aktīvi arhitektūras, literatūras vērtību radīšanā, tautas izglītošanas jomā darbojās Daugavpils jezuītu mūki.

Par kultūras centriem kļuva arī atsevišķu muižnieku pilis, kurās bija plašas bibliotēkas un dažādas kolekcijas. Piemēram, poļu izcelsmes dabaszinātnieka un literāta Mihala Borha Varakļānu pilī, izglītības un mākslas mecenāta Juzefa Hilzena Dagdas pilī, Plāteru dzimtai piederošajā Krāslavas pilī.

Lielas bibliotēkas un arhīvi bija Daugavpils jezuītu klosterī un Aglonas dominikāņu klosterī.

Krāslavā 1757. gadā sāka darboties garīgais seminārs, ko mēdz dēvēt par pirmo augstskolu Latvijas teritorijā.

Latgales muižniecības kultūra bija orientēta uz Eiropas katolisko zemju profesionālās mākslas un literatūras piere-

dzi. Tas attiecas arī uz katoļu garīdzniecību, kura ar savām zināšanām un gaumi varēja ietekmēt, piemēram, baznīcu interjera izveidi un jauno mācītāju audzināšanu.

Latvieši vislabāk dzīvoja Rīgā. Viņi drīkstēja nodarboties ar atsevišķiem amatiem, apvienoties amatu brālībās, lai cīnītos par līdzīgām tiesībām ar vāciešiem un kļūtu tikpat bagāti kā vācieši.

Rīgas latviešos izplatīta bija pārvācošanās tendence, lietojot vācu valodu un atdarinot vācu dzīves stilu. Zīmīgi tas atsaucās uz latviešu skolām. Rīgā XVII gadsimtā bija vairākas latviešu skolas, un pilsētas rāte tās atbalstīja. Taču XVIII gadsimtā latviešu skolu skaits samazinājās, jo latvieši paši savus bērnus sūtīja mācīties vācu skolās.

Citādāk attīstījās latviešu dzīve laukos, kur saglabājās dzimtbūšana. Latviešu garīgo dzīvi laukos lielā mērā ietekmēja vācu literāti.

No literātiem vistuvākā saskarsme ar vietējiem iedzīvotājiem bija lauku mācītājiem.

Laika gaitā gan vāciešu, gan latviešu uztverē nostiprinājās lauku mācītāja tips. Viņiem bija vairākas funkcijas zemnieku aprindās. Piemēram, mācītāji izplatīja grāmatas, veidoja bibliotēkas pie baznīcām, mācīja bērniem un pieaugušajiem elementārus reliģiskos tekstus, pārzināja zemnieku korespondenci, no kanceles ziņojot par saņemtajām vēstulēm, pēcāk tās izlasot un arī uzrakstot atbildi.

Vācu mācītāji vislabāk pārzināja latviešu zemnieku reālo dzīvi. No viņu vidus tāpēc nāca visasākā dzimtbūšanas kritika un konkrēta darbība, veicinot latviešu kultūras attīstību.

Latvieši dzīvoja ne tikai Rīgā, bet arī citās pilsētās. Piemēram, Kurzemes hercogistes pilsētās bija daudz latviešu. Viņiem atļāva nodarboties ar tirdzniecību un amatniecību, no kuriem populārākie bija drēbnieka, audēja, miesnieka amats.

XVII gadsimtā Latvijas teritoriju skāra migrācijas procesi. Šī gadsimta beigās uz Latvijas austrumu daļu no Krievijas pārcēlās krievu vecticībnieki. Viņu ieceļošana turpinājās arī XVIII gadsimtā.

Vecticībnieki

Krievu pareizticīgajā baznīcā 1666. gadā notika būtiskas reformas. Tās atsacījās atzīt ticīgo viena daļa, kura ieguva nosaukumu vecticībnieki. Krievijā viņus vajāja, un tādēļ vecticībnieki bija spiesti pārcelties uz citām zemēm.

Vecticībnieki galvenokārt apmetās Latgalē, kas piederēja Polijai. Ieceļotāju skaits precīzi nav zināms. Krievijas tau-

tas skaitīšanas rezultāti XVIII gadsimta 70. gados liecina, ka Latgalē dzīvoja apmēram 4 tūkstoši vecticībnieku. Visvairāk Daugavpils, Rēzeknes, Ludzas apriņķī, kur vecticībnieki apmetās uz dzīvi vienkopus un veidoja sociāli un etnogrāfiski viendabīgu un marginālu orientētu zemnieku sabiedrību ar savām garīgās dzīves tradīcijām.

Ebreji

XVII gadsimtā Latvijā sāka ieceļot ebreji. Pirmie ebreji no Polijas un Vācijas uz Piltenes novadu Kurzemē pārcēlās jau 1585. gadā. Piltene piederēja Polijai, un tās valdība neierobežoja ebreju migrāciju.

Kurzemes hercogistē ebreji oficiāli nedrīkstēja dzīvot, taču faktiski viņi dzīvoja, izmantojot ārzemnieku uzturēšanās tiesības. 1710. gadā Jelgavā atļāva iekārtot ebreju kapus.

Rīgā ebreji sāka dzīvot no 1638. gada, kad viņiem par samaksu atļāva apmesties uz laiku vienā mājā, ko sāka dēvēt par ebreju namu.

Ekonomiski vāji attīstītajā Latgalē ebreji sāka dzīvot tikai no XVII gadsimta. Pirmajā laikā viņi apmetās laukos. Vēlāk viņiem lika pārcelties uz pilsētām – Daugavpili, Krustpili, Ludzu.

Latgalē ebreji sāka ienākt ap 17. gadsimta vidu un galvenokārt no Polijai piederošās Rietumukrainas un Baltkrievijas. Pirmie no viņiem bija bēgļi, kas glābās no Bogdana Hmeļņicka vadītās sacelšanās dalībnieku varmācībām. Šie ieceļotāji runāja Polijā tapušā jidiš valodā, bija ortodoksālāki nekā Vācijas ebreji reliģiskajā pārliecībā un dzīvesveidā, nabadzīgāki un mazāk izglītoti.

L. Dribins

Vidzemē poļu un zviedru varas laikā ebrejiem bija aizliegts apmesties. Stāvoklis neizmainījās arī pēc Vidzemes pievienošanas Krievijai.

Latvijā ebreji galvenokārt nodarbojās ar amatniecību un tirdzniecību. Kurzemē daudzi ebreji dzīvoja laukos, kur vācu muižnieki tos iesaistīja savā finansu saimnieciskajā darbībā. Latgalē ebreji nodarbojās ar tirdzniecību, rentēja krogus, pārdeva kokmateriālus, labību. 1772. gadā Latgalē dzīvoja apmēram 5000 ebreju.

Ebreju ieceļošanai ir liela kulturoloģiskā nozīme, jo Latvijas teritorijā sāka dzīvot viena no vissenākajām tautām ar tūkstošiem gadu ilgu un augsti attīstītu reliģiju, valodu, izglītību, zinātni, literatūru, mākslu. Tāds kultūras mantojums nebija nevienai citai Latvijas teritorijā dzīvojošajai etniskajai grupai – ne latviešiem, ne vāciešiem, krieviem, poļiem.

Kā zināms, ebreju tautas vēsturi vienmēr ir ietekmējušas tādas parādības kā vajāšana, padzīšana no dzīvesvietas, cīņa par tiesībām dzīvot attiecīgajā zemē, cīņa par vienlīdzīgām tiesībām u. tml. Ebreju mentalitātē tādēļ aktuāli ir pašaizsardzības un pašsaglabāšanās instinkti, kā arī noteiktas taktikas un stratēģijas izvēle saskarsmē ar konkrēto apkārtējo vidi.

Krievijas impērijas teritorijā dzīvojošie ebreji līdz XIX gadsimta vidum maz interesējās par savas tuvākās apkārtnes citu tautību iedzīvotāju kultūru. Tas bija tāpēc, ka tuvākās apkārtnes pilsētnieku vai zemnieku izglītības, kultūras līmenis maz spēja piesaistīt ebreju vēlmi nonākt ciešākā kontaktā ar cittautiešiem.

Ebreju dzīves centrs bija jūdaisma reliģiskā kopiena, kuru veidoja attiecīgās apdzīvotās vietas iedzīvotāji. Kopienā vislielākā autoritāte bija rabīnam.

Savukārt ebreju kultūras pastāvēšanas un attīstības pamats vienmēr bija ebreju izglītības sistēma. Jūdaisma reliģija ļoti lielu uzmanību pievērsa izglītībai. Reliģiskās izglītības sistēma bija galvenais spēks pret asimilāciju gandrīz 3 tūkstošus gadu dzīvojot svešās zemēs starp svešām tautām. Kopienas skolās ebreju meitenes iemācīja lasīt, rakstīt, sinagogā piedalīties liturģijā. Zēnu izglītībā liela uzmanība tika pievērsta diskusijas prasmei, loģiskās domāšanas pilnveidošanai.

Par laicīgo izglītību ebreji sāka plašāk interesēties no XVIII gadsimta beigām. Tā, piemēram, Krāslavas ebreju ārsts I. Franks nosūtīja Krievijas cara valdībai konkrētus priekšlikumus ar virsrakstu "Vai ebrejs var kļūt par labu un noderīgu pilsoni?" Viņš kritizēja ebreju reliģisko izglītību un ieteica izveidot laicīgās izglītības sistēmu. Tās pamatā varētu būt sabiedriskās skolas, kurās mācītu krievu, vācu valodu un ivritu.

Latvijas teritorijā dzīvojošie ebreji lietoja divas valodas – ivritu un jidišu, kas radās X gadsimtā un bija ebreju valoda Eiropas daļā no Holandes līdz Ukrainai.

Līdz XVIII gadsimta beigām pastāvēja noteikta funkcionāla atšķirība starp literatūru ivritā un jidišā. Ivritā tiecās izsacīt ebreju sabiedrības visaugstākos un viscēlākos reliģiskos, intelektuālos, sociālos, estētiskos ideālus un vērtības. Jidiša valoda kalpoja masu vajadzībām, īstenojot audzinošus, izglītojošus mērķus.

XVIII gadsimta beigās Latvijas kultūra kļuva manāmi daudznacionālāka. Augstu līmeni bija sasniegusi profesionālā vācbaltu kultūra.

Latviešu kultūra uz profesionalizācijas ceļa vēl nebija nostājusies, un latvieši turpināja mutvārdu daiļrades, seno paražu, tautas lietišķās mākslas tradīcijas.

Līdzās latviešu un vācbaltu kultūrai Latvijas teritorijā atspoguļojās krievu, poļu, ebreju kultūra gan to profesionāla-

jās, gan tautas kultūras formās. Krievu, poļu un ebreju kultūras virzībā noteiktas funkcijas bija baznīcai, kas ap sevi apvienoja attiecīgās etniskās grupas pārstāvjus.

3.2. GRĀMATNIECĪBA

XVII–XVIII gadsimtā grāmatniecības ietekme uz Latvijas kultūru manāmi palielinājās.

Tā laika Latvijā pieejamās grāmatas nosacīti var iedalīt divās daļās. Pirmkārt, ar vācbaltu kultūru saistītie izdevumi. Otrkārt, izdevumi latviešu valodā.

Starp abām daļām pastāvēja atšķirības. Ar vācbaltu kultūru saistīto izdevumu mērķis bija fiksēt kultūras procesa, tā teikt, kārtējos rezultātus daiļliteratūrā, filosofijā, vēsturē, filoloģijā, dabaszinātnēs u.c. Vācbaltu literāti izdeva savus un citās zemēs dzīvojošo autoru darbus, lai ar tiem iepazītos sabiedrība Latvijā un ārzemēs. Pie tam vācbaltu vietējie izdevumi bija tikai viena daļa no vācu, latīņu un citās valodās Latvijā pieejamās literatūras. Latvijā daudz grāmatu ieveda no ārzemēm. Tā, piemēram, XVIII gadsimta beigās Rīgā no ārzemēm ieveda ap 50 tūkstoši grāmatu gadā.

Izdevumus latviešu valodā negatavoja paši latvieši. Tos gatavoja vācbalti un poļi reliģisko un ideoloģisko apsvērumu dēļ, lai vietējo pamatiedzīvotāju valodā izveidotu baznīcas literatūras sistēmu un paaugstinātu viņu reliģiozitāti. Ideoloģiskie apsvērumi nezaudēja aktualitāti arī laicīgas tematikas grāmatu sastādīšanā.

Vācbaltu izdevnieciskā darbība virzījās kopsolī ar grāmatniecību citās valstīs un devusi zināmu ieguldījumu pasaules kultūrā. Lielākie grāmatu iespiešanas centri bija Rīgā un Jelgavā.

J. F. Hartknoha tipogrāfija

Rīgā nozīmīgāko ieguldījumu deva Johana Frīdriha Hartknoha tipogrāfija XVIII gadsimta 60.–80. gados. Šajā tipogrāfijā iznāca ļoti vērtīgi darbi.

J. F. Hartknohs studēja teoloģiju Karalauču Universitātē, kur sadraudzējās ar I. Kantu un J. G. Herderu. Viņš jau studiju periodā nolēma atteikties no mācītāja karjeras un pievērsties grāmatu tirdzniecībai un izdošanai. Vispirms viņš dažus gadus darbojās Jelgavā, kur izdeva, piemēram, I. Kanta agrīnos darbus. 1767. gadā viņš pārcēlās uz Rīgu, kur dzīvoja līdz savai nāvei 1789. gadā.

J. F. Hartknohs bija brīvmūrnieks, Rīgā iesaistījās brāļu Berensu aprindās. Vietējās inteliģences atbalstīts, viņš Rīgā izdeva I. Kanta galvenos filosofiskos traktātus, vācu filosofu J. G. Hāmaņa, J. G. Herdera sacerējumus, vācu dzejnieka F. M. Klingera drāmas, gandrīz visus tā laika nozīmīgākos pētījumus par Baltijas vēsturi. Viņš izdeva M. Lomonosova darbus, grāmatas par Krieviju, ko vācbaltu inteliģence vāji pazina, iespieda kartes, nošu izdevumus, attēlus.

Viņam Rīgā piederēja liels grāmatveikals. Turklāt J. F. Hartknohs ar honorāriem centās atbalstīt jaunos autorus. Viņš par saviem līdzekļiem izsūtīja grāmatas interesentiem ne tikai Vidzemē un Kurzemē, bet arī Igaunijā, Pēterburgā, Maskavā.

Rīgā pastāvēja tā saucamā oficiālā grāmatu spiestuve, kura izpildīja pilsētas rātes, Vidzemes guberņas administrācijas, luterāņu baznīcas pasūtījumus un publicēja pa lielākajai daļai reliģiska satura grāmatas vācu un latviešu valodā.

Jelgavā grāmatu spiestuve pie Kurzemes hercoga galma pastāvēja no 1667. gada. Galma tipogrāfijas uzdevums bija iespiest apsveikumus, biogrāfijas, reliģiska satura grāmatas vācu un latīņu valodā hercogistes vajadzībām.

Stefenhāgenu izdevniecība un tipogrāfija

Jelgavā vispopulārākā bija Stefenhāgenu izdevniecība un tipogrāfija. Faktiski ne tikai Jelgavas, bet visas Latvijas mērogā ievērības cienīgs ir Stefenhāgenu dzimtas ieguldījums grāmatniecībā 150 gadu laikā no 1769. gada līdz 1919. gadam.

Stefenhāgenu spiestuve savu darbību Jelgavā uzsāka ar grāmatu un kalendāru izdošanu latviešu valodā. Iespieda arī darbus vācu valodā, taču tolaik finansiāli visizdevīgākie bija iespieddarbi latviešu valodā.

Latgalē XVII–XVIII gadsimtā nebija ne grāmatu spiestuves, ne veikalu. Muižniecības un latgaļu vajadzībām izmantoja tipogrāfijas ārpus Latvijas, galvenokārt jezuītu grāmatspiestuvi Viļņā un Polockā. Atsevišķi muižnieki savus darbus izdeva Romā, Neapolē, Varšavā, Tērbatā, Rīgā un citur.

Latgales vācu izcelsmes muižniecība savus sacerējumus izdeva poļu valodā, kā arī tulkoja un iespieda citu autoru grāmatas no vācu valodas poļu valodā. Piemēram, pazīstamais Latgales literāts Kazimirs Plāters rakstīja poļu valodā un publicējās Varšavā. Savukārt pazīstamais mineralogs Mihals Borhs no Varakļāniem rakstīja tikai franciski un darbus publicēja galvenokārt Itālijā.

Ja pirmās grāmatas latviešu valodā XVI gadsimtā un arī vēl XVII gadsimta sākumā izdeva vāciešu pašu vajadzībām, tad savādāks stāvoklis izveidojās XVII otrajā pusē un XVIII gadsimtā, kad grāmatas tika adresētas draudzes locekļiem – latviešu izcelsmes pilsētniekiem un zemniekiem.

Latviešu lasītāji

Latviešu lasītāja rašanās cieši vienota ar izglītības, respektīvi, lasītprasmes izplatīšanos.

Pirmie lasītpratēji latvieši dzīvoja Rīgā, kur XVII gadsimtā priekš viņiem organizēja skolas. XVII gadsimta beigās skolas sāka atvērt arī Vidzemē, kur tolaik bija apmēram 80 draudzesskolu.

Vissliktākais stāvoklis bija Kurzemes hercogistē un Polijas provincē Latgalē, kur muižnieki nemaz nerūpējās par pamatiedzīvotāju izglītību.

Labāki panākumi izglītībā tika gūti līdz XVIII gadsimta beigām, kad apmēram puse Vidzemē, bet Kurzemē viena trešdaļa latviešu zemnieku prata lasīt. Lasītprasme procentuāli visaugstākā bija starp viensētu saimniekiem. Lasītpratēji visvairāk dzīvoja Vidzemes vidienē, gar Daugavas krastiem, Bauskas, Jelgavas, Dobeles novadā.

Latgalē par lasītprasmes novadu uzskata Dagdas apkārtni, kur bija skola zemnieku bērniem.

"Latgales apustulis" Michaels Rots domāja par tautas mācīšanu plašākā nozīmē. [..] Dagdā Rota laikmetā (viņš tur darbojās kopš 1765./66. gada) uzcēla pat speciālu skolas mājiņu. Sākumā viņam nācies sadurties ar "neapgaismoto un pusmežonīgo" zemnieku pretestību: tie pēruši bērnus, kas gribējuši lasīt, jo grāmatu gudrības derot vienīgi kungiem un garīdzniekiem.

A. Johansons

Līdz XVIII beigām latviešu valodā izdoto grāmatu skaits bija samērā liels – vairāki simti nosaukumu. Tolaik grāmatas bija gandrīz katrā mājā, jo izdevumu kopējā tirāža pārsniedza miljonu eksemplāru. Visvairāk grāmatu piederēja vidzemniekiem. Vismazāk to bija latgaļiem.

Tematiski visizplatītākais izdevums bija dziesmugrāmata. Gandrīz katram lasītpratējam bija sava dziesmugrāmata. Daudziem bija Bībele vai Jaunā derība, kuru bieži izdeva lielos metienos.

No laicīga satura izdevumiem visizplatītākā bija ābece.

Daudzus interesēja populārzinātniskie izdevumi un kalendāri.

XVII gadsimtā darbojās vairāki vācu literāti, kuriem bija filoloģiska pieeja dažādu izdevumu sagatavošanā un tādēļ viņi atstājuši lielu ieguldījumu latviešu literārās valodas attīstībā. Viņu valoda tika izmantota latviešu daiļliteratūras sākuma periodā.

Juris Elgers

Viens no pirmajiem šajā ziņā bija katoļu garīdznieks Juris Elgers. Viņš dzimis 1585. gadā Valmierā un miris 1672. gadā Daugavpilī, kur ilgus gadus bija jezuītu kolēģijas priekš-

nieks. Viņa galvenie darbi sarakstīti latviešu valodas vidus dialektā un izdoti pēc nāves.

Filoloģiski nozīmīgākā ir Jura Elgera sastādītā poļu-latīņu-latviešu vārdnīca, kas iznāca 1683. gadā. Tā ir pirmā apjomīgākā (674 lpp.) latviešu valodas vārdnīca, kurā sastopami daudzi seni vārdi.

Georgs Mancelis

Latvijas kultūrā paliekoša vieta ir Georgam Mancelim. Viņš tāpat kā daudzi tā laika vācbaltu inteliģences pārstāvji bija luterāņu mācītājs, kurš aktīvi interesējās par latviešu valodu un izglītību.

Tu esi dzirdējis, ka Dievs pats tos kungus iecelļ: tāpēc būs tev arīdzan no Dieva puses tos cienīt, ne vien no sirds, bet arī no ārenes parādi tavu godu tavam kungam.

G. Mancelis

Georgs Mancelis acīmredzot bija arī labs administrators. Zviedrijas karalis G. Mančeli aicināja darbā uz Tērbatu, kur viņš bija universitātes teoloģijas profesors, prorektors un rektors. Savukārt Kurzemes hercogam izdevās G. Manceli no Tērbatas ataicināt uz Jelgavu un iecelt par galma mācītāju.

Georgs Mancelis dzimis 1593. gadā, miris – 1654. gadā, kad īsi pirms nāves iznāca viņa latviešu spredikļu grāmata. No G. Manceļa publikācijām tā ieguvusi vislielāko slavu. Spredikļu grāmatā lielā mērā aizsākta tā pedagoģiskā, didaktiskā, literāri stilistiskā un saturiski tematiskā ievirze, kādā vācbaltu literāti uzrunāja latviešu zemnieku auditoriju un kas vēlāk ilgi turpinājās arī pašu latviešu literārajā kultūrā. Autors daudz kritizē trūkumus latviešu sadzīvē, savstarpējās attiecībās, visu laiku pamāca, kā uzvesties ģimenē, ticēt Dievam, nelietot alkoholu. Spredikļu saturu viņš veidojis, izmantojot dažādus literāri poētiskos paņēmienus – salīdzinājumus, stilistiskās figūras, epitetus utt. Viņa spredikļu stils atstājis noteiktu ietekmi uz latviešu prozu pat vēl XX gadsimtā.

1638. gadā iznāca G. Manceļa sagatavota vācu-latviešu vārdnīca. Tā bija pirmā latviešu vārdnīca (222 lpp.), un tai bija pievienota arī vērtīga latviešu frazeoloģijas nodaļa.

Kristofors Fīrekers

Pirmais vācbaltu literāts, kurš sācis latviešu valodā dzejot, bija Kristofors Fīrekers. Viņš atdzejojis un sacerējis gandrīz divi simti garīgo dziesmu. Tās publicētas dažādos izdevumos un bijušas populāras latviešu sabiedrībā.

Visvairāk K. Fīrekera dziesmu ievietots 1685. gadā izdotajā Kurzemes dziesmu grāmatā.

K. Fīrekers dzimis Neretā, studējis Tērbatas Universitātē teoloģiju, taču par mācītāju nav kalpojis. Valda uzskats, ka viņš apprecējies ar latviešu atraitni, dziļi ieaudzis latviešu sabiedrībā un vispār sevi uzskatījis par latvieti.

Nozīmīgākais notikums XVII gadsimta grāmatniecībā bija Bībeles tulkošana un publicēšana.

Bībeles tulkošana

Bībeles tulkošanas un izdošanas darbus finansēja Zviedrijas karalis Kārlis XI, taču ideja un iniciatīva piederēja vācu teologiem Johanam Fišeram un Ernestam Glikam. Abi viņi bija draugi, abi dzimuši un izglītību ieguvuši Vācijā.

Zviedrijas karalis 1673. gadā J. Fišeru uzaicināja uz Vidzemi pārzināt baznīcas un skolu lietas. Tajā pašā gadā Vidzemē ieradās arī E. Gliks, kurš Vitenbergas un Leipcigas Universitātē bija studējis teoloģiju un klasisko filoloģiju.

Bībeles tulkošanu uzņēmās E. Gliks. Viņš vispirms mācījās latviešu valodu, bet pēc tam Hamburgā apguva grieķu un ebreju valodu. Zviedrijas karalis E. Gliku par Bībeles tulkotāju oficiāli iecēla 1680. gadā. Viņš tulkošanas darbu galvenokārt veica Alūksnē, kur kalpoja par luterāņu mācītāju. Viņa tulkotā Jaunā derība iznāca 1685. gadā, visa Bībele tika iespiesta 1694. gadā, kaut gan titullapā minēts 1689. gads.

Bībeles tulkojuma sagatavošanā un tekstu rediģēšanā piedalījās arī Kurzemes mācītāji, tādējādi izdevumā atspoguļojas tā laika latviešu valodas attīstības līmenis gan Vidzemē, gan Kurzemē.

Bībeles pirmais izdevums iznāca nelielā tirāžā (uzskata, ka bija iespiesti apmēram 1500 eksemplāri). Zviedrijas karalis vienu daļu bez maksas izdalīja baznīcām un skolām. Atlikušo daļu iegādājās muižnieki. Latviešu zemniekiem biezā grāmata bija par dārgu.

Gliks, pretēji savai gribai un pretrunā ar viņa nopelniem, nonāca vēsturiskā vakuumā, traģiskā izolācijā no krievu kultūras.

V. Toporovs

Ernesta Glika ieguldījums Latvijas kultūrā bija daudzveidīgs. Viņš interesējies ne tikai par latviešu valodu, tulkojis Bībeli. Vidzemē E. Gliks dibinājis arī skolas. Turklāt ne tikai latviešu, bet tāpat krievu bērniem. Viņš mācījies krievu valodu, Bībeles tulkojumu senslāvu valodā pārveidojis krievu valodā.

1702. gadā Alūksni ieņēma krievu karaspēks. Ernestu Gliku un viņa ģimeni aizveda gūstā uz Maskavu. Viņa audžumeita bija Marta Skavronska, kura Krievijā apprecējās ar Pēteri I un vēlāk kļuva par Krievijas carieni Katrīnu I. Savukārt E. Gliks Maskavā izdeva avīzi, sacerēja dzejoļus krievu valodā, tulkoja krieviski Bībeli, bija ģimnāzijas direktors. Tajā mācījās aristokrātu bērni, un par ģimnāzijas darbu interesējās cars.

Bībeles tulkošana cieši saistīta ar pirmā slavenākā latviešu tautības inteliģenta Jāņa Reitera vārdu. Viņš dzimis

J. Reiters bija latviešu patriots, kura tēls kā augsta, vientuļa un nesadragājama granīta klints paceļas latviešu 17. gs. vēstures vienmuļajā fonā.

J. Straubergs

G. F. Stenders

Veselas rakstnieku paaudzes iet Vecā Stendera pēdās; pie viņa mācās pirmie latviešu dzimuma laicīgi rakstnieki, viņa raksti iegūst tādu piekrišanu tautā, ka tā apstrādātās pasakas tautā šo baltu dien stāsta kā savas, viņa dziesmiņas vēl tagad nav izzudušas no tautas atmiņas, bet viņa valodas pēdas redzam pat vēl "Mērnieku laikos".

Līgotņu Jēkabs

Latviešu valodai īpaši liela radniecība ar krievu, kas, kā zināms, ir slāvu cilmes. [..] Beidzot latviešu un krievu valodu radniecība izpaužas tanī apstāklī, ka saskarsmē viens ar otru krievi ļoti viegli iemācās latviešu un latvieši līdzīgā kārtā ļoti viegli iemācās krievu valodu. Latviešu tautas izcelšanās un tās likteņu pētīšana neattiecas uz valodniecību, bet uz vēsturi. To atstāju es Pētera akadēmijas zināšanā.

G. F. Stenders

Rīgā amatnieka ģimenē, studējis teoloģiju Tērbatas Universitātē. Pēc augstskolas J. Reiters kalpoja par mācītāju Vidzemē un nodevās literatūrai. Viņš 1662. gadā izdeva Tēvreizi 40 valodās, tajā skaitā – latviešu un igauņu valodā. 1675. gadā viņš iespieda Bībeles tulkojuma paraugu. Taču Bībeli tulkot viņam nebija lemts. Jānis Reiters neprata sadzīvot ar vācu garīdzniecību. Viņam vairākkārt atņēma un atkal piešķīra mācītāja tiesības, viņš vairākkārt bija spiests atstāt Vidzemi.

No Zemgales literātiem XVIII gadsimtā un vēlāk pazīstams bija Gothards Frīdrihs Stenders. Viņa biogrāfija ir raiba un tipiska tā laika Baltijas vācu inteliģencei.

G. F. Stenders dzimis mācītāja ģimenē un arī pats studēja teoloģiju Jēnā un Hallē. Ilgāku laiku dzīvoja Kopenhāgenā un Braunšveigas hercogistē, strādāja par mājskolotāju, nesekmīgi mēģināja kļūt par Krievijas Zinātņu akadēmijas locekli, izgatavoja Dānijas karalim divus lielus globusus, interesējās par dažādām zinātnēm, daiļliteratūru, sacerēja darbus prozā, dzejā, mūža pēdējos 30 gadus bija mācītājs Sunākstē un tālāk par Jelgavu vairs nekur neaizbrauca.

G. F. Stenders atstājis sazarotu un apjomīgu literāro mantojumu. Viņš latviešu valodā sagatavoja ābeces, baznīcas un laicīgo dziesmu izdevumus, reliģisku stāstu krājumus, populārzinātniskas, pasaku un stāstu grāmatas, latviešu valodas gramatiku, latviešu-vācu, vācu-latviešu vārdnīcu.

Tā, piemēram, lielu ietekmi uz latviešu sabiedrību atstājusi viņa "Augstas gudrības grāmata", kas ir enciklopēdisks krājums par kosmosu, ģeogrāfiju, fiziku, valstīm un tautām, ķīmiju, bioloģiju, vēsturi utt. XVIII gadsimtā šo grāmatu izdeva trīs reizes – 1774., 1776. un 1796. gadā.

G. F. Stenderu uzskata par vienu no apgaismības ideoloģijas spilgtākajiem pārstāvjiem Latvijā. Savukārt uz viņu paliekošu ietekmi bija atstājis Eiropā populārais vācu apgaismības darbinieks J. K. Gotšeds, kurš par vienkāršās tautas izglītošanas un audzināšanas vienu no galvenajiem instrumentiem atzina humoru un emocionalitāti. Arī G. F. Stendera valoda ir izteikti emocionāla, un jebkura satura tekstā viņš tiecās iekļaut asprātības. Viņa ieskatā latviešu dzimtcilvēka apgaismošanā un morālajā audzināšanā priekšplānā jābūt reliģiskajai pārliecībai, bet tās nostiprināšanai derīgi visi līdzekļi: dažādu tekstu lokalizācija, sentimentāla sajūsma un iežēlināšana, lasītāja nemitīga pamācīšana un moralizēšana.

G. F. Stenders faktiski savu mērķi sasniedza pilnā mērā, jo viņa darbi ietekmējuši latviešu daiļliteratūras, visvairāk prozas, attīstību un latviešu lasītāju mākslinieciskо uztveri un gaumi vispār.

Latviešu lasītāji ilgu laiku grāmatas tekstu konservatīvi uztvēra nevis kā informācijas avotu un mākslas parādību, bet gan kā rituāla un dzīves normu sastāvdaļu un paraugu. Tā rezultātā lokalizācijas, didaktiskums, sentimentalitāte kļuva it kā par daiļliteratūras organisku sastāvdaļu un kritēriju publikācijas vērtējumā.

G. F. Stendera attieksme pret latviešu tautu bija pretrunīga. No vienas puses viņš atzina latviešus par tādu pašu tautu kā, piemēram, vācieši, franči u.c. G. F. Stenders lika kapakmenī norādīt viņa tautību "Latvis" un tādējādi it kā apzināti atsacījās no savas īstās tautības.

No otras puses viņš nicīgi izturējās pret latviešu folkloru, paražām, dzīves veidu, kurā saskatīja daudz slikta un necienīga. Viņš savos darbos nekad nenosodīja priekš latviešiem sociāli vissāpīgāko – dzimtbūšanu.

XVIII gadsimta otrajā pusē sāka iznākt pirmie periodiskie izdevumi latviešu auditorijai. Tos gatavoja apgaismības ideju stimulēti vācbaltu literāti saskaņā ar savu profesionālo līmeni un idejiskajiem nolūkiem.

Par pirmo latviešu periodisko izdevumu uzskata medicīniska satura iknedēļas 4 lappušu biezu publikāciju "Latviešu Ārste", kas iznāca 1768. gadā 25 reizes Vidzemes guberņas ziemeļos Peltsamā (mūsdienās Igaunijas teritorijā).

"Latviešu Ārste" izdeva teologs un ārsts Pēteris Ernests Vilde. Viņš bija tekstu autors un vēlējās dot ārstnieciskus padomus latviešu zemniekiem.

Mūsdienu izpratnē pirmais latviešu žurnāls bija "Latviska Gada Grāmata", ko izdeva Stefenhāgena apgāds Jelgavā 1797. un 1798. gadā. Žurnālā bija ievietoti reliģiski audzinoši un populārzinātniski raksti par lauksaimniecību, bioloģiju, ķīmiju u.c. Žurnāla pēdējā nodaļa bija veltīta stāstiem, dzejoļiem, mīklām. Šīs nodaļas uzdevums bija pakavēt laiku lasītājam, pieradinot latviešu zemnieku pie domas par literatūras un mākslas izklaidējošo lomu dzīvē.

XVIII gadsimtā iznāca pirmie kalendāri latviešiem. Vispirms 1758. gadā Kurzemē, pēc tam 1782. gadā Vidzemē. Kalendārs ātri kļuva par vienu no galvenajiem informācijas avotiem latviešu zemnieku viensētās, kopā ar Bībeli kļūstot par kultūras attīstības savdabīgu faktoru.

Kur tad ir tās meitiņas
Ar tiem zelta matiem,
Kas ar puišiem vārtījās
Pa tiem kviešu statiem?

G. F. Stenders

Daudz gadus te sadzīvojis, gan sabijis esmu ar jums, ļautiņiem, gan pārzinu jūsu tiklību un netiklību, ir tās menšīgas, dīvaiņas blēņuticības. Bābu pasakām, tieslēmēju melustāstiem vairāk tiek uzticēts kā prātaļaudīm. [..] Veselība un neveselība nāk no Dieva un ne no pestelēm!

P. E. Vilde

3.3. LATVIEŠU LITERĀRĀS KULTŪRAS AIZSĀKUMI

Latviešu literatūras tapšanā viens no būtiskākajiem elementiem ir XVIII gadsimta latviešu zemnieku rokraksti, kas līdz mūsdienām saglabājušies arhīvos un bibliotēkās.

Pa lielākai daļai šie rokraksti radušies pateicoties hernhūtiešu kustībai Vidzemē un galvenokārt sacerēti Cēsu, Valmieras, Alūksnes novadā, no kurienes vēlāk nākuši daudzi latviešu dzejnieki un prozaiķi.

Hernhūtisms

Hernhūtisms jeb brāļu draudzes kustība bija reliģiski sabiedriska parādība. Tā radās Vācijā XVIII gadsimta 20. gados. Kustības nosaukums cēlies no vietas apzīmējuma Hernhūte, kur organizētas pirmās brāļu draudzes. Kustības mērķis bija luterānisma liberalizācija un katra ticīgā personiskās līdzdalības palielināšana reliģiskajos rituālos. Tas praktiski nozīmēja atsacīšanos no mācītājiem. Katram draudzes loceklim tika dota iespēja vadīt dievkalpojumu. Draudzes varēja celt savus lūgšanu namus, sacerēt rituāliem nepieciešamos tekstus.

Pateicoties hernhūtismam, zemniekiem pavērās iespēja apliecināt savas organizatoriskās spējas un izteikt viedokli ticības jautājumos, publiski raksturot savu subjektīvo attieksmi pret Dievu un reliģiski morālajām normām. Viena no hernhūtisma pamattēzēm uzsvēra to, ka cilvēka vērtību nosaka viņa garīgās pasaules varenums un vitalitāte, kā arī spēja pašam sevi garīgi un morāli pilnveidot.

1729. gadā Vidzemē no Hernhūtes ieradās pirmie brāļu draudzes sludinātāji, un viņu popularizētā mācība ātri iepatikās vietējiem zemniekiem.

Tas notika tāpēc, ka starp baznīcas draudzi un vācu mācītāju bija dziļas sociālās un sadzīviskās atšķirības. Vācu mācītāji dzīvoja greznās muižās, latviešu zemnieki apstrādāja viņu tīrumus un apgādāja ar pārtiku. Latviešu sabiedrībā mācītāji pamatoti asociējās ar svešzemju varu. Pilnīgi citādāk veidojās attiecības brāļu draudzē, kur noteicēji bija paši latvieši.

Hernhūtiešu rokraksta literatūrā dominēja noteikti žanri. Visizplatītākais žanrs bija runas, kuras sacerēja brāļu draudzes sanāksmēm. Runas teica, lai pievērstu uzmanību kādai morālai izpausmei un emocionāli ieinteresētu auditoriju.

Izplatīts bija tāds žanrs kā dziesmas. Hernhūtieši mīlēja daudz dziedāt savās sanāksmēs, un viņi nereti dziesmu tekstus paši sacerēja, ar laiku apkopojot biezus dziesmu krājumus. Tos var uzskatīt par pirmajiem latviešu dzejas paraugiem.

No literatūras attīstības viedokļa nozīmīgas ir hernhūtiešu sižetiski sacerētās autobiogrāfijas. Tajās atspoguļojās interese par cilvēka garīgajiem pārdzīvojumiem, kurus autors cenšas atveidot tēlaini un literāri kompozicionāli.

Nozīmīgi ir arī hernhūtiešu veiktie tulkojumi. No vācu valodas tulkoja kristietisma apokrifus, reliģiski mistisku prozu, hronikas par hernhūtisma vēsturi.

Vidzemē viens no pazīstamākajiem brāļu draudzes locekļiem bija Ķikuļu Jēkabs. Saglabājušies viņa 1777. gadā sacerētie dzejojumi, vēstules, lūgumraksti cariskajai valdībai.

Hernhūtiešu rokraksta tekstiem bija svarīga loma latviešu sabiedrībā, jo nostiprinājās vietējo iedzīvotāju literārā pašapziņa. Tekstus gatavoja lasīt un rakstīt pratēji no saimnieku aprindām. Iesietās rokraksta grāmatas ceļoja no vienas mājas uz otru.

Rokraksta grāmatu uztvere bija citādāka nekā sveštautiešu publikāciju uztvere. Latvietis lasīja latvieša sarakstītu darbu, kas mudināja nekautrēties un rakstīt arī pašam.

Hernhūtisms veicināja rakstītprasmes pieaugumu. Vācbaltu dibinātajās latviešu skolās mācīja tikai lasīt. Turpretī brāļu draudzes iekšējie statūti prasīja, lai katrs mācētu ne tikai lasīt, bet arī rakstīt.

XIX gadsimtā, kad savu darbību sāka pirmie latviešu rakstnieki, lielākā daļa no viņiem bija dzimuši un auguši hernhūtiešu ģimenē.

Še neģeld ļaužu
godība,
Nedz kāda vieta, kur
piedzimti,
Nedz cilts, tauta, nedz
valoda.
Še viskautkāds ir
līdzīgi.

No hernhūtiešu dziesmas

Še mēs, nabagi slikti ļautiņi, Jūsu kalpi un nemācīti bērni, kas gan vērte neesam pie tās vietiņas pieiet, uz ko Jūsu dārgas kājas stāv, esam iedrošinājušies Jums vienu dziesmiņu priekš Jūsu augstu goda troni un krēslu taisīt iekš tā 1777. gada..

Ķikuļu Jēkabs

3.4. LATVIJAS PIRMIE MĀKSLINIEKI

Pirmie vizuālās mākslinieciskās informācijas avoti Latvijā bija arhitektūra, memoriālā tēlniecība, grāmatu grafika.

No arhitektūras mākslinieciski stilistiskajiem risinājumiem vislielākā estētiskā ietekme ilgus gadsimtus bija baznīcām un to iekštelpu interjeram ar akmens un koktēlniecības darbiem.

Ja mākslinieciski nozīmīgas celtnes bija pārsvarā pilsētās, visvairāk – Rīgā, tad memoriālās tēlniecības veidoju-

mus varēja aplūkot arī laukos muižnieku apbedījumu vietās. XVII–XVIII gadsimtā uzstādītas daudzas mākslinieciski vērtīgas kapu plāksnes un epitāfijas. Piemēram, Cēsu Jāņa baznīcā, Straupes baznīcā, Bauskas Svētā Gara baznīcā, Nurmuižas baznīcā, Rīgas Doma baznīcā, Neretas baznīcā. Dominēja kapu plāksnes ar sižetiskām kompozīcijām, tekstu, ģerboņiem. Populāras bija plāksnes ar eņģeli, kas tur rokās vairogu ar mirušā cilvēka iniciāļiem.

Viens no masveidīgākajiem mākslinieciskās informācijas avotiem bija grāmatas. Tajās ievietotās ilustrācijas ne tikai papildināja un vizuāli komentēja tekstu, bet arī veica estētiskās funkcijas, jo attēli visbiežāk bija mākslas darbi paši par sevi, un tos gatavoja izcili grafiķi.

18. gadsimta otrā puse un 19. gadsimta sākums ietilpa ieilgušajā citzemju grāmatu mākslas aizguvumu adaptācijas periodā. Jau bija sākuši darbu Latvijā dzīvojoši ilustratori, taču viņi gandrīz vienmēr pārstrādāja cittautu paraugus un sižetus.

A. Apīnis

Rietumeiropā grāmatās ilustrācijas sāka ievietot XV gadsimtā, un ilustrēti izdevumi tolaik nonāca arī Livonijā.

Tipogrāfijas izmantoja koka un vara grebuma klišeju komplektus. Galvenokārt tie bija veltīti reliģiskai tematikai. Piemēram, Bībeles sižetu grafiskai atveidei.

Rīgas grāmatu izdevējs N. Mollīns ilgu laiku lietoja trīs klišeju komplektus gan vācu, gan latviešu valodā iespiestajās publikācijās. Šos komplektus viņš nopirka Vitenbergā. Tās bija gravīras ar bībeliskiem motīviem – Kristus dzimšana, Kristus debesbraukšana, iejāšana Jeruzālemā u.c.

Ko gan var darīt mākslinieks zemē, kur mūžīgi pelēkās debesis neļauj izpausties krāsu izjūtai, kur saule tikai izņēmuma kārtā izlaužas cauri biezajai miglai, ko izgaro necaurejami purvi un meži, kur vasara ir it kā laimīga nejaušība un "zaļi iekrāsota" ziema, kur iedzīvotāji tik ļoti aizņemti cīņā par savas eksistences elementārajiem priekšnosacījumiem, ka viņiem gandrīz pilnīgi zudusi interese par dzīves skaistajām balvām.

J. V. A. Ekarts

XVII–XVIII gadsimtā Latvijā ar tēlotājas mākslu bija saistīta vācbaltu, poļu, krievu aristokrātija. Muižniekiem piederēja mākslas darbi, un no vācbaltu aprindām XVIII gadsimtā nāca pirmie profesionāli izglītotie mākslinieki. Latvieši tēlotājas mākslas darbus varēja apskatīt galvenokārt baznīcās un grāmatu ilustrācijās.

Rīgā pastāvēja gleznotāja amats. Saglabājušās ziņas, ka XVII–XVIII gadsimtā šajā amatā reģistrēti apmēram pussimts meistari, kuri galvenokārt gatavoja portretus. Ģīmetnes pasūtīšana portretu meistaram tolaik bija kļuvusi par sadzīvisku normu, turīga pilsētnieka dzīves stila elementu. Priekšroka tika dota reprezentācijas nolūkam, jo mākslinieciskums un profesionalitāte interesēja mazāk. Tēlotājas mākslas attīstība Latvijā ar Rīgas portretu meistariem maz saistīta.

Latvijas kultūras norisēs pirmajā laikā dominēja no Rietumeiropas ievesti mākslas priekšmeti. Vislielākās mākslas vērtības piederēja Kurzemes hercogam, kura pilīs bija izstādītas slavenu meistaru gleznas, tēlniecības darbi. Bagātas mākslas darbu kolekcijas Kurzemē bija arī Dundagas,

Jaunauces, Elejas, Kazdangas, Jaunpils muižnieku īpašumā. Vidzemē šajā ziņā nākas minēt Alūksnes, Gaujienas pils īpašniekus, bet Latgalē grāfu M. J. Borhu Varakļānos, grāfu Plāteru dzimtu Krāslavā.

Latvijā atradās tādu izcilu meistaru oriģināldarbi kā, piemēram, Albrehta Dīrera, Lūkasa Kranaha, Veronēzes, Tintoreto, Rafaēla, Karači, Karavadžo, Pusēna, Rubensa, Leonardo da Vinči.

Latvijā mākslinieciskо izglītību nevarēja iegūt, tāpēc vācbaltu izcelsmes pirmie mākslinieki studēja Rietumeiropas mākslas augstskolās, kā arī Pēterburgas Mākslas akadēmijā. Mākslas vēsturnieki uzskata, ka zināma daļa no viņiem Latvijā nav atgriezusies.

Pirmie vācbaltu jaunie mākslinieki dzimtenē atgriezās XVIII gadsimta otrajā pusē. Turklāt zīmīgi, ka viņi studējuši teoloģiju un mākslinieciskajai izglītībai pievērsušies savu garīgo interešu mudināti.

J. H. Baumanis

Viens no pirmajiem bija Jelgavā dzimušais Johans Heinrihs Baumanis. Viņš Erfurtē studēja teoloģiju un mācījās gleznieciību, kas viņa interesēs ieguva priekšroku.

Pēc atgriešanās Latvijā J. H. Baumanis ātri kļuva XVIII gadsimta beigās un XIX gadsimta sākumā par vienu no populārākajiem māksliniekiem Baltijā.

Viņš gleznoja portretus, bet visvairāk medību ainavas, suņus. Savus darbus mākslinieks pārdeva lēti, un tos labprāt pirka muižnieki un pilsētnieki.

J. H. Baumaņa popularitātē sava nozīme bija viņa personības kolorītajai savdabībai. Mākslinieks mīlēja medīt, stāstīt mednieku stāstus, ceļot, nodarboties ar literatūru. Viņš, medījot un reālistiskā stilā gleznojot, ceļoja no vienas vietas uz otru Kurzemē, Vidzemē, Lietuvā, Baltkrievijā, Krievijā. Viņa mākslinieciskajā mantojumā ir apmēram 1500 gleznu, un tās ieņem noteiktu vietu Latvijas kultūras vēsturē.

K. G. Grass

Teoloģiju studēja arī Dzērbenes mācītāja ģimenē dzimušais Kārlis Gothards Grass. Viņš teoloģiju studēja Jēnas Universitātē, taču pārsvarā pievērsās mākslai un dzejai. Vācijā viņš iepazinās ar Gēti, draudzējās ar F. Šilleru.

Pēc studijām dzimtenē K. G. Grass tāpat kā J. H. Baumanis nekalpoja par mācītāju. K. G. Grass sāka strādāt Rīgā par zīmēšanas skolotāju. Viņš apceļoja Vidzemi un zīmēja etnogrāfiskas ainavas. K. G. Grasam ar savu mākslu nodrošināt eksistences līdzekļus Latvijā neizdevās, un viņš pārcēlās dzīvot uz ārzemēm, ilgāk uzturoties Šveicē, Sicīlijā.

K. G. Grasa daiļradē galveno vietu ieņem zīmētas un akvarelētas ainavas, kurās atspoguļojas romantiska jūsma par dabas skaistumu un varenumu.

XVIII gadsimtā Latvijā kultūras norisēs liela loma bija no Vācijas ieceļojušajiem māksliniekiem un mākslas entuziastiem, kuriem nebija attiecīgās profesionālās izglītības, bet kuru darbība atstājusi dziļu ietekmi un paliekošas vērtības.

J. K. Broce

Jau savas dzīves laikā populārs bija Rīgas liceja rektora vietnieks Johans Kristofs Broce, kuru jau minējām sakarā ar Rīgas attēliem.

J. K. Broce bija dzimis Saksijā un Vācijā ieguvis filosofijas doktora grādu. Rīgā viņš ieradās 1768. gadā un pirms darba licejā strādāja par mājskolotāju.

Viņa vaļasprieks bija Baltijas vēstures visdažādāko materiālu vākšana un sistematizēšana. Viņš ceļoja pa Latviju, zīmēja un akvarelēja pilis, baznīcas, ciematus, iedzīvotājus svētkos un ikdienas darbā, pievēršot uzmanību etnogrāfiskām detaļām. Viņš tāpat pārzīmēja senas gravīras, monētas, zīmogus, ģerboņus, pārrakstīja vēsturiskus dokumentus. Savus akvareļus un zīmējumus, kā arī citus materiālus viņš apkopoja desmit biezos sējumos. Tie saglabājušies līdz mūsdienām un tiek plaši izmantoti dažādu publikāciju ilustrācijām. Savā laikā J. K. Broce sadarbojās ar K. G. Grasu un minētajos desmit sējumos iekļāvis arī viņa zīmējumus.

J. V. Krauze

J. K. Broces kolekcijā atrodami arī Lejassilēzijā dzimušā Johana Vilhelma Krauzes zīmējumi un zīmējumu kopijas.

J. V. Krauze Vācijā studēja teoloģiju, dienēja kāda hercoga armijā, karoja Amerikā, mēģināja iestāties krievu armijā un apmēram divdesmit gadus Vidzemē strādāja par mājskolotāju, pievēršoties etnogrāfijai, zīmēšanai, ceļojot kopā ar J. K. Broci, K. G. Grasu. Viņš pievērsās arī arhitektūrai un piedalījās vairāku Vidzemes muižas ēku projektēšanā. XIX gadsimta sākumā viņš bija arhitektūras profesors Tērbatas Universitātē, kur līdz mūsdienām saglabājušies daudzi viņa zīmējumi.

3.5. BAROKA PILIS UN BAZNĪCAS

XVII, bet īpaši XVIII gadsimtā Kurzemē un Latgalē uzbūvētas celtnes, kuras joprojām nav zaudējušas arhitektūrisko vērtību un jau daudzas paaudzes priecē ar savu greznību un harmonisko iekļaušanos vietējā reljefā. Minētajos

gadsimtos faktiski radītas vērtīgākās celtnes, kādas jebkad būvētas uz Latvijas zemes. Turklāt šīs celtnes vienotas ar vienu noteiktu laikmeta stilu – baroku.

Baroks ir pirmais stils, kas Latvijā atspoguļojās visplašāk un konsekventāk, kalpojot gan ēku ārējo fasāžu, gan iekštelpu interjeru izveidē. Baroka stila pielietojumā Latvija pirmo reizi uzskatāmi un daudzpusīgi gāja kopsolī ar Eiropas attiecīgā laikmeta stilistisko pamattendenci.

Rietumeiropā baroka stils nomainīja manierismu, un XVII–XVIII gadsimtā nosacīja kultūras ievirzi kopumā. Tāpēc minēto posmu mēdz dēvēt par baroka kultūras posmu. Baroka stilistika un poētika izpaudās ne tikai arhitektūrā un lietišķajā mākslā, bet arī literatūrā, mūzikā, gleznie cībā, grafikā, tēlniecībā.

Baroka stilam raksturīgas tādas tipiskas iezīmes kā ekspresivitāte, emocionalitāte, dinamisku kompozīciju un ansamblitātes tieksme. Baroks vēlējās cilvēku jau pirmajos mirkļos pārņemt savā varā un tāpēc nebaidījās no greznie m paņēmieniem.

No ornamentālistikas barokā iecienīts bija akants, festons, rozetes, tā saucamais auss skrimstalas ornaments. Baroka kompozīcijās bieži iekļāva rotaļīgas bērnu figūras. Attēlotie cilvēki parasti darināti korpulenti un straujā kustībā. Barokā dominē baltā, zilā krāsa, zeltījumi, marmors, stuka (ģipša un kaļķu masa) veidojumi, kokgriezumi.

Baroku mīlēja gan katoļi, gan luterāņi. Uzskata, ka baroku visvairāk mīlēja tie, kuri gribēja demonstrēt savu varenību un bagātību. To apliecina arī Latvijas arhitektūra.

Hercogs Jēkabs

Latvijā baroka stila attīstība pirmajā laikā bija saistīta galvenokārt ar Kurzemes hercogisti un hercoga Jēkaba valdīšanas laiku no 1642. gada līdz 1682. gadam. Tas bija laiks, kad Kurzemes hercogiste piedzīvoja augstu saimniecisko uzplaukumu un Eiropā ieņēma noteiktu ekonomisko stāvokli.

Hercogs Jēkabs dzimis Kuldīgā 1610. gadā. Viņa krustēvs bija Anglijas karalis. Viņš studēja Rostokas un Leipcigas Universitātē. Viņš galvenokārt interesējās par kuģniecību, tautsaimniecību, ģeogrāfiju. Kad Jēkabs kļuva par hercogu, Eiropā iegūtās zināšanas labi noderēja, un viņam ātri izdevās hercogistē panākt uzplaukumu tik lielā mērā, ka valdīšanas periodu dēvē par "zelta laikmetu".

Kurzemē ražoja un eksportēja pārtikas produktus, labību, kokmateriālus, ķieģeļus, stiklu. Baldonē, Ēdolē, Engurē

darbojās dzelzs cepļi. Jelgavā, Slokā, Tukumā, Iecavā bija vara cepļi. Mežotnē strādāja zelta un sudraba izstrādājumu darbnīcas.

Kurzemē izgatavoja un pārdeva lielgabalus. Tos pirka daudzas valstis un uzskatīja par labākajiem lielgabaliem Eiropā.

Kurzemes hercogistei zināmu laiku piederēja kolonijas: Gambija Āfrikā, Tobago sala un Trinidada Latīņamerikā.

Tālu slaveni bija Kurzemē būvētie kuģi. Hercoga Jēkaba laikā uzbūvēja 44 karakuģus un 79 tirdzniecības kuģus. Kurzemē lielākā kuģubūvētava atradās Ventspilī, un ar tās darbību ir saistīta baroka stila aizsākumi Latvijā.

XVII gadsimtā lielu uzmanību pievērsa kuģu mākslinieciskajam noformējumam. Kuģu bortus, priekšgalu un pakaļgalu izgreznoja ar ornamentāliem un figurāliem kokgriezumiem. Kuģa noformējumā varēja būt apaļskulptūras un ciļņi, kuros attēloti delfīni, zivis, lauvas, mitoloģiskas būtnes.

Uz Ventspili kuģu noformējuma izgatavošanai bija uzaicināti meistari no ārzemēm. Koktēlniecības darbnīcu vadīja Nikolass Sefrenss.

Nikolass Sefrenss

Par viņa izcelsmi precīzu ziņu trūkst. Valda uzskats, ka N. Sefrenss uz Ventspili pārcēlies no Holandes.

1658. gadā Kurzemes hercogistē iebruka zviedru karaspēks un izpostīja Ventspils kuģubūvētavu, tajā skaitā arī N. Sefrensa koktēlniecības darbnīcu. Lai nepaliktu pilnīgi bez darba, koktēlnieki sāka izpildīt baznīcu pasūtījumus gatavot iekštelpu interjeru.

Ventspils koktēlnieki vispirms 1660.–1663. gadā izgatavoja Kuldīgas Katrīnas baznīcai altāra retablu un kanceli. Pēc tam iestājās pārtraukums, jo Ventspilī atsāka būvēt kuģus.

Baznīcu interjeriem XVII gadsimta beigās pievērsās N. Sefrensa dēls Nikolass Sefrenss jaunākais. Viņa vadībā izgatavots liels altāra retabls Liepājas Annas baznīcai. Retablā autors iegriezis savu vārdu un gada skaitli – 1697. Viņš pamatoti varēja lepoties ar monumentālo barokālo veidojumu.

N. Sefrenss jaunākais XVIII gadsimta sākumā darinājis interjeru Landzes baznīcai un Lestenes baznīcai, kuras iekārta bija īpaši skaista un efektīga, jo veidoja kopēju barokālu ansambli. Lestenes baznīcas visi interjera priekšmeti darināti baroka stilā.

Ventspils koktēlniecības darbnīcas meistars Mihaels Markvarts XVII gadsimta 90. gadu otrajā pusē izgatavoja Ugāles baznīcai ērģeļu prospektu.

No baroka stilā iekārtotajām Kurzemes baznīcām vēl jāmin Kandavas baznīca, kurai XVIII gadsimta 30. gados interjeru veidoja N. Sefrensa jaunākā audžudēls Johans Mertenss.

Par Kurzemes visskaistāko sakrālo pieminekli uzskata Apriķu luterāņu baznīcu, kuras interjera barokālais ansamblis veidots XVIII gadsimta vidū. Baznīcā ir griestu gleznojumi, kurus atzīst par izcilu monumentālās gleznieclības darbu. Izteikts pieņēmums, ka gleznojumu autors ir vācu mākslinieks Kristians Bernhards Rode.

Latvijā jauns baroka stila attīstības etaps sākās XVIII gadsimta 30. gados, kad Kurzemes hercogs Ernsts Johans Bīrons sāka būvēt greznu vasaras rezidenci – Rundāles pili un jaunu galveno rezidenci – Jelgavas pili. Viņš abu celtņu projektēšanai un būvēšanai no Pēterburgas uzaicināja talantīgo arhitektu Francesko Bartolomeo Rastrelli.

F. B. Rastrelli Kurzemē ieradās 1735. gadā. Viņš tolaik bija Krievijas ķeizarienes galma arhitekts. Krievijā viņš bija piedalījies gan Pēterburgas, gan Maskavas slavenu ēku projektēšanā. Tā, piemēram, Pēterburgā Ziemas pils, Kantemira, princeses Fjodorovnas, Meņšikova, Dolgorukova pils izveidē. Maskavā viņš uzcēla pili Kremlī un Lefortovā.

Rundāles pils pamatakmens svinīgi tika likts 1736. gada maijā, bet celtniecības darbi lielā mērā bija pabeigti 1740. gadā. Baroka stilā bija veidota pils fasāde un iekštelpu interjers. Pa parādes kāpnēm varēja nokļūt Zelta zālē ar Porcelāna kabinetu, Zilajā salonā, Baltajā zālē ar ovālo Porcelāna kabinetu un citās greznās telpās.

1738. gada jūnijā svinīgā ceremonijā ielika Jelgavas pils pamatakmeni. Projektu izstrādāja un būvdarbus vadīja F. B. Rastrelli. Iekštelpu apdare sākās 1740. gadā. Arī šajā pilī noteicošais bija baroka stils. Pils sastāv no centrālā un sānu korpusiem. F. B. Rastrelli Jelgavas pils fasādēs viens no pirmajiem Eiropā pielietoja metāla dekorus – dažādu veidu barokālus čuguna lējumus. No iekštelpām mākslinieciski nozīmīgākās bija Svētku zāle, Baltā ēdamzāle, Troņa zāle, Sudraba zāle, Zaļā zāle, Zilā zāle, hercoga kabinets. Nozīmīgu vietu interjeros ieņēma kamīni, krāsnis, griestu plafoni, koka paneļi.

Abas pilis daudz cietušas karu laikos, ugunsgrēkos, vairākkārt izlaupītas, gadu desmitiem nesaimnieciski izmantotas. Mūsdienās vispamatīgāk un precīzāk sākotnējais stāvoklis atjaunots Rundāles pilī, kas kļuvusi par vienu no

F. B. Rastrelli

Strādādams Kurzemē, Rastrelli saglabāja Krievijas galma arhitekta nosaukumu un arī savus pienākumus Pēterburgā. Rundālē viņš atradās pēc ķeizarienes Annas Joanovnas rīkojuma un atsevišķu samaksu par šo Bīrona būvi nesaņēma.

I. Lacmanis

iecienītākajiem Latvijas muzejiem un Kurzemes mākslas un arhitektūras pētniecības centru.

Īpaši noturīgas te ir baroka tradīcijas. Tā Krāslavas pils gleznojumu pamatiecere ir saistīta ar šī stila paraugiem [..] Tam blakus izmantoti rokoko elementi (ornaments, krāszieda risinājums), kā arī sastopamas klasicismu vēstošas iezīmes (romantizētās vedutas).

R. Kaminska

Otrs novads, kurā plaši izmantoja baroka stilu, bija Latgale. Ja Kurzemē baroka stila pirmavoti meklējami Viduseiropas ziemeļos, tad Latgalē tie rodami Itālijā, Polijā un citās katolicisma zemēs.

Latgalē baroka attīstība lielā mērā vienota ar jezuītu ordeņa darbību un arhitektūriskajām prasībām. Tādēļ mēdz runāt par tā saucamo jezuītu baroku Latgalē. Jezuīti vēlējās celt emocionāli iespaidīgas baznīcas. Savukārt pilīm bija jābūt ārēji vienkāršām bez pārliekas greznības.

Viens no ievērojamākajiem baroka centriem Latgalē ir Krāslava, kur 1767. gadā uzcēla Sv. Ludviga baznīcu, bet tā paša gadsimta vidū atsevišķu ēku bibliotēkai un 90. gadu sākumā pili ar apjomīgiem iekštelpu sienu apgleznojumiem, kuros attēlotas Romas ainavas. Krāslavas īpašnieks grāfs Konstantīns Ludoviks Plāters bija uzaicinājis itāļu arhitektu A. Parako.

Latgalē baroka stilā XVIII gadsimtā uzceltas arī citas baznīcas. Piemēram, 1759.–1774. gadā Uspenskas baznīca Piedrujā, 1746.–1769. gadā Jezuītu baznīca Daugavpils cietoksnī, 1768.–1780. gadā Aglonas baznīca.

3.6. PRETOŠANĀS KUSTĪBA

XVII–XVIII gadsimtā Latvijas sabiedrībā arvien noteiktāk ienāca un nostiprinājās jauna parādība – vietējo pamatiedzīvotāju pretošanās svešzemju iekarotājiem.

Kas tie tādi, kas dziedāja
Bez saulītes vakarā?
Tie bij visi bāra bērni,
Bargu kungu klausītāji.

Tautasdziesma

Pretošanās kustībai bija ne tikai sociāls un ekonomisks, bet arī nacionāls raksturs, un tāpēc tā skāra latviešu visdziļākās intereses.

Bargi kungi kalpus pēra
Par naksniņas kūlumiņu;
Tev', kundziņi, pašu pērs
Ar uguņu pātadziņu.

Tautasdziesma

Pretošanās kustība atspoguļojās latviešu tautas folklorā, rakstniecībā, reliģisko ticējumu jomā un vēlāk tāpat profesionālajā literatūrā un mākslā. Pretošanās svešzemju iekarotājiem uzskatāma par latviešu kultūras būtisku elementu, nosakot gan visdažādāko kultūras parādību rašanās motīvus, gan saturu.

Vācu kolonizācijas ideologi, īpaši mācītāji, vienmēr atklāti akcentēja to, ka latvieši nedrīkst zināt savu vēsturi un par brīvību, kādā viņi kādreiz dzīvojuši. Šī informācija varot viņos izraisīt naidu un pretestību, apdraudot vācu drošību.

Pilnībā iznīdēt tautas vēsturisko atmiņu neizdevās. Latvijas pamatiedzīvotāji nekad neaizmirsa savu vēsturi, kaut gan vispārēja pretestība aizsākās tikai XX gadsimtā. Līdz tam pretestības kustībai bija lokāls, epizodisks un lielā mērā šķiriski ekonomisks raksturs, jo latviešu, sevišķi zemnieku, sociālā un saimnieciskā apspiestība bija ļoti liela. Tā bija tik liela, ka pirmie par to atklāti sāka izteikties paši vācieši. Turklāt latviešu apspiestības kritika jau pašā sākumā ieguva starptautisku rezonansi, jo publikācijas par latviešu zemnieku drūmo stāvokli parādījās galvenokārt ārzemēs.

No vāciešu puses vietējo pamatiedzīvotāju aizstāvēšana visaktīvāk aizsākās XVIII gadsimtā Eiropā dominējošās apgaismības kustības kontekstā. Vāciešus pirmkārt un galvenokārt interesēja dzimtbūšanas atcelšana, jo dzimtbūšana bija kļuvusi par galveno šķērsli ekonomiskajam progresam.

Viens no slavenākajiem latviešu aizstāvjiem XVIII gadsimtā bija Garlībs Helvigs Merķelis. Viņa vācu valodā sarakstītie publicistiskie darbi atstāja ļoti dziļu ietekmi.

No G. H. Merķeļa darbiem Latvijā un ārzemēs vislielāko popularitāti ieguva grāmata "Latvieši", kas pirmo reizi iznāca Leipcigā 1796. gadā un jau 1800. gadā piedzīvoja otro izdevumu. Grāmatā visplašākā uzmanība veltīta dzimtbūšanas kritikai, sniedzot vispusīgu ieskatu par latviešu zemnieku smago dzīvi un beztiesiskumu. Viņš rakstīja par to, kā dzimtbūšana degradē cilvēku morāli, rakstura īpašības un pat ārējo izskatu, kad cilvēki ģērbušies nabadzīgās drēbēs un mūžīgi redzami ar padevībā noliektu galvu. Vietējie zemnieki esot pārvērsti par darba lopiem, kuri slikti strādā, jo par savu darbu nesaņem gandrīz nekādu atalgojumu.

G. H. Merķelis arī vairākos citos darbos aplūko latviešu neapskaužamo stāvokli un vāciešu cietsirdību. Viņš, piemēram, grāmatā "Vidzemes senatne" emocionāli apraksta latviešu harmonisko dzīvi brīvībā pirms XIII gadsimta, plaši atsaucoties uz folkloras materiāliem.

G. H. Merķeļa ietekme Latvijas kultūrā saistīta ne tikai ar feodālisma un dzimtbūšanas kritiku. Viņa darbi ietekmējuši kultūras parādību interpretāciju vispār. G. H. Merķeļa nostādnes lielā mērā vēlāk pārņēma un stereotipiski turpināja latviešu izcelsmes inteliģence, kurai viņa grāmatas un raksti bija svarīgs informācijas un analīzes konstrukciju avots. Tas attiecas uz Latvijas pamatiedzīvotāju senvēstures, folkloras, materiālās kultūras romantiski idealizēto attēlojumu,

Vispār Vidzemes zemnieka visspilgtākās rakstura īpašības ir verdziskas bailes un neuzticība. Trīsdesmit soļu attālumā no sava kunga, pat tikai ejot garām tā namam, viņš noņem cepuri un saraujas čokurā. Tad viņš ar nodurtu galvu velkas klāt, lai skūpstītu kungam vai nu svārkus, vai kāju. Ja viņu uzrunā, tas katrā jautājumā saskata savtīgu viltību un tādēļ vienmēr atbild izvairīgi. [..] Vienīgās spēcīgās jūtas, uz kurām vēl spējīgs pavisam zemē nospiestais gars, ir ar rūgtu riebumu savienots naids. Dabiski, ka šim naidam pievienojas nepārvarams pretīgums pret katru jaunievedumu, lai arī tas būtu acīm redzams uzlabojums. Vispār latvietis no sava

kunga tikai ar nepatiku pieņem visu, ko viņš nevar uz vietas izlietot tieši savā labā, tas ir, apēst vai nodzert. Tieksme uz dzeršanu ir otra vispārēja latviešu tautas pazīme. Maigi uzupurēdamās, mātes dalās pasniegtajā degvīna glāzē ar saviem zīdāmajiem bērniem. Četrpadsmit gadu veci zēni un meitenes dzer degvīnu, nesaviebjot seju; un starp vīriešiem un sievietēm reti atradīsim tādus, kas nepiedzertos katru svētdienu, it sevišķi tad, kad viņi bijuši pie dievgalda.

G. H. Merķelis

Mēs iekš Lifland dzīvojam kā pazudināti ļaudis, ka mēs jau priekš daudz gadiem no mūsu viscienīgas un augstas ķeizarenes un mūsu viscienīga un visaugsta ķeizera pavēlēšanām, žēlastībām un likumiem ne nieka nezinām, jo mūsu baznīcas kungi un mācītāji šo mums no kancelēm nesludina. Mēs, nabagi bēdīgi un novārdzināti vergi un zemes tārpiņi, lūdzam žēlastību un atsvabināšanu no cietumiem un no strāpēm, un no visām mūsu nenosaucamām grūtībām...

Ķikuļu Jēkabs

kā arī uz vācbaltu nesaudzīgo portretējumu. Droši var tādēļ atzīt G. H. Merķeļa lomu vēstures un kultūras mantojuma apguves koncepcijas izstrādāšanā. Šī koncepcija lielā mērā ir aktuāla arī mūsdienās.

Latvijā tradicionālākā pretošanās forma bija bēgšana no laukiem uz pilsētu vai citu novadu, valsti. Piemēram, Rīgu, Krieviju, Baltkrieviju, Lietuvu. Muižniekiem bija tiesības pieprasīt atpakaļ savus izbēgušos zemniekus, kaut gan praktiski to panākt bija grūti. Pilsētas (piemēram, Rīga) bija ieinteresētas zemnieku bēgšanā, jo tādējādi nodrošinājās ar lētu darbaspēku. Rīgā bija pat sena tradīcija aizbēgušo zemnieku paturēšanā, proti, ja zemnieks bija pratis Rīgā nodzīvot vienu gadu un vienu dienu, tad muižniekam nebija tiesības viņu pieprasīt atpakaļ. Muižnieki tiecās izmainīt šo kārtību un XVIII gadsimtā viņiem izdevās panākt, ka aizbēgušo zemnieku noilgums Rīgā kļuva divi gadi. Savukārt Latgalē muižnieki drīkstēja atprasīt savus aizbēgušos zemniekus trīs gadus un trīs mēnešus. Turklāt Kurzemē zemniekam drīkstēja nocirst kāju, ja noķēra pēc otrreizējas bēgšanas.

XVIII gadsimtā pēc Latvijas teritorijas pievienošanas Krievijai strauji izplatījās tāda pretošanās forma kā sūdzību iesniegšana vietējā tiesā un cariskās valdības iestādēs.

Zemnieki izjuta nacionālu naidu pret vāciešiem. Viņi tāpēc mēdza atbalstīt citas tautības varu, ar kuras palīdzību centās atbrīvoties no vācu kundzības. Tā, piemēram, jau XVII gadsimta vidū, kad izvērtās karadarbība par Baltijas zemēm, latvieši krievus uzskatīja par saviem atbrīvotājiem un pārgāja "krievu ticībā" – pareizticībā.

Lielas cerības daudzkārt lika uz Krievijas administrāciju un caru. Par to, piemēram, liecina jau iepriekš minētā Ķikuļu Jēkaba 1777. gadā rakstītās vēstules Krievijas ķeizarienei un ķeizaram. Tajās runāts par vietējā mužnieka neierobežoto varu. Piemērā minēti it kā maznozīmīgi fakti (kokmateriālu sagatavošana), kurus lūgts izskatīt impērijas augstākās varas līmenī. Taču vienā no vēstulēm stāstīts par asiņaino izrēķināšanos ar zemniekiem par iedrošināšanos iesniegt sūdzību pret muižnieku.

Bruņotai pretestībai pārsvarā bija divi veidi. Pirmkārt, muižnieku, muižas pārvaldnieku, vagaru nogalināšana. Otrkārt, bruņotu zemnieku nemieri, kas varēja sākties atsevišķās muižās un aptvert plašākus novadus.

Bruņotu zemnieku nemieri visasāko raksturu ieguva XVIII gadsimta 70.–80. gados. Tolaik muižnieki aktīvāk sāka pie-

vērsties sava finansiālā stāvokļa uzlabošanai. Tas notika galvenokārt uz zemnieku rēķina. Muižnieki palielināja aramzemju un ganību platības, atņemot zemniekiem zemi un dibinot tā saucamās lopu mazmuižas. Muižnieki tāpat pievērsās rūpnieciskās ražošanas attīstīšanai, kas pa lielākai daļai realizējās degvīna dedzinātavu, kaļķu, ķieģeļu cepļu būvēšanā. Lai īstenotu savus plānus, muižnieki palielināja klaušas un nodevas, bez atlīdzības izmantoja zemnieku darbaspēku.

Pirmie nemieri iesākās 1771. gadā Alūksnes draudzē, kad ar medību bisēm apbruņojušies zemnieki iebruka muižā un atteicās pildīt klaušas. Drīz viņiem pievienojās arī citu muižu zemnieki. Vācieši bēga uz pilsētu un izsauca karaspēku, kas ielenca nemiernieku novadu un aizturēja katru zemnieku, atņēma ap 250 šaujamos ieročus. Diviem zemniekiem piesprieda nāves sodu, daudzus pēra pie baznīcas, vairākus izsūtīja katorgas darbos.

1777. gadā zemnieku nemieri pārņēma Cēsu un Valmieras apriņķi. Tie sākās pēc tam, kad cara valdība neizskatīja zemnieku sūdzību. Sūdzības iesniedzējus no Pēterburgas nosūtīja uz Rīgu, kur viņus fiziski sodīja.

XVIII gadsimtā visplašākā bruņotā pretestība notika 1784. gada vasarā, aptverot gandrīz visu Vidzemi un arī Dienvidigauniju. Zemnieku galvenā prasība bija dzimtbūšanas atcelšana. Lai to panāktu, viņi draudēja ar vispārēju sacelšanos, uzbrukumu pilsētām, dedzināšanu. Starp zemniekiem un karaspēku dažviet aizsākās kaujas ar kritušajiem kā vienā, tā otrā pusē.

Rudenī karaspēka soda ekspedīcijas apspieda sacelšanos, kas prasīja upurus, taču jūtami nostiprināja zemnieku pašapziņu par savām iespējām izrādīt pretestību kolonizatoriem.

Nemieri ietekmēja arī vācbaltus, jo pretestībai vairs nebija tikai ekonomisks, bet arī nacionāls raksturs. Zemnieku sacelšanos atbalstīja, piemēram, Rīgā un citās pilsētās dzīvojošie latvieši.

3.7. TAUTAS GARĪGĀ PASAULE

Latvijas teritorija viduslaikos nebija nomaļš un perifērijā izvietots apdzīvots novads, kur dzīve ritētu atrauti un klusi no pārējās pasaules. Latvijas teritorija bija sava veida krust-

ceļš starp austrumiem un rietumiem, dienvidiem un ziemeļiem.

Latvijas vārds parasti asociējās ar pazīstamo apzīmējumu "logs uz Eiropu". Latvija pavēra ceļu uz Eiropu tiem, kuri nāca no Āzijas, no austrumiem. Savukārt daudziem eiropiešiem Latvija bija starpposms ceļā uz plašo iespēju zemi Krieviju.

Taču daudznacionālā un daudzveidīgā kultūras dzīve Latvijā attīstījās galvenokārt tādās pilsētās kā Rīga, Jelgava, Liepāja, Krāslava un atsevišķās lauku muižās. Šī raibā un vitālā rosība tikpat kā neskāra vietējos pamatiedzīvotājus, kuri lauku viensētās savas dienas vadīja atbilstoši gadsimtiem ilgi izstrādātajam ritmam un saskaņā ar pašu diktētajām garīgajām prasībām. Latvijas pamatiedzīvotāju – lībiešu un latviešu – lielāko masu citas profesionālās kultūras ilgus gadsimtus gandrīz nemaz neietekmēja.

Muižnieki, kas bija ceļojuši un studējuši ārzemēs un gada lielāko daļu pavadīja Rīgā darbā, savās mājās ieviesa patiesi izglītotu, pat augstu stilu. Taču viņi vairs nepiederēja lauku muižniecībai, un pilsētniecisko toni viņi spēja saglabāt tik ilgi, kamēr pie viņiem lielākā skaitā nebija sapulcējušies viņu lauku kaimiņi. Tad atkal atgriezās vecās, sensenis pieņemtās ieražas.

G. H. Merķelis

Pasaules kultūras bagātības atsaucās uz pilsētās dzīvojošajiem latviešu un lībiešu izcelsmes iedzīvotājiem. Latvijā viņi lielā mērā XVII–XVIII gadsimtā izmainīja pilsētnieku savstarpējo attiecību modeli tajā ziņā, ka garīgās dzīves attīstības sfērās nostājās līdzās citas nacionālās izcelsmes pārstāvjiem. Latviešu un lībiešu līdzdalība kultūras virzībā galvenokārt bija iespējama tāpēc, ka tika pārņemtas vācbaltu vai poļu profesionālās kultūras tradīcijas un netika akcentēta sava nacionālā identitāte. Lībiskās un latviskās izcelsmes inteliģences sociālais slānis veidojās asimilācijas (pārvācošanās vai pārpoļošanās) rezultātā.

Zīmīgi, ka šī asimilētā slāņa pārstāvji netiecās izmainīt savu lauku tautiešu garīgos apvāršņus.

Tautas masu saskarsme ar citām kultūrām būtiskāk aizsākās pēc tam, kad publicēja grāmatas latviešu valodā. Tā saucamās grāmatu informācijas loma ir noteicošā latviešu profesionālās kultūras izveidē XIX gadsimtā. Turklāt XVII–XVIII gadsimtā var konstatēt tos etapus, kuri bija pirms profesionālās kultūras aizsākuma.

Grāmatas tiecās audzināt lasītājus ar laikmetam raksturīgo "apgaismošanu", no Vācijas filantropisma pedagoģijas mantoto moralizēšanu un pamācībām.

A. Apīnis

Uz tautas masu garīgo pasauli dziļu ietekmi atstāja garīdzniecības lietotās metodes, no kurām centrālajā vietā bija reliģiski didaktiska pamācīšana. Apmēram simts gadus latviešu valodā izdotās grāmatas lietoja pārsvarā tikai mācītāji, kuri tās lasīja priekšā savas draudzes locekļiem un pēc pašu ieskata interpretēja to saturu. Tas bija pirmais etaps.

Jauns etaps sākās tad, kad grāmatas iemācījās lasīt vietējie pamatiedzīvotāji. Viņiem bija grūti izvairīties no garīdz-

niecības iedibinātajiem uztveres stereotipiem, didaktiskā un teoloģiskā atziņas veida. Kristietības nozīme latviešu profesionālās kultūras ģenēzē tāpēc ir respektējama. Turklāt kristietība profesionālās kultūras rašanās procesā nomāca folklorismu, kas bija pamatiedzīvotāju garīgās pasaules kodols.

Garīdzniecība vienmēr akcentēja tādas vietējo iedzīvotāju garīgās pasaules iezīmes kā konservatīvismu un noslieksmi uz ritualizēti izkārtotu darbību. Tas izpaudās pagānisma rituālu gausajā atmiršanā, kā arī attieksmē pret jaunām parādībām, jaunu formu un saturu vispār jebkurā dzīves jomā. Tā, piemēram, daudzus gadu desmitus priekšroka tika dota pirmajām dziesmu un spredikļu grāmatām, bet nevis jaunākajiem izdevumiem ar labāku valodu un žanrisko sagatavotību.

Tādu cilvēku, kurš, būdams piedzēries, izdara pārkāpumu, ir jāsoda divas reizes smagāk: reizi par to, ka viņš ir izdarījis šo pārkāpumu, un tad atkal par to, ka viņš ir bijis piedzēries.

G. Manteifels

Latvieši negribīgi atsacījās no tā, pie kā viņi bija pieraduši jau no paša sākuma. Grāmata viņiem lielā mērā bija baznīcas rituāla elements un reliģisko morāles normu atgādinātājs. Līdz pat XX gadsimtam Latvijas daudzās vienvētās turpinājās XVII–XVIII gadsimtā radusies tradīcija svētdienās visai mājas saimei kopā klausīties saimnieka skaļi lasītos fragmentus no Bībeles.

Tautas masu patriarhāli folkloristisko dzīves uztveri reliģiskā satura literatūra maz izmainīja. Pamatiedzīvotāju masu garīgā pasaule citādāk ievirzījās pēc laicīga satura grāmatu skaita palielināšanās XVIII gadsimta otrajā pusē, kaut gan joprojām latviešu lasītājs gandrīz neko nezināja no antīkās kultūras mantojuma, Rietumeiropas renesanses klasikas.

Līdz pagājušā gadu simteņa vidum latvietis sevis nepazina un nesauca citādi, kā par zemnieku, jo tā viņu sauca visi, kas tolaik šķitās esot augstāki par viņu vai arī patiesi bija augstāki. Pēc sava darba un stāvokļa viņš arī cits nekas nebij, kā tikai zemnieks.

M. Kaudzīte

Arī laicīgā satura grāmatu izdošanas politiku regulēja vācbalti un jezuīti. Viņu interesēs bija saglabāt savām muižām darbaspēku un neatcelt dzimtbūšanu. Šai nostādnei bija ne tikai negatīva (kavēja nacionālās profesionālās kultūras izveidošanos), bet arī pozitīva nozīme. Svešzemnieku ideoloģija neatzina pamatiedzīvotāju asimilāciju. Tā, piemēram, vācbalti neveicināja latviešu pārvācošanos un saplūšanu ar vācu kultūru. Diskusijās par šo tēmu uzvarēja asimilācijas pretinieki. Viņu efektīvākais arguments bija atgādinājums par pamatiedzīvotājiem kā galveno darbaspēku.

Latviešu nacionālās profesionālās kultūras izveidē noteikta loma bija sentimentālismam, kas XVIII gadsimtā dominēja pirmajās laicīgās literatūras grāmatās un apgaismības kustības pasākumos vispār.

Sentimentālismu sekmēja populārais aicinājums būt patiesiem, brīviem un nepiespiestiem savās jūtās un savu dvēseles pārdzīvojumu atspoguļojumā. Sentimentālisms konstatējams hernhūtiešu rokrakstu literatūrā, pirmo latviešu dzejnieku un prozaiķu darbos XIX gadsimta pirmajā pusē un vēlāk. Sentimentālisms zināmā mērā saskanēja ar pamatiedzīvotāju folkloristisko garīgās pasaules ievirzi.

Agrāko laiku ēkas bij ļoti pirmatnējas: mazas, vienkāršas, visvairāk no apaļiem kokiem, salmu vai lubu jumtiem. Kur labāk padevās rudzi un priežu mežu bij mazāk, tur juma jumtus no salmiem; kur priežu mežu vairāk un tāpēc zeme smilšaināka – neauglīgāka, tur redzēja gandrīz tikai lubu jumtus.

M. Kaudzīte

Vietējo lauku pamatiedzīvotāju garīgajā pasaulē vienmēr noteikta vieta bijusi viensētai ar stabilu tās ēku kompleksu un funkcijām. Atsevišķām viensētas kompleksa celtnēm ir izteikta kulturoloģiska vērtība, jo tās poētiski tipoloģiski asociējas ar noteiktām cilvēku dzīves parādībām.

Latviešu viensētas struktūrā tradicionāli ietilpa dzīvojamā māja (mēdza dēvēt par istabu), klēts, pirts, kūts, zirgu stallis, naminš (vasaras virtuve). Visas ēkas celtas no koka pa lielākajai daļai guļbūves tehnikā un noteiktā izvietojumā. Konstatējami divi galvenie izvietojuma varianti, kas sastopami Kurzemē, Zemgalē, Vidzemē un Latgalē.

Pirmajā variantā centrā atradās dzīvojamā māja ar iežogotu vienu pagalmu, kuram pieslējās kūts, stallis, klēts. Pirts, rija, naminš atradās aiz žoga.

Otrajā variantā bija divi pagalmi: darba pagalms pie kūts un staļļa, tīrais pagalms pie dzīvojamās mājas un klēts.

Viensētas struktūrā ietilpa puķu dārzi, žogs ar dekoratīvi rotātiem vārtiem, pagalma vidū augošs ozols, liepa. Vidzemē zemnieki bieži dzīvoja labības kuļamajā rijā, kurai bija piebūvētas istabas – kambari.

Pieci velni riju kūla,
Sestais putru dzisināja.
Septītais, mazākais,
Cūkas gana tīrumā.

Tautasdziesma

No viensētas celtnēm poētiski tipoloģiska slodze bijusi rijai, klētij, pirtij. Šīs celtnes bieži apdziedātas tautasdziesmās un aprakstītas daiļliteratūrā. Savukārt Vidzemes rija kļuvusi populārs sižets arī latviešu glezniecībā. Tā, piemēram, klētī glabāja graudus, gaļu, sieru, maizi, medu. Klētī atradās arī pūra lādes ar apģērbu. Klētīs vasarās ņakšņoja saimes ļaudis, visbiežāk puiši un meitas. Klētī parasti kāzu nakti pavadīja jaunlaulātie. Klēts bieži bija visbagātīgāk rotātā celtne viensētā. Tai bija grezni lieveņu stabi un margas, skuju rakstā veidoti durvju apšuvumi, durvju atslēgu apkalumi.

Latvijas laukos pirts kalpoja ne tikai kā mazgāšanās vieta. Pirtī žāvēja gaļu, apstrādāja linus. Pirtī veica dažādu slimību ārstēšanas procedūras, bet svarīgākais – pirts bija dzemdēšanas vieta.

Pirts bija arī sava veida kulta vieta. Valdīja uzskats, ka mirušo saimes locekļu gari vairāk vai mazāk regulāri apmeklē pirti. Pirts bija tā vieta, kur rādījās spoki.

Par lauku iedzīvotāju ritualizēti izkārtoto dzīvi visuzskatāmāk liecināja darba un sadzīves ieražas, kuras pamatā nosacīja zemkopja un lopkopja ražošanas process un tā secība gada laikā. Gadskārtu jeb kalendārās ieražas visjūtamāk atgādināja par mūžīga cikliskuma, patriarhāliskuma klātbūtni cilvēka gaitās. Minētās ieražas latviešu lauku iedzīvotājos nostiprināja viņiem tipisko garīgo noslieksmi neko radikāli savā dzīvē nemainīt un atstāt visu pa vecam kā dzīvoja tēvi un vectēvi.

Gadskārtu ieražu cikls sākās 24. decembrī ar ziemas saulgriežiem, kuriem sekoja pavasara svētki – Ūsiņa diena, kad ganībās sāka laist lopus un tīrumā dzīt pirmās vagas. Ūsiņa dienu ar laiku nomainīja Lieldienu svinēšana aprīļa sākumā un Jurģu diena, kad kalpi pārcēlās no vienas viensētas uz otru. Vasarā centrālais notikums bija vasaras saulgrieži – zāļu jeb Jāņu diena 24. jūnijā. Rudenī novembra sākumā svinēja Mārtiņu dienu – ražas novākšanas svētkus.

Trīs dieniņas
Lieldieniņas,
Trīs dieniņas
Ziemassvētki,
Tām sešām dieniņām
Darat, brāļi, alutiņu.
Tautasdziesma

Atbilstoši ražošanas procesam un gadskārtu ieražām bija pakārtota lauku iedzīvotāju laika izjūta un mērvienības. Tā, piemēram, gadā svarīgi bija tādi posmi kā laiks no Jurģu dienas 23. aprīlī līdz Jāņu dienai, no Jāņu dienas līdz Miķeļu dienai 29. septembrī, no Miķeļu dienas līdz Mārtiņu dienai 10. novembrī.

Sadzīves ieražas virknējās saskaņā ar galvenajiem notikumiem cilvēka mūžā – kristības jeb vārda došana, kāzas un bēres. Katrā no šīm ieražām ietilpa noteikta simboliska rīcība ar attiecīgām dziesmām, dejām, darbību, apģērba un ēdienu izvēli, kopējo pamatnoskaņojumu un iekšējo kārtību. XVII–XVIII gadsimtā dominēja senās tradīcijas, jo baznīcas ceremonijām vēl nebija izdevies pārņemt noteicošo vietu.

Tautas lietišķā māksla

Latvijas pamatiedzīvotāju garīgajā pasaulē noteiktu vietu ieņēma tautas lietišķā māksla – kokgriezumi, keramika, tekstīlijas.

Latvijas viensētās koks bija galvenais izejmateriāls ne tikai ēku celtniecībā, bet arī mēbeļu, iedzīves priekšmetu un darba instrumentu izgatavošanā. No mēbelēm greznākie priekšmeti bija krēsli, pūra lādes, skapji. Šo priekšmetu apdarē pielietoja ģeometrisku ornamentu iegriezumus, apkalumus, iededzinājumus. Bagātīgi rotātas bieži tika kamanas, vērpšanas ratiņu sprēslīcas, lādītes no bērza tāss.

Keramika attīstījās noteiktos centros: Vidzemē – Cēsīs, Smiltenē, Kurzemē – Rucavā, Latgalē – Silajāņos. Gatavoja

podus, bļodas, krūzes un citus traukus saimniecības vajadzībām. Tos rotāja iegravēti ornamenti, plastiski veidojumi.

Daudzpusīgi par tautas mākslas tehnoloģisko līmeni, kompozīcijas, krāsu izjūtu, estētisko gaumi vispār liecina tekstīlijas – jostas, cimdi, audumi, zeķes, villaines, vainagi, izšuvumi u.c.

Tāpat kā senāk XVII–XVIII gadsimtā dominēja ģeometriskais ornaments. Iecienītākā bija joslu kompozīcija.

Par tautas mākslas raksturīgākajām īpatnībām liecina krāsu salikumi. Izmantojot no vietējiem augiem iegūtās krāsvielas, prata radīt daudzus krāsu toņus. Sastopami krāsu pāru salikumi kompozīcijā ar citām krāsām. Piemēram, zaļš ar dzeltenu kopā ar sarkanu, dzeltens ar sarkanu kopā ar zilu. No krāsu pāriem populārākie bija zaļš ar sarkanu, zils ar dzeltenu.

Folklora

Jau tika minēts par folkloru kā tautas garīgās dzīves kodolu. Praktiski folkloristiskums caurvijās visās cilvēka dzīves sfērās un atspoguļojās ne tikai mutvārdu daiļradē, bet valodas attīstībā, gadskārtu un sadzīves ieražās, reliģiskajos ticējumos, ornamentālistikā, viensētas ēku kompleksa un lauku ikdienas darbu poētikā, apģērbā, uzturā.

Visas mazcivilizētās tautas dzied un darbojas; viņas dzied par to, ko dara, apdzied savu rīcību. Viņu dziesmas ir tautas arhīvs, to zinātnes un reliģijas, teogonijas un kosmogonijas, tēvu veikumu un vēstures notikumu bagātību krātuve, viņu sirds atveidojums, mājas dzīves atspoguļojums priekos un bēdās, kāzu gultā un pie kapa. Kā balvu par daudzajām nelaimēm, kuras nomāc šīs tautas, un kā mums pazīstamo baudu aizstājēju daba tām dāvājusi brīvības mīlestību, dīkdienību, apreibināšanos un dziesmas.

J. G. Herders

Folkloristiskums ir Latvijas vietējo pamatiedzīvotāju mentalitātes raksturotājs, kultūras viens no principiāli svarīgākajiem elementiem līdz pat mūsdienām. Mēdz uzskatīt, ka folklora latviešu tautai ir gan tās dzīves ideoloģija, gan šīs ideoloģijas rezultātu apkopojums.

Līdz XX gadsimta beigām savāktie folkloras materiāli aptver apmēram 3 miljoni vienību. Šie materiāli dalās folkloras pamattekstos un to variantos.

Latviešu folkloru žanriski var iedalīt tautasdziesmās, pasakās, teikās, anekdotēs, sakāmvārdos, mīklās, parunās.

Visslavenākais, kvantitatīvi visapjomīgākais un saturiski visdaudzpusīgākais žanrs ir tautasdziesmas jeb dainas.

Tautasdziesmas ir trohaja (95%) vai daktila pantmērā sacerētas četrrindes. Saturiski radniecīgas četrrindes varēja apvienoties garākos dziedājumos, kas bija izplatīti sākot no XVIII gadsimta.

Tematiski tautasdziesmas var grupēt pēc visdažādākajiem principiem un visdažādākajās grupās. Piemēram, balstoties uz cilvēka mūža gājumu (dzimšana–bērnība–jaunība–precības–ģimene–nāve), tautasdziesmas par darbu, par Sauli, mitoloģiskās tautasdziesmas, erotiskai un seksuālai tematikai veltītās tā saucamās nerātnās tautasdziesmas u. tml.

Atsevišķās grupās var apvienot pret svešzemniekiem, pašmāju bagātajiem, vagariem vērstās tautasdziesmas, kara dziesmas.

Latviešu folklorā populārs žanrs bija arī pasakas. Tematiski tās veltītas dzīvniekiem, dažādiem brīnumiem, dabas parādībām, cilvēku savstarpējām attiecībām. Piemēram, kalpa zēna cīņai pret mācītāju, muižkungu, zemnieka cīņai pret vagaru. Pasakās atsedzas tautas psiholoģiskie, sociālie, morālie ideāli un pamatvērtības, spēja uz dažādām negatīvām izpausmēm paraudzīties ar humoru.

Teikās savukārt daudz stāstīts par dažādu dabas objektu (kalnu, ezeru, gravu, purvu), kā arī baznīcu un pilu izcelsmi. Daudzkārt, piemēram, runāts par pils sienās iemūrētiem dzīviem cilvēkiem, pazemes alām, kuras savieno pili un baznīcu vai pa kurām slepus var izkļūt no pilskalna.

Latviešu folklora veidojusies un mainījusies gadsimtiem ilgi. To ietekmēja mitoloģiskie priekšstati, kolonizācija, kristietība, eiropeiskā laicīgā kultūra, vietējo iedzīvotāju un arī svešzemnieku saimnieciskās darbības tipoloģiskās īpatnības, ģeogrāfiskie un dabas apstākļi, kaimiņtautu folklora.

Kad sāka attīstīties un izvērsties plašumā rakstniecība, folkloras loma Latvijas sabiedrībā izmainījās. Tā tas vēl nebija XVII–XVIII gadsimtā, kad folklora saglabāja visas pozīcijas tautas masu garīgajā pasaulē.

Trešās nodaļas kopsavilkums

1. Latvijā XVII un XVIII gadsimtā konstatējams kultūras uzplaukums. Tas galvenokārt izpaudās baroka stila arhitektūrā, mūzikā, teātra mākslā, grāmatniecībā, gleznecībā. Minētajā laika posmā (īpaši XVIII gs.) tika radītas mākslinieciski izcilas un līdz mūsdienām paliekošas vērtības. Tas bija iespējams tāpēc, ka tolaik Latvijā dzīvoja un darbojās daudzas teicami izglītotas personības. Pateicoties viņu vispārējās inteliģences līmenim, Latvijā atklāja teātrus, muzejus, labas mācību iestādes, gleznu galerijas, bibliotēkas, mūzikas biedrības, radās interese par senatnes pētniecību un dažādu vēstures materiālu kolekcionēšanu, izdeva vērtīgas zinātniskas grāmatas, uzcēla skaistas pilis, baznīcas. Muižnieku aristokrātijā tolaik izplatījās mecenātisms. Savukārt artistiskās inteliģences aprindām nebija svešs bohēmisks dzīves veids. Pa-

teicoties kultūras procesa radošajai piesātinātībai un dinamikai, tādas Latvijas pilsētas kā Rīga, Jelgava, Krāslava kļuva pazīstamas Eiropā. Latvijā nevairījās uzstāties un patstāvīgi strādāt Eiropā iecienīti mūziķi, aktieri, zinātnieki, arhitekti, gleznotāji. XVII gadsimtā politisko un ekonomisko uzplaukumu piedzīvoja Kurzemes hercogiste, kas Eiropā un citos kontinentos kļuva samērā pazīstama valsts. Tas pozitīvi atsaucās uz Kurzemes hercogistes prestižu kultūras jomā. Hercoga galms kļuva par zināmu kultūras centru.

2. XVII gadsimtā uz dzīvi Latvijas teritorijā pārcēlās jaunas etniskās grupas – krievu vecticībnieki un ebreji, tādējādi padarot daudzveidīgāku kultūras kopainu. Ja krievu vecticībnieki apmetās pārsvarā Austrumlatvijas lauku novados un netiecās aktīvi iesaistīties vietējā dzīvē, tad ebreju dažāda rakstura kontakti ar vietējo vidi bija izvērstāki. Tā tas bija neskatoties pat uz to, ka ebreju tāpat kā vecticībnieku dzīvē ļoti liela loma tolaik bija baznīcai, reliģiskajai ticībai un laicīgā izglītība, kultūra vēl nebija tik izplatīta.
3. XVIII gadsimtā Latvijas teritorija nonāca Krievijas impērijas sastāvā. Tā rezultātā ievērojami pieauga kultūras sakari ar tādiem Krievijas kultūras centriem kā Pēterburga, Maskava, Polocka, Vitebska. Kultūras sakaru veicināšanā aktīvi iesaistījās vācbaltu, ebreju inteliģence, vācu un poļu izcelsmes Latgales muižniecība.
4. XVII un XVIII gadsimtā Latvijā zināmu uzplaukumu piedzīvoja vācbaltu grāmatniecība, izdodot, piemēram, ģeniālā vācu filosofa I. Kanta darbus, apjomīgus pētījumus par Baltijas vēsturi. XVII gadsimta beigās grāmatniecībā svarīgs notikums bija Bībeles izdošana latviešu valodā, kas notika ar Zviedrijas karaļa atbalstu.
5. XVIII gadsimtā konstatējami latviešu daiļliteratūras aizsākumi, kas pirmajā laikā izpaudās zemnieku sacerētajā tā saucamajā rokraksta literatūrā – diletantiskās un reliģiski caurstrāvotās autobiogrāfijās, svēto dzīves tēlojumos, caram veltītos dzejiskos slavinājumos u.c. XVIII gadsimtā latviešu literārās kultūras izaugsmē svarīgs komponents bija vācbaltu literātu darbība, sagatavojot un publicējot reliģiska, populārzinātniska, valodnieciska, literāri mākslinieciska satura grāmatas un periodiskos izdevumus latviešu valodā priekš latviešu masu auditorijas.

Pārdomām

1. Kas kopīgs un atšķirīgs inteliģences izglītībā un praktiskajā darbībā XVII–XVIII gadsimtā un mūsdienās?
2. Vai kultūras finansēšanas veidi mūsdienu Latvijā atšķiras no mecenātisma un citiem kultūras finansēšanas veidiem Latvijas teritorijā XVII–XVIII gadsimtā?
3. Kura no latviešu tautas paražām visvitālāk atbilst Latvijas mūsdienu sabiedrības garīgajām interesēm?
4. Kāpēc tautas folklora un lietišķā māksla tiešā ceļā nepāraug profesionālajā literatūrā un mākslā?
5. Kādu radošo gandarījumu guva tādi vācbaltu mācītāji kā Gliks, Mancelis, Stenders, savus darbus sacerot latviešu valodā, bet nevis savā dzimtajā vācu valodā?

Ieteicamā literatūra

Johansons A. Latvijas kultūras vēsture. 1710–1800. Stokholma: Daugava, 1975.

Breģe I. Teātris senajā Rīgā. R.: Zinātne, 1997.

Lindenberga V., Torgāns J., Fūrmane L. Gadsimtu skaņulokā. R.: Zinātne, 1997.

Bēms R. Apceres par Latvijas mākslu simt gados. 18. gs. beigas – 19. gs. beigas. R.: Zinātne, 1984.

Lancmanis I. Rundāles pils. R.: Zinātne, 1994.

Lancmanis I. Jelgavas pils. R.: Zinātne, 1979.

Grosmane E. Ventspils koktēlnieki. R.: Zinātne, 1981.

Kaminska R. 18. gadsimta glezniecība Latgalē. R.: Zinātne, 1994.

Apīnis A. Neprasot atļauju. Latviešu rokraksta literatūra 18. un 19. gadsimtā. R.: Liesma, 1987.

Labrence L. Jelgavas grāmata. R.: Zinātne, 1984.

Šterna M. Senā gadskārta. R.: Zinātne, 1998.

Pārdomām

1. Kas kopīgs un atšķirīgs inteliģences izglītībā un praksē, kā tā darbojās XVII–XVIII gadsimtā un mūsdienās?
2. Vai kultūras finansēšanas veidi mūsdienu Latvijā atšķiras no mecenātisma un citiem kultūras finansēšanas veidiem Latvijas teritorijā XVII–XVIII gadsimtā?
3. Kura no latviešu tautas pamatvērtībām atbilst Latvijas mūsdienu sabiedrības garīgajām interesēm?
4. Kāpēc tautas folklora un lietišķā māksla tiek celta [illegible] pāri profesionālajai literatūrai un mākslai?
5. Kādu radošo gandarījumu savā darbā varēja baudīt mācītāji kā Glīks, Mancelis, Stenders, savus darbus sacerot latviešu valodā, bet pašiem savā dzimtā vācu valodā?

Ieteicamā literatūra

Johansons A. Latvijas kultūras vēsture. 1710–1800. [illegible] Daugava, 1975.
[illegible]
[illegible] Latvijas [illegible] 18. gs. beigās – 19. gs. beigās. [illegible]
[illegible] Jelgavas [illegible]
[illegible]
Apinis A. Neprasot atļauju: latviešu rokrakstu literatūra [illegible]
[illegible] Zinātne, 1991.
[illegible]

4. nodaļa

Kultūra nacionālās konsolidācijas laikmetā

Ir zināms, ka tautu individualitātes, ja drīkstētu tā sacīt, līdz reformācijai, protams, ir radušās vissenākajos laikos, bet tām netika piešķirta tāda nozīme kā mūsdienās. Luters dievkalpojumos ņēma vērā tautības individualitāti, un viņa vācu valodā tulkoto Bībeli var uzskatīt par nacionālās apziņas atmodas laikmeta sākumu.

A. Bīlenšteins

Mūsu gadu simteņam – kas var to noliegt? – ir uz pieri rakstīts: reālisms un materiālisms, t.i., lietība un miesība.

K. Biezbārdis

4.1. GALVENĀS TENDENCES

Eiropas vēsturē XIX gadsimtu pamatoti uzskata par nacionālās atmodas laikmetu, kad daudzu tautu garīgās dzīves priekšplānā izvirzījās nacionālās identitātes, kultūras un politiskās pašnoteikšanās jautājumi. Tādējādi XIX gadsimtu atzīst arī par nacionālisma koncepcijas un ideoloģijas uzplaukuma periodu.

Tolaik daudzās zemēs nacionālisms kļuva par politisku principu, kura īstenošanā saliedējās gan nacionālie, gan politiskie spēki. Aktuāli kļuva tādi jautājumi kā varas tiesības valstī, tiesības uz kultūru, izglītību. Savukārt nacionālās identitātes evolūcijā pirmajā vietā izvirzījās tādi faktori kā nācijas konsolidācija, nacionālā inteliģence, nacionālā pašapziņa, nacionālā kultūra un nācijas pašnoteikšanās tiesības.

XIX gadsimta pirmajā pusē nacionālās atmodas kustība plaši izvērsās, piemēram, Itālijā, Somijā, Īrijā, Norvēģijā, Lietuvā. Galvenokārt tās bija zemes, kuru tautas atradās kādas citas valsts pakļautībā, un šī pakļautība lielā mērā bija kavējusi un turpināja bremzēt attiecīgās apspiestās tautas attīstību. Piemēram, lietuvieši vērsās pret poļu, somi un norvēģi pret zviedru kundzību.

Taču XIX gadsimtā nacionālisma attīstība un nacionālās atmodas iezīmes bija sastopamas arī tādās valstīs, kurās nacionālās pašnoteikšanās jautājums nebija aktuāls. Viens no spilgtākajiem piemēriem šajā ziņā ir Krievija, kur radās un sabiedrībā dziļu atbalsi guva labi pazīstamā slavofīlu kustība.

Slavofīlisma pamatā bija krievu nacionālās identitātes problemātika. Diskusijas notika par krievu kultūras orientācijas izvēli. Slavofīlu oponenti tā saucamie rietumnieki priekšroku deva orientācijai uz Rietumu eiropeisko kultūru. Slavofīli aizstāvēja krievu kultūras īpatnību saglabāšanu. Zīmīgi, ka slavofīlu teorētiskajās nostādnēs dominēja no Rietumiem (vācu filosofijas) pārņemtas tēzes par pagātnes mantojuma funkcijām, krievu tautas misiju u.c.

Mūsuprāt, Latvijā vēsturisko apstākļu īpatnības dēļ nacionālais jautājums pirmkārt un galvenokārt vienmēr ir bijis latviešu jautājums. Tas ir jautājums par latviešu etnosa pārvēršanos nācijā un šīs nācijas esamības saglabāšanu. 19. gadsimtā to ietekmēja gan vācbaltiskās, gan krieviskās tiesību ierobežošanas un asimilācijas politikas varmācīga vēršanās pret latviešiem kā nāciju viņu dzimtenē, kur viņi bija pamattauta.

L. Dribins

Spārnotā gaitā un roku rokā iet Vakareiropas tautas pretī augstai kultūrai un rada tūkstošiem jaunu atklājumu, izgudro jaunus brīnumdarbus visās zinātnes un mākslas nozarēs. Citādi tas ir austrumos. Te daža nācija, važās kalta un liektu galvu, vēl tikai sāk savu ceļu, un viņas laimīgās māsas reti pamet uz to kādu skatu.

G. H. Merķelis

Nacionālisma koncepcija un ideoloģija plaši uzplauka Vācijā. Teorētisko bāzi izstrādāja mūsdienās tā dēvētā vācu klasiskā filosofija. Piemēram, Hēgeļa pārliecībā valsts ir augstākā ideja, kurā iemiesojas nācijas gars. Tādā skaidrojumā nacionālims pārvērtās doktrīnā, kas faktiski vērsta pret demokrātiskuma ideju, kā arī nacionālo interešu vārdā attaisno agresiju pret citu tautu, valsti.

Vācu klasiskā filosofija Eiropas intelektuālajā domā ieviesa mūsdienās tādus pazīstamus iracionālus jēdzienus kā tautas gars, tautas griba.

Vācu nacionālisms savā argumentācijā vispusīgi izmantoja kultūras mantojuma idealizāciju un romantizāciju. Nostiprinājies uzskats, ka tieši vācu nacionālisms atstāja lielu ietekmi uz nacionālisma attīstību Krievijā. Tas pats sakāms par Latviju, kur vācbalti un arī latvieši, saprotams, sekoja garīgajām norisēm Vācijā.

Arī Latvijā XIX gadsimtā viens no svarīgākajiem notikumiem ir nacionālās atmodas kustība, kas, protams, pirmkārt un galvenokārt aptvēra latviešu tautu, taču zināmā mērā skāra visus iedzīvotājus un pārējās etniskās grupas.

Ņemot vērā latviešu tautas garīgās attīstības iespējas vācu kolonizācijas apstākļos pēc XIII gadsimta, nacionālās atmodas kustībā XIX gadsimtā priekšplānā bija divi jautājumi: 1) nacionālā identitāte un 2) nacionālā kultūra. Nacionālās pašnoteikšanās jautājums tautas sabiedriskajā domā pirmo reizi publiski atspoguļojās tikai XX gadsimta sākumā.

Viduslaiku cilvēkiem nepazīstamā nacionālisma un tā dēvētās nacionālās atmodas straujo progresu XIX gadsimta sākumā parasti izskaidro ar sociāli ekonomiskajām izmaiņām, respektīvi, kapitālisma rašanos, kas savukārt bija saistīta ar jauna sociālā slāņa – buržuāzijas – izaugsmi, pašapliecinājuma meklējumiem, ambīciju. Ne feodālā aristokrātija, kura bija nodarbināta ar savas dzimtas interesēm, ne zemniecība, kuras domas un centieni bija pievērsti saimniecībai savā viensētā, nevarēja būt nacionālās idejas iedvesmotāji un aizstāvji. Buržuāzija jeb tā dēvētā trešā šķira nebija tādā mērā ne no kā atkarīga un tādēļ varēja nodoties abstraktām parādībām – nacionālajām interesēm. Turklāt nacionālo interešu vārdā ērti varēja paplašināt kapitālistisko ražošanu un preču tirdzniecību, pārvarot un pilnīgi atbrīvojoties no feodālās sadrumstalotības radītajiem finansu un tiesiskajiem ierobežojumiem. Lielu nacionālu valstu rašanās

bija izdevīga buržuāzijai un tās organizētajai kapitālistiskajai ekonomikai.

XIX gadsimtā Latvijā nemainījās politiskā vara, un Latvijas teritorija visu gadsimtu ietilpa Krievijas impērijā. Šī impērija atšķirībā no Eiropas valstīm minētajā laikmetā lielā mērā palika feodāla valsts, jo buržuāziski demokrātiskā revolūcija Krievijā notika tikai 1917. gadā. XIX gadsimtā Krievijā vēl ilgi pastāvēja dzimtbūšanas iekārta, kas traucēja darbaspēka izmantojuma dinamiku un rezultātā preču ražošanas un tirdzniecības pieaugumu.

Latvijā (un Igaunijā) vara joprojām bija vācu izcelsmes muižniekiem, kuriem bija liela ietekme arī impērijas augstākās varas struktūrās. Vācu muižniecībai izdevās panākt dzimtbūšanas atcelšanu Kurzemes guberņā 1817. gadā un Vidzemes guberņā 1819. gadā. Tā rezultātā zemnieki ieguva personīgo brīvību, bet muižnieku īpašumā nonāca visa zeme, kuru zemnieki drīkstēja pirkt no muižniekiem.

Dzimtbūšanas atcelšana

Reformu rezultātā muižniekiem izdevās ievērojami palielināt savus naudas ienākumus. Pakāpeniski uzlabojās arī latviešu zemnieku materiālais stāvoklis, īpaši to, kuri saimniekoja viensētās. Izmaiņas finansiālajā stāvoklī ātri atsaucās arī uz kultūras attīstību. Tā, piemēram, vācu muižnieki varēja domāt par jaunu piļu celtniecību, latviešu zemnieki – par savu bērnu skološanu.

XIX gadsimtā latviešu nacionālajā atmodā galvenā loma bija pašiem latviešiem, taču ne mazāk svarīga loma bija arī vāciešiem. Visvairāk tas attiecas uz sākuma posmu XIX gadsimta pirmajos gadu desmitos. Varētu pat teikt, ka tieši no vāciešu iniciatīvas bija atkarīgi latviešu nacionālās atmodas kustības aizsākumi.

Vācu inteliģencē kopš XVIII gadsimta beigām bija dziļi iespiedusies Herdera frāze "iepazīsti sevi, iepazīstot citus". Praktiski tas nozīmēja citu atzīšanu par sev līdzīgiem, citas kultūras atzīšanu par līdztiesīgu savējai kultūrai. Latvijas variantā vācbaltus tas varēja stimulēt izmainīt attieksmi pret vietējiem iedzīvotājiem.

Vācu kultūrā vienmēr liela loma bija inteliģencei, kura koncentrējās universitātēs, kalpoja baznīcai un nepiederēja valdošajai aristokrātijai. Arī Latvijā vācbaltu inteliģences pamatslāni veidoja "literāti" bez dižciltīgas izcelsmes un politiskās varas dotajām privilēģijām. Vācu inteliģence tādēļ atradās zināmā opozīcijā varas struktūrām un nebaidījās brīvi paust savus uzskatus, kas varēja nesaskanēt ar valdošās

kliķes interesēm. Vācbaltu "literāti" nebija izņēmums, un par to uzskatāmi liecina agrāk minētā G. Merķeļa darbība.

Vietējo iedzīvotāju stāvoklis un attīstības perspektīvas vācbaltu inteliģences uzmanības lokā pamatīgāk nonāca pēc dzimtbūšanas atcelšanas, kā sacīja paši vācieši, "Krievijas vācu Baltijas zemēs". Vietējās tautas pārstāvji bija ieguvuši personīgo brīvību un viņiem vajadzēja palīdzēt izmantot jaunās tiesības tādā mērā, lai no tā būtu savs labums ne tikai viņiem pašiem, bet arī vāciešiem.

Kad atnāks latviešiem tie laiki,
Ko citas tautas tagad redz?
Kad aizies tumsība kā tvaiki,
Kas ļaužu acis cieti sedz?
J. Ruģens

Pirmais, par ko vajadzēja rūpēties, bija vietējo iedzīvotāju izglītošana. Savukārt jautājums par izglītību lika vispirms izšķirties par valodu, kādā organizēt mācības. Dziļākajā būtībā tas bija jautājums par asimilāciju. Ja mācību valoda būs vācu valoda, tad latvieši masveidā strauji pārvācosies. Ja mācību valoda skolās būs latviešu valoda, tad asimilācijas tempi būs niecīgāki.

Vācbaltu inteliģence 1815. gadā dibināja Kurzemes Literatūras un mākslas biedrību. Tā pēc sava rakstura bija zinātniska biedrība, un tās biedri bija mācību iestāžu pasniedzēji, zinātnieki, skolotāji, mācītāji, rakstnieki, mākslinieki. Biedrības statūtos bija teikts, ka viena no funkcijām ir vākt informāciju ne tikai par Baltijas provinču vācu iedzīvotāju kultūru, bet arī par latviešu un igauņu ciltīm, valodu, reliģiju, dzeju. Statūtos akcentēta tautas izglītošanas funkcija, izdodot pilsētniekiem un lauciniekiem īpašas grāmatas, kalendārus, laikrakstu vācu, latviešu un igauņu valodā.

Kurzemes Literatūras un mākslas biedrībā 1819. gadā notika plaša diskusija par latviešu turpmāko likteni – veicināt vai neveicināt viņu pārvācošanos. Diskusijā pārspēku guva viedoklis, ka latviešiem izglītība un cita veida informācija jāsniedz latviešu valodā un pārvācošanās nav pieņemama.

Diskusijā minēto viedokli visdedzīgāk aizstāvēja Lestenes mācītājs Kārlis Frīdrihs Vatsons, kurš veica nozīmīgus praktiskus pasākumus savas idejas realizācijā un vispār ieņem izcilu lomu latviešu kultūras attīstībā XIX gadsimta pirmajā pusē. 1816. gadā viņš izdeva "Lasāmu grāmatu" latviešu bērniem, 1818. gadā palīdzēja latviešu valodā tulkot tekstus "Likumu grāmatai par Kurzemes zemniekiem". No 1818. gada viņš sāka sastādīt kurzemniekiem kalendāru "Veca un jauna laika grāmata", 1822. gadā sāka izdot pirmo laikrakstu latviešu valodā "Latviešu Avīzes" un bija tā redaktors līdz 1826. gadam. 1824. gadā viņš bija viens no

"Latviešu Avīzes"

Latviešu literārās biedrības dibinātājiem. Šī biedrība vairāk pazīstama ar nosaukumu Latviešu draugu biedrība, jo tajā darbojās vācbaltu inteliģence, kura bija uzņēmusies rūpes par latviešu izglītošanu, latviešu valodas attīstību, vēstures un kultūras pētniecību.

Latvijā XIX gadsimtā nacionālās atmodas kustībā var nosacīti izdalīt trīs posmus.

Pirmais posms saistīts ar nacionālās inteliģences rašanos gadsimta pirmajā pusē un vēlāk. Tolaik no latviešu vidus nāca pirmie skolotāji, literāti, žurnālisti, sabiedriskie darbinieki. Viņi neizvēlējās pārvācošanās ceļu, ko pirms tam visbiežāk gāja tie latviešu izcelsmes cilvēki, kuriem izdevās iegūt izglītību un ieņemt noteiktu stāvokli sabiedrībā.

Mēs, latvieši, un pie šī vārda
Mēs mūžam, draugi, paliksim.
Kas tautas godu kājām spārda,
To vārguli nožēlosim.

A. Leitāns

Latviešiem nebija savas aristokrātijas, matrikulētas muižniecības. Inteliģence veidojās no zemniecības apgaismības ideoloģijas ietekmē. Šīs ideoloģijas satura un realizācijas formas radīja un pirmajos gadu desmitos lielā mērā pārzināja vācbaltu "literāti". Viņu darbībā centrālo vietu ieņēma visdažādākā rakstura zināšanu popularizācija ar didaktiskiem paņēmieniem. Diezgan ātri vācbaltu "literātiem" līdzās šo uzdevumu veikšanā nostājās latviešu izcelsmes pārstāvji, kuri uzskatīja par savu augstāko pienākumu savas zināšanas nodot tālāk pārējiem tautiešiem.

Tā rezultātā latviešu nacionālās profesionālās kultūras attīstībā noturīgas bija apgaismošanas, popularizēšanas, didaktiskas pamācīšanas tendences, kuru pārvarēšana izrādījās grūts šķērslis pat vēl XX gadsimtā.

Otrais posms konstatējams XIX gadsimta 60.–70. gados, kad latviešu inteliģence pati izstrādāja nacionālās atmodas koncepciju un ideoloģiju, radot pirmo reizi latviešu sabiedrībā atsevišķu idejisku kustību – tā saucamo jaunlatviešu kustību.

Jaunlatviešu kustība

Šī kustība galvenokārt pievērsās nacionālās identitātes un kultūras jautājumiem. Jaunlatviešu kustības pazīstamākie pārstāvji nāca no Tērbatas Universitātes studentu vidus un vēlāk darbojās Pēterburgā, Maskavā.

Trešais posms saistīts ar jaunu kvalitatīvu pavērsienu nacionālajā atmodā, kad vairs netika tik liela uzmanība veltīta nacionālās identitātes un kultūras elementāriem jautājumiem, bet gan akcentēta kultūras modernizācija – pseidotautiskuma un didaktiskuma izskaušana, profesionālisma paaugstināšana, virzība kopsolī ar citām kultūrām saskaņā ar laikmeta prasībām. Šajā posmā latviešu inteliģenci papildi-

nāja cilvēki, kuri augstāko izglītību bija ieguvuši Rietumeiropā, Pēterburgā, Maskavā. Tā, piemēram, no viņiem daudzi mākslinieki un literāti savā radošajā darbā balstījās uz modernisma estētiku un stilistiku.

Trešais posms sākās 90. gados un to dēvē par Jaunās strāvas kustību. Šīs kustības idejiskā bāze pamatā bija Eiropā plaši izplatītā legālā marksisma un modernisma ideoloģija, kaut gan tā pilnīgi neatsacījās no nacionālisma ideoloģijas. Zīmīgi, ka tieši Jaunās strāvas intelektuālā elite XX gadsimta sākumā pirmā pievērsās nacionālās pašnoteikšanās jautājumam un Latvijas Republikas izveidošanai.

Pieaugot latviešu nacionālās atmodas tempam, Latvijā vācbaltu inteliģence zaudēja savu prioritāti un iniciatīvu, jo izglītības, kultūras, preses institūcijas pārgāja pašu latviešu rokās. Sevišķi jūtami tas izvērtās minētajā otrajā posmā, kad jaunlatvieši atklāti pievērsās vācu kolonizācijas un tautas paverdzināšanas tēmai.

Latvieši vienmēr sūdzējās par vācu kundzības jūgu, kas gadsimtiem ilgi nospiedis viņu plecus. Bet viņi nav pamanījuši to labumu, ko vācu kundzība šajos gadsimtos ir sniegusi latviešu kultūrai.

A. Bīlenšteins

Vācbaltu sabiedrības reakcija bija dažāda. Vieni samierinājās un atklāti nenostājās pret latviešu pieaugošo idejisko patstāvību un nacionālo pašapziņu. Otri tomēr nespēja samierināties ar hegemonijas zaudēšanu un uzsāka cīņu pret jaunlatviešu kustību. Vācbaltus visvairāk nomāca latviešu nepateicība un atklāti naidīgā noskaņojuma pieaugums. Vācbalti uzskatīja, ka bez viņu palīdzības latviešu stāvoklis nebūtu uzlabojies un to nevajadzētu aizmirst, naida kurināšanas vietā izturoties ar pateicību.

Ja, piemēram, XIX gadsimta sākumā Latvijas prese idejiski saturiski bija viendabīga (orientēta uz tautas apgaismošanu, skološanu), tad gadsimta beigās jau bija divas savstarpēji grūti samierināmas un viena otru nepārtraukti kritizējošas izdevumu grupas: izdevumi latviešu valodā un izdevumi vācu valodā, tādējādi uzskatāmi atspoguļojot etnisko polarizāciju sabiedrībā.

Cariskās Krievijas valdība Baltijas guberņās ilgu laiku nerealizēja noteiktu etnopolitiku, saglabājot vācu valodas prioritāti izglītībā, administrācijā, ekonomikā, kultūrā, zinātnē.

Samarins bija viens no visoriģinālākajiem un ievērojamākajiem gudrajiem krievu cilvēkiem: viņam līdzīga es vēlāk nekad vairs neesmu saticis.

V. Meščerskis

Baltijas guberņās vislielākā ietekme bija luterāņu baznīcai, šeit bija atšķirīga pašvaldību likumdošana, varēja neievērot impērijas likumus.

Tāds stāvoklis visvairāk neapmierināja slavofiliski noskaņotos krievus, kuri tika nosūtīti darbā uz Latviju administrācijas iestādēs, kā arī veikt visdažādākās revīzijas. No tiem, kuri asi kritizēja cariskās valdības bezspēcību (vai negribē-

šanu) impērijas rietumu provincēs, plašu ievērību guva Jurijs Samarins. Viņš tika nosūtīts uz Rīgu 1846. gadā un savus novērojumus par vācbaltu privilēģēto stāvokli apkopoja vairākās publikācijās, par ko viņš tika pat ieslodzīts Petropavlovskas cietoksnī.

Tā saucamajam krievu jautājumam Baltijas guberņās bija būtiska nozīme krievu nacionālajā atmodā vispār. Īpaši slavofīlisma zinātniskajā pamatojumā. Slavofīlisma teorētiķi J. Samarins, I. Aksakovs, M. Pogodins, rakstot par krievu tautas integrējošo misiju impērijā, krievu valodas un kultūras sūtību, parasti piemērā atsaucās uz Baltiju. Bieži tāpat tika atgādināts, ka vācu krustneši krieviem kādreiz atņēmuši šīs zemes pie Baltijas jūras.

XIX gadsimta sākumā Vidzemes un Kurzemes guberņā dzīvoja apmēram 9,5 tūkstoši krievu. Visvairāk Rīgā – 8,6 tūkstoši. Krievu intereses tiecās atspoguļot un aizstāvēt laikraksts "Rižskij vestņik". Tas iznāca Rīgā no 1869. gada, un pirmais redaktors bija Daugavpilī dzimušais Jefgrāfs Češihins.

Laikrakstā dominēja slavofīliska orientācija, un tā iznākšana sasaucās ar citām tā laika norisēm. 60. gados tika izveidota tā saucamā krievu banka, krievu klubs, dziedāšanas biedrība, tipogrāfija, bibliotēka, akcionāru sabiedrība "Uļej". 1862. gadā Latvijas krievu sabiedrība plaši svinēja Krievijas valsts dibināšanas 1000. gadadienu.

Latvijas krievu nacionālās pašapziņas pieauguma viena no raksturīgākajām iezīmēm bija tā, ka krievu ideologi centās atbalstīt latviešu tautas nacionālo atmodu, jo abām tautām bija viens mērķis – pārvarēt un atbrīvoties no vācu hegemonijas un izcīnīt sev tādas pašas pilsoniskās un politiskās tiesības.

Krievu stāvoklis Latvijā radikāli izmainījās XIX gadsimta 80. gadu vidū, kad impērijas vadība uzsāka rūpīgi izplānotu un vispusīgi aptverošu rusifikācijas politiku.

Latvijā tolaik bija ievērojami pieaudzis krievu skaits. Saskaņā ar 1897. gada tautas skaitīšanas rezultātiem Latvijas teritorijā dzīvoja 171 tūkstotis krievu. Vismazāk Kurzemē un Zemgalē – 26 000, Vidzemē – 68 000, visvairāk Latgalē – 77 000. Tādējādi XIX gadsimta beigās krievi bija vislielākā minoritāte Latvijā.

Viens no pārkrievošanas mērķiem bija nodrošināt krieviem etnisko komfortu visā impērijas teritorijā. Par rusifikācijas optimālāko līdzekli izvēlējās krievu valodu. Krievu

Šķiet, Krievijai bija lemts vest aiz sevis Baltijas novadu uz laicīgo un garīgo apgaismību, bet vācu tirgoņu, sludinātāju un krustnešu pēkšņs iebrukums uz ilgiem laikiem izjauca iesāktās attīstības dabisko gaitu. Vācieši atņēma Baltijas novadu krieviem, katolicisms to atņēma pareizticībai, bet tas nenotika bez cīņas.

J. Samarins

Avīzes "Rižskij vestņik" redaktors nelaikis Češihins sevišķi daudz paveicis Baltijas novada vēstures izpētīšanā, viņš padarījis krievu zinātniekiem pieejamas Baltijas hronikas un šī novada vēstures avotus, un devis pareizu ievirzi šīs vēstures pētīšanai, atklādams vietējo vācu vēsturnieku secinājumu nepamatotību un melīgumu.

Rainis

valodā vajadzēja veikt visu lietvedību, krievu valodā vajadzēja mācīties augstskolā, vidusskolā, kā arī lielā mērā pamatskolā. Latvijā pārkrievošanas politika skāra visas tautības – latviešus, vāciešus, ebrejus, poļus un radīja dziļu plaisu savstarpējās nacionālajās attiecībās.

XIX gadsimtā nacionālās atmodas kustībā iesaistījās arī Latvijā dzīvojošie poļi. Viņu interešu centrā bija sociāli politiskie mērķi, vēloties atgūt Polijas valstisko neatkarību pēc nonākšanas Krievijas pakļautībā. Poļi par savu teritoriju uzskatīja arī Vitebskas guberņā ietilpstošo Latgali, kura kādreiz bija Polijas sastāvā un kur joprojām dzīvoja propoliski noskaņoti cilvēki – galvenokārt muižnieki, mācītāji, inteliģence.

1830.–1831. gadā notika poļu sacelšanās, kura cieta sakāvi. Pēc šīs sacelšanās Krievijas valdība sāka kavēt poļu nacionālās atbrīvošanās kustību. Cariskā valdība sekoja, lai visos administratīvajos amatos Vitebskas guberņā un tātad arī Latgalē būtu krievu tautības ierēdņi, lai no pareizticības neviens nepārietu katoļticībā, lai mājas zemnieki būvētu pēc krievu arhitektu izstrādātajiem paraugiem. Valdība aizliedza lietot etnonīmus Lietuva, Baltkrievija, pārvietoja uz Latgali krievu tirgotājus un amatniekus. XIX gadsimta vidū Latgalē dzīvoja apmēram 30 tūkstoši krievu.

XIX gadsimtā otra poļu sacelšanās notika 1863. gadā. Arī tā cieta sakāvi. Vietējie iedzīvotāji – Latgales zemnieki – nostājās cariskās valdības pusē pret poļu muižniecību. Krievu administrācija pēc sacelšanās apspiešanas atkal tiecās maksimāli nostiprināt krievu valodas, pareizticības stāvokli, no kā visvairāk dabūja ciest vietējie zemnieki.

Drukas aizliegums

1865. gadā tika aizliegts iespiest grāmatas ar latīņu ("poļu") burtiem, tos aizstājot ar krievu burtiem. No tā Latgalē cieta grāmatniecība latviešu valodā, jo tā saucamais drukas aizliegums pastāvēja līdz 1904. gadam un praktiski pilnīgi apturēja grāmatu, laikrakstu, žurnālu izdošanu Latgalē, kā arī Lietuvā un Baltkrievijā.

Latvijā dzīvojošajiem ebrejiem XIX gadsimtā tāpat kā agrāk viena no aktuālākajām problēmām bija nevis nacionālās atmodas, bet gan, runājot mūsdienu terminoloģijā, cilvēktiesību ievērošanas problēma, respektīvi, tiesības dzīvot attiecīgajā vietā. Krievijā 1804. gadā bija nosauktas 20 impērijas guberņas, kurās drīkstēja apmesties ebreji.

Latvijā, piemēram, Kurzemes guberņā nedrīkstēja apmesties uz pastāvīgu dzīvi ebreji. 1897. gadā Kurzemē dzīvoja

vairāk kā 51 000 ebreju. Viņi pa lielākajai daļai dzīvoja pilsētās, nodarbojās ar tirdzniecību, amatniecību.

Ebreju bērni izglītību ieguva vācu valodā. 1897. gadā Kurzemē bija 7 valsts skolas, 22 privātskolas un 142 reliģiskās skolas. Gadsimta nogalē ebreju skolās vācu mācību valodu strauji aizstāja krievu mācību valoda.

Vidzemes guberņā XIX gadsimta pirmajā pusē ebreju bija ļoti maz – apmēram 560 cilvēki, no kuriem lielākā daļa dzīvoja Rīgā. Taču līdz gadsimta beigām stāvoklis izmainījās, un, piemēram, Rīgā 1897. gadā dzīvoja jau 21 963 ebreji (7,9% no pilsētas iedzīvotājiem).

Visvairāk ebreju bija Latgalē: XIX gadsimta vidū apmēram 11 000 ebreju, 1897. gadā – 64 239 ebreju. Galvenokārt tie bija amatnieki, tirgotāji, zemnieki.

Daugavpils rabīni

Visvairāk ebreju dzīvoja Daugavpilī, kura, pateicoties rabīnu darbībai, kļuva par ebreju reliģiski garīgās dzīves centru ar daudzām sinagogām. Pasaulslaveni XIX gadsimta beigās bija Daugavpils rabīni Meijers Simha Kalmanovičs Kacs-Kagans un Haims-Josifs Fišeļevičs Rozins – Rogačevskas rabīns. Viņi nodrošināja saskaņu starp ortodoksālā judaisma virzienu piekritējiem, neatzina ebreju asimilāciju, aicināja saglabāt ebreju nacionālo pašcieņu.

Ebreju kultūras attīstību kavēja dažādi aizliegumi iegūt izglītību un ieņemt amatus. Tā, piemēram, ebreji nevarēja strādāt valsts administratīvajā darbā, nevarēja kļūt juristi, augstskolu profesori. Ierobežojumi attiecās uz pieļaujamo ebreju skaitu augstskolās, ģimnāzijās (ne vairāk kā 10% no studentu, ģimnāzistu kopskaita). Piemēram, Rīgā 1897. gadā ar intelektuālu darbu nodarbojās 277 ebreji. No viņiem mākslinieki, rakstnieki bija kādi divdesmit cilvēki.

Nacionālā atmoda lielā mērā XIX gadsimtā skāra visus Latvijas iedzīvotājus un visas etniskās grupas. Nacionālajā atmodā bija dažādas tendences, katrai etniskajai grupai bija savas intereses, savi aktuālākie mērķi un uzdevumi.

Nacionālās atmodas tematika faktiski bija dominējošā XIX gadsimta Latvijas kultūrā – literatūrā, tēlotājas mākslā, publicistikā, sabiedriskajā darbībā, kultūras elitāros un masu pasākumos.

Vispamatīgāk un daudzpusīgāk tas atspoguļojas Latvijas pamatiedzīvotāju latviešu kultūras attīstībā, kur nacionālās atmodas tematika bija pati vitālākā un pievērsās visiem latviešu sabiedrības sociālajiem slāņiem vienādā mērā līdz pat XIX gadsimta beigām, kad radikālāk izvērsās moderni-

zācijas tendence, jūtami sadalot latviešu sabiedrību sociālos noslāņojumos un arī kultūrā izraisot zināmu diferenciāciju.

4.2. KLASICISMS LATVIJĀ

Pēc vāciešu iebrukuma Latvijas lauku kultūrainavā dominējošo vietu sāka ieņemt kolonizatoru uzceltās pilis ar saimniecisko ēku kompleksu, ko visu kopā mēdz dēvēt par muižu. Tās tika iekārtotas skaistākajās vietās – upju, ezeru krastos, vietējā reljefa augstākajos punktos. Muižas struktūrā ietilpa lielāks vai mazāks parks, mākslīgas ūdenskrātuves, alejas gar ceļu malām. Arī mūsdienās, kad muižas XX gadsimta pirmajā pusē zaudēja savas sākotnējās sociālās, ekonomiskās, politiskās funkcijas, tām ir noteicoša loma Latvijas lauku kultūrainavā, un daudzas pilis ir nozīmīgi kultūras pieminekļi. Viena daļa no tām uzceltas XIX gadsimtā.

Muižas

XIX gadsimtā pasaules arhitektūrā sākās seno stilu atdarināšana. Tam bija vairāki iemesli.

Pirmkārt, plaši izvērsās pagātnes stilu pētniecība, kas atsaucās uz arhitektūriskās domas vispārējo ievirzi. Arhitekti nebaidījās atkārtot savu priekšgājēju konstruktīvos elementus.

Otrkārt, uz arhitektūru atsaucās nacionālās atmodas kustība. Šajā kustībā lielu uzmanību veltīja tautas vēsturei un arhaisko slāņu atdzīvināšanai. Tā teikt, uz vēstures skatuves bija uznākusi cilvēces atmiņa, kuras saturā bija arī arhitektūriskā informācija.

XIX gadsimts ir laiks, kad arhitektūriskajos procesos aktīvi sāka iejaukties valsts. Krievija, kuras teritorijā ietilpa Latvija, šajā ziņā nebija izņēmums. Minētajā gadsimtā par Krievijas oficiālo stilu kļuva klasicisms, kas vispār bija plaši izplatīts arī citās zemēs un tāpēc pamatoti XVIII gadsimta nogalē un XIX gadsimta sākumā tiek uzskatīts par laikmeta stilu kopumā.

Krievijas valsts visvairāk spēja un centās ietekmēt būvniecību pilsētās. Valdība izdeva rīkojumus, projektu un zīmējumu krājumus par to, kādām jāizskatās namu fasādēm, sētām un vārtiem, kādos toņos tos jākrāso.

Valsts centralizēti izstrādāja pat atsevišķu pilsētu ģenerālplānu – ielu, namu kvartālu, skvēru un parku izkārtojumu. Latvijā, piemēram, pēc tāda Pēterburgā radīta un apstiprināta plāna uzcelta Daugavpils.

Latvijā XIX gadsimtā izmainījās arhitektūras tematika. Ja līdz tam bija divi galvenie "žanri" – pilis un baznīcas, tad XIX gadsimtā tos papildināja arī bibliotēkas, teātri, muzeji, slimnīcas, valsts administratīvās pārvaldes ēkas, mācību iestādes, daudzdzīvokļu bloki, sabiedrisko organizāciju nami, vasarnīcas, dzelzceļu stacijas.

Valsts oficiālais arhitektūras stils mazāk spēja ietekmēt Latvijas vācu un poļu muižniekus. Viņi XIX gadsimtā samērā plaši cēla jaunas vai pārbūvēja vecās pilis, jo tolaik ievērojami uzlabojās viņu finansiālais stāvoklis. Tas savukārt ātri atspoguļojās muižnieku dzīves komforta līmenī.

Taču XIX gadsimtā reizē ar materiālajām izmaiņām bija pārvērties arī vietējo bagātnieku izglītības, estētisko prasību, kultūras līmenis vispār. Ja, teiksim, XVIII gadsimtā nozīmīgi notikumi kultūrā Latvijas teritorijā pārsvarā saistīti ar Kurzemes hercoga galmu, tad XIX gadsimtā tādi centri uzplauka vairākās lauku muižās, pat kuru ārējais veidols – celtnes, parki – tiek radīts estētiski izkoptā gaumē ar mākslinieciski un profesionāli sagatavotu speciālistu palīdzību.

XIX gadsimta pirmajā pusē tāpat kā iepriekšējā baroka uzplaukuma periodā Latvijas pilis kļuva mākslinieciski un arhitektūriski pilnvērtīgākas, jo tās tika veidotas atbilstoši sava laikmeta vadošā stila klasicisma prasībām.

Klasicisma stila attīstība Latvijā nav mazāk nozīmīga kā, piemēram, baroka stila virzība XVIII gadsimtā.

Klasicisms bija stils, kas daudz pārņēma no antīkās arhitektūras. Visvairāk no senās Grieķijas mantojuma. Klasicisma tipiskākie elementi ir kolonnas portikā, trīsstūra frontoni, dekorētas karnīzes ar rozetēm, palmetas un meandra ornamentālās joslas.

Klasicisms ar savu formu stingrību un ārējo neuzbāzību apliecināja tā laika zināmas sabiedrības daļas noslieksmes uz lepnu vienkāršību un atturīgu varenību, kas varēja izpausties arī Latvijas muižniecības izglītotākajā un aristokrātiskākajā daļā. Priekš vācbaltiem svarīgi bija tas, ka klasicisms lielā cieņā bija Vācijā. Latgalē, Polijas un poļu ietekmes novadā, klasicisma piemēru ir mazāk. Latvijā visizcilākie klasicisma paraugi sastopami Kurzemes muižu arhitektūrā.

Visskaistākā klasicisma celtne bija Elejas pils, kas nodedzināta 1915. gadā. Tā būvēta pēc pazīstamā Pēterburgas itāļu izcelsmes arhitekta Džakomo Kvarengi projekta skices 1806.–1810. gadā. Elejas muižas ēku ansambļa plāno-

Elejas pils bija kā īsts muzejs, kas saglabāja savu viengabalaino seju cauri laikmetu maiņām līdz pat bojāejai

1915. gadā. Elejas pils kļuva par simbolu, zināmu etalonu tā laika Kurzemes muižu celtniecībā.

I. Lancmanis

šanā piedalījies arī ne mazāk slavens Berlīnes arhitekts Karls Frīdrihs Šinkels.

Pils celtniecības idejas autors bija Elejas īpašnieks grāfs Žanno Mēdems – viena no interesantākajām personībām XIX gadsimta Latvijas muižniecībā.

Viņš bija dzimis vienā no nedaudzajām grāfu dzimtām Latvijā. XIX gadsimta sākumā grāfa tituls Kurzemē bija tikai Līveniem, Osten-Sakeniem, Ketleriem, Keizerlingiem, bet Zemgalē un Latgalē vienīgi Plāteriem un Borhiem. Žanno Mēdema viena māsa bija pēdējā Kurzemes hercogiene Doroteja, otra māsa – pazīstamā vācbaltu dzejniece Elīze fon der Reke. Pats viņš ilgi uzturējās Prūsijas karaļa un Krievijas cara galmā, ceļoja pa Eiropu, kārtoja Kurzemes hercoga īpašumu lietas Vakareiropā. Žanno Mēdems bija plaša vēriena cilvēks ar labu mākslinieciskо gaumi un informētību par Eiropas kultūras augstākajām vērtībām. Savai jaunajai pilij viņš projektu pasūtīja tā laika izcilākajiem arhitektiem.

Interesants ir Dž. Kvarengi projekta skices liktenis Kurzemē. Žanno Mēdems bija spiests kādu laiku atlikt Elejas pils celtniecību, jo 1797. gadā sāka dienēt Krievijas karaspēkā. Dž. Kvarengi projekta skice atradās pie sakšu izcelsmes arhitekta Johana Georga Ādama Berlica, kuru Ž. Mēdems bija uzaicinājis par būvdarbu vadītāju. Ž. Mēdema prombūtnes laikā J. Berlics saņēma citus pasūtījumus un to sagatavošanā balstījās uz Dž. Kvarengi skici. Tādā veidā vispirms uzcelta Mežotnes (1802) un Kazdangas (1804) pils. Pēc Elejas pils uzcelšanas projekta skice tika izmantota arī Blīdenē, Durbē, Villa Medem Jelgavā. Visas šīs pilis ir ievērojami klasicisma arhitektūras darbi Latvijā. Turklāt katra no tām bija ievērības cienīga ne tikai ar ārējo fasāžu stilistiku, bet tāpat ar iekštelpu interjeru un mākslas darbu kolekcijām.

Elejas pils mākslas darbu kolekciju iesāka veidot Žanno Mēdems jau Eiropā pavadītajos gados, kad viņš vācu, nīderlandiešu gleznotājiem pasūtīja portretus, ainavas, kā arī iegādājās itāļu un citu vecmeistaru darbus. Mēdemu dzimtas īpašumā bija tādu pasaulslavenu meistaru kā Veronēzes, Tintoreto, Karači gleznas. Kolekcijā bija arī vācbaltu mākslinieku darbi. Piemēram, J. Dēringa, J. Eginka gleznas.

Elejas pilī bija stilistiski pilnvērtīgas mēbeles, dekoratīvās mākslas priekšmeti: lustras, pulksteņi, svečturi, sudraba, fajansa, porcelāna izstrādājumi. Tēlniecību visbagātāk pārstāvēja baltas marmora bistes. Savukārt ap pili tika iz-

veidots vesels ansamblis. Pils tuvumā atradās divi sānu korpusi, no kuriem vienā dzīvoja muižas pārvaldnieks, bet otrā saskaņā ar eiropejisko muižu tradīciju bija iekārtots teātris. Ansambļa būtisks elements ir arkādes tipa laukakmens žogs, kas nodala pili, abus sānu korpusus un parku no muižas saimnieciskās teritorijas. Pils pagalmā varēja nokļūt pa vārtiem, kuru katrā pusē slējās sfinksa figūra.

Elejas muižas ansamblī ļoti liela nozīme ir parkam, kas ar tajā izvietotajām celtnēm un pieminekļiem pats par sevi veido atsevišķu kompleksu, atspoguļojot ne tikai Mēdema, bet viņam garīgi radniecīgu vācbaltu aprindu kultūras līmeni vispār.

Parku nācās iekārtot līdzenā vietā. Eleja nevar lepoties ne ar paugurainu, ne mežainu apkārtni. Stādījumus veidoja tolaik populārajā angļu parka stilā. Žanno Mēdems apmeklēja Angliju, kur jūsmoja par vietējiem parkiem.

Elejas parka centrālais elements ir aleja ar Tējas paviljonu tās galā. XIX gadsimta vidū paviljonā novietoja pieminekli Kurzemes hercogienei Dorotejai. To 1827. gadā Romā izgatavoja vācbaltu tēlnieks Eduards Šmits fon der Launics, un šis viņa darbs tiek uzskatīts par vienu no izcilākajiem klasicisma tēlniecības pieminekļiem Latvijā (gājis bojā 1944. g.).

Parkā ir mākslīgs dīķis ar pussalu, neliels romantisks arkas tilts, Apaļais paviljons – sešu kolonnu balstīta rotonda ar kupolveidīgu jumtu.

Rotonda bija angļu parka klasisks elements, un Latvijā sastopama Remtē, Durbē, Alūksnē, Neretā. Speciālisti uzskata, ka Elejas parkā rotonda tomēr uzcelta tikai XX gadsimta sākumā, bet nevis Žanno Mēdema laikā. XX gadsimtā parka teritorijā iekārtota arī Mēdemu dzimtas kapsēta, kurā tomēr netika apglabāts neviens viņu pārstāvis.

Elejas parkā atrodami arī citi angļu parkam klasiski elementi – memoriāli un alegoriski pieminekļi, skulptūras.

Vairāki pieminekļi, piemēram, bija veltīti Žanno Mēdema vecākiem.

Mežotnes pils celtniecības iniciatore bija Šarlote fon Līvēna, kura visu mūžu nodzīvoja Pēterburgā un Krievijas caru ģimenēs bija bērnu audzinātāja.

Mežotnes muiža Kurzemes hercogistes laikā nevienam nepiederēja un tika iznomāta, bet pēc pievienošanas Krievijai cars to nodeva Šarlotes fon Līvēnas dzimtīpašumā. Būvdarbus viņa vadīja no Pēterburgas, vēstulēs dodot norādīju-

Līvenas zārku bērēs nesa ķeizars Nikolajs I un lielkņazs Mihails, kā arī Prūsijas kroņprincis Vilhelms.

I. Lancmanis

mus muižas pārvaldniekam. Viņa cerēja muižā pavadīt vecumdienas. Taču tas nepiepildījās, un Mežotnē viņa uzturējās tikai vienu reizi nedaudzas stundas cara galma ceļojuma laikā uz Berlīni.

Mežotnes pils interjera izveidošanā piedalījās krievu, vācu un itāļu meistari, un viņu veikums apliecina augstu klasicisma stila izpratni. Tēlnieki, stuka un mākslīgā marmora apstrādāšanas meistari, gleznotāji monumentālisti, sarkankoka durvju un dekoratīvi ornamentētu parketu galdnieki Mežotnē radīja vienu no skaistākajiem interjeriem Latvijas pilīs. Mākslas zinātnieku visaugstāko novērtējumu ieguvusi kupola zāle, kuru uzskata par izcilāko klasicisma stilā iekārtoto telpu Latvijā.

Mežotnes pilī bija plaša gleznu kolekcija, skulptūras, ar neparasti dekoratīvām ādas tapetēm izšūta telpa, ziemas dārzs, XIX gadsimta sākumā darinātas sarkankoka mēbeles.

Mežotnes parku uzskata par vienu no vislabākajiem ainavu parkiem Latvijā. Parks teritoriāli nav liels, taču jau Šarlotes fon Līvēnas vēstulēs ieteiktais stādījumu izkārtojums ar plašiem zālieniem, koku grupām un Lielupes krasta reljefa veiksmīgais izmantojums panācis varena un krāšņa panorāmiskuma iespaidu. Parkā bija paviljoni, pieminekļi.

Mežotnes muižas ansamblī nozīmīga vieta ir baznīcai un Līvēnu kapiem ar tajos uzstādītajiem vairāk kā trīsdesmit pieminekļiem. Kapos 1828. gadā apglabāja Šarloti fon Līvēnu. Uz viņas kapa tika uzstādīts itāļu tēlnieka Paolo Triskorni Jaunākā veidots balta marmora skulpturāls piemineklis. Ne kapi, ne pieminekļi līdz mūsdienām nav saglabājušies. Tā, piemēram, kapos bija apglabāts Krievijas sūtnis Londonā (1812–1834) firsts Kristofs Līvēns, Eiropas tā laikā augstākajā sabiedrībā populārā viņa sieva Doroteja Benkendorfa-Līvēna.

Klasicisma stils Latvijā sastopams ne tikai tā izcilākajos paraugos Elejā, Mežotnē, Kazdangā, bet atbalsojās arī citās vietās Kurzemē un Zemgalē. Tā, piemēram, Vandzenē, Pastendē, Svitenē, Laidos, Snēpelē, Iecavā celtajās pilīs, baznīcās. Tāpat Jelgavas viesnīcas būvniecībā.

Faktiski klasicisma stils uzskatāmi apliecina vācbaltu kultūras sasniegto attīstības līmeni ne tikai XIX gadsimta kontekstā, bet vispār kopumā Baltijā nodzīvotajos gadsimtos. Klasicisma stila izmantojumā atspoguļojās viņu sasniegtais aristokrātiskuma, inteliģences, mākslinieciskās gaumes, pasaules uztveres un izpratnes jomā.

Klasicisma gara un tradīciju vadīta vācbaltu sabiedrība (1897. g. Kurzemē dzīvoja 51 017, Vidzemē – 98 573 vāciešu) lielā mērā nodzīvoja līdz 1905. gada revolūcijai un Pirmajam Pasaules karam, pēc kura sākās pilnīgi jauns vēsturisks posms. Elejas pils nodedzināšana ne velti tiek uzlūkota par savdabīgu simbolu vācbaltu kultūras liktenī Baltijā.

4.3. LATVIEŠU INTELIĢENCES RAŠANĀS

Latviskas izcelsmes inteliģences pārstāvji sastopami jau pirms vispārējās nacionālās atmodas XIX gadsimta vidū. Tie bija cilvēki, kuriem laimējās ar vietējā muižnieka vai mācītāja atbalstu iegūt izglītību un kuri bija pārvācojušies, brīvprātīgi asimilējoties un izvēloties vāciskus vārdus un uzvārdus, kā arī visbiežāk pilnīgi saraujot saites ar saviem tautiešiem – sabiedrības sociālajā hierarhijā viszemāko daļu. Viņi kaunējās atzīt savu izcelsmi. Ne velti par zināma veida apvērsumu latviešu nacionālajā pašapziņā uzskata līdz tam nedzirdētu gadījumu, kad kāds Tērbatas Universitātes students pie savām durvīm uzdrošinājās piespraust uzrakstu "Latvietis" un tādējādi izaicināja arī citus nekaunēties par savu latvisko izcelsmi.

Pārvācošanās tendence XIX gadsimtā bija diezgan izteikta. Par to, cik viegli latvieši asimilējās, bažījās pat vācbalti.

Latviešu nacionālās inteliģences rašanās tāpat kā citām tautām ir cieši vienota ar šķirisko noslāņošanos un materiāli neatkarīga slāņa – buržuāzijas – veidošanos.

XIX gadsimta sākumā pēc dzimtbūšanas atcelšanas latviešu sabiedrība diezgan strauji izmainījās. Tā vairs nebija viendabīga beztiesisku un trūcīgu dzimtcilvēku masa. Latviešu sabiedrībā radās muižu rentnieki un muižu pārvaldnieki, dzirnavu, krogu rentnieki un īpašnieki, tirgotāji un amatnieki, vietējās pašvaldības amatpersonas, viensētu īpašnieki.

Sabiedrības neviendabīguma pastiprināšanās stimulēja tieksmi sasniegt augstāku stāvokli, dot pēc iespējas labāku izglītību saviem bērniem, lai viņi vairs nepiederētu pie arāju kārtas un savā dzīvē varētu konkurēt ar vāciešiem.

Īpaši XIX gadsimta pirmajā pusē un arī vēlāk šo noslāņošanos var pat raksturot kā zināmu kultūras tendenci vis-

pār. Latvieši ilgus gadsimtus dzīvoja izteikti viendabīgā sabiedrībā, kurā visi pamatā bija līdzīgi un ar vienām un tām pašām perspektīvām, pareizāk, bezperspektivitātes izjūtām. Tā bija dzimtļaužu sabiedrība, kurā individuālajām spējām un iniciatīvai nebija vērtības un izredzes kaut ko sasniegt. Augstākais, ko latvietis varēja panākt savā dzīvē, bija kļūt par visu ienīsto vagaru. Par kaut kādu līdzvērtību ar vāciešiem nevarēja būt runas.

Dzimtbūšanas atcelšana visu izmainīja un atraisīja latviešu sabiedrības iespējas. Šīs sabiedrības portrets XIX gadsimtā tāpēc stipri atšķiras no tās ainas, kuru Latvijā, piemēram, ievēroja un aprakstīja daudzi ārzemju ceļotāji XVII–XVIII gadsimtā. Tolaik viņi sastapās ar apātisku, smagā darbā notrulušu ļaužu masu, kurai nekas neinteresēja. XIX gadsimtā latviešu sabiedrībā jau bija noteiktas prestiža profesijas – jurists, ārsts, mācītājs, inženieris, par kuriem vecāki vēlējās izskolot savus dēlus.

Latviešu sabiedrībā tolaik lieliski saprata, kādas izredzes finansiāli iekārtot savu dzīvi paveras māksliniekam, rakstniekam, zinātniekam. Neskatoties uz vectēvu un tēvu pragmatismu, nebaidīšanās nostāties uz radošas profesijas materiāli nedrošā ceļa latviešu sabiedrībā bija liela jau nacionālās inteliģences rašanās sākuma posmos. Tiesa, XIX gadsimtā literārais darbs bieži tika savienots ar skolotāja darbu. Tāpēc šo periodu latviešu literatūrā mēdz dēvēt par tautskolotāju laikmetu literatūrā.

Latviešu buržuāzijas slānis sāka veidoties XIX gadsimta 30.–50. gados, un no šī slāņa pamatā nāca pirmie nacionālās inteliģences pārstāvji – garīgā darba veicēji un jaunu sabiedrisko attiecību organizētāji.

Lielā mērā tā vēl nebija sabiedrības noslēgta daļa ar elitāru pieskaņu. Latviešu nacionālās inteliģences pirmās paaudzes galvenokārt nāca no laukiem un nezaudēja tiešu saskarsmi ar zemkopju darbu un viņu dzīves rūpēm. Visbiežāk pēc attiecīgas izglītības iegūšanas viņi atgriezās savā dzimtajā pusē, lai kalpotu savai tautai, kā toreiz ne reti mēdza uzsvērt.

Kultūras attīstības vienmērība

XIX gadsimtā vēl nebija sastopama inteliģences (īpaši radošās inteliģences – rakstnieku, dzejnieku, mākslinieku) koncentrēšanās, piemēram, Rīgā. Tolaik pirmie literāti dzīvoja pārsvarā laukos un kopā ar saviem domubiedriem ietekmēja novada kultūras gaisotni, rezultātā panākot kultūras attīstības vienmērību visā Latvijas teritorijā. Šī kultūras

attīstības vienmērība mazinājās XX gadsimtā, kad inteliģences potenciāls koncentrējās Rīgā un citās lielākajās pilsētās, bet minētā gadsimta nogalē gandrīz vienīgi republikas un valsts galvaspilsētā.

Latvijā XIX gadsimtā tika sasniegts samērā augsts izglītības līmenis. 1897. gada statistiskās ziņas liecina, ka Vidzemē lasīt un rakstīt prata 77,7 procenti, bet Kurzemē – 70,9 procenti iedzīvotāju.

Izglītības sistēma

Izglītības sistēma tika pieskaņota Krievijas skolu likumdošanai, kas paredzēja mācības draudzes skolās, pilsētas skolās, apriņķa skolās un guberņas skolās, respektīvi, ģimnāzijās.

Minētā skolu hierarhija lielā mērā bija vienota ar Latvijas iedzīvotāju sociālo hierarhiju un sabiedrības līdzdalību kultūras attīstībā. Valdīja noteikta likumsakarība: jo vecāki bija bagātāki un paši izglītotāki, jo augstākā skolā viņi centās sūtīt savus bērnus. Tā, piemēram, apriņķa un guberņas skolās skolēnu skaits nebija liels. Tās apmeklēja visturīgāko latviešu bērni.

Pavisam neliels skaits latviešu studēja universitātēs. XIX gadsimtā Latvijā universitātes nebija, un pa lielākai daļai gan vācbalti, gan latvieši un citu tautību pārstāvji izvēlējās Tērbatas Universitāti. XIX gadsimta pirmajā pusē tajā bija Medicīnas, Jurisprudences, Teoloģijas un Filosofijas fakultāte. Studijās svarīga loma bija latīņu un vācu valodai. Mācīja arī citas valodas. Universitātē no 1802. gada pastāvēja latviešu valodas lektora ārštata vienība. Ilgu laiku lektori bija vācieši, un tikai 1878. gadā šo amatu sāka veikt latviešu izcelsmes lektors. Pirmais no viņiem bija pazīstamais filologs un literāts Jēkabs Lautenbahs.

XIX gadsimtā Tērbatas Universitātē strādāja vairāki pārvācojušies latviešu izcelsmes profesori. Piemēram, ķīmiķis Dāvids Grindelis, mineralogs Konstantīns Grēvings, zoologs Gustavs Flors, farmakologs Osvalds Šmīdebergs.

Tērbatas Universitātē lielākais latviešu studentu pieplūdums sākās 50.–60. gados. 1860. gadā universitātē studēja 58 latvieši.

Latviešu kultūras attīstībā liela loma ir skolotāju semināriem, kuri ne tikai sagatavoja tautskolotājus, bet sekmēja, piemēram, muzikālās un literārās aktivitātes. Jau tika minēts par tautskolotāju laikmetu latviešu literatūrā. Semināru absolventi tāpat devuši lielu ieguldījumu koru dziedāšanas tradīcijas radīšanā un nostiprināšanā.

1828. gadā pie Tērbatas Universitātes atvēra pirmo skolotāju semināru. Divos gados sagatavoja apmēram desmit tautskolotājus. 1839. gadā nodibināja skolotāju semināru Vidzemes guberņas vajadzībām. Seminārs atradās sākumā Valmierā, vēlāk – Valkā. Šis seminārs galvenokārt pazīstams, pateicoties tā dibinātāja un ilggadējā vadītāja Jāņa Cimzes darbībai kora dziedāšanā.

Kurzemes guberņas vajadzībām skolotāju semināru Īrlavā atvēra 1840. gadā.

Savukārt 1862. gadā Rīgā atvēra Politehnikumu, ko 1896. gadā pārveidoja par Rīgas Politehnisko institūtu.

Latgalē izglītībā noteikta ietekme bija katoļu baznīcai, kā arī poļu un krievu mācību valodas savstarpējai konkurencei. Pēc katras poļu sacelšanās sekoja Krievijas valdības lēmumi par poļu valodas aizliegšanu skolās.

Latgalē, kur dzimtbūšanu atcēla tikai 1861. gadā, zemnieku bērni maz apmeklēja skolu, elementāru rakstītprasmi un lasītprasmi apgūstot mājās no katoļu garīdznieku sastādītajām ābecēm un kalendāriem. XIX gadsimta beigās tāpēc apmēram puse no iedzīvotājiem bija analfabēti.

Cik zemu tolaik vēl stāvēja mūsu avīžniecība, to liecina tādi pierādījumi, ka pirms "Pēterburgas Avīžu" parādīšanās nebij latviešiem pazīstami pat tādi vārdi, kā politika, reliģija, kultūra, bibliotēka, manifests u.c.

M. Kaudzīte

Pirmajā laikā latviešu inteliģences slānis bija neliels, un tas veidojās pamatā no skolotājiem, mācītājiem, ierēdņiem, kuru galvenā darbības forma bija literatūra un publicistika. Viņi visi kaut kur strādāja (skolā, pašvaldības vai valsts iestādē), bet tas bija viņu "maizes darbs". Daudz svarīgāka un nepieciešamāka viņuprāt bija darbošanās rakstniecībā, jo tādā veidā varēja pamatīgāk ietekmēt sabiedrību. Viņi sevi uzskatīja par "tautas draugiem", "latviešu valodas kopējiem", pat "draugu biedrību", jo viens otru labi pazina gan no publikācijām, gan personiskas tikšanās reizēm. Šīs īpašās sūtības apziņa acīmredzot veicināja idejisko un profesionālo saliedētību. Pirmās savstarpējās nesaskaņas un polemikas, dažādi idejiskie nogrupējumi radās XIX gadsimta beigās.

XIX gadsimta sākumā latviešu jaunā inteliģence daudz pārņēma no vācbaltu kolēģiem, kuri faktiski pirmie aizsāka romantiski ideālistisko tendenci "kalpot tautai". Priekš vācbaltiem tā bija romantiska darbība, palīdzot latviešiem kļūt par kultūras tautu.

Vācbaltu un latviešu inteliģence pat lietoja šajā ziņā radniecīgu terminoloģiju. Piemēram, apzīmējumi "tautas draugi", "draugu biedrība" radās 20. gados. 1824. gadā Kurzemes un Vidzemes vācu mācītāji nodibināja Latviešu literāro biedrību, kuru jau no paša sākuma parasti dēvēja par Lat-

viešu draugu biedrību. Tās mērķis bija veicināt interesi par latviešu valodu un literatūru. Biedrību no 1864. gada līdz 1895. gadam vadīja Kurzemes mācītājs un Baltijā ievērojams zinātnieks Augusts Bīlenšteins. Viņš kļuva pazīstams ar saviem pētījumiem par latviešu valodu, etnogrāfiju, vēsturisko ģeogrāfiju. A. Bīlenšteins tāpat sarakstījis memuārus, kuros var labi redzēt vāciešu attieksmi pret latviešu nacionālo atmodu.

Tipoloģiski radniecīgs tāpēc bija arī Rīgas pirmā latviešu laikraksta nosaukums "Tas Latviešu Ļaužu Draugs", ko 1832.–1846. gadā izdeva Jāņa baznīcas mācītājs Hermanis Treijs.

Zīmīgi, ka latviešu inteliģences pārstāvji pa lielākai daļai bija arī sabiedriskie darbinieki. Viņi centās latviešus pievērst sabiedriskajai darbībai, kas XIX gadsimtā izpaudās koru, teātru organizēšanā, dažādu biedrību dibināšanā. Tās bija pilnīgi jaunas parādības latviešu kultūrā. Patriarhālā tautas kultūra, kas līdz tam lokalizējās viensētās un novados, ieguva modernu raksturu un atrāvās no reģionālās noslēgtības.

Latviešu inteliģences pirmās paaudzes mēdz uzskatīt par tā saucamo tautas inteliģenci. Šī tautas inteliģence pamatā piemērojās auditorijas uztveres, zināšanu līmenim, garīgajām prasībām.

Turklāt tautas inteliģences pārstāvji vadījās no zināmas ideoloģijas. Šajā ideoloģijā dominēja tēze audzināt, pamācīt, skolot savas tautas brāļus. Pieskaņojoties tautas domāšanas veidam, tautas inteliģence tulkoja, lokalizēja, pati sacerēja reliģiskus, teiksmaini sentimentālus stāstiņus ar didaktisku, moralizējošu ievirzi. Interesanti, ka šo darbu saturs nebija saistīts ar reālās dzīves īstenību. Tikai ar laiku latviešu autoru sacerējumos parādās reālistiski sižeti un Latvijas dzīves īstenības atspoguļojums.

Pirmie latviešu inteliģenti izjuta lielu atbildību savas tautas priekšā, kā arī dziļu patiku rakstīt un darboties savas tautas labā. Tāds emocionāli patriotisks entuziasms ir viena no XIX gadsimta latviešu kultūras pamatiezīmēm, un kulmināciju sasniedza tautas atmodas uzplaukuma periodā 50.–60. gados.

Latviešu kultūras attīstības precīzākai izpratnei svarīgi ir respektēt īpatnības inteliģences izglītībā. No inteliģences izglītības bija atkarīga visas sabiedrības informētība, estētiskā orientācija, priekšstati par pasaules kultūras vērtībām.

Tautībnieki – pat savā lielajā darbā – ir tikai modinātāji, pirmo stigu cirtēji, ievirzītāji. Diezgan ilgi vēl plašākās tautas masas turpināja dzīvot agrākā laika mentalitātē. It īpaši tas sakāms par latgaliešiem, kurus no pārējās latviešu tautas šķīra valoda, ticība, vēsturiskā pagātne, krievu un poļu ietekme, sādžu saimnieciskā un sabiedriskā iekārta, kulturālais līmenis, latīņu rakstu zīmes un arī noliegums tās lietot iespiedu darbos no 1863 līdz 1904. gadam.

F. Cielēns

Pirmais elements latviešu inteliģences izglītībā bija visiem kopīgs – masu reliģiskā literatūra. Tālāk sekoja iepazīšanās ar latviešu valodā izdotajiem tekstiem. Ņemot vērā, ka tādu tekstu nebija pārāk daudz, XIX gadsimtā latviešu kultūrā radās tradīcija izlasīt un savākt savā personīgajā bibliotēkā visas grāmatas un izdevumus latviešu valodā.

Pat vēl XX gadsimta beigās šī tradīcija bija dzīva un ar minēto iespieddarbu vākšanu nenodarbojās tikai bibliotēkas, bet arī atsevišķi bibliofīli.

XIX gadsimtā pazīstamākais šajā ziņā bija Jānis Misiņš, kurš vāca latviešu izdevumus un 1895. gadā Vidzemē savās mājās atvēra publisko bibliotēku, kas vēlāk kļuva par pamatu vienai no slavenākajām grāmatu krātuvēm Latvijā – t.s. J. Misiņa bibliotēkai.

Svarīgs informācijas avots latviešu inteliģencei bija vietējie izdevumi vācu valodā. Latviešu inteliģenti lasīja un pēc tam savos darbos izmantoja populārus tekstus par vēsturi, ģeogrāfiju, dabaszinātnēm, lauksaimniecību.

Sevišķi aktīva bija interese par Latvijas un latviešu vēsturi, kuru tolaik nācās iepazīt vācbaltu pētnieku interpretācijā. Vācbalti vēstures materiālus komentēja sev izdevīgā garā. Latviešu sabiedrībai savas tautas objektīvāks un vispusīgāks vēstures izklāsts kļuva pieejams tikai XX gadsimtā. Tas attiecas arī uz Latvijā dzīvojošo minoritāšu vēsturi un kultūru.

Latviešu pirmie inteliģenti lielu uzmanību veltīja vācu dzejai un prozai ar didaktisku un sentimentālu ievirzi. Tas pēcāk atsaucās uz viņu pašu dzeju, prozu un rezultātā uz latviešu lasītāju literāri estētisko kompetenci. Dziļāka interese par pasaules augstākajiem literārajiem sasniegumiem bija tiem, kuri bija studējuši universitātēs un interesējās par literatūru kā par mākslas izpausmi, bet nevis tikai no "latviešu ļaužu drauga" pozīcijām. Pasaules un tajā skaitā vācu klasiskā daiļliteratūra (Gēte, Šillers) nebija pārāk iecienīta arī vācbaltu aprindās.

Tagad, kur zemnieki īsti par cilvēku paliek, mācības pirmais mērķis ir viņu īsti par cilvēku audzināt, tas ir, par saprātīgu cilvēku, kas savus miesas un dvēseles spēkus prot brūķēt.

K. Biezbārdis

Latviešu inteliģences pirmajām paaudzēm izdevās pašiem saprast un tāpat sabiedrībā nostiprināt pārliecību par izglītības un kultūras izšķirošo lomu katra cilvēka un tautas dzīvē. Viņi akcentēja atziņu, ka tieši no izglītības un kultūras būs atkarīga tautas nākotne.

Šī filosofiski teorētiskā nostādne uzskatāma par latviešu nacionālās kultūras attīstības koncepciju ne tikai XIX gadsimtā, bet arī vēlāk. Vienīgi XX gadsimta nogalē inteliģen-

cē radās bažas par šīs koncepcijas ignorēšanas briesmām, kad kultūra un politiskā vara Latvijas Republikā sāka virzīties katra uz savu pusi.

Latviešu inteliģences pirmās paaudzes tāpat sabiedrības visplašākajos slāņos nostiprināja domu par tikumības un darba vērtību cilvēka dzīvē.

Ar savu piemēru latviešu inteliģenti panāca ļoti augstu autoritāti skolotāja un literāta profesijai. Piemēram, skolotājs Latvijā bija viens no cienījamākajiem cilvēkiem jebkurā pagastā, pilsētā līdz pat XX gadsimta vidum.

Skolotājs parasti ap sevi veidoja zināmu mikrovidi, kultūras procesa telpu. Jau tika minēta Jāņa Cimzes loma Vidzemes skolotāju seminārā. XIX gadsimtā līdzīgi bija Dundagā, kur sabiedriskās dzīves iniciators bija skolotājs un literāts Ernests Dinsberģis. Savukārt Rīgā aktīvi darbojās skolotājs Jānis Rātminders, Cīravā – Andrejs Bergmanis, Ēdolē – Krišjānis Valdemārs, kurš dibināja biedrību, bibliotēku, kori, sacerēja un izdeva stāstus, sūtīja korespondences laikrakstiem.

Skolotāju darbības rezultātā latviešu kultūras attīstības problemātika XIX gadsimta 60. gados sasniedza jaunu stadiju, izvirzot jautājumu par kultūras perspektīvām vispārnacionālā mērogā. Kultūra kļuva par nacionālās ideoloģijas un politikas stūrakmeni.

4.4. JAUNLATVIEŠU KUSTĪBA

XIX gadsimta vidū latviešu nacionālajā atmodā sākās radikāls pavērsiens, kas jau no paša sākuma ieguva apzīmējumu – jaunlatviešu kustība. Šo apzīmējumu tradicionāli lieto arī mūsdienās Latvijas vēstures un kultūras attiecīgā perioda analīzē.

Jaunlatviešu kustību galvenokārt saista ar kultūras attīstības procesu, un šī kustība vairāk vai mazāk atsaucās uz Latvijas visām lielākajām etniskajām grupām – vācbaltiem, krieviem, latviešiem.

Apzīmējumu "jaunlatviešu kustība" pirmie sāka lietot vācbalti, no latviešu sabiedrības nodalot jauna tipa latviešus jeb jaunlatviešus.

Jaunlatviešiem vācbaltu apzīmējums nepatika, jo asociējās ar vārdu "revolucionārs". Jaunlatvieši sevi neatzina par revolucionāriem.

Tautības pamošanās toreiz nenozīmēja vienīgi vecu kapu un dievekļu atrašanu, bet tā bij cilvēcīgas apziņas, pašlepnuma, pašdarba pamošanās. Par latvieti saukties bija tas pats, kā iestāties par kultūras cilvēku līdzi citām tautām.

Aspazija

Jaunlatviešu kustība uzskatāma par latviešu inteliģences pirmo idejiski vienoto kustību ar savu ideoloģiju, darbības stratēģiju un taktiku. Savukārt vācbalti konstatēja, ka jaunlatviešu kustība izmainīja vāciešu garīgo misiju Latvijā un stimulēja vērīgāk iedziļināties jaunajās etniskajās un sociālajās norisēs, bet svarīgākais – tās respektēt.

Latvijā dzīvojošajiem krieviem jaunlatviešu kustība bija izdevīga, jo bija vērsta pret vācbaltu privileģēto stāvokli Krievijas impērijas Baltijas guberņās.

Jaunlatviešu kustībā progresīvākais bija tas, ka atklāti, precīzi un skaidri tika paziņota latviešu tautas vēlēšanās atbrīvoties no vācu kundzības visās dzīves jomās. Izglītība tika uzlūkota ne tikai kā tautas izglītošana, bet arī kā tautas nacionālās pašapziņas nostiprināšanas līdzeklis. Savukārt valoda, kultūra tika pasludināta par nacionālās identitātes principiāli svarīgākajiem komponentiem. Jaunlatviešu kustība formulēja kultūras autonomijas ideju.

Jaunlatviešu kustības rašanos veicināja daudzi faktori. Svarīga nozīme bija ekonomiskajām izmaiņām. XIX gadsimta vidū latviešu zemnieki sāka iepirkt zemi. Viņi bija iemācījušies pelnīt un lietot naudu, kļuva par savas viensētas pilntiesīgiem saimniekiem. Tas noteikti atsaucās uz viņu pašapziņu un rosināja atrauties no arhaiskā un pazemīgā vecvectēvu lokālisma un uz pasauli palūkoties ar drošāku un plašāku skatījumu. Iegūstot savā īpašumā zemi, latvieši jutās līdztiesīgi vāciešiem.

Psiholoģiski svarīgs faktors bija latviešu inteliģences profesionālās patstāvības pieaugums. Spilgti tas izpaudās žurnālistikā. Pirmos preses izdevumus latviešu valodā pārzināja vācbalti, kuri atļāva latviešu izcelsmes autoriem publicēties viņu rediģētajos izdevumos.

1856. gadā Rīgā sāka iznākt laikraksts "Mājas Viesis", kas kļuva par pirmo latviešu vadīto periodisko izdevumu. Laikrakstu dibināja (iespējams, pārvācojies latvietis) Ernsts Plātess. Redaktors bija viens no pirmajiem latviešu prozaiķiem Ansis Leitāns. Laikraksta līdzstrādnieki bija gandrīz visi tā laika latviešu literāti. Viņi savās publikācijās droši un nepārprotami pievērsās nacionālajai tematikai un vācbaltu kritikai. "Mājas Viesa" darbība parādīja, ka latvieši var lieliski iztikt bez vāciešu pamācošās klātbūtnes. Arī vācieši ar neslēptu izbrīnu bija spiesti atzīt savas ietekmes mazināšanos.

Jaunlatviešu kustībai nebija kaut kāds organizatoriskais centrs – biedrība, partija u. tml. Tā pamatā bija neformāla kustība, kurā emocionāli abstrakti iekļāvās cilvēki ar līdzīgiem uzskatiem, centieniem, mērķiem. Patiesībā to var dēvēt par visas latviešu tautas kustību. Par jaunlatviešiem sevi varēja saukt gan tie, kuri publicēja attiecīga satura darbus, gan šo darbu lasītāji, pilnā mērā solidarizējoties ar publikāciju autoriem.

Tomēr notikumu gaitā bija sastopami atsevišķi kustības organizatoriskie centri. Pirmais no tiem konstatējams Tērbatas Universitātē, ko uzskata par jaunlatviešu kustības dzimšanas vietu.

Tērbatas Universitātē 1854. gadā sāka studēt Krišjānis Valdemārs – viena no izcilākajām personībām latviešu kultūrā XIX gadsimtā. Viņa vārdā ir nosaukta pilsēta Valdemārpils. Netālu no Valdemārpils atradās viņa dzimtās mājas Vecjunkuri.

Krišjāņa Valdemāra lielums izpaužas apstāklī, ka daudzās latviešu kultūras dzīves nozarēs viņš bija pirmais.

E. Dunsdorfs

K. Valdemārs bija tas, kurš no latviešu izcelsmes studentiem pirmais pie savas istabas durvīm uzdrošinājās norādīt tautību "Latvietis" (par ko jau bija minēts iepriekš).

Krišjānis Valdemārs universitātē iestājās 29 gadu vecumā ar samērā daudzpusīgu dzīves un darba pieredzi. Jau tika minēts, ka viņš Ēdolē nodibināja biedrību, bibliotēku, kori. Pirms universitātes viņš bija mājskolotājs, rakstvedis, publicēja rakstus periodikā, izdeva grāmatu "300 stāsti". Viņa apdāvinātība un domāšanas vēriens vienmēr izpelnījās Krievijā augstu personu uzmanību. Pirms universitātes mācīties Liepājas apriņķa skolā viņam palīdzēja Baltijas ģenerālgubernators A. Suvorovs. Pēc augstskolas viņu atbalstīja impērijas ministri, cara Aleksandra II brālis lielkņazs Konstantīns Nikolajevičs.

Tērbatā 1856. gadā K. Valdemārs kopā ar Krišjāni Baronu, Juri Alunānu sāka organizēt latviešu studentu vakarus, kuros piedalījās vairāk kā desmit jaunieši.

Par šo pasākumu iniciatoru un ideologu uzskata Krišjāni Valdemāru. Viņam tolaik jau bija noteikti uzskati par latviešu stāvokli, nākotnes perspektīvām. Viņš bija dedzīgs pārvācošanās pretinieks un nebaidījās izaicināt vāciešus uz atklātu konfrontāciju (vācbaltu polemika ar K. Valdemāru presē turpinājās apmēram 30 gadus). Savukārt latviešu tautas nākotni viņš galvenokārt saistīja ar saimnieciskās darbības rezultātiem.

K. Valdemārs bija pārliecināts, ka labu finansiāli ekonomisko rezultātu sasniegšanā ir jāsadarbojas ar tiem, kuri reāli var virzīt saimniecisko darbību, respektīvi, Krievijas administrāciju. Pēc universitātes beigšanas viņš dzīvoja un strādāja Pēterburgā un Maskavā, kļuva slavens ar savu Krievijas jūras kuģniecības attīstības programmu, kurā plašu vietu paredzēja jūrniecības uzplaukumam Latvijas teritorijā. K. Valdemārs veicināja latviešu migrāciju darba un zemes meklējumos uz Iekškrieviju.

Kultūras attīstības jautājumos K. Valdemāram arī bija noteikta pozīcija. Viņš propagandēja viedokli, ka nelielas tautības kultūras veicināšanas labā nevajag baidīties sadarboties ar citām kultūrām, jo draudzība ar citām kultūrām nerada draudus pašu kultūrai.

Maskavā K. Valdemāram bija cieši kontakti ar krievu slavofīlisma apoloģētiem, jo viņus vienoja līdzīgā attieksme pret vācbaltiem. Pamatoti tāpēc mēdz uzskatīt, ka jaunlatviešu kustība vispār savu nacionālo interešu sasniegšanā un cīņā pret vācbaltu muižniecību lielā mērā atbalstu pragmātiski meklēja un atrada Krievijas valsts iestāžu darbinieku un inteliģences aprindās.

"Pēterburgas Avīzes"

1862. gadā K. Valdemārs kopā ar J. Alunānu un K. Baronu Pēterburgā sāka izdot laikrakstu "Pēterburgas Avīzes", kas uzskatāms par vienu no latviešu nozīmīgākajiem preses izdevumiem XIX gadsimtā. Laikraksts kļuva par jaunlatviešu kustības organizatorisko un ideoloģisko centru. Neskatoties uz to, ka iznāca tikai līdz 1865. gadam, "Pēterburgas Avīzes" uz Latvijas sabiedrību atstāja dziļu iespaidu vēl daudzus gadu desmitus. Laikrakstā vispusīgi atspoguļojās latviešu kultūras sasniegumi un tendences, kā arī nākotnes uzdevumi. Latvijā apbonēja apmēram 4000 laikraksta eksemplārus.

"Pēterburgas Avīzes" bija jauna tipa periodiskais izdevums latviešu valodā. Laikraksts no vienas puses vērsās pie visiem latviešiem: Kurzemes, Vidzemes un Vitebskas guberņas latviešiem. No otras puses laikraksts orientējās uz izglītotu lasītāju, jo vēlējās nevis didaktiski pamācīt un izklaidēt, bet gan informēt un dot jaunas zināšanas. Neparasta bija enciklopēdiskā pieeja satura tematikā, kā arī cenšanās sniegt informāciju par notikumiem visā pasaulē.

"Pēterburgas Avīzes" redakcija mērķtiecīgi izvēlējās materiālus par nacionālās pašapziņas un kultūras problemātiku. Piemēram, laikrakstā varēja izlasīt par nacionālo kustī-

bu Itālijā, Īrijā, Somijā. Atsevišķos rakstos izskaidroja tautiskuma būtību. Akcentēja to, ka tautības pamatā ir valoda, paražas, vairākas šķiras, kopīgi likumi, kā arī visas tautas ir tiesiski vienlīdzīgas.

Iztirzājot nacionālo tematiku, "Pēterburgas Avīzes" nebaidījās latviešu sabiedrību grupēt vairākās daļās.

Pirmkārt, tā saucamajos kārkluvāciešos (tā ironiski dēvēja latviešus, kuri apzināti pārvācojās).

Otrkārt, tā saucamajos kaunīgajos latviešos, kuri joprojām kaunās par savu tautību un baidās dzīvē nostāties līdzās vāciešiem.

Treškārt, latviešos jeb jaunlatviešos, kuri iesākuši cīņu par savu līdztiesību.

Laikrakstā ļoti plaša vērība veltīta izglītības jautājumiem. Vispirms un galvenokārt atspēkoja vācbaltu viedokli, ka latvietis var būt tikai zemnieks, bet izglītots latvietis jau esot uzskatāms par vācieti. Daudzas publikācijas un latviešu skolotāju korespondences veltītas stāvoklim skolās un izglītības politikai vispār.

Jaunlatviešu kustība idejiski nebija pilnīgi viendabīga. K. Valdemārs ar saviem domubiedriem priekšroku deva materiālajai labklājībai, sadarbībai ar citām kultūrām, Latvijas un latviešu progresa skatījumam Eiropas attīstības kontekstā.

Jaunlatviešu kustībā bija arī nacionāli radikālāks atzars, kuru pārstāvēja Atis Kronvalds – XIX gadsimtā Latvijā populārs skolotājs, valodnieks, publicists. Viņš nacionālajā kultūrā un nacionālisma ideoloģijā priekšplānā izvirzīja valodu, kurā dzīvojot tautas gars. No valodas lomas izglītībā, valodas tīrības un vitalitātes esot atkarīgs tautas liktenis.

Savos rakstos un publiskajās runās Atis Kronvalds nebaidījās asi un nosodoši vērsties pret vācbaltiem, savukārt latviešus nepārtraukti aicinot celt savu nacionālo pašapziņu. A. Kronvads publicēja vērtīgus darbus valodniecībā, pedagoģijā, kā arī sagatavoja vairākas mācību grāmatas.

Jaunlatviešu kustība ir nozīmīga latviešu kultūrā ar to, ka veicināja konkrētus darbus ne tikai tautsaimniecībā, izglītībā, valodniecībā, bet arī folkloristikā. K. Valdemāra līdzgaitnieks Krišjānis Barons 1857. gadā rakstā par igauņu folkloru izvirzīja domu par nepieciešamību savākt un publicēt latviešu tautasdziesmas. Šī doma sastopama arī K. Valdemāra un citu jaunlatviešu publicistikā.

K. Barons

Jaunlatviešu rīcībā nebija plašs latviešu folkloras materiāls. Vācbalti turpināja uzsvērt latviešu tautasdziesmu primi-

tīvo saturu un vācu dziesmu (ziņģu) popularitātes pieaugumu latviešu sabiedrībā. Jaunlatviešu ideologi vēlējās pamatīgāk iesaistīt tautas daiļradi cīņā pret vācbaltu politiku. Bet tāpēc vispirms nācās apzināt un sistematizēt tautas mutvārdu daiļrades mantojumu.

Tautasdziesmu vākšanas tendence

Jaunlatviešu aicinājumu ņēma vērā, un jau visai drīz Latvijā atsevišķi entuziasti sāka laikrakstos ievietot pierakstītās tautasdziesmas. Tautasdziesmu vākšana pakāpeniski kļuva par zināmu kultūras tendenci. Ar to nodarbojās skolotāji, skolēni, studenti. No XIX gadsimta otrās puses latviešu inteliģences maz būs tādu, kas nebūtu savā laikā pievērsies tautasdziesmu apzināšanai.

Faktiski interese par tautas garīgo mantojumu nebija tolaik raksturīga vienīgi latviešiem. Lielā mērā tā piemita arī citām tautām – somiem, igauņiem, krieviem. Piemēram, cariskajā impērijā dzīvojošo dažādo tautību kultūras pētniecībai aktīvi pievērsās Krievijas Ģeogrāfijas biedrība, kura arī Latvijas teritorijā organizēja vairākas ekspedīcijas un kurā 1865. gadā iestājās K. Valdemārs.

Viņš 1867. gadā pārcēlās uz dzīvi Maskavā, kur nodibināja kontaktus ar latviešu un krievu inteliģenci, kā arī Maskavas Dabaszinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrību. K. Valdemāram izdevās ieinteresēt šo biedrību pievērsties latviešu folkloras pētniecībai. 1869.–1870. gadā Latvijā strādāja ekspedīcija Friča Brīvzemnieka vadībā. F. Brīvzemnieku uzskata par latviešu folkloristikas pamatlicēju.

Latviešu tautai priecāt jāpriecājas, ka Ķeizariskā zinātniskā biedrība Maskavā ņēmusi latviešu gara mantas savā paspārnē, lielu naudu netaupīdama, lai salasītos krājumus varētu iespiest rakstos.

F. Brīvzemnieks

1878. gadā tautasdziesmu nozari no F. Brīvzemnieka pārņēma Krišjānis Barons. Viņš strādāja par vācu valodas skolotāju Maskavas Marijas sieviešu ģimnāzijā, bet brīvajā laikā kārtoja iesūtītās tautasdziesmas kartotēkā. 1893. gadā viņš pārcēlās uz Rīgu un nodevās vienīgi tautasdziesmu kārtošanai. No 1894. gada līdz 1915. gadam viņa sakārtojumā iznāca tautasdziesmu seši sējumi ar nosaukumu "Latvju dainas" – latviešu kultūras mantojuma viens no fundamentālākajiem izdevumiem. Sējumos iekļautas 217996 tautasdziesmas, bet to sastādītāja Krišjāna Barona vārds latviešu apziņā kļuvis par sava veida kultūras simbolu tāpat kā, piemēram, Gēte, Šekspīrs, Puškins attiecīgi vācu, angļu, krievu cilvēkos.

Jaunlatviešu ideju ietekmē XIX gadsimta 80. gados latviešu pasakas un teikas sāka vākt Džūkstes skolotājs Ansis Lerhis-Puškaitis. Īsā laikā viņam izdevās savākt bagātu ma-

teriālu, kuru savas dzīves gados publicēja septiņās biezās grāmatās. Tās iznāca no 1891. līdz 1903. gadam ar nosaukumu "Latviešu tautas teikas un pasakas".

Valda pamatots uzskats, ka jaunlatviešu kustība veicināja tādu nozīmīgu tradīciju latviešu kultūrā kā dziesmu svētki.

Dziesmu svētki

Mūzikas un dziesmu svētku tradīcija XIX gadsimtā bija plaši pazīstama Anglijā, Šveicē, Vācijā. Igauņu pirmie vispārējie dziesmu svētki notika Tērbatā 1869. gadā.

Arī Latvijā baltvācu aprindās iecienīti bija koru dziedāšanas svētki. XIX gs. 60. gados, kad tautas atmodas kustība izvērtās ar vien plašāk un sākās sabiedriskā dzīve, koru kopdziedāšanai pievērsās arī latvieši. Pirmie dziesmu svētki notika atsevišķos novados – 1864. gadā Dikļos, 1865. gadā – Bauņu muižā pie Valmieras, 1866. gadā un turpmākajos gados – Rūjienā, Valkā, Kroņvircavā, Cesvainē, Cēsīs, Jaunpilī, Smiltenē. 1870. gadā Dobelē notika Kurzemes dziesmu svētki, kuros piedalījās 14 kori un apmēram 400 dziedātāji.

Ļoti dzīvu rezonansi Latvijas sabiedrībā atstāja latviešu pirmie vispārējie dziesmu svētki Rīgā 1873. gada 26.–29. jūnijā. Svētkiem bija liela loma tautas muzikālās dzīves attīstībā. Taču svētkiem bija arī liela politiskā nozīme, jo tie pirmo reizi Latvijas mērogā demonstrēja latviešu sabiedrisko darbinieku organizatoriskās spējas un šajā ziņā sasniegto līmeni.

Svētkiem savlaicīgi un rūpīgi gatavojās. Koriem pavairoja un izsūtīja notis, izgatavoja svētku nozīmi, karogu. Arī kori šuva savus karogus, dziedātāju tērpus.

Īpaša vērība tika veltīta svētku programmas izstrādāšanai. Pirmajā dienā notika svētku atklāšanas akts. Tajā pirmo reizi skolotāju semināra koris dziedāja Kārļa Baumaņa dziesmu "Dievs, svētī Latviju", ko 1921. gadā apstiprināja par Latvijas Republikas himnu.

Dievs, svētī Latviju,
Mūs' dārgo tēviju,
Svētī jel Latviju,
Ak, svētī jel to.

Kur latvju meitas zied,
Kur latvju dēli dzied,
Laid mums tur laimē diet,
Mūs' Latvijā!

Svētku otrajā dienā bija divi svarīgi pasākumi: garīgās mūzikas koncerts Doma baznīcā un goda mielasts apmēram 600 viesiem. No goda mielastā teiktajām runām vislielāko iespaidu atstāja Ata Kronvalda patriotiskā uzstāšanās. Viņš kvēli aizstāvēja latviešu tautasdziesmas un latviešu tiesības uz savu nacionālo pašapziņu.

Trešajā dienā notika svētku gājiens un laicīgais koncerts, kurā dziedāja vīru un jaukto koru dziesmas.

Ceturtajā dienā bija "dziesmu karš", kurā piedalījās 13 kori no Vidzemes un 2 kori no Kurzemes.

Dziedāšana mūsu sirdis, mūsu prātus attur no ļaunām un skubina uz labām, krietnām domām; jauka dziedāšana der cilvēkiem par dzīvu prieka un svētības avotu.

A. Kronvalds

Jau XIX gadsimtā latviešu vispārējo dziesmu svētku organizēšana kļuva par nacionālu kustību. Kopdziedāšana pavēra iespēju apliecināt mīlestību pret savas tautas valodu, vēsturi, kultūru, brīvības ilgas.

XIX gadsimtā vispārējie dziesmu svētki notika Rīgā 1880. un 1888. gadā, Jelgavā – 1895. gadā.

Jaunlatviešu kustība, dziesmu svētki veicināja nepieciešamību pievērsties arī tautas muzikālā mantojuma apkopošanai. Latviešu tautasdziesmu muzikālajā apdarē lielu ieguldījumu deva Vidzemes skolotāju semināra vadītājs Jānis Cimze, kura devums šajā jomā ir salīdzināms ar K. Barona un A. Lerha-Puškaiša paveikto latviešu kultūrā.

XIX gadsimtā tautas muzikālā mantojuma apzināšanai vispamatīgāk pievērsās komponists Andrejs Jurjāns, kurš latviešu tautas mūzikas materiālu publicēšanu uzsāka 1894. gadā un savas dzīves laikā izdeva piecas grāmatas.

Jaunlatviešu kustība stimulēja latviešu organizatorisko aktivitāti. Svarīgākais šajā ziņā bija Rīgas Latviešu biedrības izveidošana 1868. gadā. Biedrību dibināja un tajā darbojās pārsvarā Rīgas latviešu buržuāzijas pārstāvji. Rīgas Latviešu biedrība jau no paša sākuma sevi pasludināja par visas latviešu sabiedrības pārstāvi ("māmuļu"). Viskonkrētāk tas izpaudās jau minēto vispārējo dziesmu svētku organizēšanā.

XIX gadsimta otrajā pusē Latvijā dibinājās ļoti daudzas un dažādas biedrības. To dibināšana bija kļuvusi par zināmu kultūras tendenci. Tāpēc šo periodu mēdz dēvēt par biedrību dibināšanas un tā saucamo runas vīru rašanās laikmetu. Par "runas vīriem" sabiedrībā sāka saukt biedrību organizatorus, amatpersonas, dedzīgus entuziastus oratorus, kuru dzīvē par galveno kļuva darbība visu kopējās lietas labā.

Bet nākamām paaudzēm lai paliek zināms kā vēsturīgs lepnums tas, ka ir noturētas vispārīgas latviešu skolotāju sapulces, pavisam kopā piecas dienas, viscauri pašu valodā, viscauri patstāvīgā skolotāju vadībā ar pašu ieceltu priekšniecību...

M. Kaudzīte

Latviešu organizatoriskā aktivitāte izpaudās arī dažādu kongresu rīkošanā. 1871. gadā notika pirmais latviešu lauksaimnieku kongress (514 dalībnieki), 1873. gadā – pirmais skolotāju kongress (520 dalībnieki), otrais lauksaimnieku kongress (500 dalībnieki).

Jaunlatviešu kustības ideoloģija, taktika un stratēģija izrādījās pareiza, jo guva milzīgus praktiskus panākumus. Pēc daudziem verdzības un tumsas gadsimtiem tauta spēja konsolidēties un sevī attīstīt nacionālo pašapziņu. Kultūrā radās jaunas tendences, tradīcijas, interese par savas kultūras mantojumu, citām kultūrām.

Jaunlatviešu ideoloģijas teorētiskā un praktiskā pilnveidošanās, kustības līderu un organizatorisko centru darbība un fundamentāli pasākumi risinājās ārpus Latvijas teritorijas. Arī šajā ziņā jaunlatvieši radīja savdabīgu tradīciju, jo arī vēlāk (kā redzēsim turpmāk) vērtīgākais latviešu kultūrā tiks radīts ārpus Latvijas.

4.5. PROFESIONALIZĀCIJA MĀKSLĀ UN LITERATŪRĀ

XIX gadsimts Latvijas kultūrā lielā mērā bija profesionalizācijas laiks, kad mākslā un literatūrā sāka darboties attiecīgi izglītoti cilvēki. Amatieru vai no ārzemēm uzaicinātu speciālistu vietā kultūras procesā noteicošo vietu sāka ieņemt vietējās izcelsmes profesionāli izglītoti arhitekti, komponisti, gleznotāji, tēlnieki, lietišķās mākslas speciālisti, aktieri. Kultūras norises sasniedza citu estētisko līmeni nekā tas bija agrāk, kad, piemēram, muižnieks saskaņā ar savu gaumi un zināšanām pats radīja plānu savas muižas ēkām, draudzes baznīcai, pats zīmēja skices interjeram, pats sacerēja mūziku ģimenes svētku reizēs u. tml. XIX gadsimtā amatierisms saglabājās, bet tas jau lielā mērā bija zaudējis agrāko nozīmi un asociējās ar diletantismu, zemu inteliģences pakāpi.

Profesionalizācija un tās lomas nostiprināšanās Latvijas iedzīvotāju lielākajai daļai bija jauna parādība. Latvijā ilgus gadsimtus galvenokārt pazina šeit dzīvojošo etnisko grupu tautas mākslu, kas izpaudās apģērba, rotu un sadzīves priekšmetu dekoratīvajā noformējumā. Vienīgi sabiedrības augstākie slāņi saskārās ar mākslu, literatūru un bija informēti par profesionālo kultūru citās zemēs. Vācbaltu aprindās pirmie profesionālie mākslinieki arī sastopami tikai VXIII gadsimtā, kad Latvijā strādāja mākslinieciskо izglītību ieguvuši gleznotāji, arhitekti.

XIX gadsimtā vācbaltu, kā arī Latvijā dzīvojošo krievu aprindās profesionalizācija augstu līmeni sasniedza mūzikā. **Mūzika**

Rīgā Mūzikas biedrību nodibināja jau 1760. gadā. Mūzikas dzīvē svarīgs notikums bija teātra atklāšana Rīgā 1772. gadā.

XIX gadsimta sākumā Rīgā veidojās simfonisko darbu atskaņošanas tradīcija. Rīgas publikai kļuva pazīstami

V. A. Mocarta, J. Haidna, L. Bethovena, A. Saljēri darbi. Piemēram, Rīgā 1818. gadā varēja noskatīties L. Bethovena operu "Fidelio". Pirms Rīgas opera bija iestudēta vienīgi Vīnē, Prāgā un Berlīnē.

1837.–1839. gadā Rīgas Pilsētas teātrī diriģēja Rihards Vāgners. XIX gadsimtā Rīgā uzstājās H. Berliozs, F. Lists, A. un N. Rubinšteini, K. Šūmane.

Tolaik Latvijā tika uzstādītas lielākās ērģeles pasaulē – Rīgas Doma baznīcā 1884. gadā, Liepājas Sv. Annas baznīcā – 1886. gadā. Abu instrumentu uzstādīšana pozitīvi ietekmēja ērģeļmūzikas popularitāti Latvijā.

Vācbaltu inteliģencē bija cilvēki, kuri pēc studijām Eiropas universitātēs nesteidzās atpakaļ uz Baltiju. Daudzi no viņiem Eiropā nonāca ciešākā saskarsmē ar sava laika izcilām radošām personībām. Savstarpējā tuvība, domu apmaiņa vēstulēs varēja turpināties arī pēc vācbaltu atgriešanās mājās.

Interesanti un nozīmīgi piemēri šajā ziņā ir mūzikā, jo šajā mākslas veidā Latvijā augsts profesionalizācijas līmenis tika sasniegts visagrāk un vispamatīgāk. Tā, piemēram, ar L. Bēthovenu ciešāka saskarsme bijusi samērā daudziem vācbaltu inteliģences un aristokrātijas pārstāvjiem: J. G. Braunam, O. H. fon Fītinghofam, G. H. Mīliham, R. fon Kaizerlingam, K. fon Bursi un citiem.

No vācbaltiem L. Bēthovenam visciešākā draudzība bija ar Talsu mācītāju un mūziķi Kārli Ferdinandu Amendu. Viņi sadraudzējās Vīnē. Kad K. F. Amenda atgriezās Latvijā, starp abiem sākās sarakste. Muzikologi konstatējuši, ka K. F. Amenda un citi vācbalti ietekmējuši L. Bēthovena 9. simfonijas koncepciju. Savukārt L. Bēthovena ietekme esot vērojama vācbaltu komponista G. H. Mīliha 1835. gadā radītajā solodziesmu ciklā "Mūsu Grietiņa", kas bija pirmais tāda žanra darbs, kurā autors izmantoja latviešu tautas mūzikas tradīcijas.

Latviešu profesionālās mūzikas attīstība sākās XIX gadsimta vidū, un to lielā mērā sekmēja vācu muzikālā dzīve, kā arī atsevišķu pedagogu un komponistu paraugs.

Izcilākā loma šajā ziņā bija Vidzemes skolotāju semināra vadītājam Jānim Cimzem. Semināra mācību programmā muzikālajai izglītībai tika pievērsta liela vērība.

J. Cimzes audzēknis Vidzemes skolotāju seminārā bija arī Kārlis Baumanis, kas pirmais sacerēja un 1874. gadā publicēja latviešu dziesmas korim un soloizpildījumam krā-

jumos "Austra" un "Līgo". Viņš, kā jau bija minēts iepriekš, sacerēja arī dziesmu "Dievs, svētī Latviju", kas vēlāk kļuva Latvijas Republikas himna. K. Baumanis pirmais latviešu mūzikas vēsturē sacerējis romances, dziesmas vokāliem ansambļiem.

Pēterburgas Konservatorijā N. Rimska-Korsakova klasē 70.–80. gados studēja Andrejs Jurjāns un Jāzeps Vītols. Viņi bija pirmie latviešu tautības akadēmiski izglītotie komponisti.

1888. gadā III Vispārējos latviešu dziesmu svētkos pirmo reizi skanēja latviešu autora sacerēta simfoniskā mūzika – J. Vītola un A. Jurjāna simfonijas. Šajos dziesmu svētkos uzstājās pirmie latviešu solisti instrumentālisti – pianists L. Bētiņš un vijolnieks J. Ozols.

1893. gadā Rīgā iestudēja pirmo latviešu operu "Spoku stunda". Operai mūziku sacerēja Jēkabs Ozols. Libreta autors bija Jēkabs Duburs.

Pirmajiem profesionālajiem latviešu mūziķiem nebija viegli atrast darbu Latvijā. K. Baumanis daudzus gadus strādāja Pēterburgā par vācu valodas skolotāju. Savukārt A. Jurjāns pēc konservatorijas ilgi strādāja Harkovā mūzikas skolā.

Teātra māksla

Latvijā mūzikas attīstība jau no pašiem pirmsākumiem virzījusies kopsolī ar teātra mākslas pilnveidošanos. Tā, piemēram, Rīgas Pilsētas teātrī, ko var saukt par vācu teātri, uzveda ne tikai dramaturģiskus darbus, bet arī operas un baleta uzvedumus.

XVIII gadsimta beigās un XIX gadsimta pirmajā pusē Latvijas teatrālās dzīves centrs bija minētais Rīgas Pilsētas vācu teātris, kas gatavoja dažādus iestudējumus, uzaicinot gan ārzemju skatuves māksliniekus, gan režisorus un diriģentus.

Teātra ēkā darbojās klubs "Mūse", kura biedri bija pilsētas aristokrātijas, inteliģences pārstāvji, veidojot zināmu mūzikas un teātra cienītāju sabiedrību.

Pilsētas teātrī notika dažādas viesizrādes. Piemēram, pirmā krievu teātra izrāde 1798. gadā, kad Rīgā viesojās Sanktpēterburgas galma teātris ar A. Abļesimova operu "Dzirnavnieks burvis, viltnieks un precinieks".

XIX gadsimta sākumā (1800., 1805., 1809., 1811. g.) Rīgā viesojās Viļņas poļu teātris. Piemēram, 1800. gadā poļu mākslinieki uz Rīgu atveda operu "Krakovas kāzas" un to izrādīja trīs vakarus, kas liecina par pilsētnieku atsaucību.

Uz Rīgas Pilsētas teātra skatuves latviešu valoda pirmo reizi skanēja 1823. gada 1. martā, kad latviešu tautas tērpā ģērbusies aktrise Frīderīke Federsene deklamēja vācbaltu dzejnieka Ulriha fon Šlipenbaha dzejoli "Kurzemes zemnieku meitene" vācu un latviešu valodā.

Latvijas teatrālajā un muzikālajā dzīvē svarīgs notikums bija Rīgas Pilsētas vācu teātra jaunās ēkas uzcelšana 1863. gadā. Projekta autors Pēterburgas arhitekts profesors Ludvigs Bonštets radīja iespaidīgu teātra celtni ar lielu skatuvi un skatītāju zāli apmēram 1300 cilvēkiem (mūsdienās – Nacionālās operas ēka). Līdz Pirmajam Pasaules karam Rīgas Pilsētas vācu teātris darbojās kā muzikāli dramatisks teātris un iestudēja drāmas, operas, operetes, baleta izrādes.

Tajā pašā laikā (1863.–1864. g.) Rīgā dziedāšanas biedrībā "Bajans" sāka darboties krievu aktieri. 1865.–1870. gadā viņus vadīja aktrise Nadežda Samoilova, kura uz Rīgu bija pārcēlusies no Pēterburgas.

1882. gadā akciju sabiedrība "Uļeja"uzcēla Rīgā namu krievu organizācijām (mūsdienās – Krievu drāmas teātris). 1883. gada oktobrī namā darbu sāka neliela aktieru trupa no Daugavpils J. Lavrova vadībā, ievadot stacionāra krievu teātra vēsturi Rīgā.

Latvijā pirmais krievu teātris dibināts Daugavpilī 1854. gadā. To izveidoja un finansēja Daugavpils cietokšņa galvenais inženieris pulkvedis Nikolajs Hagelstroms. Viņš uzcēla teātrim ēku, ārzemēs iegādājās dekorācijas, mēbeles, uzaicināja no Krievijas režisorus. Daugavpils teātrī viscītīgākie skatītāji bija krievu virsnieki. 1858. gadā Daugavpils teātris viesojās Rīgā un nospēlēja vairāk kā 40 izrādes. Rīgā tolaik dzīvoja apmēram 20 000 krievu, kuri izjuta sava teātra trūkumu.

Rīgā krievu teātra izrādes apmeklēja arī latvieši. Tādējādi jau XIX gadsimtā izveidojās kultūras tradīcija, kura turpinājās XX gadsimtā, kad latviešu inteliģence aktīvi sekoja krievu teātru darbībai.

Savukārt latviešu teātrus apmeklēja krievi, un uz latviešu teātru skatuvēm bieži notika Krievijas mākslinieku viesizrādes.

Latviešu teātris

Par latviešu teātra aizsākumu uzskata 1868. gadu. Minētajā gadā Rīgas latviešu izcelsmes inteliģence nodibināja biedrību, kuras mērķis bija palīdzēt igauņu zemniekiem neciest badu sliktās ražas dēļ. Lai savāktu priekš igauņiem naudas ziedojumus, biedrība rīkoja dažādus pasākumus –

koncertus, lekcijas, bet 1868. gada 2. jūnijā teātra izrādi. Biedrība izvēlējās pirmo lugu latviešu valodā. Lugas nosaukums "Žūpu Bērtulis", un tās autors ir dāņu dramaturgs L. Holbergs. Lugu latviešu valodā tulkoja un lokalizēja vācbaltu mācītājs un literāts Aleksandrs Johans Stenders (G. F. Stendera dēls), un tā pirmo reizi iznāca Jelgavā 1790. gadā. Lugas latviešu variantā tipiski atspoguļojas vācbaltu nostāja pret latviešiem. Lugā muižnieks pārvērš latviešu zemnieku dzērāju Bērtuli par kungu, lai viņš pārtrauktu dzeršanu.

1868. gadā minētā biedrība organizēja vēl dažas teātra izrādes, gada nogalē saņēma valdības atļauju dibināt Rīgas Latviešu biedrību, kurā iekļāvās arī latviešu teātra pirmo uzvedumu dalībnieki.

1870. gadā Rīgas Latviešu biedrība uzcēla savu namu ar skatuvi, zāli (mūsdienās – Rīgas Latviešu biedrības nams) un par teātra vadītāju pieņēma Ādolfu Alunānu. Viņš pirms tam bija Tērbatas, Pēterburgas un Rēveles vācu teātra aktieris. **Ā. Alunāns**

Ādolfa Alunāna ieguldījums latviešu teātra vēsturē ir liels. Viņš darbojās kā aktieris, režisors, dramaturgs, teātra kritiķis. 1869. gadā viņš sacerēja un Rīgā iestudēja pirmo latviešu oriģinālugu – "Pašu audzināts". Rīgas Latviešu biedrības teātrī no 1870. līdz 1885. gadam viņš izaudzināja veselu plejādi pirmos latviešu aktierus.

XIX gadsimta 70.–80. gados Rīgas Latviešu biedrības teātris devās viesizrādēs uz citām pilsētām – Jelgavu, Cēsīm, Ventspili, Talsiem. Tas veicināja pašdarbības teātru rašanos provincē.

Tolaik teātrī darbojās pārsvarā tie paši cilvēki, kuri dziedāja korī, dibināja un vadīja dažādas biedrības, piederēja tā saucamo runas vīru slānim. Teātris kļuva par nacionālās atmodas, bet galvenais – nacionālās kultūras sastāvdaļu, apliecinot tautas ilgas un centienus. Iestudēto lugu tematikā dominēja divas tēmas: pārvācošanās un tā dēvēto kārkluvāciešu nosodījums.

XIX gadsimtā latviešu teātra attīstībā vislielākā problēma bija lugu trūkums. Iestudēja galvenokārt viegla satura lokalizējumus. Par lugu trūkumu rakstīja kritika, aicinot latviešu literātus pievērsties dramaturģijai.

Kā tas tolaik latviešu inteliģencē bija pieņemts, tamlīdzīgi aicinājumi parasti guva plašu atsaucību. Tā bija arī ar lugu rakstīšanu, jo to sacerēšanai operatīvi pievērsās dau-

dzi tā saucamā tautskolotāju laikmeta literāti. Taču viņu operativitāte nedeva vēlamo mākslinieciskо rezultātu. Stāvoklis lugu izvēlē uzlabojās gadsimta beigās, kad latviešu literatūrā sāka darboties tādas ievērojamas personības kā Rūdolfs Blaumanis, Aspazija.

Latviešiem mākslas un literatūras profesionalizācija atklāja pilnīgi jaunas perspektīvas nacionālās kultūras attīstībā. Nostiprinājās priekšstati par radošām profesijām. Zuda aizspriedumi pret mākslinieka, rakstnieka lomu un iespējām sabiedrībā. 1887. gadā Rīgas aktieri sāka saņemt algu par darbu teātrī. 1893. gadā par Rīgas latviešu teātra direktoru kļuva Pēteris Ozoliņš. Viņš aktiera izglītību bija apguvis Drēzdenes konservatorijā.

Glezniecība

XIX gadsimta otrajā pusē nacionālo kultūru papildināja latviešu izcelsmes gleznotāji, kas arī priekš vietējiem pamatiedzīvotājiem bija nepierasti.

Mākslinieciskо izglītību Latvijā līdz XIX gadsimta 70. gadiem nevarēja iegūt. Vācbaltu jaunieši devās studēt galvenokārt uz Vācijas mākslas akadēmijām. Latvieši pārsvarā izvēlējās Pēterburgas Mākslas akadēmiju, kura nelika šķēršļus zemāko kārtu pārstāvju ceļam uz augstāko izglītību. Līdz 1893. gadam akadēmijā varēja iestāties bez vidējās izglītības, kļūstot par "brīvklausītāju". Pēc vidusskolas eksāmenu nokārtošanas varēja kļūt par pilntiesīgu studentu.

Latvijā pirmo mākslas skolu izveidoja Rīgā vācbalti 1872. gadā. Tā bija amatniecības skola, kurā bija jāmācās astoņi gadi. Skolu apmeklēja arī vairāki latviešu mākslinieki.

1873. gadā Rīgā privātu zīmēšanas un gleznošanas skolu atvēra vācbaltu gleznotāja Elīza Junga-Štilinga. Pie viņas mācījās vietējās aristokrātijas meitenes.

Gadsimta nogalē (1895. g.) Rīgā privātu gleznošanas un zīmēšanas skolu atvēra Venjamins Blūms. Viņš bija 1886. gadā absolvējis Pēterburgas Mākslas akadēmiju un uz Rīgu pārcēlās no Odesas. Viņa mācību iestāde (sabiedrībā pazīstama ar nosaukumu "Blūma mākslas skola") bija populāra visā Latvijā. Tajā mācījās daudzi latvieši.

Arhitektūras izglītību Latvijā varēja iegūt, jo Rīgas Politehnikumā 1869. gadā atvēra Arhitektūras nodaļu.

XIX gadsimta 60. gados Krievijas mākslinieciskajās aprindās risinājās notikumi, kas idejiski sasaucās ar nacionālās atmodas tendenci Latvijā, proti, mākslas augstskolu studenti un pasniedzēji sāka izvirzīt prasību, lai māksla kalpotu sa-

vas tautas interesēm un mākslā atspoguļotos savas tautas vēsture, cilvēki, daba.

Šīs prasības realizācija pārvērtās tā saucamajā peredvižņiku kustībā. Peredvižņiki organizēja dažādus pasākumus (izstādes, lekcijas), lai visplašākajos sabiedrības slāņos veiktu estētisko audzināšanu. Līdzīgas intereses, kā redzēsim vēlāk, būs arī latviešu māksliniekiem.

XIX gadsimta 50.–60. gados Pēterburgas Mākslas akadēmiju beidza pirmie latviešu izcelsmes gleznotāji J. Roze, K. Hūns, J. Feders, arhitekts J. Baumanis, kurš izstrādāja projektu Rīgas Latviešu biedrības namam un vispār bija viens no šīs biedrības aktīvākajiem "runas vīriem".

Pirmie latviešu izcelsmes mākslinieki maz dzīvoja Latvijā. Tā, piemēram, vēsturisko sižetu meistars Kārlis Hūns, kura gleznas Krievijas mākslas vēsturē augstu novērtētas, Pēterburgas Mākslas akadēmiju 1861. gadā beidza ar lielo zelta medaļu un stipendiju ārzemju komandējumam. Pēc akadēmijas Francijā viņš nodzīvoja deviņus gadus. Pēc tam bija Pēterburgas Mākslas akadēmijas profesors, un Latvijā uzturējās tikai pa ceļam uz un no ārzemēm.

Krievu mākslinieciskajās aprindās ieplūda ainavists Jūlijs Feders. Viņš pēc Pēterburgas Mākslas akadēmijas kādu laiku strādāja par zīmēšanas skolotāju Jelgavā, bet lielāko mūža daļu nodzīvoja Ukrainas pilsētā Belgorodā un Pēterburgā.

Savā daiļradē pirmie latviešu mākslinieki bija cieši vienoti ar sava laikmeta stilu un estētisko ievirzi. XIX gadsimta pirmajā pusē dominēja klasicisms ar saviem mākslinieciskajiem principiem un žanru hierarhiju. Tajā augstāko vietu ieņēma vēsturiskuma princips un vēsturiskas ainavas žanrs, kas aptvēra senatnes, mitoloģiskus, reliģiskus, alegoriskus sižetus. Mākslinieki saviem darbiem izvēlējās tēmas no senās Romas un Grieķijas pagātnes, Bībeles, ģermāņu un citu cilšu teiksmām. Aktuāls reālās dzīves materiāls nebija cieņā un tādēļ pirmo latviešu autoru gleznās Latvijas ļaudis un daba tikpat kā nemaz neatspoguļojās.

Latvijā XIX gadsimta otrajā pusē pat vācbaltu māksliniekiem nebija viegli nodrošināt savu eksistenci un rast psiholoģisko atbalstu vietējā sabiedrībā tādās pilsētās kā Rīga, Jelgava. Piemēram, Rīgā ilgi nebija mākslas galeriju. Pirmā mākslas galerija izveidota 1866. gadā, bet tai nebija patstāvīgas telpas. 1870. gadā vācbalti nodibināja Rīgas Mākslas

veicināšanas biedrību, kas sāka organizēt izstādes. Īpaši bieži tās notika gadsimta beigās.

Sociāli aktīva radošu latviešu jauniešu grupa studēja Pēterburgā 80. un 90. gadu mijā. Viņi apvienojās domubiedru pulciņā, kuru paši nosauca par "Rūķi". Pulciņa izveidošanas iniciators bija grafiķis Rihards Zariņš, un tajā iekļāvās Mākslas akadēmijas, Konservatorijas un citu mācību iestāžu audzēkņi. "Rūķī" darbojās tādi vēlāk XX gadsimtā pazīstami latviešu mākslinieki kā gleznotāji J. Rozentāls, V. Purvītis, J. Valters, tēlnieki G. Šķilters, T. Zaļkalns, lietišķās mākslas speciālists J. Madernieks, komponisti A. Kalniņš, E. Dārziņš, P. Jurjāns.

Pulciņš "Rūķis"

Viņi savas darbības pamatā izvirzīja trīs principus.

Pirmkārt, katram māksliniekam jābūt savas dzimtenes patriotam.

Otrkārt, jāstrādā atbilstoši sava laikmeta prasībām.

Treškārt, māksliniekam jābūt profesionāli sagatavotai patstāvīgai personībai.

"Rūķa" biedri vasaras brīvlaikā devās uz Latviju un tur laukos organizēja izstādes, kas ne reti bija pirmie tāda veida pasākumi attiecīgajā novadā un manāmi paplašināja iedzīvotāju priekšstatus par mākslu.

"Rūķa" idejiskā pieeja sasaucās ar jaunlatviešu ideoloģiju, taču uzskatāmi liecina par profesionālās kultūras autoritātes nostiprināšanos latviešu sabiedrībā, jo profesionalizācija ir viens no viņu pamatprincipiem.

Latviešu kultūras profesionalizācija XIX gadsimtā notika ciešā saistībā ar vācbaltu un krievu kultūru, tās sasniegumiem un izglītības līmeni. Pirmie latviešu profesionāli izglītotie speciālisti izglītību ieguva vācu vai krievu valodā mācību iestādēs ārpus Latvijas un pēc to absolvēšanas praktiski bija pakļauti tai pašai konkurencei, kas attiecās arī uz pārējiem Latvijā dzimušajiem māksliniekiem un literātiem. Turklāt viņi visi vienādā mērā bija atkarīgi no Latvijas sabiedrības vispārējā kultūras līmeņa. Kā redzējām iepriekš, pēc māksliniecisķās izglītības iegūšanas Latvijas apstākļos nespēja iedzīvoties ne vācbaltu, ne latviešu mākslinieki. Pirmie latviešu akadēmiski izglītotie mākslinieki lielā mērā turpināja jaunlatviešu tradīciju – dzīvot un strādāt, radot nozīmīgas kultūras vērtības, ārpus Latvijas teritorijas.

Arhitektūra

XIX gadsimtā pirmie latviešu akadēmiski izglītotie arhitekti savu talantu prata pielietot Latvijā, kur galvenie notikumi arhitektūra risinājās Rīgā.

Līdz XIX gadsimta vidum Rīgā bija saglabājusies nocietinājumu sistēma, kāda tā tradicionāli redzama visās Rīgas panorāmās ar vaļņiem, grāvjiem, bastioniem. Vecajai nocietinājumu sistēmai vairs nebija kādreizējās militārās funkcijas, jo ar modernajiem šaujamieročiem viegli varēja ieņemt pilsētu, un nekādi vaļņi to nespētu aizsargāt.

Nocietinājumu sistēma traucēja pilsētas izaugsmi jaunajos kapitālistiskās rūpniecības un tirdzniecības uzplaukuma apstākļos. Rīgā strauji pieauga iedzīvotāju skaits, un viņiem vajadzēja būvēt dzīvokļus.

Jaunajiem apstākļiem pieskaņojās arhitektūriskā domāšana un terminoloģija, kurā parādījās tādi jēdzieni kā rūpniecības centrs, tirdzniecības centrs, pievedceļi, administratīvās pārvaldes centrs u. tml. Turklāt jaunā arhitektūriskā domāšana neattiecās tikai uz šauru speciālistu loku, bet gan atsaucās pilsētas sabiedriskajā apziņā vispār. Pilsētas arhitektūriskajā komfortā bija ieinteresēti rūpnieki, tirgotāji, amatnieki, topošā jaunā šķira – proletariāts. Tāpat sabiedrisko organizāciju, daudzo biedrību "runas vīri", kuri cēla biedrību namus, teātrus. Pilsētbūvniecības problemātikas risināšana lielā mērā kļuva par visas kultūras tendenci.

1856. gadā pieņēma lēmumu nojaukt Rīgas nocietinājumus un izstrādāt pilsētai jaunu ģenerālplānu. Gadsimta vidū uzcēla vairākas nozīmīgas sabiedriskās celtnes: 1863. gadā jau minēto Rīgas Pilsētas vācu teātri, 1869. gadā Rīgas Politehnikuma ēku (mūsdienās – LU galvenais korpuss), 1867. gadā Vidzemes bruņniecības namu (mūsdienās – Saeimas ēka), 1855. gadā Biržas ēku, 1859. gadā Lielās ģildes namu (mūsdienās – Filharmonijas ēka). Tolaik uzbūvēja arī vairākas baznīcas: 1869. gadā Ģertrūdes baznīcu, 1859. gadā Anglikāņu baznīcu, 1884. gadā Pareizticīgo katedrāli.

XIX gadsimta otrajā pusē Rīga strauji ieguva jaunas robežas un radās jēdziens Vecpilsēta vai Vecrīga, tādējādi apzīmējot daudzus gadsimtus nocietinājumu vaļņos ieskauto senpilsētu. Turklāt amatnieku un tirgoņu pilsēta pārvērtās par lielu rūpniecības centru.

Uz pilsētas iedzīvotājiem lielu iespaidu atstāja Rīgas dzelzceļa mezgla izveidošana. Vispirms 1861. gadā atklāja dzelzceļa līniju Rīga–Daugavpils. No 1868. gada ar vilcienu varēja aizbraukt līdz Jelgavai, no 1873. gada līdz Bolderājam un Daugavgrīvai, no 1877. gada līdz Tukumam. Pilsētā dzelzceļa tuvumā izauga tā saucamā rūpnieciskā zona ar preču stacijām. 1873. gadā pār Daugavu uzcēla dzelzceļa tiltu.

Rīgas arhitektūriskajā izaugsmē noteicošās pozīcijas bija vācbaltu speciālistiem. Rīgas galvenais arhitekts 1843.–1879. gadā bija Kopenhāgenas Mākslas akadēmijas absolvents Johans Felsko. Viņa vadībā Rīgā notika minētās lielās pārmaiņas – nocietinājumu nojaukšana un jaunā ģenerālplāna izstrādāšana un realizācija.

XIX gadsimta otrajā pusē darbojās pirmie latviešu izcelsmes akadēmiski izglītotie arhitekti. Slavenākais no viņiem

J. Baumanis

ir Jānis Baumanis, kurš cēlies no Rīgas plostniekiem. Sākumā viņš strādāja vācbaltu arhitekta Henriha Šēla kantorī un bija iesaistīts Pilsētas vācu teātra celtniecībā. Viņa talantu un cītību ievēroja no Pēterburgas atbraukušais profesors L. Bonštets, kurš bija teātra projekta autors. Ar L. Bonšteta ieteikumu un finansiālu atbalstu J. Baumanis studēja arhitektūru Berlīnē un Pēterburgā. Viņa patstāvīgā radošā darbība Rīgā sākās 1865. gadā. 30 gados J. Baumanis izstrādāja projektus apmēram 70 liela apjoma ēkām. No tām pazīstamākās ir Vidzemes bruņniecības nams, 1874. gadā celtā Aleksandra ģimnāzija (mūsdienās – Konservatorijas ēka), 1889. gadā celtais Apgabaltiesas nams (mūsdienās – Augstākā tiesas ēka).

Jānis Baumanis aktīvi iesaistījās jauna arhitektūras tipa – daudzstāvu dzīvokļu īres nama – radīšanā. Šajā jomā viņš guva vērā ņemamus panākumus, izstrādājot racionālu un komfortablu plānojumu 6–10 istabu dzīvokļiem. Viņš ieviesa jaunu koridoru izkārtojumu, samazināja caurstaigājamo istabu skaitu.

Dzīvojamo namu celtniecība attīstījās strauji. XIX gadsimta vidū Rīgā bija apmēram 70 000 iedzīvotāju. Līdz Pirmajam Pasaules karam viņu skaits gandrīz dubultojās.

Jānis Baumanis bija viens no slavenākajiem sava laika latviešu "runas vīriem" – Rīgas Latviešu biedrības dibinātājs un priekšsēdētājs (1872.–1875. g.), pirmo Vispārējo dziesmu svētku organizētājs, dziesmu svētku estrādes projektētājs, pirmo latviešu teātra izrāžu aktieris.

Arhitektūriski stilistiskajā ziņā XIX gadsimta vidū Rīgas jaunbūvēs atbalsojās tajā laikā valdošais eklektisms un vēsturisko stilu stilizācija. Visbiežāk izmantoja gotikas, renesanses, klasicisma formas.

Literatūra

Latvijas iedzīvotāju sabiedrisko apziņu un kultūras tendences vislielākajā mērā ietekmēja literārās domas attīstība. Tā tas bija ne tikai krievu etniskajā grupā, kuras pārstāvji varēja izjust literatūras milzīgo lomu Krievijā, kur tradici-

onāli rakstnieku atzīst par sabiedrības idejisko uzskatu veidotāju un tautas sirdsapziņu.

XIX gadsimtā literārā doma lielā mērā ietekmēja arī vācbaltus. Krievu valstisko interešu aizstāvības centieni un latviešu nacionālā kustība jūtami rosināja vācbaltu sociālo aktivitāti, daudziem no viņiem iesaistoties dažādos disputos, polemikās.

Vācbaltu literatūrā XIX gadsimta pirmajā pusē viens no ražīgākajiem autoriem bija jau minētais Aleksandrs Stenders. Viņš piederēja pie tiem vācu inteliģentiem, kuri aizstāvēja latviešu pārvācošanos. Lai tas ātrāk notiktu, A. Stenders vēlējās paplašināt latviešu valodā iespiesto tekstu žanrisko daudzveidību. Kā bija teikts iepriekš, viņš pirmais latviešu valodā pārtulkoja un lokalizēja lugu.

Viens no A. Stendera oponentiem bija Apriķu mācītājs Kārlis Elferfelds. Viņš iebilda pret latviešu pārvācošanos un aicināja vācbaltus apgūt latviešu valodu. Viņš izdeva tulkotus un lokalizētus stāstus, lugas, dzejoļus, atbalstīja latviešu autoru grāmatu izdošanu.

XIX gadsimta sākumā vācbaltu orientācijā bija iestājies zināms pozitīvs pagrieziens, jo literatūru vairs neuzskatīja tikai kā reliģiskas sludināšanas un morālas pamācīšanas līdzekli. A. Stenders, K. Elferfelds tāpat kā citi literatūru uzlūkoja kā izklaidēšanās līdzekli.

Bija mazinājusies nievājošā attieksme pret latviešu valodu, folkloru. XIX gadsimta sākumā iznāca pirmie latviešu tautasdziesmu krājumi, kurus sastādīja vācbaltu inteliģenti. Vērtīgāko krājumu "Latviešu ļaužu dziesmas un ziņģes" 1844. gadā izdeva Kabiles mācītājs Juris Bitners.

Izklaidējošs raksturs bija pirmo latviešu izcelsmes autoru epigonistiski sacerētajiem darbiem. Latviešu sabiedrība tos uzmanīgi lasīja, jo piesaistīja ne tikai tekstu saturs, bet arī tas, ka tos sacerējuši paši latvieši un nevis sveštautieši.

Sociāli mobilizējošu un estētiski mākslinieciskū funkciju literatūra sabiedriskajā domā ieguva reizē ar jaunlatviešu kustības sākšanos, kad strauji mazinājās dažādu izklaidējošu lokalizējumu, sentimentālu un didaktisku dzejojumu un prozas tekstu popularitāte un priekšroku guva nacionāli patriotiska tematika un mākslinieciskums kā literatūras kritērijs.

Par latviešu profesionālās literatūras aizsācēju var uzskatīt dzejnieku un vienu no jaunlatviešu kustības ideologiem Juri Alunānu. 1856. gadā viņš publicēja krājumu "Dziesmiņas". Grāmatas recenzents vācbaltu mācītājs Gustavs Bra-

že, vērtējot A. Alunāna dzejoļu sociāli radikālo ievirzi un autora nepierastos uzskatus, lietoja vārdu "jaunlatvietis". Apzīmējums iepatikās, un to lietoja arī citi vācbalti, kā arī vēlāk paši latvieši.

Juris Alunāns studēja Tērbatas Universitātē, piedalījās K. Valdemāra dibinātā studentu pulciņa sanāksmēs, bija viens no "Pēterburgas Avīžu" redaktoriem.

J. Alunāna "Dziesmiņās" ir gan tulkojumi, gan oriģināldarbi. Būtiskākais ir tas, ka viņš pret dzeju izturējās kā pret mākslinieciskū parādību. J. Alunāns jau pirms universitātes prata krievu, vācu, lietuviešu, latīņu, grieķu, franču, senebreju valodu. Viņa priekšstati par literatūru nebalstījās vienīgi uz vācbaltu autoru publikācijām. Viņš oriģinālā lasīja Homēru, Platonu, Sofoklu, Eiripidu, Horāciju, Heini, Gēti, Koļcovu, Puškinu, kuru dzeju izvēlējās tulkojumiem. Grāmatas priekšvārdā J. Alunāns akcentēja domu, ka arī latviešu valodā ir iespējama īsta dzeja.

Šīs dziesmiņas pārtulkojot, man bij šādas domas: es gribēju rādīt, cik latviešu valoda spēcīga un jauka, un tad es arī dzinos latviešu valodu cik paspēdams no svešiem grabažiem iztīrīt.

Jurris Allunans, students

Pirmo latviešu izcelsmes literātu pašapziņa bija zema, jo dominēja "arāju tautas" un "arāju valodā" runājoša un rakstoša cilvēka mazvērtības komplekss. Vācbalti ar G. F. Stenderu priekšgalā nepārtraukti ironizēja par latviešu valodas primitivitāti un nespēju pacelties līdz mākslas dzejas augstumiem. Tādējādi Jura Alunāna nostādne latviešu literatūras vēsturē bija progresīva un liecināja par atbrīvošanos no epigonisma, diletantisma, mazvērtības kompleksa.

1879. gadā iznāca pirmais latviešu romāns "Mērnieku laiki", kas savu mākslinieciskō vērtību nav zaudējis un joprojām ir viens no iecienītākajiem daiļdarbiem latviešu literatūrā.

Romāna autori ir brāļi Reinis un Matīss Kaudzītes. Viņi ir tipiski tā laika latviešu inteliģenti. Īpaši Matīss Kaudzīte. Viņš uzauga zemnieku hernhūtiešu ģimenē, ieguva tautskolotāja tiesības, dzīvoja un strādāja laukos, aktīvi iesaistījās dažādu biedrību dibināšanā, kora dziedāšanā, sūtīja korespondences latviešu laikrakstiem, mūža beigās sarakstīja memuārus, tulkoja, lokalizēja, sacerēja ludziņas, stāstus, dzejoļus, lasīja referātus literatūrkritikā.

Līdz priekšējā gadu simteņa vidum un vēl ilgāk, kā zināms, visa mūsu tauta, ar itin maz izņēmumiem, bij augusi un dzīvojusi vienkop, vienā šķirā, vienādā uzskatu stāvoklī, vienādā apgaismības pakāpnī, arī vienādos apģērbos, pīpojot vienādu lapu tabaku, dzerot vienādu pašu darītu alu un kungu tecinātu "brandvīnu". [..] Apmēram ap septiņdesmito gadu vidu,

Romānā atspoguļota dzīve Latvijas laukos XIX gadsimta vidū, kad zemniekiem liels notikums bija zemes iemērīšana. Daiļdarbs sacerēts reālisma garā. Tajā atspoguļojas tā laika tipiskas sadzīves ainas, bet galvenais – raksturīgākie iedzīvotāju slāņi un tipi lauku sabiedrībā, sākot no muižniekiem, valsts ierēdņiem, bagātiem saimniekiem un beidzot

ar vietējā mēroga "runas vīriem", kalpiem, amatniekiem, mājsaimniecēm.

Romānā faktiski ir pieejams lielisks materiāls par latviešu kultūru XIX gadsimta vidū. Tolaik daudzas svarīgas kultūras parādības risinājās pilsētās, taču latviešu nacionālajā kultūrā izšķirošā ietekme joprojām bija laukiem. Romānā mākslinieciski pārliecinoši parādīta sabiedrībā valdošā psiholoģiskā atmosfēra, dažādo sociālo slāņu savstarpējās attiecības, kultūras aktuālu parādību vērtējums no visdažādākajām pozīcijām.

Viens no ievērojamākajiem latviešu prozaiķiem XIX gadsimtā bija skolotājs Apsīšu Jēkabs. Viņš 80. gados sarakstījis reālistiskā stilā stāstus ar augstu mākslinieciskо vērtību. Viņa daiļrades tematikā dominē lauku iedzīvotāju kristīgi tikumisko īpašību atveidojums, akcentējot patriarhālā dzīves veida vitalitāti latviešu tautā.

Apsīšu Jēkaba darbos XIX gadsimta kultūra atsedzas morālā aspektā, atklājot morālo klimatu gan cilvēkā, gan cilvēku savstarpējā saticībā. Apsīšu Jēkabs latviešu literatūrā šajā ziņā kļuva par zināmas tradīcijas dibinātāju, jo pēc viņa virkne rakstnieku turpināja tā saucamo sirdsšķīsto cilvēku attēlojumu.

1888. gadā iznāca viens no izcilākajiem mākslas un sociāli psiholoģiski iespaidīgākajiem darbiem latviešu kultūrā – Andreja Pumpura eposs "Lāčplēsis", kurā izmantoti latviešu folkloras tēli un motīvi. Tautas teikās minētais Lāčplēsis asociējas ar cīņu pret vācu bruņiniekiem un sveš-zemju iekarotāju varu vispār.

XIX un XX gadsimtā Lāčplēša tēls sastopams ne tikai daiļliteratūrā, bet arī mākslā, jo, galvenokārt pateicoties A. Pumpura radītajam eposam, iemantojis nacionāli simbolisku nozīmi.

Mitoloģiski folkloristiskajā tradīcijā centrā ir jauns puisis ar lāča ausīm, kurās slēpjas viņa lielais fiziskais spēks. Viņš cīnās pret Melno bruņinieku kopā ar mīļoto Laimdotu un Spīdolu, kura simbolizē uzvarai nepieciešamo intelektuālo spēku.

Andrejs Pumpurs dzimis un uzaudzis Lielvārdes novadā, kur teiksmainais sižets par Lāčplēsi ļoti populārs. A. Pumpurs pat kādu laiku strādāja lauku mājās ar nosaukumu "Lāčplēši". Valda uzskats, ka no agras bērnības labi pazīstamā tautas romantiskā poēzija atstāja uz A. Pumpuru dziļu iespaidu.

kad tautiskā sajūtība atradās jau spirgtā spēkā un kad sākās darbs pie "Mērnieku laikiem", tad tautā parādījās jau vairāk gaiši noskaidrotu īpatnību pret agrāko ilgo vienmuļību.

M. Kaudzīte

... visu izglītotu tautu dziesminieki, pat vistiprākā fanātisma laikos, neatrada kristīgā ticībā tās apmierināšanas un diezganuma idejas ziņā, kādu tiem deva mitoloģija. Tie griezās atpakaļ pie mitoloģijas, izvilka to laukā iz veciem gruvešiem un mūku klosteriem, cēla atkal no jauna gaismā un dziedāja dzejas pilnās dziesmās par sirmās senatnes dabas dieviem! Vai tie bija pie tam vainīgi, ka viņu dziesmas nesagājās ar kristīgās baznīcas dogmām?

A. Pumpurs

Viņa dzīve bija daudzveidīga. Pēc draudzes skolas viņš strādāja lauku viensētās, bija zemes mērnieka palīgs, mērnieks, koku pludinātājs, muižas pārvaldnieks, mežsargs, Rīgā strādāja fabrikā, atvēra grāmatu veikalu, bija Rīgas Latviešu biedrības revidents, rakstvedis, slāvu brīvprātīgā pulka sastāvā piedalījās serbu cīņās pret turkiem, bija Donas kazaku nodaļas topogrāfs, Sevastopolē dienēja kājnieku divīzijā, pēc tam dienēja Brestas pulkā, Odesā pabeidza junkuru skolu un dienēja Krievijas dienvidos, kāda rezerves bataljona sastāvā dienēja Rīgā, Slokā, Cēsīs, Paņevežā, Tērbatā, ieguva štābkapteiņa dienesta pakāpi, strādāja Dvinskas (Daugavpils) intendatūrā un pavadīja armijas kravas pa Krieviju un Āziju, pēc komandējuma uz Ķīnu saslima un neizveseļojās.

"Lāčplēsis" nav sarakstīts Latvijas teritorijā, bet gan Tērbatā. Andrejs Pumpurs to veltīja III Vispārējiem latviešu dziesmu svētkiem.

"Lāčplēša" sarakstīšana ir vienota ar plašāku Eiropas mazo tautu kultūras tendenci XIX gadsimta otrajā pusē. Latviešu un tāpat, piemēram, igauņu, somu tautas folkloras mantojumā nav sastopams eposa žanrs. Tāpēc attiecīgās nacionālās kultūras apzināti izvirzīja mērķi radīt eposu, balstoties uz citu žanru folkloras materiālu. Šī mērķa realizācija kļuva par zināmu tendenci kultūras procesā. Soms Eliass Lenrots 1849. gadā publicēja eposu "Kalevala", igaunis Fridrihs Reinholds Kreicvalds 1861. gadā pabeidza publicēt savu eposu "Kelevipoegs".

Latviešu literāti XIX gadsimta 60.–80. gados plaši debatēja par zudušo latviešu eposu un parādījās pirmie mēģinājumi to atjaunot. Tam vismērķtiecīgāk pievērsās jau agrāk minētais Tērbatas Universitātes pasniedzējs Jēkabs Lautenbahs-Jūsmiņš. Taču viņa mākslinieciski vājie un mehāniski kompilētie "eposi" neguva atsaucību un tādu nacionāli simbolisku nozīmi kā A. Pumpura "Lāčplēsis".

Trīs dižās figūras izteic jauno laikmetu: pravietiski kvēlais Kronvalds, dramatiski ugunīgais Auseklis un rāmi gaišais Pumpurs.

Z. Mauriņa

XIX gadsimta latviešu literatūras vēsturē stabilu vietu ieņem skolotājs un dzejnieks Auseklis (īstajā vārdā – Miķelis Krogzemis). Viņš ir viens no pirmajiem latviešu literātiem, kurš izvēlas pseidonīmu. Turklāt tas ir ar nacionāli simbolisku pieskaņu, jo atbilst viņa pārliecībai un darbībai.

Auseklis bija jaunlatviešu ideoloģijas turpinātājs. 1873. gadā iznāca viņa krājums "Dzeijas", kurā bija tulkojumi, lokalizējumi un oriģināldarbi. Par savas daiļrades galveno uzdevumu viņš atzina tautas nacionālās pašapziņas modināša-

nu, izmantojot vēstures, mitoloģijas, folkloras materiālus. Savā pedagoģiskajā darbībā Auseklis priekšroku deva jauniešu audzināšanai nacionālā garā. Viņš dziedāja korī, organizēja teātra uzvedumus, sastādīja kora dziesmu krājumus, rediģēja satīriskus izdevumus. Auseklis neslēpa savu nacionālismu, un tāpēc vācbalti viņu nepārtraukti vajāja. Auseklim bieži nācās mainīt darbavietu. Kādu laiku viņš dzīvoja Rīgā, Pēterburgā.

XIX gadsimta beigās latviešu literatūrā, bet faktiski visā kultūrā, aizsākās kardinālas izmaiņas. Tās turpinājās līdz Pirmajam Pasaules karam un patiesībā sasaucas ar tām jaunajām parādībām, kas konstatējamas plašākā ģeogrāfiskā areālā un ne tikai Latvijā.

4.6. PĀREJAS LAIKMETS

XIX gadsimta 90. gados Eiropā sākās radikālas izmaiņas visās svarīgākajās garīgās dzīves sfērās, tāpēc pamatoti nākas atzīt kultūras jaunas paradigmas rašanos. Tās tipiskākās iezīmes ir modernisma estētikas un poētikas dominēšana, transnacionālu un universālu stilu izplatība, masu kultūras rašanās, Eiropas kultūras krīzes un bojāejas koncepciju popularitāte kulturoloģiskajā domā. Mūsdienās ir kļuvis skaidrs, ka šī jaunā paradigma bija valdošā visā XX gadsimtā.

Kultūras jauna paradigma

Kultūras jaunas paradigmas rašanos tradicionāli izskaidro ar kapitālisma straujo attīstību, kuras pamatā savukārt ir zinātniski tehniskais progress, industrializācija, sociāli determinēta sabiedrība un tās garīgā dzīve, tā saucamais demogrāfiskais sprādziens Eiropā XIX gadsimtā.

Tehniskā modernizācija strauji turpinājās, un sabiedrības rīcībā nonāca jauni zinātniskie atklājumi, kuri radikāli izmainīja priekšstatus par matēriju, telpu, laiku, kustību, floras un faunas izcelšanos un likumībām, cilvēka fizioloģiju un psiholoģiju. Tā, piemēram, Č. Darvina evolūcijas mācība dziļi ietekmēja ne tikai dabas zinātņu, bet pat humanitāro zinātņu turpmāko likteni. Evolūcijas koncepciju un terminoloģiju sāka pielietot vēsturē, socioloģijā, literatūrzinātnē.

Pārejas laikmetā radās elektromagnētiskā lauka, kvantu, relativitātes teorija, ķīmisko elementu periodiskā sistēma, tika atklāta radioaktivitāte, sabiedrība pirmo reizi uzzināja par elektroniem.

Pārejas laikmetu robežas ir plūstošas, nenoteicamas, kultūras vēsturēs nenospraužamas,

un katrs mēģinājums to darīt atgādina upes straumē izliktas ceļa zīmes. Pārejas laikmetu raksturīgākā iezīme ir kustība.

K. Raudive

Tolaik radās jauni enerģijas veidi (elektroenerģija), jauni informācijas izplatīšanas veidi (telegrāfs), jauni mākslas veidi (kinomāksla). Sabiedrībā nostiprinājās zinātniskā pieeja dabas, cilvēka, kultūras izpratnē un novērtējumā. Jaunie zinātniskie sasniegumi samērā operatīvi atspoguļojās izglītībā, presē, publiskajās lekcijās, kas tolaik bija ļoti iecienīts informācijas izplatīšanas veids. Sabiedrība dzīvi interesējās par zinātnisko iestāžu, laboratoriju darbu, augsts bija zinātnieka prestižs.

Zinātniski tehniskais progress veicināja ražošanas industrializāciju, kas savukārt lielā mērā izmainīja sabiedrības sociālo struktūru. XIX gadsimta beigās apmēram 60 miljonu Eiropas iedzīvotāju kļuva par rūpnīcu strādniekiem, pametot laukus un pārceļoties uz pilsētām. Minētajā laikā Eiropā bija 13 pilsētas, kurās dzīvoja vairāk kā miljons iedzīvotāju. Tādējādi pati pilsēta bija kļuvusi par jaunu fenomenu pārejas laikmeta sabiedrībā. Pilsēta kļuva gan par zinātniskās, gan mākslinieciskās izpētes objektu. Pilsētas tēma atbalsojās sociologu, filosofu, dzejnieku, gleznotāju (piemēram, franču impresionistu) darbos.

Pilsētas tēma

Sastopami uzskati par to, ka lielās pārmaiņas galvenokārt izraisīja tā saucamais demogrāfiskais sprādziens Eiropā XIX gadsimtā. Šī uzskata argumentācijā nosauc iedzīvotāju skaita neparasti straujo pieaugumu. Daudzus gadsimtus (VII–XVIII gs.) Eiropas iedzīvotāju skaits nekad nepārsniedza 180 miljonus. Taču no 1800. gada līdz 1914. gadam tas pieauga līdz 460 miljoniem cilvēku.

Iedzīvotāju skaita straujais pieaugums radīja jaunas sociālas un kulturoloģiskas parādības. Pirmkārt un galvenokārt tās, kuras ieguva apzīmējumu "masu sabiedrība", "masu cilvēks", "masu kultūra".

Masu sabiedrība kā jauna sociāla struktūra ar tai specifisku masu kultūru stimulēja cilvēces turpmākā likteņa prognozējumus, kurus nosacīti var iedalīt divās grupās: pesimistiskajā un optimistiskajā. Pesimistiskās grupas spilgtākais un populārākais pārstāvis bija vācu rakstnieks un filosofs Fridrihs Nīče. Optimistiski uz cilvēces nākotni raudzījās marksistisko uzskatu paudēji.

Masu kultūra

Masu kultūras rašanās uzskatāma par vienu no asākajiem pagriezieniem kultūras vēsturē. Par masu kultūras tipiskākajām pazīmēm atzīst standartizāciju un individuālo vērtību ignorēšanu. Bailes no masu diktatūras un patvaldības kultūras procesā izsauca noteiktu pretreakciju, kas koncentrējās

tajā atziņu un ideju kompleksā, ko pazīstam ar vārdu "modernisms".

Modernisms

Par modernisma dzinējspēku uzskata principu "mākslu mākslai", kad jaunrade atsakās kalpot kādai šķirai, varai, ideoloģijai, ticībai un visus radošos spēkus velta vienīgi estētisko mērķu sasniegšanai.

Modernismā svarīga loma ir arī citiem principiem. Piemēram, antimimētiskuma principam, atsakoties no īstenības atdarināšanas un tā vietā mākslas darbā veidojot savu pasauli. Modernismā māksla tiek uzskatīta kā īpaša realitātes un izziņas forma. Savukārt mākslinieks tiek pasludināts par suverēnu lielumu.

Modernismā konstatējami atsevišķi stilistiskie virzieni, kuri izplatījās daudzās zemēs un ieguva transnacionālu raksturu.

Par modernisma vēsturiski pirmo virzienu uzskata impresionismu, kuram XIX gadsimta beigās un XX gadsimtā sekoja simbolisms, jūgendstils, kubisms, futūrisms, abstrakcionisms, ekspresionisms, sirreālisms.

Modernisma stilistiskie virzieni ne reti ieguva universālu raksturu, jo aptvēra tēlotājas mākslu, arhitektūru, mūziku, literatūru, lietišķo mākslu.

Modernismā dominē personības akcentācija, priekšplānā izvirzoties cilvēka pašanalīzei, autorefleksijām. Modernismā tāpat valda tā dēvētais panestētisms, proti, tēze par skaisto kā dzīves dziļāko būtību un vērtību. Svarīga loma modernismā ir polikulturālai orientācijai, kad aktīvi interesējās par senām kultūrām, citu zemju kultūrām. Modernisma poētikā un stilistikā izšķiroša nozīme ir mākslinieciskai nosacītībai, simbolizācijai, mitoloģizācijai, abstraktai teoretizācijai.

XIX gadsimta beigās sava veida kulmināciju sasniedza zinātniski tehniskais progress, kas būtiski izmainīja cilvēku dzīves materiālo vidi. Jau minētā gadsimta 70.–80. gados dzelzceļi, mašīnas, tvaikoņi kļuva par dzīves neatņemamu sastāvdaļu.

XIX gadsimta beigās kultūras jaunas paradigmas rašanās bija nopietns pārbaudījums tādai jaunai nacionālai kultūrai kā latviešu kultūra, kura tik tikko kā bija nostājusies uz profesionalizācijas ceļa un kurai nepavisam negribējās arī uz sevi attiecināt kultūras bojāejas prognozējumus. Sevišķi nopietns pārbaudījums bija tām radošajām personībām, kuras savu mākslinieciskо darbību bija iesākušas 70.–80. ga-

dos un tādējādi 90. gados atradās it kā starp divām krustugunīm – nacionālās atmodas kustības formulētajām tautiskuma romantiskajām idejām un vērtībām no vienas puses un modernismu ar tā atsacīšanos atdarināt pasauli un kalpot kādai ideoloģijai no otras puses. Kā redzēsim vēlāk, latviešu kultūrā viens no spilgtākajiem piemēriem šajā ziņā ir ģeniālais dzejnieks Rainis. Viņš savu radošo darbību 80. gadu vidū sāka ar tautskolotāju literātu manierē sastādītām korespondencēm laikrakstiem un 90. gados jau kļuva par dedzīgu jaunās kultūras paradigmas aizstāvi.

Jauns periods Latvijas un īpaši latviešu sabiedrībā aizsākās XIX gadsimta 80. gados. Tāpat kā citās zemēs arī Latvijā izšķiroša nozīme bija kapitālisma ekonomikas izaugsmei un sabiedrības sociālajai diferenciācijai. Neskatoties uz to, ka latviešu profesionālā kultūra tikai nesen bija aizsākusies un joprojām aktuāla bija nacionālās atmodas ideoloģija, kultūras jaunas paradigmas rašanās izmainīja garīgo dzīvi arī Latvijā.

"Jaunā strāva"

1886. gadā Rīgā latviešu sīkburžuāzijas pārstāvji nodibināja laikrakstu "Dienas Lapa". Šī avīze pakāpeniski kļuva par modernās progresīvās inteliģences izdevumu un organizatorisko centru kustībai ar nosaukumu "Jaunā strāva", kas būtībā Latvijā lielā mērā reprezentēja kultūras jaunas paradigmas rašanos.

Jaunās strāvas kustība ir otra ideoloģiski un organizatoriski plašākā izpausme latviešu sabiedriskās domas vēsturē. Tā lielā mērā salīdzināma ar pirmo kustību – jaunlatviešu kustību. Taču konstatējamas arī respektējamas atšķirības. Jaunlatviešu kustības idejiskā bāze bija nacionālās atmodas ideoloģija un visas tautas konsolidācijas princips. Jaunā strāva turpretī izvēlējās šķiriskuma principu un apšaubīja tautiskuma perspektīvas jaunās modernās un sociāli krasi diferencētās sabiedrības apstākļos. Jaunā strāva uzņēmās tautas lielākā un neaizsargātākā sociālā slāņa, proletariāta, aizstāvību, nodrošinot to ar Eiropā tolaik tradicionālas mācības – marksisma – palīdzību.

Deviņdesmito gadu Jaunā strāva nebija tikai sociāldemokrātisku vai marksistisku ideju izpausme, bet gan demokrātisku ideju strāvojums, kurā sociāldemokrātiskās domas sastāda tikai vienu daļu vispārējā virziena.

F. Cielēns

Laikrakstā "Dienas Lapa" no 90. gadu sākuma (galvenokārt no 1892. g.) dominēja marksisms. Ar marksisma literatūru, K. Marksa, F. Engelsa, F. Lasāla, G. Pļehanova un citu darbiem, vislabāk pazīstami bija Tērbatas, Pēterburgas un Maskavas augstskolu latviešu studenti. Tā, piemēram, Tērbatas Universitātē 1888. gadā dibinājās latviešu studentu pulciņš, kurā idejiski teorētisko pārsvaru guva marksisms.

Viens no aktīvākajiem marksisma koncepcijas pielietotājiem bija Eduards Veidenbaums. Viņš studēja tautsaimniecību, nodarbojās ar publicistiku, literatūru, kļuva pazīstams dzejnieks. Uzskata, ka 1886. gadā viņš no latviešu inteliģences pirmais atsaucies uz marksismu kādā no savām apcerēm par ekonomikas jautājumiem.

1888. gadā par "Dienas Lapas" redaktoru kļuva jaunais advokāts Pēteris Stučka. Viņš bija beidzis Pēterburgas Universitāti un dzīvi interesējās par marksismu.

1891. gadā laikraksta redaktora amatā P. Stučku nomainīja Jānis Pliekšāns, kurš no 1895. gada novembra sāka lietot pseidonīmu – J. Rainis. Arī viņš bija jurists un beidzis Pēterburgas Universitāti. Publicistikai un literatūrai viņš bija pievērsies jau studiju gados, kad Latvijā laikrakstos publicēja rakstus par notikumiem Pēterburgā, bet 1888. gadā izdeva savu pirmo grāmatu "Apdziedāšanas dziesmas III vispārējiem latvju dziesmu svētkiem", nepārprotami izsmejot pseidotautiskuma izpausmes latviešu sabiedrībā.

J. Rainis

Raiņa 90. gadu literārais mantojums liecina, ka viņš ļoti skaidri apzinājies savu piederību pārejas laikmetam, kad rodas jauna dzeja, drāma, jauna filosofiska izpratne par cilvēku, sabiedrību, jauna kultūra vispār. Sevi un savus domubiedrus viņš dēvēja par pārejas laikmeta cilvēkiem.

Rainis tolaik uzmanīgi sekoja dabaszinātnes attīstībai, pats formulēja savu Nākotnes sabiedrības un Nākotnes cilvēka modeli, balstoties gan uz F. Ničes, gan uz marksisma teorētiķu sacerējumiem. Vērīgi viņš iedziļinājās tādos modernisma virzienos kā impresionisms, simbolisms. Viņa pirmie dzejoļu krājumi noformēti jūgendstila grafikā.

Raiņa vadītā "Dienas Lapa" sāka mērķtiecīgi vērsties pret pseidotautiskuma izpausmēm, arhaiskām un laikmeta prasībām neatbilstošām parādībām saimnieciskajā un sabiedriskajā dzīvē.

1893. gadā laikrakstā "Dienas Lapa" tika publicēts Maskavas Universitātes studenta Jana Jansona-Brauna raksts "Domas par jaunlaiku literatūru", kam ir liela nozīme ne tikai latviešu literatūras, bet visas kultūras attīstībā.

Raksta autors kritiski vērtēja latviešu literatūru, kurā esot nostiprinājies sentimentālisms, primitīva moralizēšana, epigonistiski tautiskuma idejas izkropļojumi, sekls un naturālistisks tēlojums. Salīdzinot ar krievu un Rietumeiropas literatūru, viņaprāt latviešu dzeja, proza, dramaturģija esot vāja

un atpalikusi no sava laikmeta sociālajām un estētiskajām prasībām.

J. Jansona-Brauna raksts izsauca sašutuma vētru latviešu sabiedrības vienā daļā, kaut gan tajā pašā laikā izpelnījās jaunās progresīvās inteliģences atbalstu, jo darbā tika dots graujošs trieciens pseidotautiskuma apoloģētikai un vitāls pamudinājums drošāk aizstāvēt jaunās kultūras tendences.

Latviešu sabiedrībā asa polemika notika 1894. gadā. Ārējais ieganstsbija vācu dramaturga Hermaņa Zudermaņa lugas "Gods" un jaunās latviešu dramaturģes Aspazijas lugas "Zaudētās tiesības" uzvedumi Rīgas Latviešu teātrī. Abās lugās runa ir par morālo degradāciju šķiru sabiedrībā, kad buržuāzijas aprindās pērkams kļūst viss – cilvēka gods, mīlestība. Abās lugās darbojas tēli, kuri sava goda aizstāvēšanā ir gatavi saraut saites ar savu šķiru, ģimeni, draugiem.

Recenzējot izrādes, kritika norādīja par līdzīgu parādību iespējamību arī Latvijā. Tas izsauca visniknākos iebildumus, un presē sākās polemika. Tajā no vienas puses piedalījās Jaunās strāvas kustības piekritēji un no otras puses latviešu buržuāzijas tā saucamo labāko famīliju kultūras orientācijas aizstāvji. Polemika faktiski atsedza dziļu sociālu un estētisku plaisu latviešu sabiedrībā un tās priekšstatos par kultūru. Polemika liecināja, ka jaunajām modernajām tendencēm kultūrā nāksies sastapties ar sīvu pretestību.

Jaunās strāvas kustība ap sevi pulcēja strādniekus, viņu pulciņos propagandēja sociālisma ideoloģiju un tādējādi izvērtās par revolucionāru darbību cariskās valdības ieskatā. 1897. gadā sākās aresti, tiesas prāvas, un Jaunā strāva organizatoriski tika sagrauta. Kustības viens no līderiem J. Pliekšāns-Rainis arī tika apcietināts un cietumā pārtulkoja Gētes "Faustu", tādējādi uzsākot savu ģeniālo misiju latviešu kultūrā.

"Jaunās strāvas" nozīme kultūrā

Kustības nozīme latviešu kultūrā ir liela. Pirmkārt, Jaunās strāvas inteliģence ievērojami kāpināja profesionalizācijas līmeni, priekšplānā izvirzot mākslinieciskuma, radošās meistarības kategoriju.

Otrkārt, kultūras procesā tika iesaistīts demokrātiskuma princips. Minētajās polemikās Jaunās strāvas pārstāvji akcentēja priekš latviešu nacionālās kultūras pilnīgi jaunu nostādni: kultūras vitalitāte atkarīga no sabiedrībā konstatējamā demokratizācijas līmeņa, kas nodrošina uzskatu plurālismu un mazina idejiskās unifikācijas draudus.

Viszemākais demokratizācijas līmenis atklājās "labākajās famīlijās", kuras grupējās ap Rīgas Latviešu biedrību un bija iestigušas ne tikai pseidolatviskumā, bet arī provinciālismā. No Rietumeiropas un Krievijas Latvijā atgriezusies jaunā inteliģence ātri saskatīja pašapmierinātību un stagnāciju, kādā bija paspējusi nonākt latviešu sabiedrības viena daļa.

Treškārt, Jaunā strāva pirmā pievērsa uzmanību vispārcilvēcisko un nacionālo kultūras vērtību tuvības nepieciešamībai, aicinot latviešu kultūru veidot saskaņā ar ar citām kultūrām un laikmeta prasībām ne tikai Latvijas mērogā.

Jaunā strāva faktiski izjauca latviešu kultūras attīstības kontinuitāti, jo līdz tam kultūras virzības process pamatā bāzējās, tā teikt, uz vietējo materiālu – mitoloģiju, folkloru, tautas garīgajām tradīcijām, nacionālisma ideoloģiju, vācbaltu lokāli specifiskajām manierēm rakstniecībā, koru dziedāšanā, izglītībā, sabiedriskajā darbībā. Jaunā strāva latviešu kultūras procesā pirmo reizi no ārzemēm lielās devās ienesa "svešu" materiālu – marksismu, modernismu mākslā un literatūrā, zinātni ar tās jaunākajiem sasniegumiem, informāciju par modernu lauksaimniecību, izglītību.

Jaunas kultūras paradigmas veidošanā Raiņa un viņa domubiedru aizsākto XX gadsimtā turpināja galvenokārt tie latviešu tēlotājās mākslas pārstāvji, kuri bija dzimuši XIX gadsimta 90. gados. Tāpat kā, piemēram, Krievijā no šīs paaudzes izauga vesela plejāde talantīgu personību, kuru devums pasaules kultūrā ir ļoti nozīmīgs.

Ja XIX gadsimtā latviešu kultūrā idejiskajā iniciatīvā aktīvākā bija rakstniecība, tad jau no XX gadsimta sākuma līdera pozīcijās nostiprinājās tēlotājas māksla, kura izauga un lielākos panākumus guva galvenokārt modernisma mākslinieciskajā pasaulē. Īpaši XX gadsimta pirmajos gadu desmitos modernisma ietekme latviešu kultūrā bija ļoti dziļa.

Ceturtās nodaļas kopsavilkums

1. Latvijā XIX gadsimtā tāpat kā Eiropas citās zemēs aktuāls kļuva nacionālais jautājums, kad ievērojami nostiprinājās latviešu nacionālā pašapziņa, interese par savu nacionālo identitāti. Latviešu nacionālā jautājuma risināšana galvenokārt koncentrējās ap kultūru – tautas garīgā mantojuma vākšanu, nacionālās kultūras profesionalizā-

cijas praksi, sabiedriskās apziņas stimulēšanu. Par latviešu nacionālās pašapziņas un kultūras idejisko bāzi kļuva tā saucamā tautas atmodas ideoloģija, kura XIX gadsimtā izvērtās divos virzienos – tā saucamajā jaunlatviešu kustībā gadsimta vidū un "Jaunās strāvas" kustībā gadsimta beigās.

2. "Jaunās strāvas" kustība kopumā bija patriotiski pievērsta latviešu nacionālās pašapziņas un kultūras attīstībai, taču tajā pašā laikā kritiski analizēja un vērtēja tās tradīcijas, kuras sakņojās pagānismā, arhaiski zemnieciskajās dzīves normās, garīgajos priekšstatos, cilvēku domāšanas veidā, vērtībās u. tml. "Jaunās strāvas" pārstāvji tiecās latviešu kultūras procesu ievirzīt modernisma gultnē, šo terminu interpretējot visplašākajā veidā: sākot no saimnieciskās darbības tehnoloģijām, sadzīves formām līdz literatūrai, mākslai, zinātnei. Ja jaunlatviešu kustība stimulēja latviešu nacionālo atmodu, tad "Jaunās strāvas" inteliģence pievērsa uzmanību tādām iespējamām negatīvām parādībām latviešu nacionālajā pašapziņā kā pseidotautiskums, kultūras pašizolācija un provinciālisms.
3. Latvijā XIX gadsimtā augstu mākslinieciskо līmeni sasniedza vācbaltu, krievu kultūra, kas izpaudās mūzikālajā dzīvē, teātra mākslā, arhitektūrā. Latvijā tāpat kā citur Eiropā savu pielietojumu rada klasicisma stils, līdz mūsdienām atstājot tādus izcilus šī stila paraugus kā Mežotnes, Kazdangas pils. XIX gadsimta otrajā pusē radikāli izmainījās Rīgas arhitektūriskais veidols, jo nojauca viduslaiku nocietinājumus un senpilsētu saskaņā ar jauno ģenerālplānu papildināja jauni kvartāli, bulvāri, jauna funkcionāla tipa celtnes vispār.
4. Eiropā XIX gadsimtā dominējošās nacionālās atmodas tendences kulturoloģiski atsaucās ne tikai uz latviešu sabiedrību, bet dziļi ietekmēja arī Latvijā dzīvojošos vācbaltus, krievus, poļus. Pateicoties latviešu nacionālās pašapziņas, izglītotības un profesionālās kompetences pieaugumam, vācbalti bija spiesti rūpīgi pārskatīt savu kulturoloģisko misiju Baltijā vispār. Viņi strauji zaudēja agrākās privilēģijas sabiedriskās domas idejiskajā formēšanā. No vācbaltu pārraudzības izslīdēja mācību iestādes, prese, grāmatniecība, sabiedriskās organizācijas, kultūras iestādes. Latvijā dzīvojošo krievu sabiedrību arī skāra nacionālās identitātes jautājumi, kas bija aktuāli Krievijā sakarā ar vesternizācijas pieaugumu un krievu kultūrā

A.K.A.

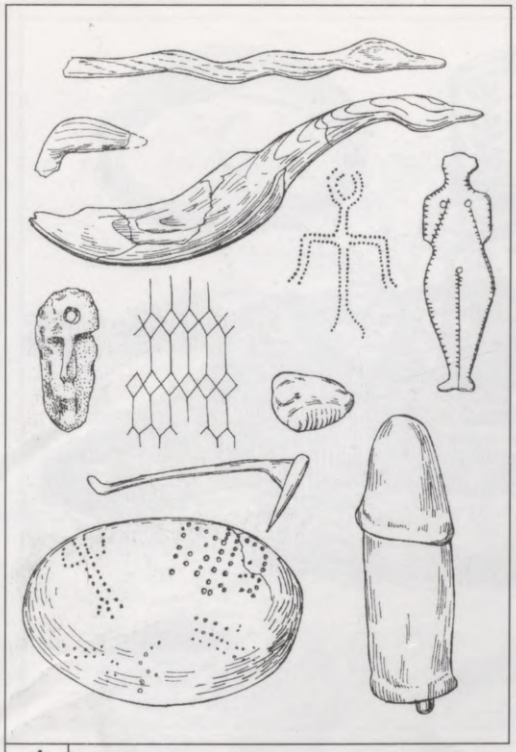

1

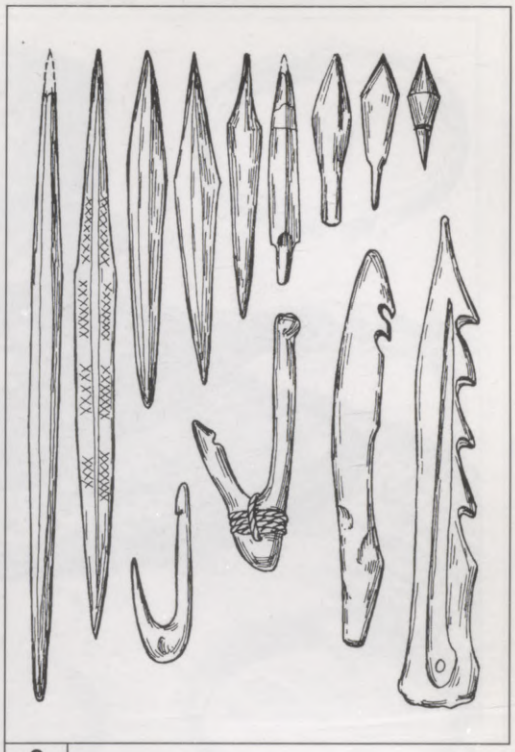

2

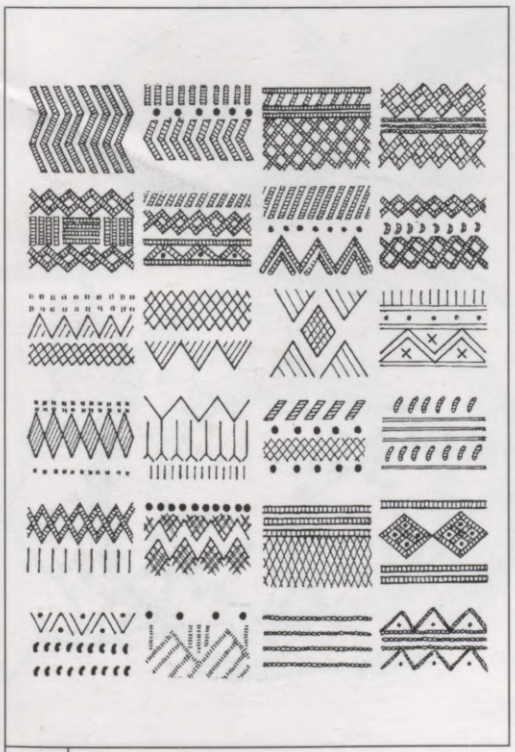

3

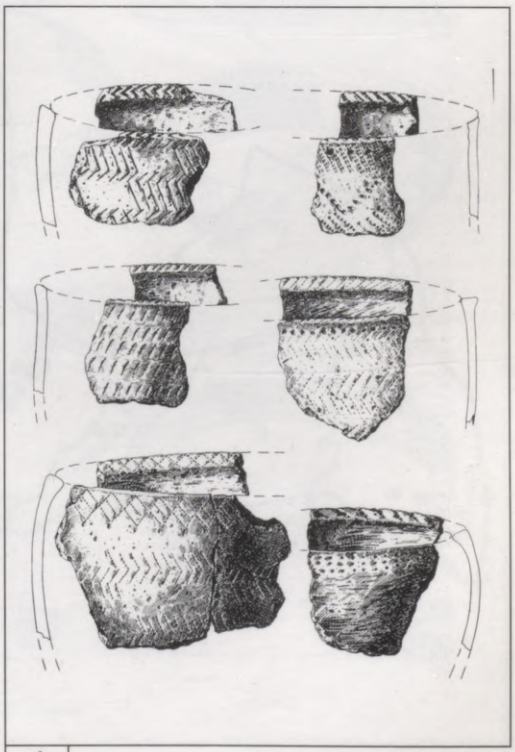

4

A.K.A.

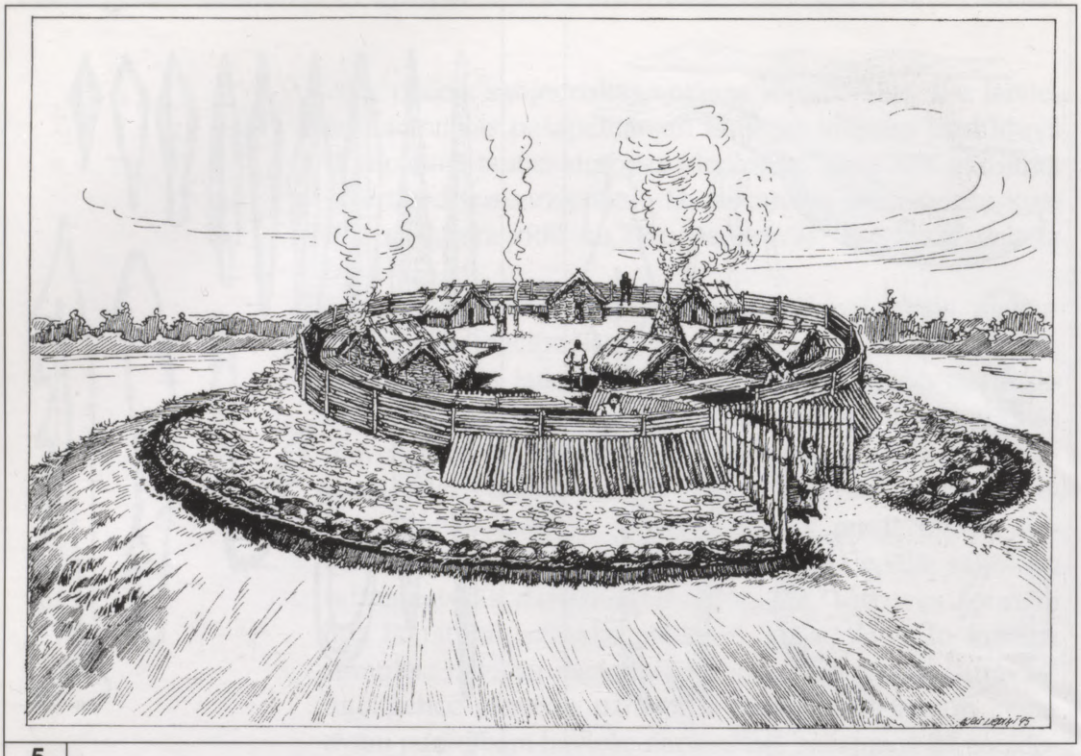

5

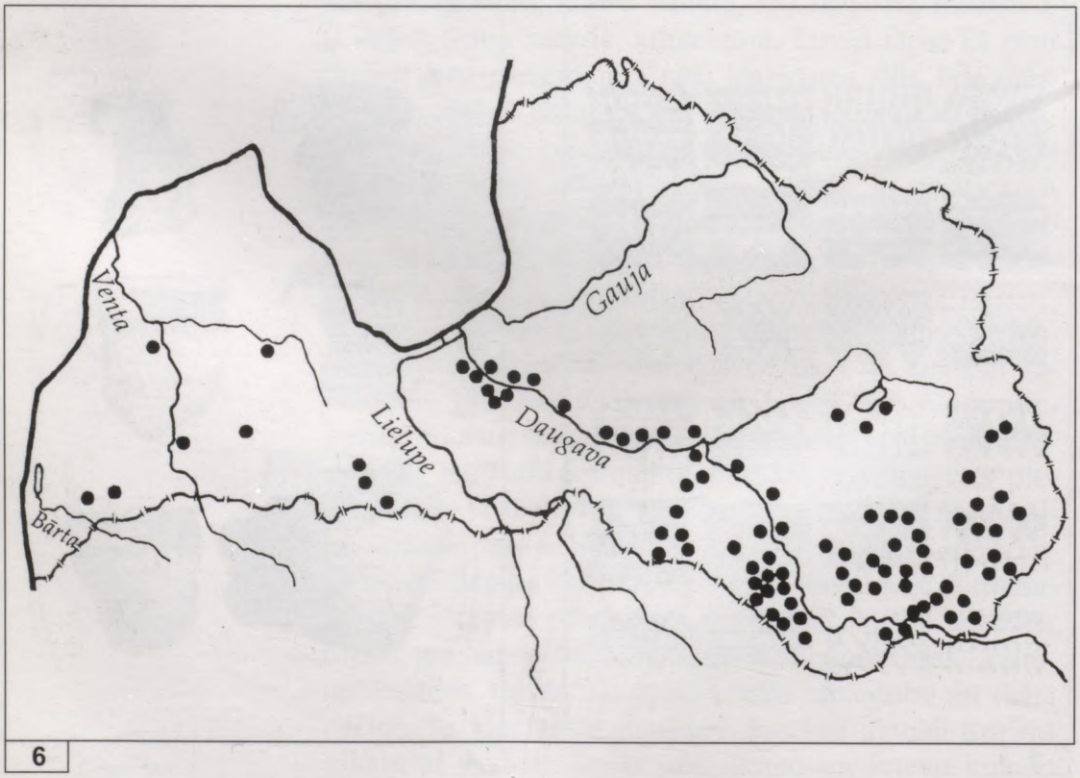

6

A.K.A.

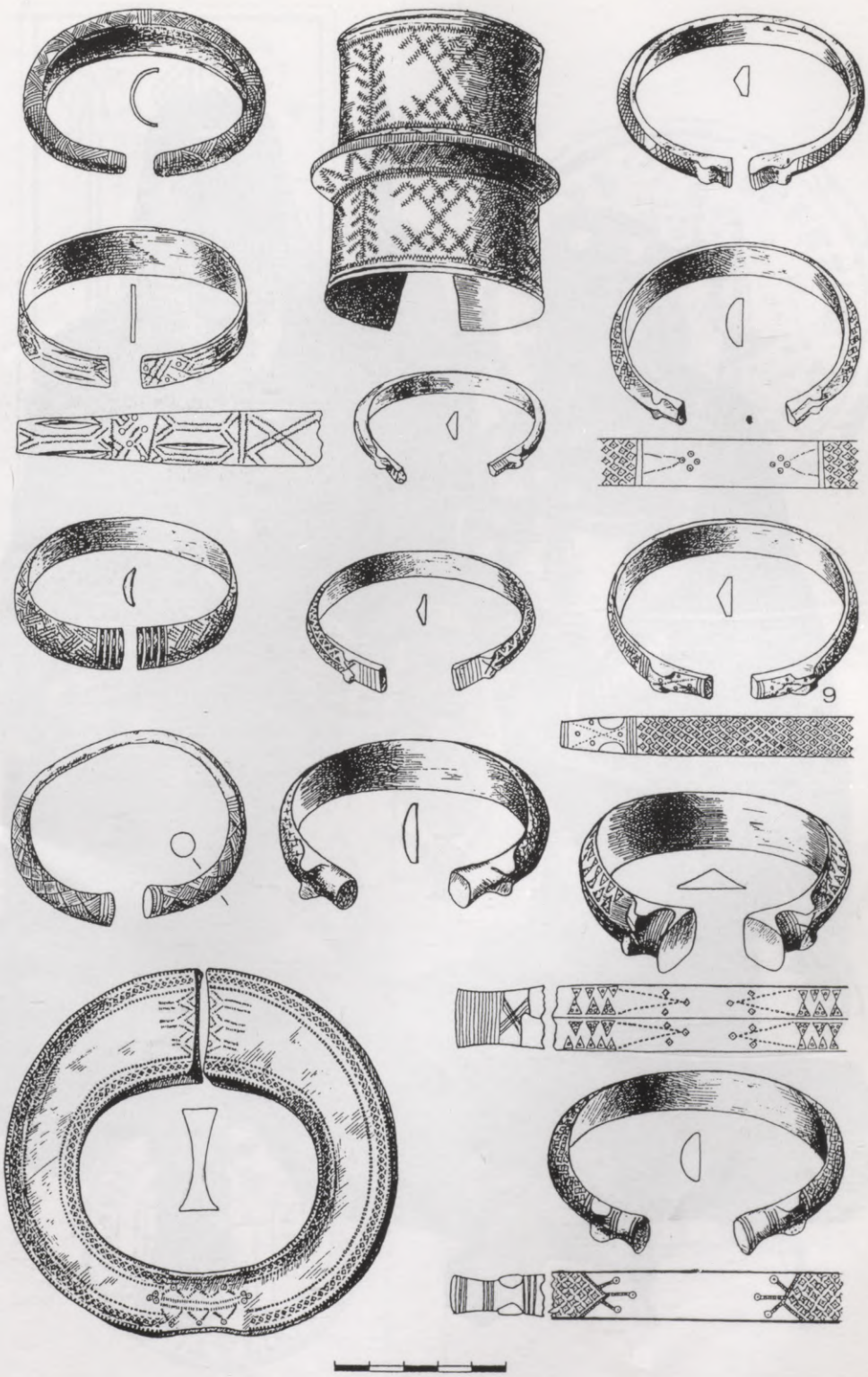

A.K.A.

9

ALBERTVS DEI GRACIA EPS

10

SIGILLUM BURGENCIU RIGA MANENCIU

SIGILLUM CIVITATIS RIGENSIS

11

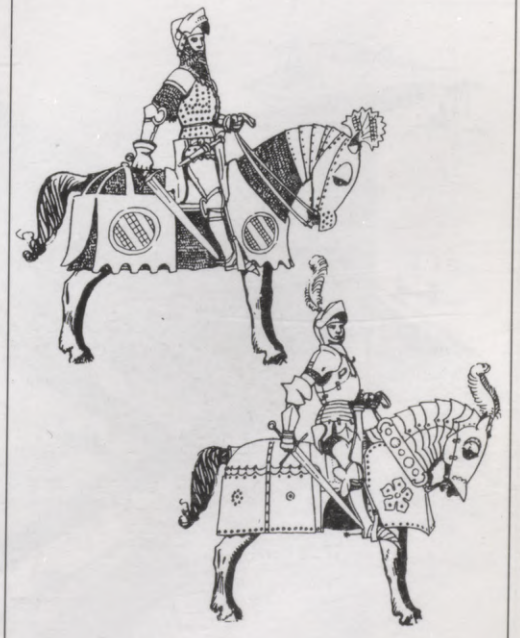

12

A.K.A.

Somu līcis
BALTIJAS JŪRA
HIJUMA
SĀMSALA
Rīgas līcis
PLESKAVAS ZEMES
LIETUVAS HERCOGVALSTS
Tolse
Kalvi
Jerve
Ivangorода
Rēvele
Kiu
Rakvere
Narva
Edize
Kivilo
Padize
Angerja
Porkuna
Kiltsi
Vao
Vasknarva
Koltvere
Tapsahi
Kasti
Paide
Velize
Vigala
Vemale
Mäsiinna
Lihula
Peltsamā
Kursi
Kerkna
Pöide
Virtsu
Pērnava
Vilande
Kazelda
Terbata
Lēkstere
Kuresāre
Kongūta
Vanakastre
Virçervas ezers
Ranna
Tarvastu
Rengu
Karksi
Otepē
Helme
Antsla
Rūjiena
Valka
Kirulepē
Ērgeme
Semerkalu
Pleskava
Salacgriva
Lugaže
Vastselina
Umurpē
Burtnieki
Mujāni
Valmiera
Dundaga
Rende
Ventspils
Limbaži
Aigstrove
Smiltene
Galiena
Ostrova
Vainiži
Nabe
Rozīte
Alūksne
Mazstraupe
Rauna
Ārlava
Talsi
Straupe
Cesis
Turaida
Araiši
Dzērbene
Tirza
Gulbene
Vilaka
Nurmuiža
Krimulda
Sigulda
Skujene
Kanadava
Daugavgrīva
Drabeka
Matīši
Vitauzi
Malpils
Trebaiga
Sabile
Pūrmale
Kuldiga
Tukums
Rīga
Koņavi
Cesvaine
Jelgava
Ilūkste
Alūksne
Līvāni
Aizpute
Saldus
Jaunpils
Salaspils
Lielvarde
Kalsnava
Lubānas ezers
Skrunda
Aizkraukle
Koknese
Taudona
Dobele
Lielstene
Rēzekne
Grobiņa
Embūte
Dobe
Tervete
Svētkalni
Mežotne
Bauska
Selpils
Krustpils
Ludza
Dignāja
Mākonkalns
Daugavpils
Krāslava
Klaipēda
Livonijas ordeņa valsts
Rīgas patrimoniālais apgabals
Rīgas arhibīskapija
Tērbatas bīskapija
Sāmsalas-Vīkas bīskapija
Kursas bīskapija

13

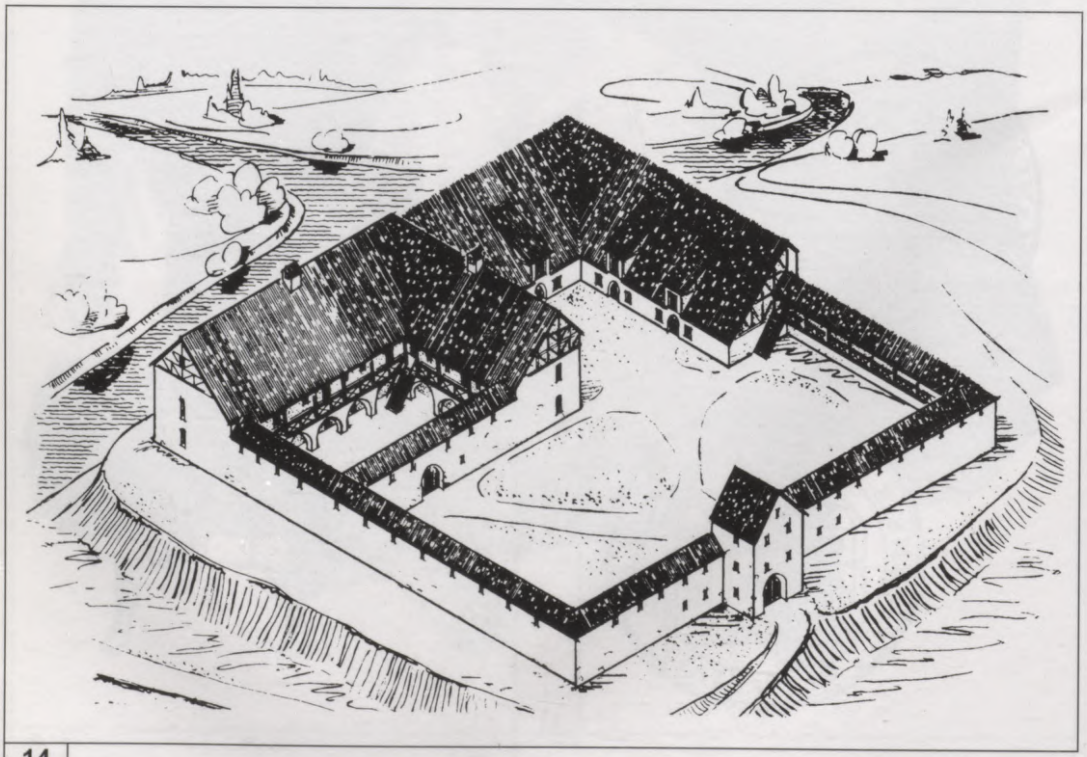

14

A.K.A.

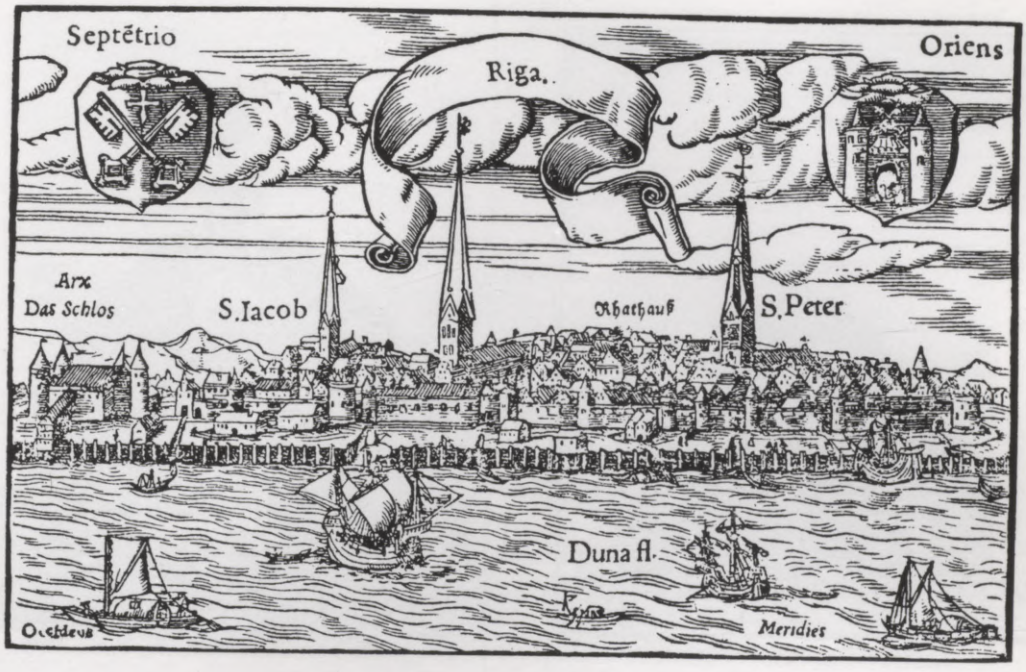
Septētrio
Riga.
Oriens
Arx
Das Schlos
S.Iacob
Rhathauß
S.Peter
Duna fl.
Occidens
Meridies

15

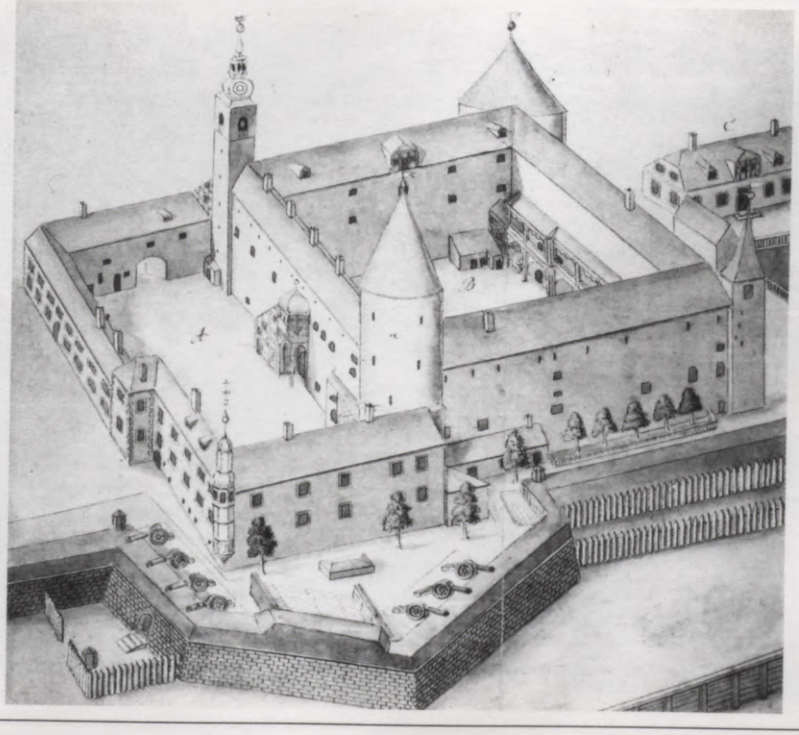

16

17

18

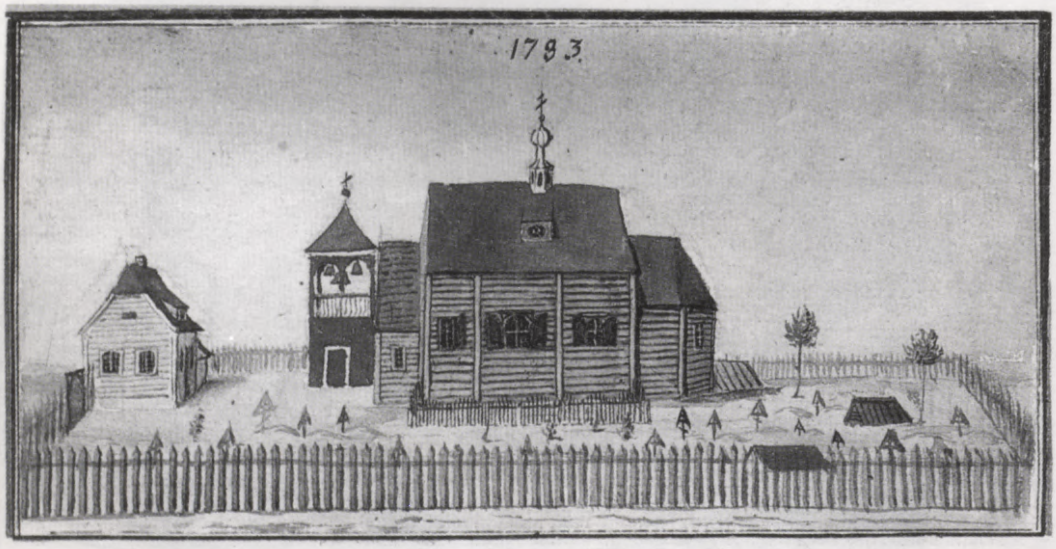

19

A.K.A.

20

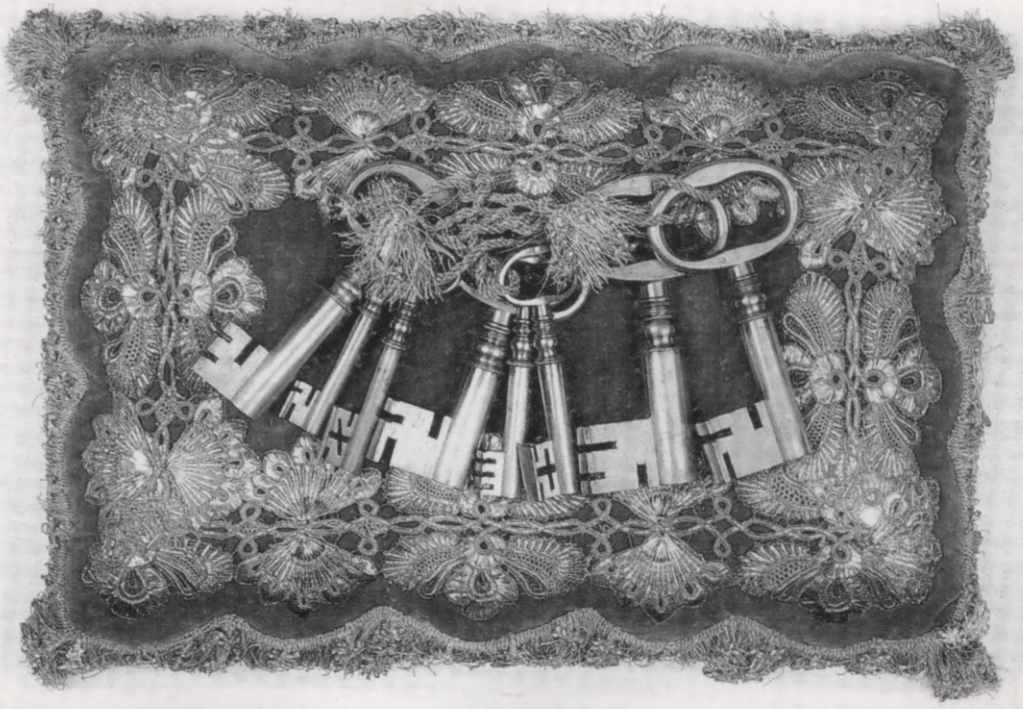

21

A.K.A.

22

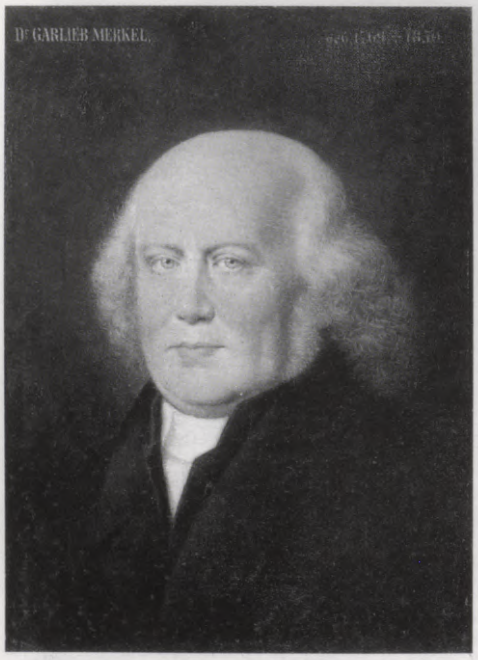

23

24

A.K.A.

25

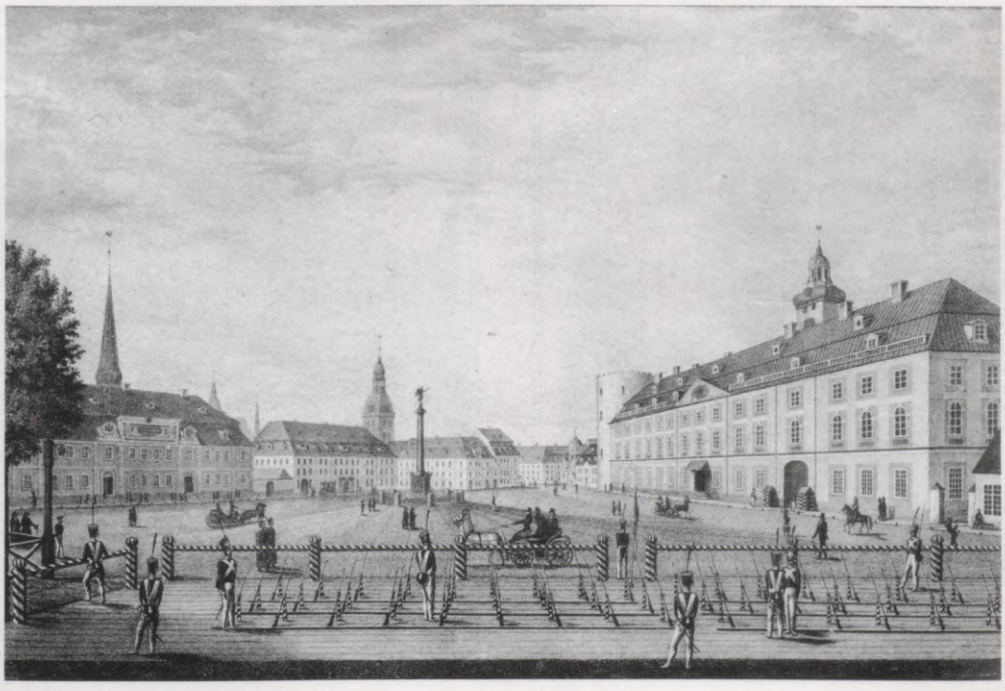

26

27

28

29

30

A.K.A.

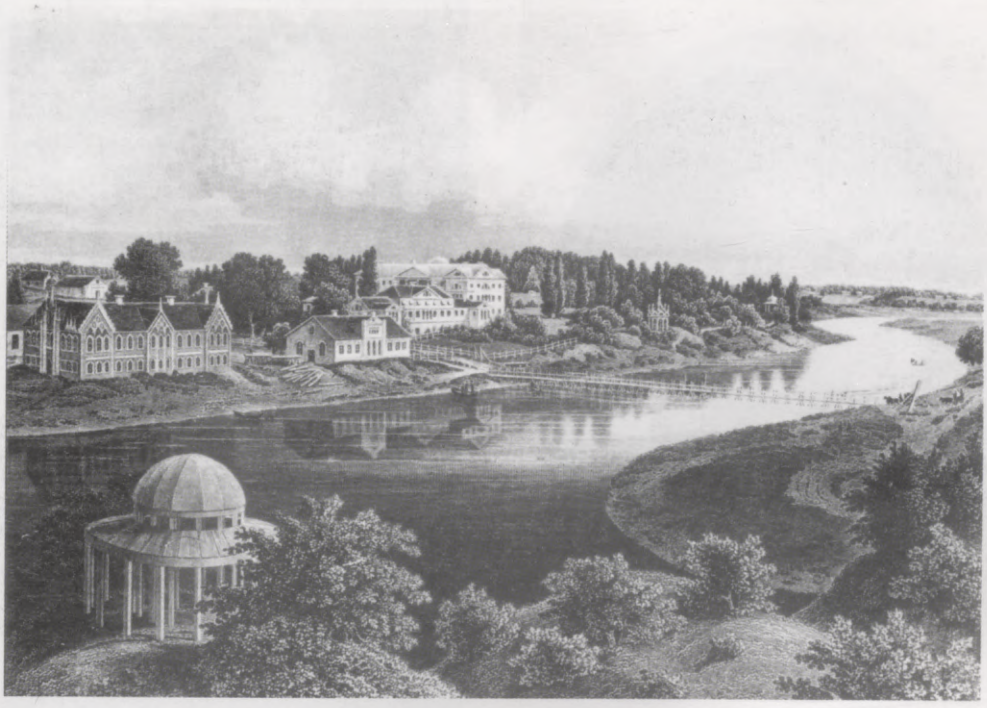

31

32

Wiſs Zeeniga Warren
Augſta un Dahrga
Käjsärenne!
Wiſs Zeenigs Warren Augſts
un Dahrgs
Käjsär!
Muhſu Augſta un Dahrga
No Deewa Likta Käjsäriſka
Waldiſchana!

Sche mehs nabbagi ſlikti Lautini
Juhſu Kalpi un ne mahkſlti Behrni
Kas gan wehrte ne eſſam pee tahs
weetinas pee eet Us ko Juhſu!
Dahrgas Kahjas ſtahw

eſſam

33

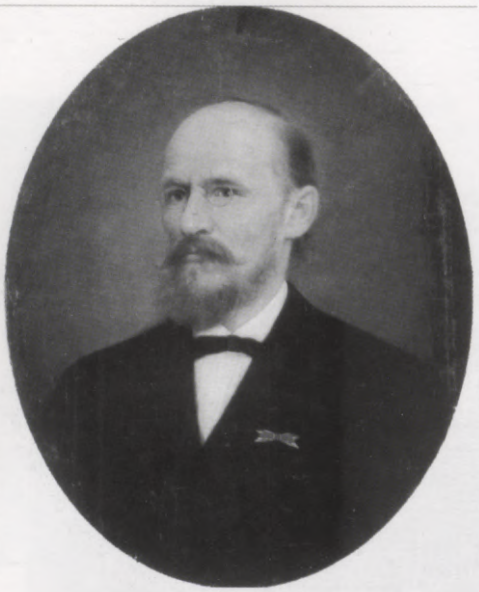

34

35

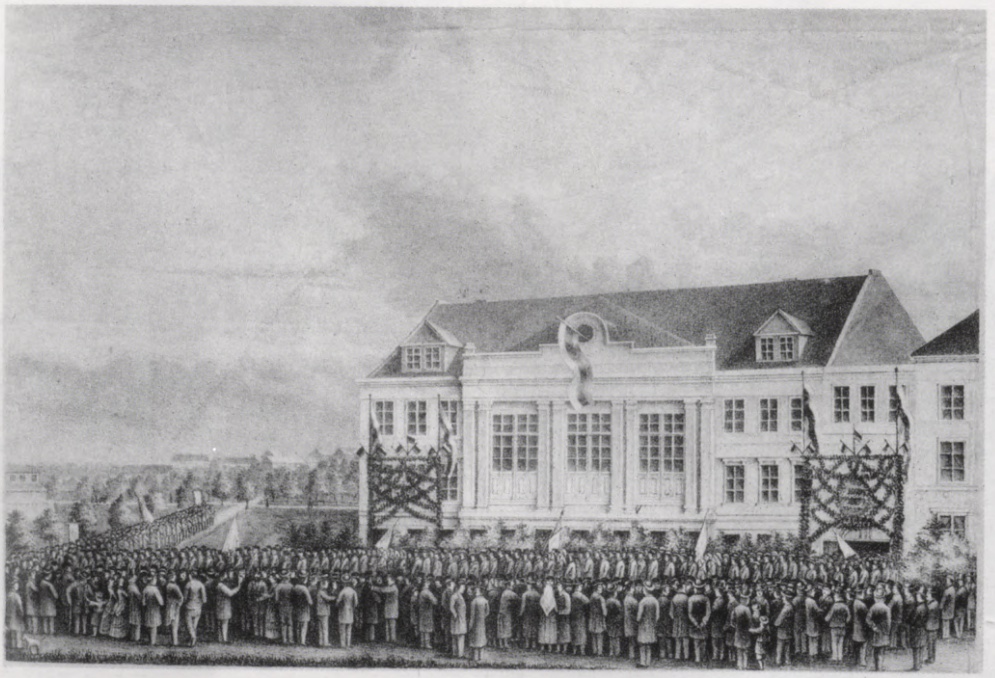

36

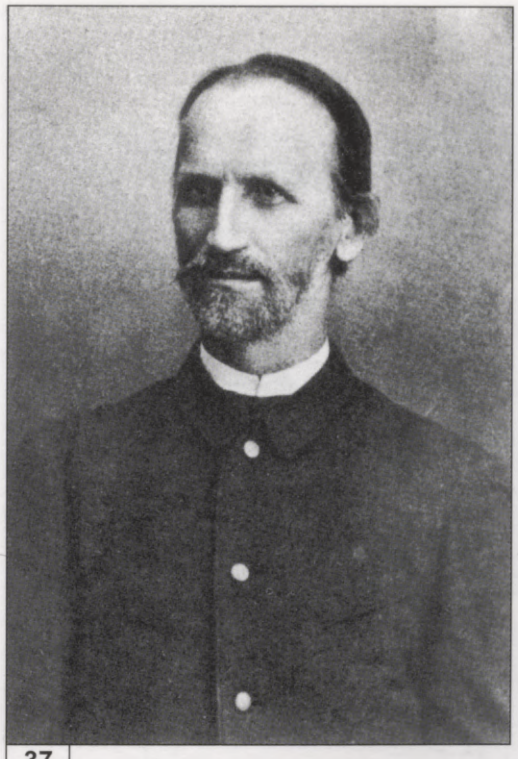

37

38

Andrejs Pumpurs.

Dzimis 1841. g. 10. septembri un miris 1902. g. 23. jūnijā.

39

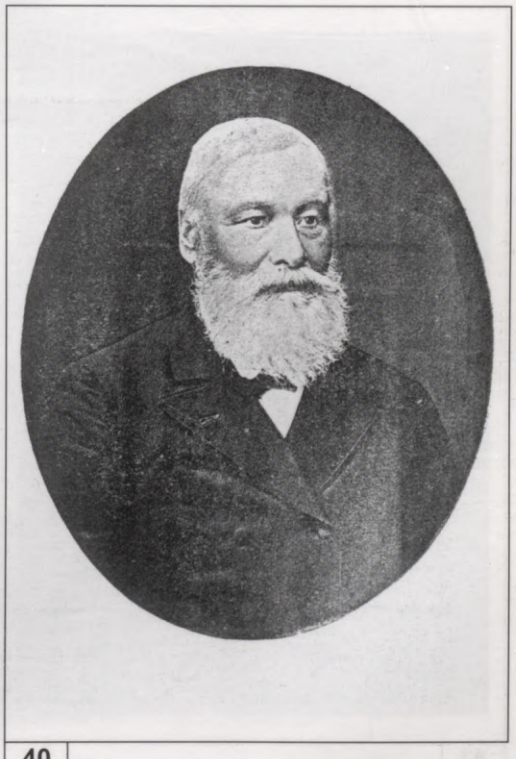

40

A.K.A.

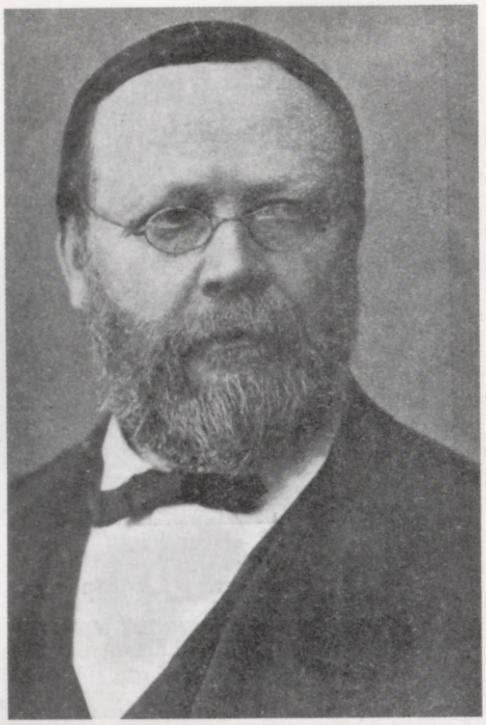

41

42

43

44

45

46

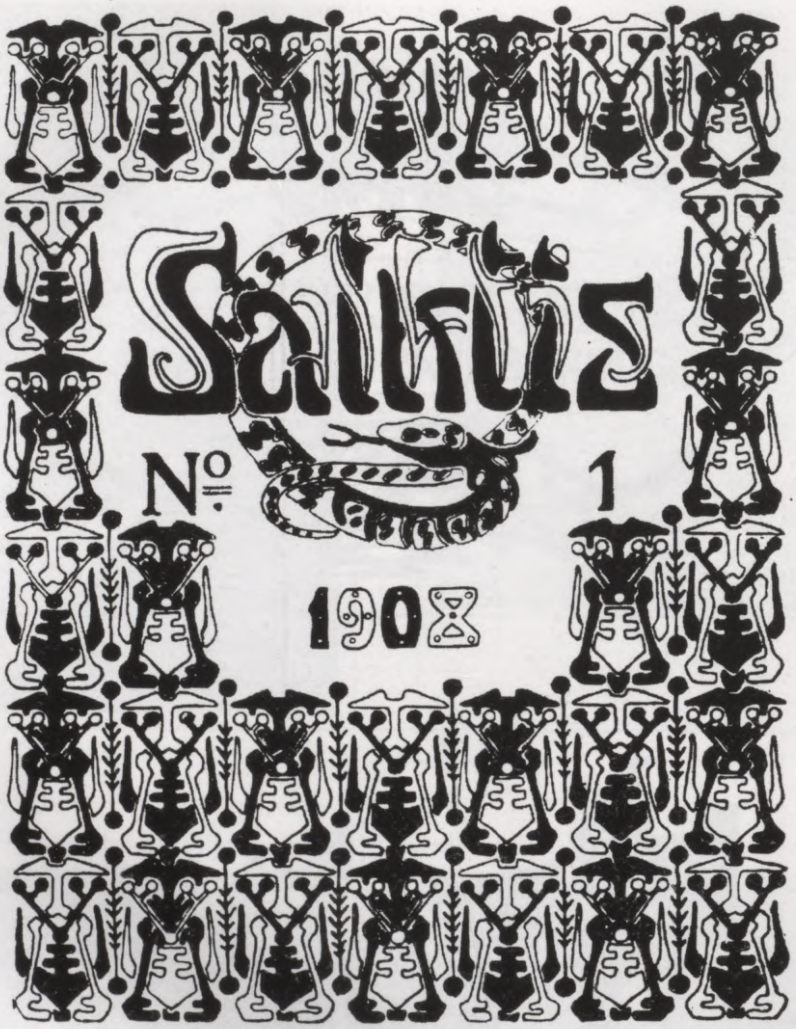

47

48

49

50

ВЛАДИМИРЪ МАРКОВЪ
ИСКУССТВО
НЕГРОВ

В. Марковъ.
ИСКУССТВО ОСТРОВА ПАСХИ

51

A.K.A.

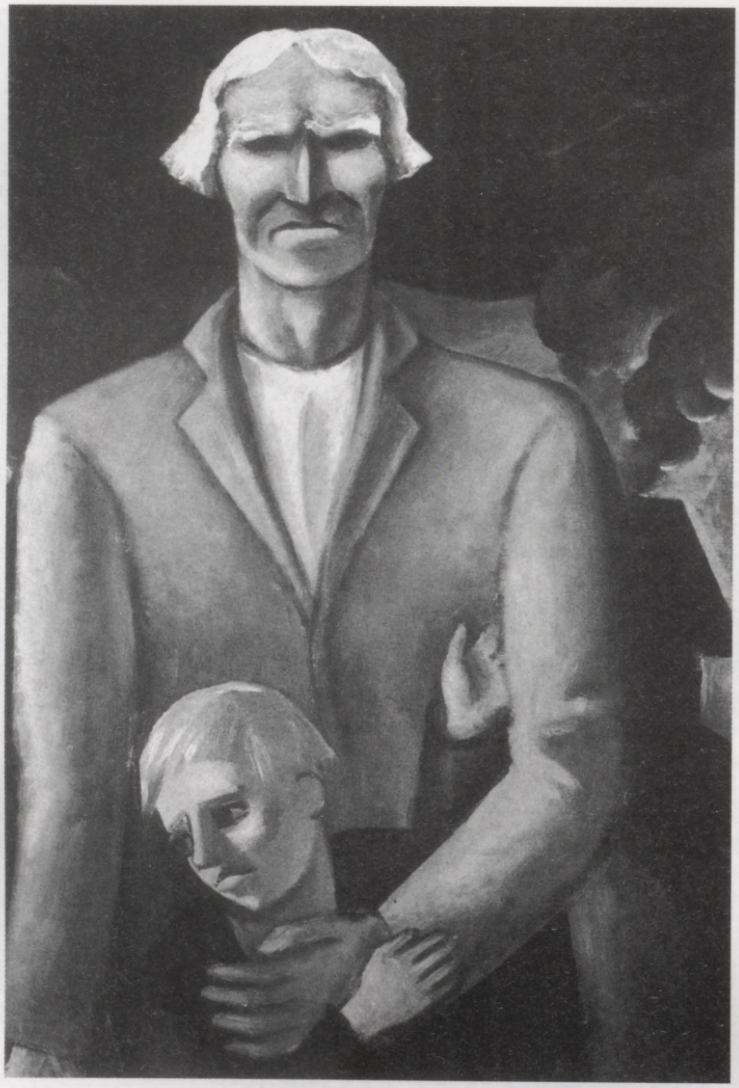

52

53

54

А.К.А.

СССР -
УДАРНАЯ БРИГАДА
ПРОЛЕТАРИАТА ВСЕГО МИРА
ВСЕХ СТРАН, ЗАЩИЩАЙТЕ СВОЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЕ ОТЕЧЕСТВО

55

56

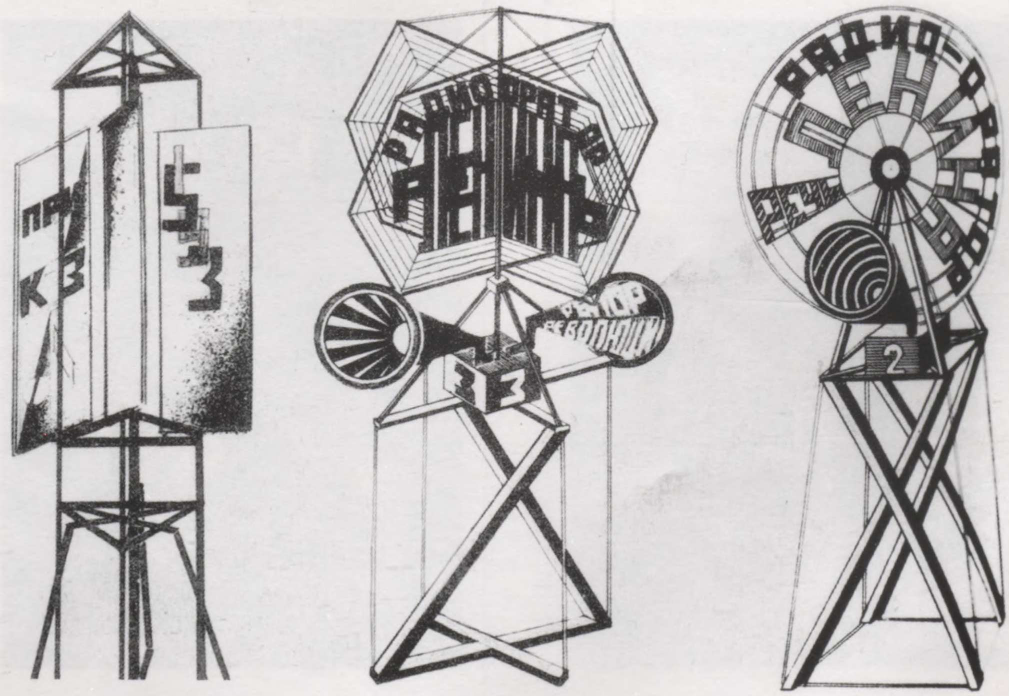

57

A.K.A.

58

59

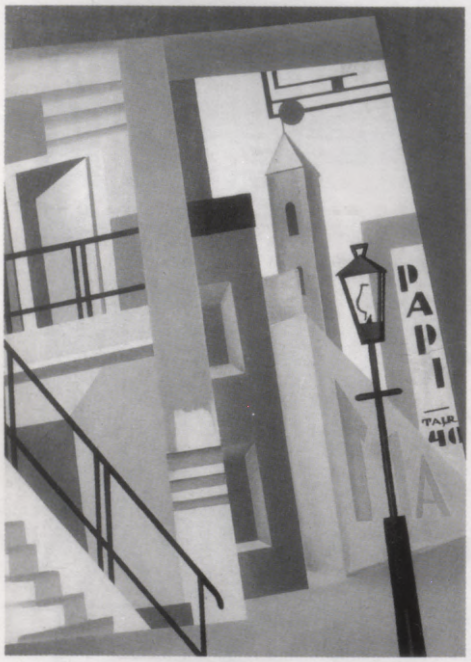

60

61

A.K.A.

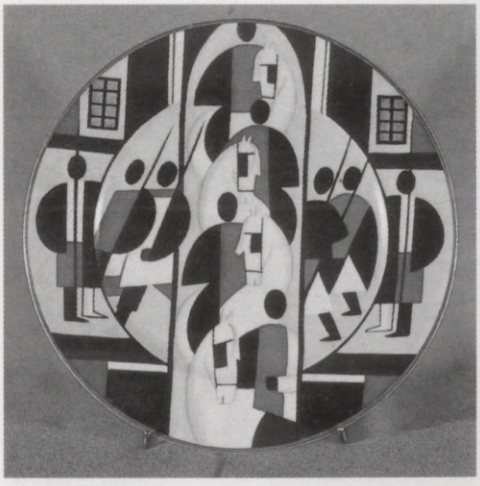

62

63

64

65

A.K.A.

66

67

A.K.A.

68

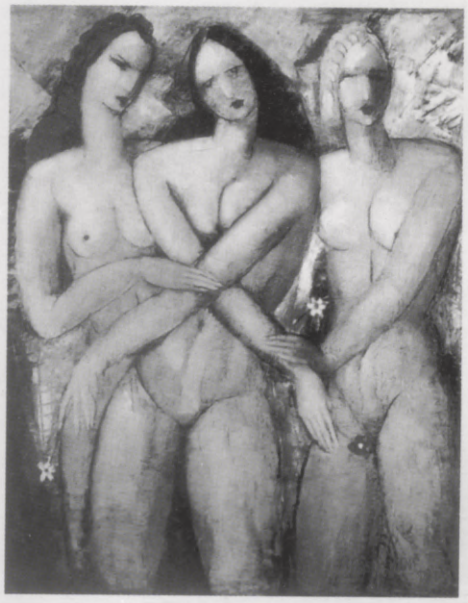

69

70

71

A.K.A.

72

73

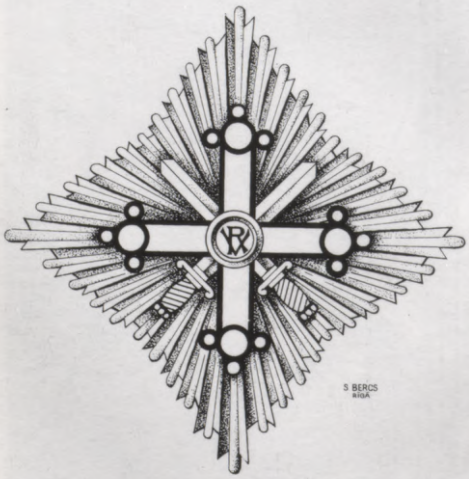

74

75

A.K.A.

A.K.A.

77

78

79

A.K.A.

80

81

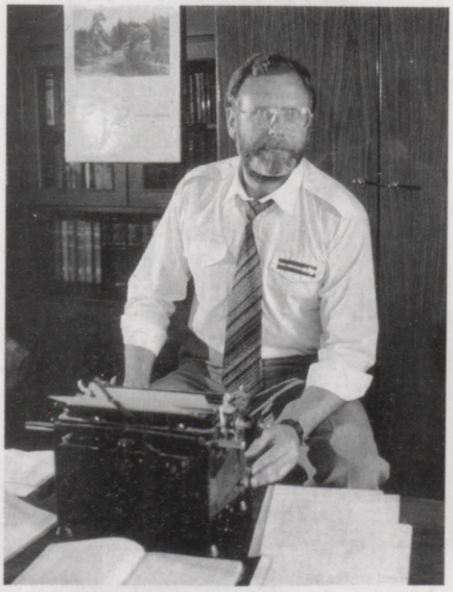

82

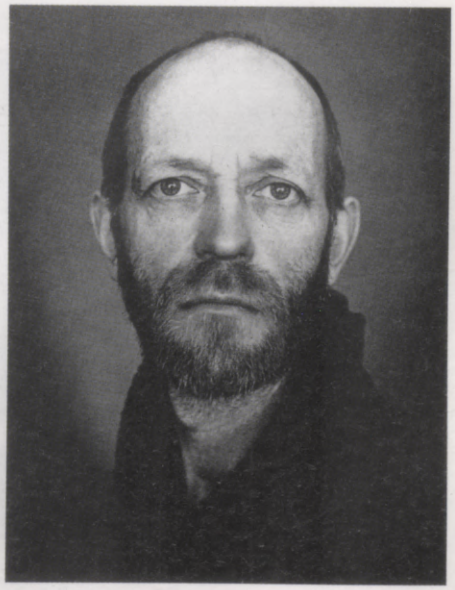

83

A.K.A.

84

85

86

ILUSTRĀCIJU SARAKSTS

1. Cilvēku un dzīvnieku veidojumi
2. Kaula medību un zvejas rīki
3. Keramikas ornamenta motīvi
4. Akmens laikmeta keramika
5. Pilskalns
6. Pilskalnu izvietojums mūsu ēras sākumā
7. Latgaļu aproces
8. Baltu apģērbs un rotas
9. Bīskapa Meinarda kapa akmens Rīgā Doma baznīcā
10. Bīskapa Alberta zīmogs
11. Rīgas pilsētas zīmogs XIII gs.
12. Vācu bruņinieki
13. Livonija
14. Alsungas pils rekonstrukcija
15. Rīga XVI gs.
16. Rīgas pils XVIII gs.
17. Aleksandra Ņevska baznīca Rīgā 1825.g.
18. Sv.Ģertrūdes baznīca XVIII gs. beigās
19. Pokrovas krievu kapsēta un baznīca Rīgā 1793.g.
20. Muižas ainava Rīgas apkārtnē XVIII gs.beigās
21. Rīgas rātes dāvana Katrīnai II 1764.g.
22. Latviešu tautastērpi XIX gs.sākumā
23. G.H.Merķelis
24. J.K.Broce
25. Rīgas iedzīvotāji XIX gs.sākumā
26. Rīgas pils laukums XIX gs.sākumā
27. Rundāles pils
28. Jelgavas pils
29. Aglonas baznīca
30. Krāslavas pils
31. Mežotne XIX gs.vidū
32. Sinagoga Daugavpilī XIX gs.
33. Ķikuļu Jēkaba rokraksta fragments
34. Arhiteksts J.Baumanis
35. I Vispārējo latviešu dziesmu svētku karogs 1873.g.
36. I Vispārējo latviešu dziesmu svētku gājiens 1873.g.
37. R.Kaudzīte
38. M.Kaudzīte
39. A.Pumpurs
40. J.Češihins
41. K.Valdemārs
42. J.Valtera pašportrets
43. J.Rozentāla pašportrets

44. J.Rozentāla glezna "No baznīcas", 1894.g.
45. Vinjete Rīgas 700 gadu jubilejai 1901.g.
46. M.Eizenšteina 1904.g.projektētā māja Rīgā, Alberta ielā 4
47. J.Madernieka vāka darinājums žurnālam "Zalktis",1908.g.
48. J.Madernieka darināta josla, 1909.-1912.g.
49. J.Madernieka raksts paklājam, XX gs.30.gadi
50. V.Matvejs
51. V.Matveja grāmatas
52. J.Grosvalds "Bēgļi", 1917.g.
53. E.Melderis "Pāvils Rozītis", 1921.g.
54. T.Zaļkalns "Musorgskis", 1928.g.
55. G.Kluča plakāts, 1931.g.
56. G.Klucis
57. G.Kluča kinētiskās konstrukcijas, 1922.g.
58. J.Kazaks "Trīs sievietes",1916.g.
59. J.Kazaks "Dāmas jūrmalā", 1920.g.
60. R.Suta "Pilsētas motīvs", XX gs.20.gadi
61. A.Beļcova "Berlīne", 1923.g.
62. R.Suta "1905.gads", 1928.g.
63. R.Suta "Konstrukcija", 1926.g.
64. R.Suta "Kāzas", 1926.g.
65. S.Vidbergs "Burtnieks", 1930.g.
66. N.Strunke "Ļāvējs", 1928.g.
67. Ģ.Eliass "Pagalma stūris", XX gs.20.gadi
68. J.Tīdemanis "Maskas", ap 1934.g.
69. J.Tīdemanis "Šķirtās sievas", 1934.g.
70. S.Vidbergs "1905.gads", 1925.g.
71. S.Vidbergs "Dejotāja", 1934.g.
72. K.Padegs "Marijas ielas madonna", 1932.g.
73. K.Padegs "Pašportrets", 1932.g.
74. I Šķiras Viestura ordeņa zvaigzne
75. Baltās Lilijas ordenis
76. Brīvības piemineklis
77. Vispārējo dziesmu svētku 100 gadu jubilejas emblēma emigrācijā 1973.g.
78. Dziesmu dienas Minsterē 1987.g.
79. O.Skulme "V.I.Ļeņins LSD IV kongresā Briselē 1914.g.", 1950.-1952.g.
80. M.Tabaka "Mākslas dienas Latvijā", 1982.g.
81. L.Auza "Balto putnu trauksme", XX gs.70.gadi
82. A.Bels
83. L.Tugaļevs "Pēteris Mārtinsons"
84. Pedvāles Brīvdabas mūsdienu mākslas muzejā,1998.g.
85. I.Rukas fotomākslas darbs, XX gs.90.gadi
86. M.Polis "Latvijas Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa portrets", 1999.g.

klasisko dilemmu Austrumi– Rietumi. Latviešu un krievu kulturoloģiskās intereses lielā mērā sakrita Latvijā, jo viņiem Baltijā traucēja vācbaltu hegemonija. Poļu nacionālajā kustībā dominēja politiskās intereses – vēlēšanās atbrīvoties no Krievijas un atjaunot valstisko neatkarību.

5. XIX gadsimta beigās Latvijas kultūrā tāpat kā lielā mērā pārējo Eiropas zemju kultūrā iesākās radikāli pavērsieni. Tos kopumā nākas izskaidrot ar kultūras paradigmas maiņu tā saucamajā eiropeiskajā kultūrā. Latvijas kultūrā tāpat kā citur bija iestājies pārejas laikmets, ko ievadīja modernisma estētikas un poētikas autoritātes pieaugums, universālu un transnacionālu mākslinieciskо stilu izplatība, masu kultūras rašanās.

Pārdomām

1. Vai XIX gadsimtā konstatējamās nacionālās kustības darbības veidus un mērķus var salīdzināt ar nacionāli kulturoloģiskām tendencēm Latvijā XX gadsimta beigās?
2. Vai mūsdienu kultūras procesā ir novērojamas pseidotautiskuma, arhaiskuma izpausmes?
3. Vai, salīdzinot ar XIX gadsimtu, mūsdienās ir izmainījusies inteliģences misija kultūras attīstībā?
4. Kā varētu raksturot Latvijas baroka un klasicisma stila arhitektūras ietekmi uz mūsdienu cilvēka estētiskajām izjūtām?
5. Vai XIX gs. beigu un XX gs. sākuma pārejas laikmeta kultūrai ir kaut kas kopīgs ar kultūras virzību XX gs. beigās un XXI gs. priekšvakarā?

Ieteicamā literatūra

Dribins L. Nacionālais jautājums Latvijā 1850–1940. R.: Mācību apgāds, 1997.

Latviešu tēlotāja māksla 1860–1940. R.: Zinātne, 1986.

Ideju vēsture Latvijā. No pirmsākumiem līdz XIX gs. 90. gadiem. Antoloģija. Sast. un zinātniskā redaktore E. Buceniece. R.: Zvaigzne ABC, 1995.

Vīksna A. Tērbatas Universitāte. R.: Zinātne, 1986.

Kaudzītes Matīss. Atmiņas no tautiskā laikmeta. R.: Zvaigzne ABC, 1994.

Bīlenšteins A. Kāda laimīga dzīve. R.: Rīgas Multimēdiju centra apgāds, 1995.

Elejas pils. Katalogs. R.: Rundāles Pils muzejs, 1992.

Mežotnes muiža. R.: Rundāles Pils muzejs, 1993.

Latvija un Krievija. Vēsturiskie un kultūras sakari. R.: Zinātne, 1987.

Priedītis A. Rainis un simbolisms. Daugavpils: Saule, 1992.

Dribins L. Ebreji Latvijā. R., 1996.

Volkovs V. Krievi Latvijā. R., 1996.

Apine I. Baltkrievi Latvijā. R., 1995.

Apine I., Volkovs V. Slāvi Latvijā. R.: Mācību apgāds, 1998.

Dribins L., Spārītis O. Vācieši Latvijā. R., 2000.

5. nodaļa

Lielo pārmaiņu gadsimts

Divdesmitais gadsimts ir liela apjukuma laiks: pasaule kļuvusi par milzīgu eksperimentu.

K. Raudive

Mūsu māte ir revolūcija. Latvija ir revolūcijā dzimusi: nebūtu revolūcijas, nebūtu Latvijas. [..] Tauta jau ir iemīļojusi Latviju. Katrs, kas gribēs viņai aizcirst saknes, saņems pelnītu naidu un nicināšanu.

K. Skalbe

5.1. JŪGENDSTILA TRIUMFS

Latvijas kultūras vēsturē viena no lielākajām bagātībām ir jūgendstila mantojums. Tajā savukārt visizcilākā vērtība ir Rīgas arhitektūrai.

Rīgu pamatoti uzskata par pasaules jūgendstila galvaspilsētu, jo nekur citur netika uzcelts tik daudz namu šajā stilā. Rīgā ir vairāk kā 500 jūgendstilā būvētu namu. Tie kompakti izvietoti galvenokārt pilsētas centrā, tādējādi veidojot unikālu pilsētbūvniecības ansambli, kas saglabājies līdz mūsdienām.

Jūgendstils spilgti apliecina arī Latvijas kultūras daudznacionālo raksturu, jo, piemēram, Rīgas namu celtniecībā piedalījās visdažādāko tautību vietējās izcelsmes arhitekti – vācbaltu, krievu, ebreju, latviešu.

Par jūgendstila dzimteni var uzskatīt Angliju, kur mākslinieks Viljams Moriss XIX gadsimta 80. gados izveidoja savdabīgas amatniecības darbnīcas. Tajās līdzās strādāja arhitekti, interjeristi, lietišķās mākslas meistari, un visi no viņiem savus darbus veidoja jaunā ornamentālā stilā *(Modern Style)*.

Minētās darbnīcas un jaunais stils tika radīts ar kopīgu mērķi – vērsties pret rūpnieciskajā ražošanā izgatavoto priekšmetu vienveidību, kas tolaik sabiedrībā bija jauna un nepierasta parādība.

Attīstoties rūpnieciskajai ražošanai, strauji izmainījās cilvēka dzīves vide, respektīvi, palielinājās identisku jeb, kā sacīja XX gadsimtā, masveida priekšmetu skaits. Jūgenstila aizsācēji vēlējās ietekmēt telpisko vidi, panākot tās unikalitāti standartizācijas pieauguma apstākļos.

Jūgendstils un masu kultūra

Jūgendstils radās tā saucamās masu kultūras aizsākuma periodā, un viens no pirmajiem vērsās pret masu kultūru.

Jūgendstila koncepcijā galvenais ir jauna estētiskā pieeja telpiskās vides iekārtošanā. Izvēlētās teorētiskās doktrīnas sasniegšanā jūgendstils balstījās uz ansamblitātes ideju, vienotā stilistikā, piemēram, veidojot gan nama ārējo fasā-

di, gan interjeru un mēbeles, gan nama saimnieces tērpu un rotaslietas.

Jūgendstils bija universāls stils. Tas tika pielietots arhitektūrā, lietišķajā mākslā, tēlotājas mākslā, grāmatu grafikā, scenogrāfijā, juveliermākslā.

XIX gadsimta beigās jūgendstils strauji izplatījās Eiropā un līdz Pirmajam Pasaules karam bija vadošais stils, sabiedriskajā apziņā asociējoties ar principiāli jaunas mākslas aizsākumu.

Šo jauno mākslu dažādās zemēs terminoloģiski dēvēja atšķirīgi. Par jūgendstilu *(Jugendstil)* to nosauca Vācijā. Vāciskais nosaukums nostiprinājās arī Latvijā. Anglijā saglabājās sākotnējais apzīmējums – *Modern Style*. Austrijā lietoja terminu – *Sezessionstil*, Francijā – *Style Nouveau*, Krievijā – *stiļ modern*, Itālijā – *stile liberty*, Spānijā – *modernismo*.

Jūgendstila ideoloģijā un ikonogrāfijā bija daudz jauna un neparasta, kas atspoguļojās arī Latvijā. Jūgendstils, piemēram, tiecās kalpot sabiedrības visu šķiru un sociālo slāņu interesēm, sava demokrātiskuma dēļ riskējot pašam pārvērsties par masu kultūras izpausmi.

Latvijā jūgendstils kļuva par tā dēvēto jaunbagātnieku stilu, jo, piemēram, Rīgā daudzus namus jūgendstilā cēla pie turības nesen tikušie latvieši, krievi, ebreji.

Jūgendstils deklaratīvi sludināja nepieciešamību iekārtot dzīvi saskaņā ar mākslas likumiem un kultūrā veicināja tādu jaunu virzienu rašanos kā tehniskā estētika, dizains.

Jūgendstils un iela

Jūgendstila attīstības laikā mākslinieciskās uzmanības lokā pirmo reizi nonāca tādi vides elementi kā pilsētas iela, skatlogs.

Iela ar savu iekārtojumu – veikaliem, kafejnīcām, restorāniem, kļuva par labklājības un dzīves veida simbolu, šajā ziņā nomainot pilis, savrūpmājas. Iela kļuva par populārāko pilsētnieku promenādes vietu. Iela strauji pārvērtās par biznesa centru, jo pilsētas reprezentatīvākajos rajonos sāka celt dažādus kantorus, kuri agrāk atradās rūpnieciskajos kvartālos.

Savukārt skatlogs kļuva par savdabīgu informācijas formu, ar mākslinieciskiem līdzekļiem atspoguļojot attiecīgā veikala, kafejnīcas, restorāna komerciālo iedabu.

Jūgendstila periodā ielu un skatlogu noformēšana kļuva par jaunu kultūras parādību ar patstāvīgu profesionālo specifiku.

Jūgendstils pirmo reizi kultūras vēsturē mērķtiecīgi sāka izmantot tautas mākslas vēsturisko mantojumu atbilstoši laikmeta estētiskajām un profesionālās mākslas prasībām. Jūgendstils daudzpusīgi interpretēja tautas mākslas tematiskos motīvus un ornamentālistiku, reizē saglabājot nacionālās īpatnības.

Jūgendstila ikonogrāfija

Taču kopumā jūgendstila ikonogrāfijā dominēja oriģināli risinājumi. Piemēram, jūgendstilā izplatīta ir ziedu poētika. Populārākie ziedi – tulpes, orhidejas, lilijas, rozes, narcises. Daudz koku, augu, putnu (gulbju, pāvu, fazānu) stilizāciju. Jūgendstila kompozīcijās ne reti var sastapt mitoloģiskas būtnes, kā arī dejas, skūpsta, sapņa, erotiskas kaisles motīvus.

Jūgendstila mākslinieciskās stilizācijas metode ar savu īpatno lineārismu, līganā vijīgumā eleganti saausto līniju ritmu, asimetrisko kompozīciju var panākt tādu emocionālo kopskaņu, kas liek aizmirst standartizācijas un bezpersoniskuma klātbūtni. Acīmredzot ar to izskaidrojama jūgendstila milzīgā popularitāte XX gadsimta sākumā un šī stila renesanse XX gadsimta beigās.

Latvijā jūgendstils ienāca un nostiprinājās tāpat kā citās zemēs, pateicoties šī virziena atbilstībai sabiedrības garīgajām interesēm, kā arī pateicoties pašu jūgendstila pārstāvju aktīvajai radošajai darbībai un estētisko mērķu propagandai.

Jūgendstils nebija akadēmiski akceptēts stils, jo par to nemācīja mākslas skolās un augstskolās. Jūgendstils pats nodarbojās ar sevis propagandu, izdodot daudzus žurnālus, grāmatas, izstāžu katalogus. Pasaules kultūras vēsturē nebūs otra stila, kas tik apjomīgi būtu nodarbojies ar pašreklāmu. Tā, piemēram, Lielbritānijā XIX un XX gadsimta mijā iznāca apmēram 30 žurnālu, Francijā un Vācijā – 24, Austrijā – 11, Holandē – 13, Itālijā – 5.

Latvijas mākslinieki, arhitekti, būvinženieri, mākslas kritiķi, scenogrāfi, grāmatizdevēji jūgendstilam pievērsās vienlaicīgi ar saviem kolēģiem citās zemēs. XIX gadsimta beigās un XX gadsimta sākumā kultūras attīstība Latvijā virzījās sinhroni ar pārējo Eiropu bez provinciālas atpalicības pazīmēm.

Jūlijs Madernieks

No latviešu izcelsmes māksliniekiem jūgendstilā viena no spilgtākajām personībām ir Jūlijs Madernieks, kurš darbojās lietišķajā mākslā, grāmatu grafikā, gleznie cībā, publicējis estētiski teorētiskus rakstus, recenzijas, izdevis latvie-

šu kultūrā pirmo grāmatu par ornamentālistiku, savā studijā izaudzinājis ievērojamus māksliniekus.

Jūlijs Madernieks tāpat kā daudzi tā laika Latvijas lietišķās mākslas speciālisti mākslinieciskо izglītību ieguva Pēterburgā barona A. Štiglica Centrālajā tehniskās zīmēšanas skolā no 1892. līdz 1898. gadam.

Skolai bija laba reputācija, jo mācību programmas un metodika talantīgu pedagogu vadībā deva teicamu profesionālo sagatavotību. Skolas rīcībā bija modernas darbnīcas, izstāžu zāle, bibliotēka ar jaunāko krievu un ārzemju literatūru un periodiku.

Jūgendstilam raksturīgais līniju ritms sastopams J. Madernieka augu motīvu gleznojumos jau A. Štiglica skolā pavadītajos gados. Pēc diploma saņemšanas J. Madernieks apmēram vienu gadu ar jūgendstilu iepazinās Parīzē, Londonā un Eiropas citās pilsētās.

Pēc ārzemju ceļojuma J. Madernieks dažus gadus palika dzīvot Pēterburgā, jo Latvijā lietišķās mākslas meistariem XX gadsimta sākumā vēl nepavērās plašākas iespējas. Tāds pats liktenis piemeklēja daudzus jaunos māksliniekus, kuri atrada darbu impērijas galvaspilsētā vai izklīda pa Krievijas citām pilsētām. J. Madernieks Pēterburgā zīmēja atklātnes, plakātus, izmantojot jūgendstila motīvus. 1902. gadā viņš pārcēlās uz Rīgu un izvērsa daudzpusīgu un aktīvu radošo darbību līdz pat savai nāvei 1955. gadā.

J. Madernieka jaunrades mantojums ir sazarots un Latvijas kultūras vēsturē nozīmīgs visās viņa darbības sfērās. Piemēram, augstu novērtējumu ir ieguvuši viņa darbi lietišķajā mākslā – paklāju, audumu, tapešu, aizkaru, galdautu kompozicionālās shēmas, meti metālkalumiem, mēbelēm, pēc viņa projekta izveidotās istabas iekārtas, interjeri (piemēram, Siguldā Rakstnieku pilī, Rīgas pilī).

"Ornaments"

1913. gadā iznāca J. Madernieka zīmējumu krājums "Ornaments" – latviešu kultūrā pirmā grāmata ornamentālistikā. Krājumā ievietotajās ornamentālajās shēmās plaši atspoguļojas jūgendstilā interpretēti latviešu etnogrāfiskajā materiālā sastopamie ornamenti.

Tolaik izvērtās asa diskusija par tautas mākslas likteni. Vieni (piemēram, R. Zariņš) uzskatīja, ka tas jāturpina sākotnējā veidā bez moderniem uzslāņojumiem. Jūlijs Madernieks bija pretējās domās, jo uzsvēra nepieciešamību tautas mākslas mantojumu izmantot radoši, interpretējot atbilstoši laikmeta stilistiskajām tendencēm. Viņš tādēļ savā mākslā

etnogrāfisko materiālu papildināja ar tipiski jūgendiskiem ornamentiem. Piemēram, krājumā sastopami grafiski izteiksmīgi joslu raksti ar putnu, augu, ziedu, ģeometrisko formu stilizācijām.

Masveida popularitāti iemantoja J. Madernieka segu un paklāju meti, kurus faktiski izmanto gandrīz visi aušanas un rokdarbu mīļotāji līdz pat mūsdienām. Patiesībā varētu teikt, ka Madernieka jūgendisko un ģeometrisko rakstu vidē savu mūžu ir aizvadījusi ne viena vien paaudze, un Latvijā tā ir savdabīga kultūras parādība. J. Madernieka tekstīliju meti XX gadsimtā ir viens no tautas daiļrades pamatavotiem gan pilsētu, gan lauku iedzīvotājiem.

Grāmatu grafikā jūgendstilu vispamatīgāk izmantoja izdevniecība "Zalktis". Tipiski jūgendstils atspoguļojas, piemēram, izdevniecības publicētajā žurnālā ar tādu pašu nosaukumu – "Zalktis", kuram vāku zīmēja Jūlijs Madernieks un izcilais latviešu mākslinieks Janis Rozentāls, kura ieguldījums jūgendstila vēsturē ir nozīmīgs.

Latviešu gleznieciībā XIX gadsimta beigās un XX gadsimta sākumā izšķirošā loma bija Janim Rozentālam, Vilhelmam Purvītim un Jānim Valteram. Viņi mākslinieciisko izglītību ieguva Pēterburgas Mākslas akadēmijā, kur visi trīs 90. gados studēja apmēram vienā laikā, kopā pavadīja vasaras, studentu pulciņā "Rūķis" sprieda par savas tautas visplašāko slāņu mākslinieciisko audzināšanu, interesējās par mākslas aktuālākajām saturiskajām tendencēm un stilistiskajiem virzieniem, kopā ceļoja pa Eiropu.

J. Rozentāls

Jana Rozentāla gleznieciībā un grafikā noteiktu vietu ieņem jūgendstils un tēlotājas mākslā tam radniecīgais simbolisms. J. Rozentāls parasti izvēlējās mitoloģiskus, teiksmainus sižetus un to risinājumā iesaistīja jūgendisku kolorītu un faktūru. Tā tas viņa darbos "Arkādija", "Gulbju jaunavas", "Grēks", "Izdzīšana no paradīzes", "Ieva", "Princese un pērtiķis", "Uz laipām", "Leda un gulbis", "Skūpsts" un citos.

J. Rozentāls jūgendstilu izmantoja arī monumentāli dekoratīvās gleznieciības darbos. Piemēram, Rīgas Latviešu biedrības nama (Merķeļa ielā13) fasādes krāsainā cementa un mozaīkas tehnikā izgatavotajās septiņās kompozīcijās "Rūpniecība", "Zemkopība", "Zinība", "Māksla", "Gudrība", "Skaistums", "Spēks".

Piebilstams, ka šo kompozīciju nosaukumi liecina par tām vērtībām, kuras varēja akcentēt latviešu sabiedrība carisma varas apstākļos pirms Pirmā Pasaules kara. Vērtību

uzskaitījumā tolaik nevarēja būt tādi jēdzieni kā brīvība, taisnība, kuri kļuva aktuāli vēlāk Latvijas Republikā.

J. Rozentāls pievērsās arī skatuves mākslai, un viņa scenogrāfijā pa lielākajai daļai nākas sastapties ar jūgendstilu. Piemēram, skatuves priekškara metā Aspazijas lugai "Vaidelote", Raiņa lugai "Uguns un nakts".

Latviešu skatuves glezniecībā XX gadsimta sākumā jūgendstils ieņēma svarīgu vietu. Spilgtākie scenogrāfi bija Jānis Kuga un Arturs Cimermanis.

Jānis Kuga izglītību ieguva A. Štiglica Centrālajā tehniskās zīmēšanas skolā gadsimta sākumā. Uz viņu lielu ietekmi atstāja krievu skatuves gleznotāju A. Golovina, kā arī N. Rēriha, V. Vasņecova daiļrade, kurā dominēja krievu vēstures tēmu un ornamentu jūgendiskas stilizācijas.

Jāņa Kugas daiļradē un vispār latviešu scenogrāfijas vēsturē viens no ievērojamākajiem sasniegumiem bija Raiņa lugas "Uguns un nakts" grandiozais iestudējums (pirmizrāde notika 1911. gada 26. janvārī). J. Kugas dekorācijas bija veidotas senlatviskā garā, jūgendiski stilizējot etnogrāfisko materiālu.

Līdzīgā manierē dekorācijas izstrādāja arī A. Cimermanis, kura nozīmīgs devums jūgendstilā bija skatuviskais noformējums A. Brigaderes pasaku lugai "Princese Gundega un karalis Brusubārda" Rīgas Latviešu teātrī (pirmizrāde notika 1912. gada 12. aprīlī).

Pie somiem, kur racionālisms vēl ir jauns, šī romantika parādās kā kādas mazas, grūtos politiskos apstākļos nomāktas tautas mēģinājums aptvert savus spēkus, sevi mākslinieciski atrast.

J. Rozentāls

Latviešu mākslinieki jūgendstilā plaši iesaistīja tautas folkloras un mākslas vielu tāpat kā tas konstatējams stila attīstībā, piemēram, Krievijā, Skandināvijas zemēs. Tāpēc jau gadsimta sākumā šajās zemēs mākslas kritikā parādījās apzīmējums – nacionālais romantisms, kā dēvēja jūgendstila un tautas kultūras mantojuma radošo sintēzi. Tamlīdzīgu apzīmējumu var sastapt arī Latvijas mākslas zinātnē, vērtējot, piemēram, J. Rozentāla, J. Kugas, A. Cimermaņa un citu darbus.

Kā jau tika minēts, jūgendstils Latvijā vislielāko uzplaukumu sasniedza arhitektūrā galvenokārt daudzstāvu dzīvojamo namu fasāžu un iekštelpu noformējumā.

Vienu no pirmajiem namiem Rīgā jūgendstilā plānoja arhitekti Alfrēds Ašenkampfs un Maksis Šervinskis. Pēc viņu projekta 1899. gadā uzcēla ēku Audēju ielā 7 ar tipiski jūgendisku stilistiku – apļa motīviem, augu ornamentu, izlocītu līniju ritmu fasādes dekorā.

Rīga tolaik piedzīvoja strauju ekonomisko un finansiālo augšupeju, gadā uzcēla pat līdz 500 namu, tādēļ pilsēta jūgendisku izteiksmi ieguva ļoti ātri.

Rīgas arhitektūrā var konstatēt vairākus jūgendstila virzienus. Piemēram, dekoratīvo virzienu, kuru spilgti pārstāv būvinženiera Mihaila Eizenšteina projektētie 18 nami Alberta, Strēlnieku, Elizabetes ielā. Viņa radīto piecu ēku virkne Alberta ielā izceļas ar izteikti oriģinālām ornamentālām kombinācijām un tiek atzīta par unikālu jūgendstila arhitektūras parādību Eiropā. XX gadsimtā Alberta ielas namu vizuālais tēls kļuvis par savdabīgu Rīgas simbolu.

Stāsta, ka, izstrādājot projektu, Eizenšteins, vispirms uzzīmējis fasādi, bet pēc tam tai piekombinējis plānu.

J. Krastiņš

Dekoratīvajam virzienam pieskaita arī arhitekta Rūdolfa Henriha Cirkvica, Henriha Kārļa Šēla, Fridriha Šefela, Jāņa Alkšņa projektētās ēkas.

Viens no aktīvākajiem arhitektiem bija Jānis Alksnis, kurš Rīgas jūgendstila ansamblim devis ap simt namu, piemēram, Brīvības ielā76, 129, 182, K. Barona ielā 36, Lāčplēša ielā 29 un citus. Viņa projektētajiem namiem ir laikmetīgi pragmatisks telpu izvietojums. Pirmais stāvs parasti paredzēts veikaliem, kafejnīcām. Otrajā stāvā atrodas kantora telpas, pārējos stāvos – dzīvokļi. Rīgas arhitektu vidū J. Alksnis izceļas ar savu uzsvērto vertikālismu fasādes mākslinieciskajā kompozīcijā.

Vertikālisma tieksmes sastopamas arī citu arhitektu darbībā, tādēļ nākas runāt par atsevišķu tā saucamā stateniskā (vertikālā) jūgendstila virzienu. Pie tā, piemēram, pieder Paula Mandelštama realizētie projekti.

Rīgas jūgendstila arhitektūrā izdalās arī racionālistiskais virziens. Viens no tā tipiskākajiem pārstāvjiem bija latviešu izcelsmes arhitekts Konstantīns Pēkšēns, kurš izstrādājis apmēram 250 ēku projektus. Jūgendiski veiksmīgākie viņa projektētie nami atrodas Alberta, Strēlnieku, Smilšu ielā. Īpatns ir viņa veidotais nams Tallinas ielā 23, kura fasādē redzami fantastisku dzīvnieku, zvēru ilkņu, augu, putnu, ziedu motīvi. Neparasts ir arī nams Alberta ielā 12. Tā noformējumā autors izvēlējies torņus, balkonus, lodžijas, čiekuru, vāveru, skuju stilizācijas.

Par pamatu modernai dekoratīvai mākslai ir jābūt modernai būvniecībai. Būve nav jākonstruē no ārienes uz iekšieni, kā agrāk darīja, kad rūpējās tikai par impozantu fasādi, lai iekštelpu kārtība iznāktu kāda iznākdama, bet ir jākonstruē no iekšienes uz ārieni.

J. Asars

Racionālistiskā jūgendstila manierē strādāja arhitekts Reinholds Georgs Šmēlings. Viņa radošajā mantojumā visaugstāk vērtē projektētās skolas. Piemēram, Zeļļu ielā4.

Rīgas jūgendstila arhitektūrā plaši atspoguļojas nacionālā romantisma virziens, kad tipiski jūgendiskos izteiksmes līdzekļus papildina latviešu tautas lietišķās mākslas un

celtniecības tradīcijas un formas. Šajā virzienā darbojās latviešu izcelsmes arhitekti K. Pēkšēns, E. Laube, A. Vanags. Uz arhitektiem ietekmi atstāja līdzīga virziena piemēri Krievijas, Somijas būvmākslā. Tā, piemēram, Aleksandrs Vanags un Eižens Laube 1905. gadā ceļoja uz Somiju, lai studētu somu sasniegumus arhitektūrā.

Nacionālo romantismu visdziļāk reprezentē Eižena Laubes daiļrade. Viņu tāpat kā J. Baumani uzskata par vienu no izcilākajiem latviešu arhitektiem.

E. Laube arhitekta izglītību ieguva Rīgas Politehniskajā institūtā, kur vēlāk strādāja docenta un profesora amatā. Drīz pēc augstskolas viņš atvēra savu būvbiroju un Rīgā līdz Pirmajam Pasaules karam projektēja vairāk nekā 200 namus. Tie pārsvarā atrodas pilsētas centrā – Brīvības, K. Barona, Tērbatas, Alberta, Tallinas, K. Valdemāra ielā un citās. Viņa mantojumā spilgtākie nami ir Tērbatas ielā 15/17, 33/35, Brīvības ielā 47, 62, K. Valdemāra ielā 67, 75.

E. Laubes izdomas ziņā ļoti bagātajā stilistiskajā arsenālā dominē ziedu ornamenti, simboliski figuratīvi ciļņi, sarežģīta jumta un telpu kompozīcija. Viņš lietoja koku, metālu, dažādas krāsas ķieģeļus un akmens šķirnes.

J. V. K. Neimanis

Latvijas kultūras vēsturē viena no izcilākajām personībām ir arhitekts un mākslas vēsturnieks Johans Vilhelms Kārlis Neimanis.

Savu radošo darbību viņš sāka Daugavpilī, strādājot Rīgas–Vitebskas dzelzceļa būvbirojā, piedaloties 1865. gadā apstiprinātā Daugavpils ģenerālplāna izpildē. 70. gados viņš studēja arhitektūru Pēterburgā, Vācijā. 1878. gadā viņš atgriezās Daugavpilī un tika iecelts par galveno arhitektu. Daugavpilī pēc viņa projekta uzcēla dzelzceļa staciju, slimnīcu, luterāņu baznīcu. Daugavpils periodā V. Neimanis pievērsās mākslas vēsturei un savas dzīves laikā publicēja vairāk nekā 60 grāmatas, kuras joprojām izmanto mūsdienās.

1895. gadā V. Neimanis pārcēlās uz Rīgu, kur produktīvi turpināja mākslinieciskо un zinātnisko darbību. 1900. gadā viņa vadībā uzcēla vienu no interesantākajām jūgendstila celtnēm Rīgā – namu Brīvības ielā55. Tā fasādes skici izgatavoja Berlīnes arhitekts Alberts Gīzeke. Projekta jūgendiskais risinājums kļuva par zināmu iedvesmas avotu pārējiem Rīgas arhitektiem. Namu tolaik dēvēja par *"Bungnerhof"*, jo tā celtniecību pasūtīja Rīgas namu būves sabiedrība, kuras priekšsēdētājs bija A. Bingners.

V. Neimanis jūgendstilā cēlis vairākas villas Mežaparkā. Piemēram, Sudrabu Edžus ielā 7.

Nozīmīgākais V. Neimaņa ieguldījums Latvijas arhitektūrā ir 1903.–1905. gadā celtā Valsts mākslas muzeja ēka K. Valdemāra ielā 10.

Latvijā jūgendstila attīstībā zināms kulminācijas laiks bija 1901. gads, kad svinēja Rīgas dibināšanas 700 gadu jubileju. Par godu svētkiem organizēja varenu rūpniecības, amatniecības un mākslas izstādi, kuras 40 paviljonu iekārtojumā un ekspozīcijā pa lielākajai daļai valdīja jūgendstils. Tas uz apmeklētājiem atstāja dziļu iespaidu un jūgendstila autoritāti sabiedrībā nostiprināja vēl pamatīgāk.

Rīgas dibināšanas jubileja veicināja jaunu kultūras parādību – dārzpilsētu iekārtošanu. 1901. gadā tika pieņemts lēmums Ķeizarmežā, kā tolaik dēvēja Mežaparku, izveidot pilsētas parku un tur celt vasarnīcas. Rezultātā rastos dārzpilsēta.

Tāda projekta realizācijā Rīga bija viena no pirmajām Krievijā. Līdz Pirmajam Pasaules karam Ķeizarmežā uzcēla vairāk kā simts villu galvenokārt vācbaltu un latviešu ārstiem, arhitektiem un citiem bagātiem cilvēkiem. Villas cēla jūgendstilā, un mūsdienās Mežaparka apbūves ansamblis tāpat kā Rīgas centrs ir nozīmīgs arhitektūras piemineklis.

5.2. MODERNISMS

Latvijas kultūrā XX gadsimta sākumā notika neparastas pārmaiņas. Neparasti bija tas, ka Latvijā līdera pozīcijās strauji izvirzījās latviešu māksla un literatūra, kas profesionālajā izaugsmē un mākslinieciskо sasniegumu ziņā nostājās vienā līmenī ar vācbaltu, krievu, ebreju un citu šeit dzīvojošo etnisko grupu radošās inteliģences devumu.

Tas galvenokārt notika pateicoties labi izglītotu un izcilu personību ienākšanai latviešu kultūrā. Piemēram, XIX gadsimta 60. gados dzimušie dzejnieki, dramaturgi, prozaiķi Rainis, Aspazija, Rūdolfs Blaumanis, Eduards Veidenbaums, mākslinieki Janis Rozentāls, Vilhelms Purvītis, Jānis Valters ar savu talantīgo daiļradi Latvijas iedzīvotājos ievērojami kāpināja latviešu kultūras prestižu.

XX gadsimta sākumā viņiem pievienojās vesela virkne 70. gados dzimušie spējīgie literāti Andrievs Niedra, Jānis Jaunsudrabiņš, Jānis Akurāters, Jānis Poruks, Kārlis Skalbe,

Andrejs Upīts, Edvarts Virza, Viktors Eglītis, gleznotāji Jānis Kuga, Voldemārs Matvejs, Rūdolfs Pērle, Jānis Tilbergs, Valdemārs Zeltiņš, komponisti Emīls Dārziņš, Emīls Melngailis, Alfrēds Kalniņš, Jāzeps Mediņš, arhitekti Eižens Laube, Aleksandrs Vanags.

Cīņa par jauno brīvību mākslā savijās viņu apziņā ar tautas brīvības cīņu motivāciju. Šī toreizējā avangarda cīņa par brīvu ekspresīvu mākslu, apkarojot tradicionālo impresionistisko reālismu, pauda ap 1890. g. dzimušo paaudzē pēcimpresionisma ievirzes. Tas bija meklējumu, nemiera un rūgšanas laiks.

J. Siliņš

Savukārt 10. un 20. gados latviešu kultūrā ienāca XIX gadsimta 90. gados dzimusī paaudze. Šī paaudze īpaši izceļas ar savu talantu un radoši vitālo potenciālu, lielā mērā izveidojot pamatbāzi XX gadsimta kultūrai.

Latviešu kultūras attīstību ietekmēja talantīgu personību izaugsme. Svarīgi bija arī tas, ka viņi profesionālo izglītību ieguva un uzsāka radošo darbu idejiski ļoti piesātinātajā tā saucamajā pārejas laikmetā XIX gadsimta beigās un XX gadsimta sākumā.

Tolaik kultūrā notika radikālas izmaiņas un priekšplānā izvirzījās modernisms. Ar vārdu "modernisms" terminoloģiski apzīmē estētisko koncepciju kompleksu.

Latviešu profesionālā kultūra lielā mērā radās un nostiprinājās modernisma idejiskajā un poētiskajā atmosfērā, kuru visdziļāk izjuta tēlotājas mākslas pārstāvji. Viņi studēja Pēterburgā, Maskavā, Rietumeiropā. Viņu izglītībā parasti ietilpa tāds elements kā ārzemju ceļojumi, paverot iespēju operatīvi sekot līdzi visam jaunākajam un to iepazīt no pirmavotiem. Tas sekmēja pasaules skatījuma plašumu, uzskatu brīvību un neatkarību. Latviešu tēlotājas mākslai nav raksturīga provinciāli nacionāla šaurība un augstprātīga pašapmierinātība.

Līdz 1905. gadam Latvijā mākslas dzīves organizatori bija vācbalti. Viņi pasākumos iesaistīja arī citu tautu talantīgākos pārstāvjus.

Latvijā ilgu laiku organizatoriskais centrs bija 1870. gadā dibinātā mākslas biedrība *"Kunstverein"*, kura sistemātiski organizēja izstādes.

Vācbalti XX gadsimta sākumā izveidoja arī Ceļojošo izstāžu biedrību. Līdz 1905. gadam biedrība sarīkoja četras izstādes, kuras devās pa maršrutu Rīga–Jelgava–Tērbata–Rēvele–Liepāja–Minhene. Izstādēs varēja aplūkot vāciešu, krievu, latviešu, vācbaltu, holandiešu mākslinieku darbus.

1898. gadā vācbaltu barons Roderihs fon Engelharts dibināja Rīgas Mākslas salonu, kurā modernisms ieņēma galveno vietu. Salonā notika krievu, latviešu, somu, zviedru, vāciešu, holandiešu mākslinieku izstādes, kā arī personālizstādes. Piemēram, latviešu māksliniekiem J. Valteram,

J. Rozentālam, J. Maderniekam, R. Zariņam, G. Šķilteram, J. Lībergam.

XIX un XX gadsimta mijā no vācbaltu māksliniekiem Latvijā pazīstamākie bija Bernhards Kristians Borherts, Eva Margarete Borherte, Ernsts Gētgenss, Zīgfrīds Bīlenšteins. Mākslinieciskо izglītību viņi ieguva Pēterburgā, Berlīnē, Minhenē, un viņu daiļradē dominēja modernisms, jo tā ietekmi izjuta visas kultūras – vācbaltu, krievu, ebreju, latviešu. Modernisms sevī integrēja visdažādākās nacionālās skolas, reģionālos, etniskos kultūras tipus, jo bija internacionāla mākslinieciskā parādība.

Latviešu kultūrā modernismam tipiskā veidā cilvēka iekšējās pasaules atveidojumam viens no pirmajiem pievērsās dzejnieks un rakstnieks Jānis Poruks – viena no izcilākajām personībām latviešu literatūrā.

Jānis Poruks

XIX gadsimta 90. gados viņš studēja Drēzdenes Karaliskajā konservatorijā, kur iepazinās ar F. Nīčes darbiem. F. Nīčes individuālisma filosofija uz J. Poruku atstāja dziļu ietekmi. Visspilgtāk tas atspoguļojas J. Poruka novelēs, kuru sižetā ir cilvēka garīgie pārdzīvojumi.

J. Poruks ir viens no nedaudzajiem latviešu literātiem, kurš mākslinieciski un psiholoģiski veiksmīgi pievērsās radošās personības un daiļrades procesa attēlojumam. Latviešu literatūra nav bagāta ar rakstnieku, mākslinieku, kā arī zinātnieku tēliem un radošā procesa atspoguļojumu.

Latvijā tāpat kā citās zemēs modernisma attīstība sadūrās ar zināmu protestu un konfrontāciju. Tas notika tāpēc, ka modernisma motivācijā bija neslēpts izaicinājums īstenības atdarināšanas metodei, estētiski konvencionālai, mietpilsoniskai gaumei un mākslas izpratnei. Modernisms neatzina mākslas kalpošanu ārējām interesēm un mākslinieka izmantošanu politiskā nolūkā. Modernisms negribēja kalpot nevienai šķirai (ne proletariātam, ne buržuāzijai) un nevienai ideoloģijai (ne sociālismam, ne nacionālismam).

Latviešu kultūrā modernismam līdz šim ir bijis traģisks liktenis.

XX gadsimtā latviešu sabiedrībā periodiski pārmaiņus dominē divi sociāli ideoloģiskie virzieni: nacionālisms un sociālisms. Abi virzieni pret modernismu izturējušies noraidoši. Tā rezultātā modernisma pārstāvji un viņu daiļrade nekad nav bijusi pa īstam vajadzīga latviešu auditorijai, un, piemēram, XX gadsimta otrajā pusē latviešu kultūra lielā

Nacionālisms un sociālisms

mērā attīstījusies bez modernisma estētiskās pieredzes un mantojuma vispāratzītas klātbūtnes.

Traģiski ir tas, ka tādējādi noklusēti un malā atstumti patiesībā ļoti talantīgi mākslinieki un ļoti vērtīgs mākslinieciskais mantojums, kā arī vispārējā izglītībā nostiprinājusies nepilnīga informācija un sagrozīti priekšstati par Latvijas un tajā skaitā latviešu kultūras vēsturi. Latvijā vairākas paaudzes ieguvušas izglītību, neko neuzzinot par pasaulē slavenākajiem latviešu māksliniekiem.

Likteņa ironija ir tā, ka tieši modernisma pārstāvji ir pasaulē vispazīstamākie latviešu mākslinieki un mākslas teorētiķi. Ar sociālismu un nacionālismu vienoto autoru daiļrade nav izraisījusi plašāku starptautisko rezonansi.

Latviešu slavenākie modernisma pārstāvji visaugstākos panākumus guva, dzīvojot un strādājot ārpus Latvijas, jo arī XX gadsimtā turpinājās iepriekš minētā savdabīgā latviešu kultūras tradīcija, kad vērtīgākais radīts citās zemēs.

Dzejniekam vaj'g visu zināt,
Izdzīvot un izdibināt,
Un no visa brīvam kļūt,
Mūzām tik un dzejai būt.

V. Eglītis

Latviešu literatūrā modernisms visplašāko vērienu ieguva XX gadsimta pirmajos desmit gados un saistīts ar tādiem dzejniekiem un prozaiķiem kā Kārlis Skalbe, Viktors Eglītis, Jānis Akurāters, Jānis Jaunsudrabiņš, Edvarts Virza.

Viņi filosofiskajā pārliecībā galvenokārt vadījās no individuālisma koncepcijām. Daiļradē viņi pievērsās cilvēka dvēseles pārdzīvojumu izsmalcinātai analīzei, kā arī lielu uzmanību veltīja formas stilistiskajiem paņēmieniem.

Viņi uzturēja ciešus savstarpējos kontaktus, un visi publicēja darbus vienos un tajos pašos izdevumos. Galvenokārt žurnālos "Pret Sauli", "Dzelme", "Kāvi", "Stari", kuriem ir paliekoša vieta latviešu literatūras vēsturē.

Mēs te atklāti atbildam, ka mums māksla nevar būt sabiedrības kalpone, jo mums viņa nav līdzeklis, bet gan pats mērķis. Mākslā tēlojas dvēseles stāvoklis, reliģisks sajūsmas kults, un mākslinieks ir tas, kas var šo stāvokli izteikt dzejā, mūzikā, gleznā, marmorā.

"Mūsu mākslas motīvi"

1906. gadā žurnāla "Dzelme" 5. numurā tika publicēts latviešu modernistu manifests "Mūsu mākslas motīvi". Tajā raksturoti modernisma estētikas pamatprincipi. Manifestā māksla uzlūkota kā patstāvīga īstenības izpausme. Uzsvērts tas, ka mākslai nav jākalpo kādas šķiras interesēm.

Manifests, kuru parakstīja deviņi literāti un mākslinieki, izraisīja plašu rezonansi. Latviešu sabiedrību visvairāk pārsteidza uzdrošināšanās atsacīties no mākslas sociālajām funkcijām, konkrēti, nevēlēšanās atbalstīt latviešu nacionālās intereses. Praktiski tas tā nebija, jo vairāki manifesta autori aktīvi iesaistījās nacionālisma propagandā. Piemēram, Kārlis Skalbe.

XX gadsimtā radošajai inteliģencei vienpusīgas un objektīvi nepamatotas pretenzijas latviešu sabiedrības viena

daļa izvirzījusi regulāri. Tas atstāja iespaidu uz latviešu kultūru, ne vienmēr stimulējot kultūras virzību plašākā kontekstā un organiskā vienotībā ar globālām laikmeta izpausmēm.

Latviešu modernisti literatūrā mākslinieciski idejisko atbalstu guva franču un krievu simbolismā. Cieši radoši kontakti, piemēram, latviešu dzejniekiem Viktoram Eglītim, Kārlim Krūzam nodibinājās ar krievu jaunākās literatūras līderiem Valēriju Brjusovu, Aleksandru Bloku, Maksimu Gorkiju.

1916. gadā Petrogradā V. Brjusova un M. Gorkija redakcijā iznāca "Latviešu literatūras krājums". Grāmata bija nozīmīgs ieguldījums latviešu literatūras popularizēšanā Krievijā.

Latviešu kultūrā modernisma teorētiskajai specifikai viens no pirmajiem pievērsās gleznotājs un mākslas teorētiķis Voldemārs Matvejs. Viņa pētnieciskie darbi joprojām ir pasaules mākslas teorētiķu un vēsturnieku uzmanības lokā. No latviešu kultūras pārstāvjiem Voldemārs Matvejs ir ārzemēs viena no vislabāk pazīstamajām personībām. Viņa mantojumam veltīti starptautiski zinātniskie pasākumi, publikācijas grāmatās un periodikā.

1905. gadā V. Matvejs sāka studēt Pēterburgas Mākslas akadēmijā un aktīvi iesaistījās jauno mākslinieku grupējumos. Viņš darbojās kopā ar tādiem korifejiem XX gadsimta pasaules modernisma vēsturē kā K. Maļevičs, M. Larionovs, V. Majakovskis, N. Gončarova, V. un D. Burļuki, K. Petrovs-Vodkins, V. Tatļins.

Pēterburgā V. Matvejs pievērsās modernisma teorijai. Viņa interešu centrā bija t.s. primitīvo tautu māksla, no kuras daudz smēlās modernisms ne tikai Krievijā, bet arī Rietumeiropā. Tā, piemēram, Francijā kubisma pārstāvji izmantoja nēģeru mākslu, Vācijā ekspresionistu iedvesmas avots bija polinēziešu tautas māksla.

No 1907. gada V. Matvejs vasarā brauca uz Eiropas muzejiem, lai iepazītos ar primitīvās mākslas kolekcijām. Analizējot ārzemēs savākto materiālu un laikabiedru daiļradi, V. Matvejs uzrakstīja konceptuāli oriģinālas teorētiskās apceres. Mūsdienās vislielākā zinātniskā interese ir par tādām viņa apcerēm kā "Lieldienu salu māksla", "Jaunās mākslas principi", "Krievu secesija", "Daiļrades principi plastiskajās mākslās. Faktūra".

Šī agri aizsaulē aizgājušā meistara vārds ir viena no izcilākajām un savdabīgākajām zvaigznēm mūsu īsās un jaunās mākslas vēstures mūžā. Voldemārs Matvejs bija pirmais latviešu gleznieciības avangardists pilnā šī skanīgā vārda nozīmē.

N. Strunke

Formas, kuras radušās, lietojot brīvās daiļrades principu, reizēm ir sarežģītu sajūtu analīze – vienīgās formas, kas var izteikt un iemiesot radošā cilvēka ieceri, viņa attieksmi pret savu iekšējo pasauli, savu "Es". No materiālisma redzes viedokļa, tās izliekas pilnīgi patvaļīgas un brīvas, bet tas vēl nenozīmē, ka tās bieži vien nepakļaujas stingrai konstrukcijai no estētisko prasību viedokļa.

V. Matvejs

Par V. Matveja nozīmīgāko darbu uzskata pētījumu "Nēģeru māksla", kas ar V. Majakovska atbalstu 1919. gadā publicēts atsevišķā grāmatā. "Nēģeru māksla" iznāca pēc autora nāves,– V. Matvejs mira 1914. gadā. Tolaik pasaulē tā bija pirmā grāmata par nēģeru mākslu.

Voldemāra Matveja teorētiskās apceres publicētas galvenokārt Pēterburgā krievu valodā ar pseidonīmu Vladimirs Markovs.

V. Matvejs uz Latvijas sabiedrību un kultūru pirmo reizi dziļāku ietekmi atstāja 1910. gadā, kad jūnijā Rīgā organizēja lielu jaunākās krievu tēlotājas mākslas izstādi.

Viņš tolaik Pēterburgā bija mākslinieku grupējuma "Jaunatnes savienība" biedrs. Pēc V. Matveja iniciatīvas grupējums savas pirmās izstādes (Pēterburgā tā notika 1910. gada martā) darbus piekrita eksponēt Rīgā.

Vairāk nekā 30 autoru apmēram 500 darbi sniedza pamatīgu priekšstatu par modernisma attīstību. Turklāt V. Matvejs latviešu laikrakstos publicēja plašu rakstu "Krievu secesija", kas arī atstāja dziļu ietekmi.

Rīgā eksponētie darbi un V. Matveja teorētiskie formulējumi nepārprotami aicināja sabiedrību izmainīt attieksmi pret mākslu, kultūru. V. Matveja rakstā bija akcentētas tēzes, ka mākslai jābūt neatkarīgai no sabiedrības, mākslas uzdevums nav īstenības atdarināšana, dabas kopēšana. Latvijas sabiedrībai bija neierasti V. Matveja vārdi: "Mēs negleznojam dabu, bet tikai mūsu attiecību pret dabu. [..] Māksla ir abstrakcija".

Pēc raksta "Krievu secesija" publicēšanas latviešu presē sākās polemika. Tā apliecināja, ka latviešu sabiedrības viena daļa uztraucās tikai par savas nacionālās kultūras likteni, bet mazāk domā par mākslas un kultūras perspektīvām vispār, kam priekšroku deva V. Matvejs un viņa domubiedri.

Latvijā XX gadsimtā Voldemāra Matveja mantojums vislielāko aktualitāti ieguva 20. gados, kad tam apzināti un atklāti pievērsās Rīgas mākslinieku grupas biedri R. Suta, O. Skulme, J. Kazaks, N. Strunke un citi. Viņi atsaucās uz V. Matveju, kritizējot akadēmismu, mākslas augstskolās propagandēto dabas naturālo kopēšanu u. tml.

Tādi jaunie mākslinieki kā Jāzeps Grosvalds, Konrāds Ubāns, Ansis Cīrulis, Jānis Kuga, Aleksandrs Drēviņš V. Matveja un vispār Eiropas modernisma estētiskajiem meklējumiem vērīgi sekoja jau 10. gados.

Latvijā modernisma vēsturē viena no izcilākajām parādībām ir keramikas darbnīcas "Baltars" mākslinieku grupa. 20. gadu vidū tajā apvienojās Romans Suta, Aleksandra Beļcova, Sigismunds Vidbergs. Viņi pievērsās porcelāna apgleznojumiem un šajā jomā guva ievērojamus panākumus. Piemēram, 1925. gadā Parīzē Starptautiskajā dekoratīvās mākslas izstādē S. Vidberga apgleznotie šķīvji tika novērtēti ar zelta medaļu, bet R. Sutas šķīvji – ar bronzas medaļu. 1930. gadā ar "Baltara" darbu kolekciju varēja iepazīties Ņujorkā un Vašingtonā.

"Baltarā" noteicošā loma bija Romanam Sutam, kurš uzskatāms par vienu no dedzīgākajiem modernisma popularizētājiem Latvijas kultūrā.

Ar krievu un franču modernistu darbiem viņš 1916. gadā pirmo reizi iepazinās Maskavā. Toreiz uz R. Sutas mākslinieciskо apziņu lielu iespaidu atstāja A. Derēna, P. Pikaso, Ž. Braka, A. Matisa gleznieciba.

Romans Suta savā darbībā (gleznieciībā, kritikā, publicistikā, pedagoģijā) vienmēr centās modernisma (fovisma, ekspresionisma, kubisma, konstruktīvisma) stilistiku sakausēt ar nacionāli aktuālu problemātiku (kara un revolūciju postījumi, jaunās Latvijas valsts nostiprināšana). Viņa pārliecībā mākslas pienākums ir atspoguļot tautas garīgo pasauli, bet nevis naturālistiski kompilēt ārišķīgi patriotiskos un etnogrāfiskos motīvus.

Latvijas un tajā skaitā latviešu kultūrā modernisms radās un pilnveidojās kopsolī ar mākslinieciskajām tendencēm citās zemēs. Arī latviešu modernismam tāpēc piemīt racionālisma un konstruktīvisma iezīmes, kas raksturīgas modernismam kopumā.

Racionālisma un konstruktīvisma iezīmes galvenokārt izraisīja tajā laikā valdošais zinātniski tehniskais progress, analītiski zinātniskās pieejas popularitāte, kā arī jaunas pasaules un jaunas sabiedrības radīšanas patoss.

Tas ļoti uzskatāmi atspoguļojās Krievijā 10. gados un arī 20. gados padomju varas laikā. Krieviju pamatoti sāk atzīt par modernisma (avangarda) dzimteni. Tāds vērtējums nostiprinās XX gadsimta beigās, kad Krievijā pēc padomju iekārtas (tā noliedza un vajāja modernisma mākslu) sabrukuma kļuva brīvi pieejamas muzeju fondos noslēptās vērtības.

Darbnīcas "Baltars" porcelāna apgleznojumi, kas līdzīgi spilgtam un straujam meteoram 20. gadsimta 20. gadu vidū īslaicīgi uzliesmoja Rīgas mākslas aktivitāšu kaleidoskopā, nenogrima aizmirstības tumsā, bet saglabājās mākslas darbu kolekcijās un tautas kolektīvajā atmiņā. "Baltars" laika gaitā no vienkārša apzīmējuma kļuvis par ietilpīgu jēdzienu, par sava veida mītu latviešu mākslā, pat visā latviešu kultūrā.

Z. Konstants

Gustavs Klucis

Krievijā 20. gados viens no modernisma atzariem bija konstruktīvisms, ko pārstāvēja Gustavs Klucis – tagad pa-

saulē viens no visslavenākajiem latviešu mākslinieciem. No latviešu tēlotājas mākslas vienīgi G. Kluča četri darbi aplūkojami Ņujorkā Modernās mākslas muzejā.

Gustavs Klucis Pirmā Pasaules kara laikā mācījās Pēterburgā un pēc 1917. gada izglītību turpināja Maskavā. Tur viņš nonāca krievu modernistu (tā saucamo "kreiso" mākslinieku) epicentrā. Viņu apziņā 1917. gada buržuāziskā revolūcija un boļševiku apvērsums asociējās ar jauna tipa sabiedrības, jauna tipa mākslas, jauna tipa kultūras perspektīvām. 10.–20. gadi Krievijā bija neredzēta radošā pacēluma, eksperimentu un atklājumu laiks. Mākslu bija pārņēmis dinamiskuma, tehnoloģiskuma, funkcionālisma kults.

G. Kluča mākslinieciskais mantojums ir daudzpusīgs. Vairākās jomās viņam pieder mākslinieciskie atklājumi.

Gustavs Klucis pasaulē pirmais pielietoja fotomontāžas paņēmienu. Vispirms tas notika plakātu izgatavošanā. Vēlāk G. Klucis fotomontāžas paņēmienu novatoriski izmantoja arī grāmatu un žurnālu, skatlogu, Maskavas namu un laukumu, izstāžu noformējumā. Paņēmiena pielietošanas rezultātā radās dokumentālo fotogrāfiju, grafiski zīmēto tekstu un krāsu laukumu apvienojums. Fotomontāžas un grafikas sintēze panāca jaunu mākslinieciski tēlainu efektu.

G. Kluča radītais fotomontāžas paņēmiens jau 20. gados guva atsaucību ne tikai Krievijā, bet arī Rietumeiropā. Mākslas vēsturnieki uzskata, ka G. Kluča atklātais paņēmiens vēlāk pasaulē būtiski ietekmēja dokumentālā kino un scenogrāfijas attīstību.

1922. gadā G. Klucis pirmais radīja kinētiskos mākslas objektus, uzbūvējot rotējošus stendus ar fotogrāfijām un tekstu. Viņā atklājumu pasaulē plašāk sāka pielietot XX gadsimta otrajā pusē, kad uzplauka kinētiskā māksla.

Padomju Krievijā Gustava Kluča atklājumus novērtēja ļoti augstu. Valdība viņam uzticēja atbildīgus pasūtījumus. Piemēram, noformēt Maskavu valsts svētkos, valsts paviljonus Starptautiskajās izstādēs Berlīnē (1923. g.), Parīzē (1925., 1937. g.), Ķelnē (1928. g.), Briselē (1929. g.).

Gustavu Kluci nošāva 1938. gadā tāpat kā daudzus tūkstošus padomju Krievijā dzīvojošos latviešus.

Aleksandrs Drēviņš

Pasaules modernisma vēsturē slavenības ziņā kopā ar V. Matveju, G. Kluci stabilu vietu ieņem arī latviešu gleznotājs Aleksandrs Drēviņš. Viņš pievērsās kubismam, abstraktajai mākslai.

A. Drēviņš dzīvoja Maskavā no 1914. gada līdz savai nāvei 1938. gadā un piedalījās daudzās izstādēs gan Krievijā, gan ārzemēs. Dažādās valstīs izdotajās monogrāfijās un albūmos par modernismu ievietotas arī A. Drēviņa gleznu reprodukcijas, uzsverot viņa nozīmīgo ieguldījumu dabas koloristiski savdabīgajā interpretācijā.

Žurnāls "Laikmets"

1923. gadā Berlīnē iznāca žurnāls "Laikmets" – pirmais un joprojām arī viens no interesantākajiem un nozīmīgākajiem latviešu mākslas žurnāliem.

Berlīne tolaik kļuva par savdabīgu bijušās Krievijas impērijas kultūras centru. Tur dzīvoja un strādāja daudzi izcili krievu, ebreju, latviešu un citu tautību rakstnieki un mākslinieki, kuri bija emigrējuši no savas dzimtenes (piemēram, boļševiku diktatūras Krievijā) vai kuru dzimtenē (piemēram, Latvijā) kultūras attīstībai netika veltīta pienācīga vērība.

Žurnālu "Laikmets" izdeva tēlnieki Kārlis Zāle un Arnolds Dzirkals. Žurnāla redaktors bija rakstnieks un mākslas teorētiķis Andrejs Kurcijs. Žurnāla sagatavošanā aktīvi iesaistījās Romans Suta, kurš arī tolaik uzturējās Berlīnē.

Pavisam iznāca četri "Laikmeta" numuri (visi 1923. gadā). Tajos bija ievietotas teorētiskas apceres, raksti mākslas un literatūras kritikā, informācija par izstādēm, biogrāfiskas skices. Publikācijas bagātīgi papildināja labas kvalitātes fotoilustrācijas.

"Laikmeta" lielākā vērtība ir tā, ka tajā latviešu autoru T. Zaļkalna, A. Kurcija, R. Sutas, V. Matveja, L. Liberta, J. Madernieka, J. Kazaka darbi ir pārstāvēti kopā ar XX gadsimta kultūras tādu slavenību kā P. Pikaso, Ž. Braka, H. Grisa, A. Arhipenko, V. Šklovska, A. Belija, Č. Čaplina, F. Ležē publikācijām, kuras bija pasūtījusi un saņēmusi žurnāla redakcija. Tas joprojām ir bezprecedenta gadījums, kad latviešu izdevumā publicējas pasaulē atzītas autoritātes kopā ar vietējiem autoriem.

Latvijā modernisma attīstībā vērojami atsevišķi nosacīti posmi. Pirmais posms saistīts ar V. Matveja un viņa domubiedru darbību 10. gados. Otrais posms sākās 10./20. gadu mijā Latvijā un vienots ar Rīgas mākslinieku grupas aktivitātēm. Nosacīti trešais posms sākās 30. gados, kad vispār Latvijas kultūrā konstatējamas jaunas tendences.

Neraugoties uz visiem saviem trūkumiem, šī vara sekmēja nācijas

30. gados Latvijas kultūrā ienāca XX gadsimta sākumā dzimusī paaudze. Tā bija paaudze, kas profesionālo izglītību ieguva Latvijā un kuru bija izaudzinājuši vietējās izcel-

konsolidēšanos ap vadoni, saimniecības pārkārtojumu un kultūras dzīves, kaut arī dažkārt vienpusīgi ievirzītu, uzplaukumu, kas kompensēja demokrātisko brīvību zudumu.

J. Siliņš

smes skolotāji un augstskolu pasniedzēji, piemēram, 1919. gadā dibinātajā Latvijas Mākslas akadēmijā, Latvijas Universitātē, Latvijas Konservatorijā.

30. gados, īpaši pēc valsts apvērsuma un autoritārā režīma nodibināšanās 1934. gadā, valda vispārēja nosliekšme pievērsties Latvijas tematikai – cilvēkiem, dabai, darba un sadzīves sižetiem. Tas atsaucās gan uz latviešu izcelsmes māksliniekiem, gan uz cittautiešu autoriem. Piemēram, uz vācbaltu mākslinieci Noru Cinku, krievu māksliniekiem Eiženu Kļimovu un Eduardu Gorski, ebreju māksliniekiem Āronu Naišlosu un Izaku Lihtenšteinu.

Mūsu Latvijas valsts robežās vieta ir tikai latviskai kultūrai.

K. Ulmanis

Latvijā pēc 1934. gada kultūra tāpat kā iepriekš attīstījās brīvi bez atklātiem ideoloģiski politiskajiem ierobežojumiem, kaut gan vislabvēlīgākajā stāvoklī bija romantiski vēsturiskā, nacionāli patriotiskā, pagāniski mitoloģiskā tematika, oficiālo parādes portretu žanrs.

30. gados nekādus ierobežojumus neizjuta modernisma tradīciju turpinātāji. Salīdzinot ar iepriekšējiem gadu desmitiem, Latvijā 30. gados modernismā palielinājās stilistiskā patstāvība. Ja pirmajos posmos plašāka loma bija krievu, franču, vāciešu kubisma, fovisma, konstruktīvisma, ekspresionisma aizguvumiem, tad 30. gados nākas sastapties ar sava patstāvīga mākslinieciskā ceļa meklējumiem, saglabājot modernisma estētisko platformu.

30. gados Latvijā par stilistiski patstāvīgiem un spilgtiem modernisma pārstāvjiem uzskata Jāni Tīdemani un Kārli Padegu, par kuru radošo mantojumu interese ir arī mūsdienās.

Jānis Tīdemanis

Jānis Tīdemanis augstāko mākslinieciško izglītību ieguva Antverpenē, un flāmu glezniecība uz viņa daiļradi atstājusi dziļu iespaidu. J. Tīdemani tāpēc dēvē par flāmiskā ekspresionisma pārstāvi latviešu mākslā. Viņa koloristiski krāšņi un izsmalcinātā līniju ritmā gleznotās klusās dabas, portreti un ainavas 30. gados atstāja lielu ietekmi uz skatītājiem, kritiku, jaunajiem māksliniekiem.

Kārlis Padegs

Kārļa Padega māksla uzskatāmi apliecina grotesko un ironisko elementu klātbūtni 30. gadu Latvijas kultūrā. Neparasts un pārspīlēts tēlojums tolaik atspoguļojās ne tikai grafikā, gleznieciībā, bet arī literatūrā. Piemēram, Aleksandra Čaka, Ērika Ādamsona, Anšlāva Eglīša, Kārļa Zariņa, Elzas Ķezberes dzejā un prozā.

Viņiem nepastāvēja ne bagātie, ne nabagie; ne virsotnes, ne padibenes; ne gudrie, ne negudrie; ne vadošie, ne no dzīves izstumtie; ne dāmas, ne ielenes... Tur

K. Padega grafiski filigrānās līnijas, neparastās (arī erotiskās) kompozīcijas, sakāpināti jūtīgā sava laikmeta kolīziju uztvere, ironiskais paškritiskums, artistiskais temperaments,

dendija manierīguma un bohēmiskās visatļautības demonstrācijas atstāja dziļu ietekmi gan uz pilsonisko sabiedrību, gan uz Latvijas mākslinieciskajām aprindām.

Kā jau tika minēts, Latvijas, bet sevišķi latviešu, kultūrā modernisma loma ir ļoti liela. Modernisms latviešu jauno profesionālo kultūru XX gadsimta sākumā ievirzīja mākslinieciskā artistiskuma sliedēs un sasaistīja ar kultūras procesu citās zemēs, tādējādi neļaujot ieslīgt lokāli šaurā pasaules redzējumā.

Latvijā modernisms attīstījās demokrātiski brīvos apstākļos. Modernisms sabiedrībā lielā mērā asociējās kā laikmetīgi progresīva parādība, kaut gan sastapās ar iedzīvotāju vienas daļas neizpratni un pretestību.

Traģisks liktenis modernisma mantojumam bija pēc Otrā Pasaules kara, kad Latvija ietilpa Padomju Savienības sastāvā. Padomju Savienībā atzina tikai marksisma-ļeņinisma estētiku un sociālistisko reālismu kā daiļrades praksē vienīgi atļauto mākslinieciskо metodi. Padomju Savienībā modernisms tika pasludināts par nevajadzīgu un kaitīgu kapitālistiskās pasaules atribūtu, noklusējot pat to, ka padomju Krievija savā laikā bija pasaules avangarda dzimtene.

XX gadsimta beigās, kad Latvija atguva valstisko neatkarību un atkal sāka dominēt nacionālisms, vispārējo attieksmi pret modernismu ietekmē tas, ka latviešu mākslinieki bija saistīti ar krievu kolēģiem, dzīvoja Krievijā, nav darbojušies Latvijas teritorijā.

valdīja vislielākā vārda brīvība. Mietpilsoņi un intriganti nemanot paši izgaisa.

K. Upītis

5.3. REVOLŪCIJU, KARU UN BRĪVĪBAS SIMBOLIKA

XX gadsimta kultūras simbolikā revolūcijas un kari ieņem stabilu vietu. To veicinājusi notikumu loģika, respektīvi, revolūciju un karu milzīgā nozīmība cilvēku dzīvē, tautu un valstu liktenī. Lai izprastu simbolu jēgu, nākas zināt un atcerēties vēsturiskos faktus un apstākļus.

Latvijas kultūrā revolūciju, karu un brīvības tematika nekad nav zaudējusi aktualitāti. Tā, piemēram, 1905. gada revolūcija jaunu mākslinieciskо pavērsienu var iegūt arī pēc daudziem gadu desmitiem gadsimta beigās. Visa XX gadsimta garumā Latvijas vēsturi un kultūru caurvija brīvības tēma.

Vecā Latvija, šī verdzības mītne, kur mums katram piederēja tikai savs kaktiņš, ir gājusi bojā. Jaunā Latvija dzimst uz kaujas lauka. Latvija dzimst no viņas kareivjiem.

K. Skalbe

Revolūcijas un kari atstāja ietekmi uz kultūras struktūru, kā arī uz mākslas un literatūras žanrisko hierarhiju.

Latvijā, piemēram, kara traģikas atveidojumam piemērotākie izrādījās tādi žanri kā balāde un poēma. Savukārt tēlotājas mākslā traģiskos periodos žanriskajā perifērijā atvirzījās citkārt populārais sadzīviskais žanrs un ainava. Tautas drūmākā laika atveidē žanriskā prioritāte bija gleznu un grafiku cikliem.

XX gadsimtā divi pasaules kari un pasaules mēroga revolūcijas vairāk vai mazāk atsaucās uz visas planētas iedzīvotājiem. Bija tautas, kas šo notikumu rezultātā pirmā kara beigās ieguva brīvību un valstisko neatkarību, taču otrā kara sākumā (vai beigās) to visu zaudēja. Pie tādām tautām pieder arī latvieši.

Latvijas iedzīvotāji vienmēr bija revolūciju un Pasaules karu epicentrā, un tāpēc viņi līdz mūsdienām revolūciju un karu sekas izjūt etniski un kultūrvēsturiski visdziļāk salīdzinājumā ar pārējām Eiropas tautām un valstīm.

Tā, piemēram, vēsturnieki secinājuši, ka Pirmajā Pasaules karā Latvija zaudēja visvairāk dzīvā spēka salīdzinājumā ar citām karadarbībā ierautajām zemēm. Otrā Pasaules kara uzvarētāju ģeopolitikas rezultātā no Eiropas valstīm Latvijā pašlaik ir vismazākais (57,1%) pamatnācijas iedzīvotāju skaits, un ļoti lēni virzās multinacionālās sabiedrības konsolidācijas process.

1905. gada revolūcijas tēma

1905. gada revolūcija latviešu apziņā nostiprinājusies kā sacelšanās pret apspiedējiem – vācbaltu muižniecību un cara valdību. Ne velti tāpēc Latvijā viena no galvenajām revolūcijas formām bija muižu dedzināšana un bruņotā pretestība.

Par 1905. gada revolūcijas spilgtiem simboliem kļuva sarkanais karogs un "melnā sotņa", kā dēvēja cara armijas speciālās ekspedīcijas revolūcijas apspiešanai.

1905. gada revolūcijas noskaņas dzejā atspoguļojis notikumu aktīvs līdzdalībnieks Rainis tādos krājumos kā "Tālas noskaņas zilā vakarā" (1903), "Vētras sēja" (1905), "Klusā grāmata" (1909), kā arī "Epus 1905" (1906).

1905. gada revolūcijai veltītajā dzejiskajā klasikā kopā ar Raiņa grāmatām ietilpst Viļa Plūdoņa alegoriskā poēma "Uz saulaino tāli" (1912), Jāņa Akurātera dzejolis, teksts Latvijā ļoti populārai dziesmai, "Ar kaujas saucieniem uz lūpām" (1905).

Tēlotājas mākslā 1905. gada revolūcijas tēma emocionāli risināta Jēkaba Kazaka, Ģederta Eliasa gleznās, Teodora Ūdera grafikā. Latvijas mākslā viņu sižeti un tēli lielā mērā kļuva par noteiktiem paraugiem tēmas glezniecisķajā interpretācijā.

Pēc Otrā Pasaules kara padomju varas gados vērojama 1905. gada revolūcijas tēmas devalvācija. Tolaik par savdabīgu kultūras parādību kļuva pati tēma, bet nevis vēsturisko notikumu atbalss sabiedriskajā apziņā. Tas tāpēc, ka 1905. gada revolūcija padomju režīmā bija atļauta tēma un viens no sociālistiskās mākslas tematiski kanoniskajiem atzariem. No katra padomju autora tika gaidīta un relatīvi stingrāk vai mazāk stingri prasīta attiecīga "nodeva" revolucionārajai tematikai. Padomju iekārta neuzticējās tiem māksliniekiem, kuru daiļdarbos neatspoguļojās revolucionārā tematika. "Nodevai" daudzi autori izvēlējās 1905. gada revolūcijas tēmu.

Prozā no 1905. gada revolūcijai veltītajiem darbiem uz lasītājiem lielu iespaidu atstāj E. Birznieka-Upīša stāstu krājums "Pelēkā akmens stāsti" (1914), Kārļa Zariņa romāns "Dzīvība un trīs nāves" (1921), Alberta Bela romāns "Saucēja balss" (1973).

Pirmā Pasaules kara sākums 1914. gadā ievadīja lielu pārmaiņu laiku, kas Latvijā turpinājās līdz 1920. gadam. Latvijas vēsturē un kultūrā to mēdz dēvēt par heroisma posmu – ciešanu, cīņas un varonības laiku.

Šajā posmā bija tādi svarīgi notikumi kā iedzīvotāju masveida bēgšana uz Krieviju, latviešu strēlnieku bataljonu dibināšana un varonība frontē, Latvijas teritorijas nonākšana Vācijas karaspēka pakļautībā, buržuāziskā revolūcija un lielinieku apvērsums Krievijā, Latvijas valsts proklamēšana, padomju varas mēneši Latvijā, atbrīvošanās kaujas pret lieliniekiem un vāciešiem (bermontiešiem).

1915. gada vasarā, kad Latvijas teritorijā iebruka vācu karaspēks, bēgļu gaitās devās apmēram 800 tūkstoši Kurzemes un Rīgas iedzīvotāji. Pa putekļainajiem ceļiem ejošās nebeidzamās gājēju rindas kopā ar mājlopiem un pajūgiem atstāja satriecošu iespaidu. Tauta atstāj savu zemi,– tik traģisks bija aculiecinieku priekšstats par bēgļu gaitām.

Tautas atmiņā šo priekšstatu nostiprināja mākslinieki un literāti. Piemēram, gleznotāji Jāzeps Grosvalds, Konrāds Ubāns, Jēkabs Kazaks, Rūdolfs Pērle, grafiķis Sigismunds Vidbergs radīja darbu ciklus par bēgļu ciešanām.

Kurzeme sakustējās, sākās veselas tautas episka bēgšana, neredzams viesulis sakampa ļaudis, lopus, mantas, pūta viņus projām pa mežiem, laukiem, un cilvēki bēga, klupdami uz degošu māju sliekšņiem bailēs no kaut kā pārdabiska, kam vajadzēja tikai maz

stundu, un viss no audžu audzēm celtais izgaisa un palika par neko.

E. Virza

Dzejnieka un prozaiķa Edvarta Virzas tēlojumu krājums "Zaļā Zemgale" (1923) veltīts postam cilvēku atstātajos novados. Neaizmirstami dzejoļi par bēgļu traģisko likteni apkopoti Viļa Plūdoņa krājumā "Via dolorosa" (1918) un "No Nakts līdz Rītam" (1921).

Varonības un traģisma motīvi dominē latviešu strēlnieku liktenī. Padomju laikā drīkstēja atcerēties tikai tā saucamos sarkanos latviešu strēlniekus, kuri kādu laiku simpatizēja lieliniekiem padomju Krievijā.

Latviešiem nekad nebija oficiāli atļautu bruņoto nacionālo formējumu. Tāpēc 1915. gadā cariskās valdības atļauja veidot 9 latviešu strēlnieku bataljonus tika apsveikta vispārējā sajūsmā.

Mēs daudz nedomājām, kamdēļ tika dibināti šādi strēlnieku bataljoni un kāds būs viņu uzdevums. Šīs latviešu vienības radās it kā pašas no sevis, kā dabīga un neatvairāma nepieciešamība. Vienkārši: bija pienācis mūsu laiks.

Ē. Mačs

Bataljonu formēšanas iniciatīva nāca no latviešu politiķiem. Viņiem izdevās pārliecināt latviešu sabiedrību, ka armijas nacionālie formējumi pašaizliedzīgāk aizstāvēs dzimteni. Tolaik vācieši bija iekarojuši Kurzemi un Zemgali. Frontes līnija apmēram gadu apstājās Daugavas krastos.

Sabiedrība strēlnieku bataljonus uztvēra kā tautas sirdsapziņu un latviešu vitālā spēka kvintesenci. Katram bataljonam (1916. gadā tos pārveidoja pulkos) bija savs karogs, katram karavīram – latviešu strēlnieka krūšu nozīme. Komandieri bija latviešu izcelsmes virsnieki, komandēt drīkstēja latviešu valodā. Arī uzraksti uz karogiem bija latviešu valodā.

Taču vispārējā sajūsma drīz pārvērtās vispārējās ciešanās. Piemēram, 1916. un 1917. gada mijā tā saucamajās Ziemassvētku kaujās gāja bojā apmēram 9 tūkstoši strēlnieku. Latviešu strēlnieki cīnījās pret mūžsenajiem ienaidniekiem vāciešiem ļoti varonīgi, taču bija milzīgi zaudējumi. Tādas kauju vietas kā Nāves sala, Ložmetējkalns, Tīreļpurvs, kur visvairāk krita strēlnieki, kļuva par sava veida simboliem tautas vēsturiskajā atmiņā.

Latviešu strēlnieki izraisījuši neviennozīmīgu sociāli politisko rezonansi. Vērtējumu atšķirības, pretrunīgums un acīmredzamā kritēriju atkarība no attiecīgās politiskās iekārtas uzskatāmi atklājas arī kultūrā.

Ņemot vērā reālos faktus un sociāli politiskās kaislības, kultūrā latviešu strēlnieku tēmai ir divi nosacīti atzari. Katram no tiem ir savs liktenis, funkcijas un prestižs kultūras struktūrā.

Vienu atzaru veido jau minētie "sarkanie" latviešu strēlnieki, otro – "baltie" latviešu strēlnieki. Pirmajiem priekšroka tika dota padomju iekārtā, otrajiem – Latvijas Republikā.

Neskatoties uz ideoloģiski politiskajām simpātijām un antipātijām, kultūrā paliekošu vietu ieņem patiesi augstvērtīgi mākslas darbi. Piemēram, Kārļa Baltgaiļa, Jāzepa Grosvalda, Niklāva Strunkes, Sigismunda Vidberga gleznu, zīmējumu un grafiku cikli. Savukārt daiļliteratūrā Aleksandra Grīna romāns "Dvēseļu putenis" (1933–1934), Aleksandra Čaka varoņeposs "Mūžības skartie" (1937–1939), Kārļa Štrāla romāns "Karš" (1922–1926), Kārļa Skalbes rakstu krājums "Mazās piezīmes" (1920), Jāņa Akurātera stāstu krājums "Sapņi un likteņi" (1919) un romāns "Ugunīgi ziedi" (1925).

Brāļu kapi

Par izteiksmīgāko strēlnieku vēstures un reizē arī tautas brīvības simbolu Latvijas iedzīvotāju uztverē ir kļuvuši Brāļu kapi Rīgā.

Jau kara laikā radās ideja apglabāt visus kritušos strēlniekus vienā vietā, taču grandiozs memoriālais ansamblis tika izbūvēts no 1923. līdz 1930. gadam. Brāļu kapu projekta autors ir tēlnieks Kārlis Zāle.

Cara valdības gāšana 1917. gada februārī latviešu sabiedrībā pirmām kārtām asociējās ar politiskās brīvības perspektīvām. Inteliģences aprindās kļuva populārs lozungs "Brīva Latvija brīvā Krievijā".

Daudzi optimistiski izturējās arī pret lielinieku apvērsumu 1917. gada oktobrī, noticot lielinieku (Ļeņina) solījumiem par Latvijas neatkarību un Latvijas neatstāšanu Krievijas pakļautībā. Visvairāk tas attiecas uz latviešu strēlniekiem, kuru lielākā daļa pārgāja lielinieku pusē.

Oktobra apvērsums Krievijā izraisīja jaunu reģionālo kulturoloģisko dalījumu. Padomju Krievijas (no 1922. gada PSRS) teritorijā radās pilnīgi jauna tipa kultūra – sociālistiskā padomju kultūra. Tā balstījās uz savu sociālo bāzi, filosofisko doktrīnu, ideoloģiju, estētisko platformu.

XX gadsimtā Latvija šīs kultūras ietekmes zonā bijusi vienmēr. Mainījās tikai ietekmes intensitāte un realizācijas mehānismi. Jāņem vērā arī tas, ka PSRS 20.–30. gados dzīvoja apmēram 200 tūkstoši latviešu.

Pēc cariskās Krievijas sabrukuma vācu armija 1917. gada septembrī pārgāja uzbrukumā un līdz 1918. gada februārim ieņēma visu Latviju.

Kara posts Latvijā sasniedza kulmināciju. Bija nodedzinātas daudzas viensētas, izpostīti tīrumi, izcirsti meži, gājusi bojā visa rūpniecība. Bet galvenais – Latviju bija atstājusi ļoti liela iedzīvotāju daļa. Tā laika kultūru, piemēram, dzeju un tēlotājas mākslu, sāka pārņemt bezcerīguma izjūtas.

Šeit man jāpiezīmē, ka latviešu naids pret vāciešiem ir tik liels, ka latvieši jebkurā laikā bija gatavi cīņai pret tiem (tas izskaidrojams ar vēsturisko pagātni). No otras puses tāds naids pret krievu tautu un plašākā izpratnē pret PSRS tautām nekad nav pastāvējis, tāpat kā tā nav arī pašlaik. Pie tam vēl boļševiku partija jau agrāk bija paziņojusi, ka tā ir par mazo tautu pašnoteikšanās tiesībām gan teorijā, gan praksē.

K. Ulmanis

1918. gada septembrī un oktobrī vācu okupācijas laikā Rīgā notika Baltiešu mākslinieku savienības izstāde. Tajā piedalījās latviešu gleznotāji V. Purvītis, J. Rozentāls, vācbaltu gleznotājs Z. Bīlenšteins, ebreju gleznotājs D. Školņiks un citi.

Izstāde bija savdabīgs pierādījums tam, ka tolaik Latvijā kultūras līmenis bija sasniedzis tādu pakāpi, ka radošās inteliģences viena daļa spēja mākslas intereses vērtēt augstāk par nacionālo, politisko, militāro konfrontāciju.

1918. gada rudenī arī Vācija bija nonākusi līdz sabrukumam, ciešot milzīgus zaudējumus Rietumu frontē cīņās pret frančiem, angļiem un amerikāņiem.

Izmantojot abu karojošo lielvalstu Krievijas un Vācijas vispārējo sabrukumu, 1918. gada rudenī Latvijai radās iespēja iegūt politisko neatkarību.

1918. gada 17. novembrī Rīgā tika nodibināta Latvijas Tautas padome. Šajā organizācijā apvienojās dažādu partiju pārstāvji. Zināms deputātu skaits bija paredzēts mazākumtautību delegātiem, lai Tautas padomē būtu reprezentēta Latvijas tauta, bet ne tikai latvieši. Dienu vēlāk, 1918. gada 18. novembrī, Tautas padome proklamēja Latvijas valsti.

1919. gada 3. janvārī Rīgu ieņēma lielinieku karaspēks, kura sastāvā bija latviešu strēlnieki. Viņi atgriezās, lai Latviju atbrīvotu no vāciešiem un nepakļāvās jaunās Latvijas valsts Pagaidu valdības aicinājumam pāriet tās pusē. Pagaidu valdība pārcēlās uz Liepāju, sāka veidot armiju, un 1919. gada maijā lieliniekus padzina no Rīgas un Vidzemes.

Vācu karaspēks negribēja atstāt Latviju. Vācu komandieri kopā ar vācbaltu muižniecību mēģināja saglabāt varu un nezaudēja cerību izveidot jaunu valsti – Baltijas hercogisti. Tajā ietilptu Latvija un Igaunija.

1918. gada 3. septembrī Rīgā vācbaltu kopiena patriotiskā pacēlumā pilsētas centrā atklāja pieminekli "Dzelzs zemessargs". Uz koka postamenta uzstādītajai bruņota vācu karavīra statujai vajadzēja atgādināt par vāciešu izseno hegemoniju Baltijā.

"Dzelzs zemessargs" bija zināms revanšs un izaicinājums arī Latvijas krievu minoritātei, jo liecināja par vācbaltu nevēlēšanos samierināties ar bijušās Livonijas teritorijas nonākšanu Krievijas impērijas pakļautībā.

Vācbalti nebija aizmirsuši, ka Rīgā 1910. gada 4. jūlijā tika atklāts piemineklis Pēterim I. Tas tika uzcelts par godu Krievijas varas 200. gadadienai Rīgā un Vidzemē.

Vācieši pēdējās cerības lika uz krievu armijas bijušā virsnieka Bermonta bruņotajām vienībām Kurzemē, kuras 1919. gada 8. oktobrī sāka uzbrukumu Rīgai.

Latvijas valsts galvaspilsētas varonīgā aizstāvēšana Daugavas krastos kļuva par vienu no patriotiskākajiem notikumiem brīvības cīņu vēsturē, bet pati upe Daugava par brīvības simbolu.

Daugavas simboliskā nozīme spilgti atspoguļojas Raiņa dzejoļu ciklā "Daugava" (1919), kas liktenīgajās kauju dienās dziļi iedvesmoja cīnītājus.

Tikai pēc bermontiešu sakāves jaunā Latvijas valsts pilnā mērā varēja pievērsties kultūrai.

Kultūras attīstībā valsts ierosināto un subsidēto pasākumu virknē nozīmīgākais bija izcīnītās brīvības un cīņās kritušo piemiņas iemūžināšana.

Jau tika minēts par Brāļu kapu iekārtošanu Rīgā. Kritušajiem strēlniekiem un iegūtās brīvības simboliskam apliecinājumam 20. un 30. gados pieminekļus uzcēla arī provincē.

Šo pasūtījumu izpildē aktīvi iesaistījās tēlnieks Kārlis Zemdega. Viņa izstrādātos pieminekļus uzstādīja Raunā, Džūkstē, Rūjienā, Dobelē, Tukumā.

Tēlnieks Kārlis Jansons veidoja Atbrīvošanas pieminekli Jelgavā.

Latvijā par centrālo brīvības simbolu kļuvis 1935. gada 18. novembrī atklātais Brīvības piemineklis Rīgā. Tā autors ir Kārlis Zāle.

K. Zāles, K. Zemdegas, K. Jansona tēlniecībā strēlnieku un brīvības monumentālā simbolizācija balstās uz latviešu senatnes teiksmainiem motīviem patriarhāli reālistiskā formā. Izvēlētie mākslinieciskie līdzekļi sasaucās ar tā laika sabiedrībā un kultūrā valdošo nacionālismu.

Monumentālajā tēlniecībā priekšroka dota latviešu kultūras tādiem elementiem kā folkloristiskums un etnogrāfiskums. Tā ir zināma likumsakarība, jo XX gadsimtā arī citkārt abi elementi latviešu kultūrā formē garīgās dzīves konstantus modeļus nacionālisma uzplūdu periodos.

Modernisti 10.–20. gados arī pievērsās strēlnieku, bēgļu, atbrīvošanās cīņu un brīvības tematikai. Taču modernisti tiecās uz formas un kolorīta mākslinieciskо nosacītību. Piemēram, J. Grosvalds un J. Kazaks tautas ciešanu, brīvības un varonības heroismu panāca ar ekspresīvi vienkāršotām lineārām kompozīcijām bez mitoloģiskām alūzijām. 10. un

Sarkanuguns kvēlumā
Dzima mūsu brīvā
Latve,
Sarkanbaltais
karodziņis
Uz sarkana plivināja.

Rainis

Kad šorīt mūsu acu priekšā krita sega no Brīvības pieminekļa, tad mēs visi, kas tur bijām klāt, pārdzīvojām dziļu dvēseles saviļņojumu, redzēdami mūsu tautas vēstures pēdējo izšķirošo laikmetu uz mūžīgiem laikiem iemiesotu akmenī, par ceļa rādītāju paaudžu paaudzēm.

K. Ulmanis

20. gados nacionālisma un tā kulturoloģisko satelītu folkloristiskuma un etnogrāfiskuma izpausmes vēl nebija tik izteiktas kā 30. gados.

Brāļu kapu, Brīvības un citu pieminekļu autoru stilistika un poētika saskanēja ar 20. gadu beigu un 30. gadu sabiedrībā un kultūrā dominējošo tautiski nacionālo un cildeni patriotisko ideālismu.

Tēlnieki vairāk vai mazāk apzināti palīdzēja Eiropas nelielai tautai radīt savu mitoloģiju, kuras centrā izvirzījās mīts par mazu, bet varonīgu Latvijas valsti. Tam kalpoja, piemēram, skulpturālie tēli "Māte Latvija", "Lāčplēsis", "Vaidelotis" Brāļu kapu un Brīvības pieminekļa kompleksā, kā arī reālo notikumu simbolistiskās ainas "1905. gads", "Dziesmu svētku gājiens", "Cīņas ar bermontiešiem", "Latviešu strēlnieku gājiens" Brīvības pieminekļa kompozīcijās.

Okupēt var vienīgi to, kas ir gatavs okupācijai vai ļaujas tai. [..] Arī deportācijas ir pašu roku darbs, padomju vara tikai piedāvā ieganstu, lai Latvijas iedzīvotāji spētu īstenot atbrīvošanos. Un tā atbrīvojas no nevēlamiem kaimiņiem, sev netīkamiem cilvēkiem.

I. Šuvajevs

1939. gadā fašistiskās Vācijas un staļiniskās PSRS slepenās vienošanās rezultātā Latvija nonāca PSRS interešu zonā, kas praktiski 1940. gada 17. jūnijā sākās ar padomju karaspēka ievešanu, Latvijas Republikas likvidāciju un padomju varas pasludināšanu.

Padomju Latvijā, izsakoties tā laika terminoloģijā, "sociālisma celtniecības darbu" 1941. gada jūnijā pārtrauca hitleriskās armijas iebrukums.

1945. gada maijā Latvijas teritorijā atkal atjaunoja padomju varu. Tā pastāvēja četrdesmit piecus gadus. 1990. gada 4. maijā tika pieņemta deklarācija "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu", bet 1991. gada 21. augustā – Konstitucionālais likums par Latvijas Republikas valstisko statusu.

Eiropas divu totalitāro režīmu vienošanās rezultātā kardināli izmainījās kultūras attīstība iekarotajās vai okupētajās valstīs. Īpaši tas attiecas uz PSRS okupētajām valstīm, jo tajās pastāvošo kultūru staļiniskais režīms ne tikai politiski un estētiski neatzina un noliedza, bet arī fiziski iznīcināja kultūras darbiniekus un kultūras mantojumu.

Latvijā vispirms tika iznīcināta vācbaltu kultūra. Pakļaujoties Hitlera pavēlei, 1939.–1940. gadā no Latvijas aizbrauca apmēram 56 tūkstoši vācbaltiešu. Līdz ar to Latvijas teritorijā no XIII gadsimta pastāvošā vācbaltu kultūra praktiski beidza eksistēt.

Pēc vācbaltiem līdzīgu traģisku likteni piedzīvoja latviešu, krievu, ebreju, poļu kultūra. Staļiniskais režīms no 1940. gada līdz 1950. gadam no Latvijas uz Sibīriju deportēja ap

120000 iedzīvotāju, kuru vidū bija latviešu, ebreju, krievu, poļu inteliģence. Latvijas vēsturē neredzētas iedzīvotāju masveida deportācijas notika 1941. gada 14. jūnijā un 1949. gada 25. martā.

XX gadsimta vidū Latvijas tautas vēsturē viens no drūmākajiem notikumiem ir ebreju nogalināšana. Otrā Pasaules karā laikā Latvijā tika iznīcināti apmēram 61 000 ebreju.

Bēgot no padomju totalitārā režīma, 1944.–1945. gadā Latviju atstāja ap 130000 latviešu, kuru vidū bija ļoti daudz mākslinieku, literātu, zinātnieku, skolotāju.

Nākas atzīt, ka apmēram līdz 1950. gadam Latvijas Republikā nostiprinātā kultūra bija pilnīgi sagrauta. Holokaustā, frontē, deportācijās, vācbaltu izceļošanā, latviešu, krievu, ebreju un citu tautību piespiedu emigrācijā gāja bojā vai atstāja Latviju faktiski viss kultūras genofonds: cilvēki, kuri spēja radīt kultūras vērtības, un sabiedrības slānis, kas savā dzīvesveidā, pasaules izpratnē un savstarpējās attiecībās iemiesoja un reprezentēja kultūrā sasniegto attīstības līmeni. Padomju Latvijā palika pilsētu un lauku proletariāts, kā arī inteliģences neliela grupa pēc Krievijā aizvadītajiem kara gadiem vai dažādu iemeslu dēļ kara beigās nepaspējot emigrēt uz Rietumiem. No viņiem, piemēram, talantīgākie bija literāti Andrejs Upīts, Jānis Sudrabkalns, komponisti Alfrēds Kalniņš, Emilis Melngailis, režisors Eduards Smilģis, mākslinieki Jūlijs Madernieks, Ģederts Eliass, Konrāds Ubāns, Jānis Liepiņš, Leo Svemps.

Padomju sociālistiskās kultūras ideāli, motivācija, funkcijas, estētiskā pieeja, attieksme pret citām kultūrām kardināli atšķīrās no tās kultūras, kurā bija uzaugusi, ieguvusi izglītību, strādājusi Latvijas tauta pirms Otrā Pasaules kara. Latvijas teritorijā kultūra tik voluntāri radikālu un graujošu pavērsienu nekad agrāk, mainoties varai, nebija piedzīvojusi.

Kardināli atšķīrās arī vērtību orientācija. Padomju Latvijā tā bija diametrāli pretēja agrākajai vērtību skalai. Tas, kas Latvijas tautai bija svēts, tika aizliegts un iznīcināts. Pirmkārt un galvenokārt tas attiecās uz Latvijas valsts atbrīvošanās cīņu, strēlnieku un brīvības simboliku.

Tam, ko baidījās iznīcināt, piemēram, Brīvības pieminekļim un Brāļu kapiem, mākslīgi piemēroja sociālistisku izskaidrojumu.

Latvijā 60. gadu sākumā bija aizliegti pat Līgo svētki un mākslas darbi (lugas, operas, filmas), kuros attēloti šie tautas svētki.

Antisemītisms mūsu tautā tiešām ir ļoti liels un dibināts. Tas tiešām reiz varētu atrast izeju grautiņos, ja citādi nemaz vairs neatrod izeju, kaut kādā veidā, kā par to var izrunāties.

A. Bergs

Holokausts ir vārds, kuru dzirdot, sastingst katrs cilvēks, kas dzīvo civilizētajā pasaulē. Holokausts ir vārds, kuru retu retais pazīst Latvijā, kaut gan tieši Latvijā, rēķinot uz vienu iedzīvotāju, iznīcināts vairāk ebreju tautības cilvēku nekā jebkurā citā zemē uz Zemeslodes.

M. Vulfsons

Tomēr vēsturisks fakts ir arī tas, ka Arāja komanda, kas sastāvēja galvenokārt no latviešiem, bija unikāla vienība, kam nebija līdzinieka okupētajā Eiropā.

A. Ezergailis

Padomju sociālistiskā kultūra

Padomju totalitārā kultūra Latvijas iedzīvotājiem uzspieda savas mitoloģiskās konstrukcijas un simboliku, no kuras vispazīstamākais un saprotamākais bija sarkanais karogs.

Kultūru politiski, estētiski un organizatoriski vadīja speciāli apmācīti cilvēki – t.s. kultūras darbinieki. Mākslā un literatūrā bija atļauta tikai tā dēvētā sociālistiskā reālisma metode.

Lai izprastu Latvijas kultūras simboliku 40.–80. gados, nākas ņemt vērā totalitārisma kultūras vispārējās īpašības.

Totalitārisma kultūras īpašības

Totalitārisma kultūra balstās uz stingru vadību un uzraudzību. No vienas puses to nodrošina režīms. No otras puses – režīma inspirēts tautas masu afektēts entuziasms. Režīma virsvadība realizē totālu politisko un ideoloģisko diktātu garīgajā dzīvē, padevību režīmam un tā vadoņiem, kā arī pseidotautiskuma demonstrējumus – "parastā un vienkāršā cilvēka" poetizāciju, kam jāizraisa tautas masu entuziasms.

Totalitārismā kultūru uzskata par sabiedriskās dzīves universālu īpašību, katra cilvēka socializācijas formu. Tā, piemēram, Latvijā tāpat kā citur PSRS nepārtraukti tika akcentēta sociālistiskās iekārtas, padomju cilvēka, sociālistiskā dzīves veida un padomju kultūras vienotība.

Padomju kultūra faktiski bija ideoloģisks un mitoloģisks fetišs. Lai to nostiprinātu sabiedriskajā apziņā, speciāli meklēja izomorfismu (līdzību, loģisku pēctecību) starp pagātnes garīgo mantojumu un tagadnes padomju sociālistisko kultūru.

Piemēram, Brāļu kapos iededzināja no Ļeņingradas atvesto mūžīgo uguni. Brāļu kapos sāka apglabāt revolucionārus, komunistiskās partijas ierēdņus, kritušos Otrā Pasaules karā. Brīvības pieminekli propagandēja kā darba tautas varonības simbolu un pie tā svinēja padomju varas gadadienas.

Latvijā padomju gados monumentāli simboliskais materiāls veidojās divējādi. Pirmkārt, uzspiežot sociālistisko interpretāciju saglabātajiem piemineklim. Otrkārt, radot jaunus "sociālistiskā laikmeta" piemineklus.

Uz Latvijas sabiedrību zināmu ietekmi varēja atstāt tie piemineklī, kuri bija saistīti ar Otro Pasaules karu. Piemēram, Salaspilī fašistu koncentrācijas nometnes vietā uzbūvētais memoriālais ansamblis, ko atklāja 1967. gada 31. oktobrī. Ansambli veido galvenā ieeja ar galeriju, kurai izvēlēts simbolisks apzīmējums "Dzīvība un nāve", vainagu nolikšanas vieta ar metronomu, kura skaņa simbolizē noga-

linātо bērnu sirdspukstus. Ansamblī ietilpst septiņas nosacītā stilistikā veidotas skulpturālas figūras "Māte", "Nesalauztais", "Rot Front", "Solidaritāte", "Pazemotā", "Protests", "Zvērests".

Kultūrā tradicionāls simbolisks fenomens ir svētki, kuri parasti pieskaņoti attiecīgās sabiedrības nacionālajām, reliģiskajām, valstiskajām un cita rakstura interesēm.

Tā, piemēram, Latvijas valstī 20.–30. gados svinēja nacionālās brīvības iegūšanas svētkus 18. novembrī, kristīgās baznīcas svētkus.

Padomju Latvijā svētki bija pakļauti garīgās dzīves politizācijai. Visaugstāko vietu svētku hierarhijā ieņēma tā saucamās oktobra revolūcijas gadadiena 7. novembrī, padomju armijas dibināšanas gadadiena 22. februārī.

Padomju periodā aizliedza Latvijas Republikā svinētos svētkus, kas bija pieskaņoti kristiānisma baznīcas rituāliem un valstiskās neatkarības iegūšanas un aizstāvēšanas cīņu datumiem.

Svētki 90. gados

90. gadu sākumā pēc valstiskās neatkarības atgūšanas Latvijas Republikā atjaunoja 20.–30. gados svinētos svētkus.

90. gados svētku kalendāru papildina jaunas piemiņas dienas, kurām simboliski jāapliecina svarīgi notikumi nesenajā pagātnē. Tāpat kā XX gadsimta pirmajā pusē simbolizācijai pakļauta karu un brīvības tematika. Latvijas Republikā tagad 25. martā un 14. jūnijā atzīmē komunistiskā terora upuru piemiņas dienu, 8. maijā – nacisma sagrāves un Otrā Pasaules kara upuru piemiņas dienu, 4. jūlijā – ebreju tautas genocīda upuru piemiņas dienu.

Komunistiskajā terorā, genocīdā, frontē un koncentrācijas nometnēs cieta visas Latvijā dzīvojošās etniskās grupas. Taču to vēsturiskajā atmiņā un kultūras simbolikā var konstatēt atsevišķas dominantes.

Tā, piemēram, krievi īpaši sāpīgi pārdzīvo represijas pret viņu tautiešiem padomju varas sākumā 1940.–1941. gadā, kad daudzus Latvijas krievu tautības iedzīvotājus nošāva vai izsūtīja uz Sibīriju. Savdabīgs simbolisks piemineklis tādiem nevainīgiem upuriem 90. gados izveidots Daugavpilī. 1941. gadā nošautā Latvijas valsts Saeimas deputāta Meletija Kalistrātova mājā iekārtots viņa vārdā nosaukts Krievu kultūras centrs.

Latvijā mūsdienās dzīvojošie ebreji lielu nozīmi piešķir holokausta upuru piemiņas saglabāšanai. Uz Latvijas sabiedrību dziļu ietekmi atstāj Herca Franka filma "Ebreju

iela", rakstnieka Leonīda Kovaļa sagatavotā "Glābšanas grāmata" par holokaustu.

Poļi daudz rūpējas, lai netiktu aizmirsta Polijas armijas loma Latvijas brīvības cīņās Latgalē 1920. gada sākumā. Daugavpilī uzstādīta piemiņas plāksne maršalam Juzefam Pilsudskim, kura vadībā poļu armija atbrīvoja pilsētu.

Latviešu sabiedrībā traģiski simbolisku akcentu ieguvusi lielvalstu uzspiestā tautas sašķeltība, kas XX gadsimtā atkārtojās vairākkārt un īpaši nežēlīga kļuva Otrā Pasaules karā, kad frontē viens pret otru varēja karot brālis pret brāli. 1941.–1945. gadā vāciešu pusē cīnījās ap 150000, PSRS pusē – ap 100000 latviešu.

Padomju periodā šo pretrunīgo tēmu daiļliteratūrā veiksmīgi attēloja dzejnieks un prozaiķis Bruno Saulītis romānā "Ošu gatve" (1969), bet 90. gados rakstnieks Alberts Bels romānā "Saulē mērktie" (1995). Tēlotājas mākslā latviešu tautas sašķeltībai emocionāli izteiksmīgi pievērsies Sigismunds Vidbergs grafiku ciklā "Baigais gads", "Bēgļi", "Sāpju ceļš", kas tapuši 40.–50. gados emigrācijā.

5.4. LATVIJAS LAUKU POĒTIKA

Daba nodrošina ne tikai cilvēka eksistences vitālos nosacījumus (gaismu, siltumu, ūdeni, gaisu, pārtiku, minerālos resursus utt.), bet arī garīgi abstraktos aspektus – idejas, tēlus, sižetus, simbolus utt.

Daba nosaka tautas raksturu, temperamentu. Ar dabu ir cieši vienots cilvēku dzīves veids, darba tradīcijas, paražas, ēdiens, apģērbs, svētki.

Ģeogrāfiskā vide un dabas apstākļi ietekmē kultūru attiecīgajā zemē.

Uz kultūras attīstību atsaucas ģeogrāfiskais determinisms, proti, dotās teritorijas perspektīvas kultūras atvērtības vai izolācijas stimulēšanā. Piemēram, ģeogrāfiskā izolācija, sakaru ierobežotība upju un jūras ceļu trūkuma dēļ var mazināt kultūras attīstības tempu, kā arī atsaukties uz kultūras tipoloģisko raksturu vispār.

Piemēram, uz krievu tautu vienmēr ietekmi atstājušas Krievijas neaptveramās tāles un neierobežotie plašumi. Krievu tautas ģeogrāfiskās refleksijas atspoguļojas arī krievu kultūrā, kurā dominē plašuma, neierobežotas brīvības un liela vēriena tendences.

Latviešu kultūras sakarības ar ģeogrāfisko vidi un dabu uzskatāmi atspoguļojas abās galvenajās kultūras vēsturiskajās fāzēs – etniskajā jeb tautas kultūrā un nacionālajā jeb profesionālajā kultūrā, kurā dominē atsevišķa autora intīmi personiskā ģeogrāfiskās vides un dabas izjūta, kas atveidota mākslas un literatūras tēlos.

Tautas kultūrā valda objektīvi instrumentālā jeb kolektīvā ģeogrāfiskās vides un dabas izjūta, un tā spilgti konstatējama mutvārdu daiļradē – folklorā. Piemēram, latviešu etniskajā kultūrā ir samērā aktuāli tādi ģeogrāfiskie faktori kā Latvijas atrašanās pie Baltijas jūras, Daugavas u. tml. Latviešu folklorā telpas varai pār cilvēka dvēseli ir liels spēks.

Latviešu tautasdziesmās, kuras vienmēr bijušas būtisks iedvesmas un mākslinieciskо tēlu interpretācijas avots profesionālajā kultūrā, daba nav apdziedāta pati par sevi, bet gan saistībā ar cilvēka dzīvi.

Tautasdziesmās dabas objekti (koki, augi, putni, dzīvnieki) nav galvenais poētiskais priekšmets, jo šajā folkloras žanrā dominē paralēlisma princips: no vienas puses daba, no otras puses cilvēka dzīve. Daba kalpo kā salīdzinājums un analoģija poētiskam stāstījumam par cilvēka rīcību, likteni, mūža galvenajiem etapiem – dzimšanu, bērnību, jaunību, precībām, nāvi. Tautasdziesmās tāpēc sastopama dabas personifikācija, piedēvējot kokiem, dzīvniekiem, putniem cilvēciskās īpašības un izskatu.

Latviešu tautasdziesmās dabas poētika ir statiska un bez attīstības procesa atveidojuma, jo priekšplānā ir dabas objektu tipizācija, bet nevis individualizācija.

Par dabas objektu tipizāciju uzskatāmi liecina tā saucamās poētiskās simpātijas pret atsevišķiem kokiem, dzīvniekiem, putniem, starp kuriem pastāv zināma hierarhija.

Tā, piemēram, no kokiem vislielākās simpātijas ir pret lapu kokiem, kuri parasti aug māju tuvumā. Skuju koku hierarhijā pirmajā vietā ir egle, pret kuru tautasdziesmās vērojama dziļa labvēlība. Pēc egles seko priede un paeglis, par kuru bieži stāstīts ar līdzjūtību. Paegli kā vismazāko skuju koku apspiež un pazemo abi augumā lielākie skuju koki – egle un priede.

Tautasdziesmās ar paegli salīdzināts bērns bez mātes. Priede un egle asociatīvi saistīta ar mātes meitām.

Tautasdziesmās ir konstatējama stabilitāte epitetu un dažādu stilistisko konstrukciju izvēlē, raksturojot dabas objektus.

Neviena jaunlaiku kultūra Austrumeiropā nav attīstījusies no savas tautas folkloras tieši. Tas tāpēc, ka folkloras milzīgās ētiskās un estētiskās vērtības ir nesistematizētas, radušās stihiski (ne velti folkloru dēvē par "situācijas mākslu"). Visos gadījumos attīstība jaunlaiku virzienā ir sākusies uz internacionālā antīkās grieķu un romiešu, kristietisma, eiropiskās garadzīves sakausējuma pamata.

A. Apīnis

Poētiskā un stilistiskā stabilitāte turpinās arī profesionālajā kultūrā. Piemēram, egles tradicionālie epiteti ir "tumša", "kupla", "sausa". Egļu mežs parasti ir "melns un biezs". Egli salīdzina ar nelaipnu izturēšanos, asu valodu, neiecietīgu raksturu. Egle asociējas ar mūziku, ritmiku. Priede ir "smalka", "gara". Garu meiteni salīdzina ar priedi. Priede asociējas ar skaņām, visbiežāk – šalkoņu. No priedes koka būvē saimniecības ēkas, izgatavo zārku.

Latviešu tautasdziesmās noteikta poētiskā un stilistiskā stabilitāte ir arī lapu koku tēlojumā.

Lapu koku hierarhijā pirmajā vietā ir ozols, ko mēdz dēvēt par latviešu nacionālo koku. Ozols asociējas ar vīrieti, tēvu, dažkārt – jaunu puisi, jo ir "tautu dēla" simbols. Ozols vienmēr ir "resns" un "kupls". Populāri ir salīdzinājumi "stiprs kā ozols", "vīrs kā ozols".

Tautasdziesmās bieži ir minēts vītols, kas salīdzināts ar jaunu bez vecākiem uzaugušu puisi. Vītols nav izturīgs koks, un vītola zaru vainagu uzskata par nabadzības simbolu.

Latviešu tautasdziesmās viens no populārākajiem kokiem ir ābele – gan savvaļā augošā mežābele, gan dārzā iestādītais augļukoks.

Tautasdziesmās ābeles simbolika ir daudzpusīga. Ābele ir māte ar bērniem (ābeles zariem). Ābeles ziedēšana simbolizē gatavību, briedumu. Ābele var būt arī auglības un mīlestības simbols. Ābeles koka nūja kalpo kā drošs pašaizsardzības līdzeklis. Ābele var būt "Dieva koks". Ābelē var sēdēt Saule un Saules meitas. Arī likteņa dievietes Laima vai Dēkla, sēžot ābeles zaros, var lemt par jaunpiedzimušā bērna nākotni.

Tautasdziesmās īpaša poētiskā slodze ir ābeles ziediem. Romantiski gleznainās ainās stāstīts, kā Dieva dēli lasa ābeles ziedus, ābeles ziedi birst uz meitenes pleciem, zirga muguras. Ābeles ziedu birdināšana sastopama tajās tautasdziesmās, kurās stāstīts par precībām, kad jaunava ar asarām šķiras no vecāku mājām.

No putniem un dzīvniekiem latviešu tautasdziesmās populāri ir vanags, irbe, lakstīgala, lācis, vilks. Tautasdziesmās retāk minēti ir ērglis, lapsa, ezis, bezdelīga, kuri biežāk ir tēloti pasakās.

Civilizācijas vēsturē ir sastopami etnosi, kas nav ilgi dzīvojuši vienā vietā. Tie ir etnosi ar tā saucamo teritoriālo neirozi – pastāvīgu velmi pēc jaunas dzīvestelpas, it kā nogurstot no ilgas uzturēšanās vienā vietā.

Tā bij dzīvojuši viņu priekšgājēji un tā dzīvoja viņi, ņemdami savu spēku no zemes un sajaukdamies ar visu, ko tā radīja, skatīdamies vērīgām acīm caur darba putekļiem nākotnē.

E. Virza

Baltu ciltīm un latviešu tautai nav raksturīga teritoriālā neiroze, kaut gan iedzīvotāju migrācija ir pastāvējusi. Latviešu tautā drīzāk ir sastopams kaut kas pretējs teritoriālajai neirozei, proti, alerģija pret nepieciešamību mainīt dzīvesvietu.

Latviešu tautā aktuāla garīgā prasība ir saglabāt stabilu dzīvesvietu gadsimtos ierastajā dzīves telpā – viensētas vidē un tai pieguļošajā dabas ainavā. Tādēļ latviešu kultūrā ir plaši izplatīti tādi vērtības ziņā konstanti jēdzieni kā "dzimtā zeme", "dzimtā daba".

Nacionālajā kultūrā, īpaši daiļliteratūrā, stabilu vietu tāpēc ieņem tādi simboli kā "zaļā zeme", "savs kaktiņš", "savs stūrītis", jo zemniecības struktūrā valdošā viensētu sistēma veicināja ne tikai alerģiju pret dzīvesvietas maiņu, bet arī individuālistiskus vērtību tiesiskos aspektus.

Dzimtās viensētas ēkas, darba, iedzīves priekšmeti un dzimtā daba ar ierastajiem laukiem, mežiem, kokiem un birztalām māju tuvumā latviešos rada stabilitātes izjūtu, jo viss jau ir ilgi kalpojis un kalpos ilgi arī turpmāk, neveicinot īslaicīguma izjūtas un attieksmi, kas var izpausties klejotāju tautu kultūrai piederošajos cilvēkos.

Latviešu kultūras mantojumā ir novērojama tā parādība, ko kulturoloģijā dēvē par kolektīvo askētismu.

Šī parādība balstās uz principu, ka no dabas var ņemt tikai tad, kad to drīkst darīt. Cilvēks no dabas var ņemt tikai to, kas ir nogatavojies, uzplaucis, nobriedis.

Cilvēka iedarbība uz dabu ir ražošanas procesa nosacīta: cērt kokus malkai un būvdarbiem, pļauj zāli lopiem u. tml. Cilvēks saudz dabu un dzīvo ar to harmoniskā un optimālā mijietekmē.

Latviešu tautas ekoloģiskā adaptācija ir dziļa un stabila. Tas ir konstatējams gan tautas, gan profesionālajā kultūrā.

Zemkopju tautas kultūra

Kā jau tika minēts, latviešu kultūra ir zemkopju tautas kultūra, kas veidojusies cilvēkiem dzīvojot viensētās, bet nevis ciemos.

Dzīve lauku viensētās norit dabas vidū. Lauku cilvēku telpiskā izjūta vispirms saistās ar savu viensētu un tai pieguļošo apkārtni – mežiem, pļavām, kokiem, upēm, ezeriem, ceļiem.

Tā ir zināma noslēgta mikropasaule, aiz kuras sākas citas mikropasaules – kaimiņu viensētas ar to "sistēmā" ietilpstošajiem mežiem, pļavām, kokiem utt.

Viensētas mikropasaule ir telpiski ierobežota, taču tā nav laika ziņā ierobežota, jo viensētas vēsture ir sena un tās iemītniekiem nav pat precīzi zināma.

Latvijā tāpat kā citās agrārās zemēs cilvēka un dabas attiecībās jauna stadija sākās reizē ar lauksaimniecības industrializāciju, pārejot uz jaunu agrotehniku, jauniem zemes mēslošanas līdzekļiem, jaunām lauksaimnieciskās ražošanas organizatoriskajām formām. Latvijas lauku ainavas lielā mērā izmainīja plašie meliorācijas darbi pēc Otrā Pasaules kara.

Lauksaimniecības industrializācija izraisīja zināmas kolīzijas zemniecības garīgajā pasaulē, jo zemniecības apziņā sadūrās tradicionāli arhaiskie priekšstati un modernizācijas atziņas. Latviešu kultūrā šīs kolīzijas uzskatāmi atspoguļojas Raiņa lugā "Pusideālists" (1904).

XX gadsimtā Latvijas lauku attīstību būtiski ietekmēja Latvijas Republikas agrārreforma. Tās rezultātā sadalīja muižnieku zemi, uz kuras 20.–30. gados iekārtoja apmēram 55000 viensētas. Tautā tās sāka dēvēt par jaunsaimniecībām pretstatā pirms daudziem gadsimtiem uzceltajām vecsaimniecībām.

XX gadsimta otrajā pusē Latvijas lauku attīstību būtiski ietekmēja padomju varas realizētā piespiedu kolektivizācija (kolhozu un sovhozu dibināšana), lauku iedzīvotāju piespiedu pārcelšana no viensētām uz dzīvi ciematos, kā arī lauksaimniecības produkcijas starptautiskā tirgus konjunktūra (gadsimta beigās pēc PSRS sabrukuma).

Lauksaimniecības industrializācijas gaitā ievērojami samazinājās lauku iedzīvotāju skaits. 1863. gadā Latvijas laukos dzīvoja 85, 2 procenti no visiem iedzīvotājiem, 1997. gadā – 31 procents.

Lauku iedzīvotāju, īpaši jaunākās paaudzes, masveida pārcelšanās uz dzīvi pilsētās izraisīja ne tikai jaunas kultūras parādības, bet izmainīja kultūras tipoloģisko raksturu vispār. XX gadsimtā latviešu kultūra sāka strauji zaudēt savu zemniecisko izcelsmi, jo zemnieks vairs nebija galvenais nacionālo tradīciju veidotājs un glabātājs, zemniecība vairs nebija galvenā kultūras talantu devēja.

Masveida pārcelšanās uz dzīvi pilsētās un saskarsme ar urbanizācijas problemātiku stimulēja tādu jaunu kultūras tendenci kā lauku viensētas poetizāciju un romantiski nostalģiskas ilgas pēc dzīves lauku viensētā, kur daudziem pilsētniekiem pagāja bērnība un jaunība.

Edvarts Virza un "Straumēni"

Daiļliteratūrā tas spilgti konstatējams Edvarta Virzas darbā "Straumēni", kas ar apakšvirsrakstu "Vecā Zemgales māja gada gaitās" publicēts 1933. gadā. Autors prozas darbam izvēlējās neparastu žanrisko apzīmējumu – poēma.

"Straumēni" ir savdabīgs poētisks piemineklis latviešu tradicionāli patriarhālai kultūrai industrializācijas laikmetā un viens no māksliniecisk vērtīgākajiem daiļdarbiem latviešu literatūrā.

E. Virza "Straumēnos" vēlējās akcentēt, ka latviešu kultūrā dabas ieskautā viensēta ir harmonijas un stabilitātes simbols, bet zemniecība ir nācijas vitalitātes un tikumības pamatbalsts.

Autors parāda latviešu lauku iedzīvotāju priekšstatus par harmoniskumu un stabilitāti. Šos priekšstatus veido ne tikai cilvēku organiskā vienotība ar dabu un lauku darbiem, bet arī vienveidīgas mentalitātes autoritāte.

"Straumēni" ir kulturoloģiska reminiscence tam latviešu zemniecības kultūras tipam, kad cilvēku telpas un laika izjūtā dominēja cikliskums jeb mūžīga virzība pa gadalaiku apli (ziema–pavasaris–vasara–rudens–ziema) ar katram atsevišķajam gadalaikam raksturīgo kulturoloģisko kontekstu.

Tamlīdzīgas cilvēku dzīves pamatā ir ikdienišķi tradicionālo darbu nemainīgā kārtība. Turklāt šī nemainīgā kārtība reizē ir dzīves galvenais likums, kam cilvēki kalpo ar vislielāko gandarījumu. Cilvēkiem šī likuma ignorēšana šķiet pretdabiska. Cilvēku pārliecībā dzīvei jāvirzās pa spirālveidīgiem apļiem, pārejot no viena apļa uz otru apli, katru gadu vienā un tajā pašā laikā darot vienus un tos pašus darbus. Tāda cilvēciskās eksistences jēgas, satura un formas izpratne bija kļuvusi par visas kultūras pamatu.

E. Virzas daiļdarbs daudzpusīgi raksturo latviešu zemniecisko kultūru. Tā, piemēram, "Straumēnos" ir atspoguļota cilvēku uzskatu un rīcības vienveidība. Visi ir līdzīgi viens otram pasaules uztveres un izpratnes ziņā. "Straumēnu" saimnieks ne ar ko īpašu neatšķiras no pārējo māju saimniekiem. Saimnieki un visi pārējie lauku ļaudis pret jebkuru novirzi no vispārpieņemtajām vērtībām un normām raugās ar neuzticību un pat naidu. Viņi vēlas saprast un akceptēt tikai to, kas ne ar ko neatšķiras un notiek saskaņā ar principu "kā visi pārējie", tādējādi nostiprinot savdabīgu nivelējošu relativitāti ne tikai patriarhālajā saimnieciskajā darbībā, bet arī mentalitātes līmenī.

Darbā "Straumēni" redzams, ka garīgo uzskatu un vērtību orientācijas vienveidība ietilpst tajā veselumā, kas latviešu kultūrā lauku māju pārvērta par stabilitātes un harmoniskuma simbolu. Lauku dzīvē neiederējās uzskatu brīvdomība un oriģinalitāte, kas varēja apdraudēt latviešu viensētā stabilitāti un harmoniskumu.

Poēmā "Straumēni" visas mājas un to iemītnieki bija it kā sasieti ar vienu ķēdi, un visi vienādā mērā ticēja apkārtējās pasaules un viņu pašu dzīves nemainībai un mūžībai, neizjūtot nepieciešamību kaut ko izmainīt savā patriarhālajā konservatīvismā.

Cilvēku dzīves nemainīgajā kārtībā nelielas korekcijas drīkstēja izdarīt tikai daba, kad, piemēram, pavasara darbu sākumu aizkavēja straujais atkusnis un plūdi.

Cilvēki viensētās dzīvoja ciešā saskaņā ar dabu, kā arī saskaņā ar latviešu senču ticējumiem par dabas lomu cilvēka dzīvē. Šie ticējumi balstījās uz atziņu, ka katrs cilvēka solis notiek vienoti ar dabas pulsu un gadalaiku ritmu. Dabas harmoniskais miers pārņem arī cilvēkus, padarot viņus mierīgus un nosvērtus pēc ikdienas steidzīgajām un satrauktajām rūpēm.

Koki aptver māju, kalpojot gan skaistumam, gan cilvēkiem dodot aizvēju un ēnu saulainā dienā. Katram kokam ir sava balss. Ozola dūkšana atšķiras no liepas un vītola mīkstās šalkšanas. "Straumēnos" svētākā vieta bija aploks, kurā auga dažādi koki un bija novietotas bišu mājiņas. Aplokā gāja tikai vectēvs, kurš kopa bites un savāca medu.

Dabai cilvēku dzīvē ir arī memoriālā funkcija. Daba palīdz cilvēkiem atcerēties dažādus notikumus, jo starp notikumiem dabā un notikumiem cilvēka dzīvē pastāv asociatīvās saites. Piemēram, cilvēks kādu notikumu varēja saistīt ar laiku, kad pērkons iespēra kokā, upē bija lieli plūdi u. tml.

Lauku viensētas mikropasaule sākas ar ceļu, kas ved uz attiecīgajām mājām. Ceļš tāpat kā visa viensēta ir līdzīga cilvēkiem, kuri tajā dzīvo. Ceļa vijīgums un kārtība viensētā ir cieši vienota ar mājas iemītnieku darba un sadzīves garu.

Mājas nav tikai patvērums cilvēkiem un viņu dzīves vieta. Ap katru māju grupējas arī putni un dzīvnieki – stārķi, bezdelīgas, peles, seski, kuri visi ietilpst attiecīgajā mikropasaulē.

Atmiņas par aizvadīto bērnību un jaunību lauku viensētas stabilajā un harmoniskajā mikropasaulē ieņem svarīgu

vietu memuāristikā, ar ko samērā bagāta latviešu kultūra kopš XX gadsimta vidus, kad memuāru rakstīšanai aktīvi pievērsās trimdā dzīvojošie latvieši. Viņu atmiņu tēlojumos bieži priekšplānā ir romantiska nostalģija pēc aizvadītajiem gadiem lauku viensētā.

Šajā ziņā tipoloģiski uzskatāms piemērs ir arheoloģes Lucijas Vankinas memuāri "Mūsu mājas. Pa atmiņu ceļiem" (1994), kas speciāli veltīts stāstījumam par dzīvi parastā lauku mājā netālu no Gaiziņkalna.

Autore priekšvārdā paskaidro, ka viņas dzimtās mājas vairs nav. Taču tajā valdošās tradīcijas un paražas nav zudušas, jo atstājušas dziļu ietekmi uz visu mūžu. Priekšvārdā norādīts par apkārtējās ainavas saskanīgo ietekmi uz mājas iemītniekiem, veidojot savdabīgu dabas, sadzīves, darba sintēzi un iekšējo atmosfēru.

Mūsu sētas neatņemama sastāvdaļa bija daži veci, sirmi koki. Tā, kūts galā auga vecs bērzs ar rētainu stumbru, kas pavasarī pirmais sazaļoja un no kura pirms lapu plaukšanas tecināja sulas.

L. Vankina

L. Vankinas, kā arī citos memuāros, parasti liela uzmanība veltīta stāstījumam par tuvāko apkārtni. Stāstījumā centrālā vieta ir dabas intimizācijai. Tā, piemēram, raksturoti meži, kuriem katram ir savs nosaukums. Mežu nosaukumus parasti izvēlējās, ņemot vērā tajā augošos kokus – lapu vai skuju kokus.

Katras viensētas struktūrā ietilpa pļavas, kurām tāpat bija nosaukumi. Pļavām bija liela nozīme, jo to izmantošana deva barību lopiem. Vasarā siena pļauja, žāvēšana, vešana uz mājām bija viens no svarīgākajiem un arī patīkamākajiem darbiem, kas bija saistīts ar atsevišķu relatīvi patstāvīgu kulturoloģisko kontekstu – darba un sadzīves paražām, dziesmām, ēdienu, apģērbu, cilvēku attiecībām utt.

Laukos īpašu uzmanību parasti izpelnījās savvaļā augoši lieli koki – ozoli, liepas, priedes, mežābeles. Katram no tiem bija vārds, ar koku saistīta leģenda. Lielo koku pakājē rotaļājās bērni. Viņiem atmiņā palika ozoli ar dziļiem dobumiem, jo tajos rotaļājoties varēja paslēpties.

L. Vankina atceras, ka lauku darbu ritmam bija pakļautas arī mācības skolā. Latvijā ilgu laiku (arī XX gadsimtā) rudenī skola sākās oktobra vidū pēc lauku darbu pabeigšanas un kad bērniem vairs nevajadzēja iet ganos. Mācību gads beidzās aprīļa vidū.

Lopu ganīšana jeb ganos iešana ir būtisks elements laukos uzaugušā cilvēka biogrāfijā un zemniecības kultūrā vispār. Ganos pavadītās vasaras – dabas novērojumi un izlasītās grāmatas – atstāja neizdzēšamu iespaidu. Latviešu kultūras mantojumā par to liecina ne tikai memuāri, bet arī

literārie darbi. Piemēram, mākslinieciski izcilākie šajā ziņā ir Jāņa Jaunsudrabiņa prozas darbs "Baltā grāmata" (1914–1921) un "Zaļā grāmata" (1950–1951) ar paša autora zīmētām ilustrācijām.

Lauku dzīves poētika nav iedomājama bez vecmātes, kura ievadīja bērnus garīgajā pasaulē. Vecmāte parasti bija laba tautasdziesmu dziedātāja, pasaku stāstītāja, adītāja. Viņa visbiežāk bija dievbijīga, kā lielu svētumu glabājot un lasot Bībeli. No vecmātes guva elementārus ētiskos priekšstatus. Piemēram, viņa mācīja vienmēr pacelt uz grīdas nokritušo maizi, nesvilpot pēc saulrieta, nekad nespert ar kāju sunim, uz ceļa sveicināt katru pretīmnākošo cilvēku utt.

Zināma poētika bija arī gadalaiku un tajos veikto darbu mijā. Pavasara pali, pirmo ziedu uzplaukšana, strazdu un stārķu atlidošana, lopu laišana ganībās, sakņudārzu un puķu dobju ravēšana pirms Līgo svētkiem un siena sagatavošana pēc Līgo svētkiem, ogu un ābolu lasīšana, sulu spiešana, ievārījumu vārīšana, sēņošana un sēņu sālīšana, mēslu vešana, labības pļaušana un kulšana, kartupeļu rakšana, malkas ciršana un mājāsvešana ziemā.

Noteikta atmosfēra valdīja kapu svētkos, baznīcas apmeklēšanā, braucienos uz gadatirgu. Īpašs mājīgums valdīja sestdienas pēcpusdienās un vakaros pēc lielajiem lauku darbiem. Ar nepacietību visi gaidīja tos darbus, kuru veikšanai organizēja talku – brūvēja alu, kāva lopus, savlaicīgi gatavoja gaļas ēdienus. Ikgadējs notikums bija "cūku bēres".

Tajos laikos krogs bijis arī sabiedriskās dzīves centrs, jo citu saiešanas vietu nebija kā mūsdienās. Krogā ļaudis sanāca, tāpat kā tirgos, parunāties, paiet rotaļās, padejot un arī iepazīties. Krogā tikušas slēgtas mūža derības, te notikušas meitu un puišu derēšanas utt.

L. Vankina

Latvijas lauku poētika līdz XX gadsimta vidum nav iedomāja bez krogiem, kas bija uzcelti pie lielceļiem un lielceļu krustojumos. Kroga ēka parasti bija gara un plata mūra celtne ar stāvu jumtu. Ēkas vienā galā atradās telpas cilvēku vajadzībām, otrā galā varēja ievest un piesiet izjūgtos zirgus.

Latvijā krogi sastopami kopš XIII gadsimta. Tie minēti latviešu folklorā, aprakstīti daiļliteratūrā, redzami gleznās un zīmējumos. Piemēram, pirmajā latviešu romānā "Mērnieku laiki" daudzi svarīgi notikumi risinās krogā. Krogu apraksta J. Jaunsudrabiņš "Baltā grāmatā", A. Deglavs kultūrvēsturiskajā romānā "Rīga" (1912–1921). Krogam veltīti sižeti sastopami A. Alkšņa, J. Rozentāla, A. Baumaņa, K. Miesnieka gleznie cībā, J. Broces zīmējumos.

Alkohola ražošana un tirdzniecība vienmēr bija zemes valdnieku (vācu un poļu muižnieku, cara valdības) privilēģija. Viņi krogus izīrēja vietējiem iedzīvotājiem, kuri tādējādi kļuva materiāli bagātāki un varēja dot augstāku izglītību

saviem bērniem un netieši veicināt kultūras attīstību. Krogu rentēja daudzu latviešu inteliģentu vecāki. Piemēram, literātu Raiņa, Jāņa Sudrabkalna, Aleksandra un Paula Dauges, Bernharda Dīriķa, mākslinieku Jāņa Rozes, Jūlija Federa vecāki. Rūdolfa Blaumaņa māte bija krodzinieka meita.

Krogiem bija dažādas funkcijas. Tajos atpūtās un nakšņoja ceļinieki, gadatirgus apmeklētāji, pasta un preču pārvadātāji. Krogos varēja nopirkt pārtikas preces (piemēram, spirtu, degvīnu), tabaku, konfektes. Daudzi krogi bija baznīcas un kapu tuvumā, un pēc dievkalpojuma, kapusvētkiem krogā satikās radi, draugi, kaimiņi. Krogi bija pie dzirnavām, upju pārceltuvēm.

Krogiem bija arī kulturoloģiskās funkcijas. Krogos notika dažādi sabiedriskie pasākumi – biedrību dibināšanas sapulces, līgumu slēgšana, pagasta amatpersonu sanāksmes, teātra izrādes, deju vakari, politiska rakstura apspriedes revolūciju un karu laikā.

Krogos notika kulturoloģiskās informācijas apmaiņa, un krogus var uzskatīt par pirmajiem visplašākajām tautas masām brīvi pieejamajiem kultūras centriem. Krogos lauku iedzīvotāji viens otram deva lasīt latviešu grāmatas un laikrakstus. Krogos uzzināja par kultūras dzīvi Rīgā, Jelgavā, Tērbatā, Pēterburgā. Krogos notika studentu un laucinieku pārrunas.

XX gadsimtā krogu skaits ievērojami samazinājās, un krogi strauji zaudēja savas agrākās funkcijas. Gadsimta otrajā pusē senos krogus zināmā mērā sāka aizstāt šosejas malā iekārtotie restorāni, kafejnīcas, bāri, moteļi. Tiem nevarēja būt Latvijas krogu tradicionālās kulturoloģiskās funkcijas un semantika. Ceļmalas restorāni, kafejnīcas, bāri, moteļi drīzāk liecina par urbanizācijas iespiešanos laukos. Tas attiecas arī uz nomaļākās vietās uzceltajām modernajām degvielas uzpildes stacijām, no kurām daudzas 90. gados sāka aizstāt "kroga" funkcijas.

XX gadsimta beigās ievērojami samazinājās jēdziena "krogs" lietošana, apzīmējot šosejas malā iekārtotās telpas ceļinieku atpūtai, ēšanai, iedzeršanai, nakšņošanai. Neskatoties uz funkciju dažādību, Latvijā krogi pirmkārt un galvenokārt vienmēr asociējās ar alkoholismu. Arī XX gadsimta beigās šī asociatīvā saikne nav zudusi.

Latvijas lauku poētikā krogi nav iedomājami bez dziesmām un dziedāšanas. Latviešu kultūras mantojumā ir daudzas kroga tematikai veltītas dziesmas, kuru melodijas har-

monizētas un publicētas XIX gadsimtā pirmajos latviešu dziesmu krājumos un nav zaudējušas popularitāti līdz mūsdienām. Piemēram, tāda ir dziesma "Tur es dzēru, tur man tika, tai mazā krodziņā". Šīs dziesmas vārdi pirmo reizi publicēti 1808. gadā, bet notis pirmo reizi publicētas J. Cimzes "Dziesmu rotas" 2. krājumā 1872. gadā. Tāpat kā senāk arī mūsdienās populāra ir dziesma "Pūt, vējiņi, dzen laiviņu", kuras tekstā atspoguļojas kroga tematika.

"Zaļā zemes" apoloģētika

Latvijas lauku poētikā atspoguļojas ne tikai romantiski nostalģiskais aspekts. XX gadsimta kultūrā ir pazīstama arī tā saucamā "zaļās zemes" apoloģētika, kad runa ir par zemi kā tautas dzīvības un spēka avotu, zemes privātīpašumu kā sociālās, materiālās un kulturālās neatkarības garantu, cilvēku pārticības un bagātības priekšnosacījumu.

Tipiski par to lasāms Andreja Upīša romānā "Zaļā zeme" (1945). Romānā ir sastopama dabas un viensētas poēzija. Daudzās epizodēs ir skaidri izteikta cilvēka un dabas harmoniskā saskaņa. Taču dziļākajā būtībā pasaules skatījums romānā ir merkantilistisks un bez romantiskas nostalģijas. Romānā redzams, ka "zaļā zeme" lauku cilvēku attiecībās var stimulēt skaudību, ļaunprātīgu rīcību, negodīgu konkurenci, augstprātības un sociālā pārākuma kompleksus.

"Zaļā zemē" lauku poētika ir uz zināmas robežas starp arhaisko konservatīvismu un sociālekonomiskās modernizācijas vispārējām tendencēm. Romānā Brīviņu māju saimnieks jūsmo par savām ēkām, laukiem, mežu, taču reizē arī skaita ražas un kokmateriālu nesto peļņu. Viņš domā, kā ar jaunas agrotehnikas palīdzību palielināt savus ienākumus. Brīviņš tikai no peļņas viedokļa vērtējoši skatās uz kaimiņu viensētām.

XX gadsimtā sastopami arī tādi prozas darbi, kuru galvenais nolūks ir etnogrāfiski skrupulozi un bezkaislīgi parādīt dzīvi un darbu laukos. Lielu ieguldījumu šajā ziņā devis rakstnieks Jēkabs Janševskis. Viņš sarakstījis vairākus biezus romānus par Kurzemes zemniekiem. Piemēram, populārs ir viņa romāns "Dzimtene" (1921–1925), kas iznāca ar mākslinieka Edvarda Brencēna ilustrācijām.

Pēc Otrā Pasaules kara masu popularitāti ieguva Imanta Ziedoņa grāmata "Kurzemīte" (1.–2. d., 1970–1974). Tajā vēstīts par aktuālām kultūras, sadzīves un ražošanas parādībām Kurzemes mazpilsētās un lauku centros. Tautas masās grāmata veicināja nostalģiju pēc tiem laikiem, kad zemniecībai bija galvenā loma nacionālajā kultūrā.

Latvijas lauku poētiskā uztvere daudzpusīgi izpaužas arī tēlotājas mākslā. Jau tika minēts par J. Jaunsudrabiņa, E. Brencēna ilustrācijām. Grāmatu mākslā lielu ieguldījumu devis grafiķis Indriķis Zeberiņš. Viņš galvenokārt ilustrējis lauku tematikai veltītas grāmatas, reālistiskā un bieži arī labsirdīgi humoristiskā manierē zīmējot zemniekus, lauku amatniekus, bērnus. I. Zeberiņš ilustrēja A. Upīša, A. Brigaderes un citu autoru prozu.

Bērnu grāmatu un mācību literatūras noformēšanā XX gadsimtā augstu novērtējumu ir ieguvušas Alberta Kronenberga ilustrācijas. Tajās dominē lauku sadzīves un bērnu iejūtīgs tēlojums. A. Kronenberga viens no iemīļotākajiem motīviem bija ganu gaitu atveidojums. Viņš pats grāmatām sacerēja arī tekstu. Piemēram, "Mazais ganiņš un viņa brīnišķīgais ceļojums" (1931), "Zelta laiki" (1932).

Latvijas lauku ainavas mākslinieciskajā atveidošanā vienu no vislielākajiem ieguldījumiem devis Vilhelms Purvītis, kurš ne tikai pats bija ģeniāls ainavu gleznotājs, bet arī savas radošās un pedagoģiskās darbības rezultātā izveidoja ainavu gleznieciības skolu. Lielā mērā pateicoties V. Purvīša personībai, XX gadsimtā Latvijas gleznieciībā ainavu žanrs ieņem svarīgu vietu.

V. Purvītis bija Mākslas akadēmijas rektors (1919–1934), profesors un Dabasskatu meistardarbnīcas vadītājs (1921–1944). Viņa uzskati par ainavu gleznieciību balstījās uz principu neizvēlēties patētiskus un ārēji monumentālus sižetus, bet gan censties atklāt un parādīt dabas skaistumu visvienkāršākajās tās izpausmēs. Viņš gleznoja agra pavasara ainavas, saulē kūstoša sniega pārklātus laukus un pļavas, bērzu birztalas, ziedošus kokus, strādāja Siguldā, Rēzeknē, Jelgavā, pie Daugavas, Lielupes, Rīgas un citu pilsētu nomalēs.

Profesora V. Purvīša Dabasskatu meistardarbnīcā studēja tādi Latvijā pazīstami mākslinieki kā Kārlis Melbārzdis, Eduards Kalniņš, Ansis Artums, Jūlijs Viļumainis, Ārijs Skride, Valdis Kalnroze, Arvīds Egle, Jānis Induss, Nikolajs Breikšs, Vitālijs Kalvāns, Oļģerts Saldavs.

Latvijas tēlotājas mākslā lauku ainavu gleznieciībā nozīmīgu vietu ieņem Konrāda Ubāna darbi, kuros ir dziļi poētisks un emocionāls dabas tēlojums. Piemēram, lauku darbiem veltītajās gleznās "Pļaujas laikā" (1926), "Ainava ar statiem" (1933).

K. Ubāna mantojumā izcila vērtība ir tām gleznām, kuras gleznotas Perses upes krastā. Perses upe vispār ir viena no

poētiski romantiskākajām tēmām Latvijas mākslā.

Tēlotājas mākslā lauku un zemniecības tēma XX gadsimtā vispopulārākā bija 30. gados, kad tai lielā mērā pievērsās tādi pazīstami mākslinieki kā Kārlis Miesnieks, Uga Skulme, Augusts Annus, Jēkabs Bīne, Niklāvs Strunke, Jānis Liepiņš, Ģederts Eliass, Jānis Kalmīte, Jēkabs Strazdiņš, Ādolfs Melnārs.

Tā, piemēram, Ģederts Eliass daudzas gleznas veltīja dzimtās Zemgales lauku ainavām un darba skatiem viensētā: lopu slaukšanai, kartupeļu rakšanai, mēslu vešanai. Viņš vairākas gleznas veltījis "cūku bērēm", Latvijā savā ziņā kļūstot par savdabīgu klasiķi šīs tēmas atspoguļojumā.

Jāni Kalmīti savukārt uzskata par savdabīgu klasiķi Vidzemes riju gleznošanā. Rijas – Vidzemē tipiskas celtnes ar platu meldru jumtu – viņa darbos redzamas gan apsnigušas, gan saules vai mēness gaismā, gan nakts tumsā. J. Kalmītes interpretācijā rija ir kļuvusi par senās pagātnes simbolu ar mitoloģisku pieskaņu, jo riju uzskatīja par mirušo garu satikšanās vietu.

Lauku tematikai ir pievērsušies ne tikai latviešu mākslinieki, bet arī Latvijā dzīvojošie vācu gleznotāji Nora Cinka, Eduards Metuzāls, ebreju gleznotāji Ārons Naišloss, Mozus Dembo, krievu gleznotāji akadēmiķis Sergejs Vinogradovs, Aleksandrs Petrovs.

5.5. MONOSTILISTISKĀS KULTŪRAS GŪSTĀ

Jau iepriekš bija minēts, ka apmēram līdz 1950. gadam Latvijas Republikā pastāvošā kultūra tika sagrauta un tās vietā mākslīgi uzspiesta padomju sociālistiskā kultūra. Tā balstījās uz marksisma-ļeņinisma mācību, kā arī uz tautiskuma, šķiriskuma, partejiskuma un citiem principiem.

Tas nozīmēja, ka padomju iekārta un padomju kultūra kalpo tautas un tās pamatšķiras proletariāta interesēm. Šīs intereses ikdienas dzīvē aizstāv komunistiskā partija. Tādējādi padomju valstī par visu rūpējās komunistiskā partija tautas, proletariāta vārdā.

Pēc Latvijas iekļaušanas PSRS sastāvā notika voluntāri radikāls pavērsiens cilvēku dzīves visās jomās. Latvijā radās pilnīgi jauna sociāli ekonomiskā formācija.

Marksisms kultūras mantojumā

Padomju ideologi PSRS pievienotajās valstīs vietējā kultūras mantojumā par katru cenu tiecās atrast marksisma klātbūtni un to hipertrofēti izmantot, lai demonstrētu sociālistisko ideju it kā loģisko pēctecību attiecīgajā zemē un retrospektīvi unificētu padomju kultūras vēsturi.

Latvijā šādu pēctecību atrast nebija grūti. Materiālu tam bija daudz, jo Latvijas sabiedrībā K. Marksa, F. Engelsa darbi vienmēr bija pazīstami, un faktiski vietējo iedzīvotāju "revolucionārā pagātne" bija vispārzināms fakts. Labi bija zināma latviešu loma PSRS vēsturē, kas noslēdzās ar masveida teroru un genocīdu pret viņiem 1937.–1938. gadā.

Padomju periodā tāpēc dažkārt izveidojās pretēja un savā ziņā paradoksāla situācija, proti, komunistiskās partijas vēsturniekiem nācās diplomātiski retušēt Latvijas "revolucionāro pagātni", jo tā daudzos gadījumos izrādījās "varonīgāka" par PSRS metropoles (Krievijas) pagātni.

Marksisma tāpat kā jebkuras citas sociāli filosofiskās koncepcijas rezonanse bija atkarīga no sabiedrības vispārējās izglītotības un intelektuālās atvērtības, ar ko cariskās impērijas Baltijas guberņas vienmēr varēja lepoties. Latvijā tāpat kā citur par marksismu interesējās daudzi intelektuālās elites un inteliģences pārstāvji. Viņiem nekad nebija svešs komunistiskajā ideoloģijā tradicionālais pretstatījums "buržuāziskā kultūra" – "proletariāta kultūra".

Marksismam ir liela vēsturiska nozīme, ko neviens no mums negribēs noliegt; tas ienesa jaunas domas tautsaimniecības doktrīnā, sociālā ekonomikā, politiskā filozofijā.

K. Ulmanis

Cariskajā impērijā tādas pilsētas kā Rīga, Liepāja, Daugavpils uzskatīja par aktīviem revolucionārās kustības centriem. XIX gadsimta beigās Latvijas teritorijā radās pirmie marksistiskie pulciņi un sociāldemokrātiskās organizācijas. Pie Rīgas latviešu sociāldemokrātiem XX gadsimta sākumā vairākkārt ieradās krievu marksistu līderis V. Ļeņins. Latviešu sociāldemokrātu laikraksts "Cīņa", kas iznāca no 1904. gada marta, uzskatāms par vienu no visvecākajiem komunistiskajiem laikrakstiem. Latvijas teritorijā aktīvi darbojās ebreju sociālistiskā partija "Bunds", ko dibināja Viļņā 1897. gada oktobrī.

Padomju ideoloģija meklēja ne tikai minēto pēctecību, bet arī tos materiālus, kurus vajadzēja pasludināt par kaitīgiem padomju cilvēkam.

Latvijas kultūras mantojumā sastopama arī kritiska un naidīga reakcija pret marksismu. Tā, piemēram, marksisms atstāja dziļu iespaidu uz tādām izcilām personībām Latvijas kultūrā kā Aspazija un Rainis. Viņi spēja objektīvi izvērtēt marksisma aktualitāti sava laikmeta sociālajā un estētiskajā

kontekstā. Marksismu un tā negatīvo ietekmi uz estētiku asi kritizēja, piemēram, Andrievs Niedra, Kārlis Skalbe, Edvarts Virza.

Ar šo materiālu padomju ideoloģija rīkojās divējādi: interpretēja pēc sava ieskata vai noklusēja, maksimāli ierobežojot informācijas pieejamību un neļaujot tai parādīties atklātībā.

Īpaši centīgi padomju iekārta tiecās noklusēt kultūras mantojuma daļu, ko 20.–30. gados radīja krievu un citu tautību emigranti. Viņi, bēgot no padomju Krievijas, apmetās uz dzīvi Rīgā un citās vietās.

Pirms Otrā Pasaules kara Rīga kļuva par vienu no nozīmīgākajiem krievu emigrācijas kultūras centriem. Rīgā, piemēram, iznāca emigrantu aprindās vispopulārākais laikraksts "Segodņa" (1919–1940). Tajā savus darbus publicēja visizcilākie tā laika krievu rakstnieki – I. Buņins, M. Aldanovs, K. Baļmonts, D. Mereškovskis, V. Hodasēvičs, M. Cvetajeva, G. Ivanovs, B. Zaicevs u.c.

No 1933. gada Rīgā dzīvoja ebreju izcelsmes slavenais vēsturnieks Semjons Dubnovs. Viņš no Petrogradas emigrēja 1922. gadā un pirmajā laikā apmetās Kauņā un Berlīnē. Rīgā krievu valodā iznāca S. Dubnova monumentālais pētījums 10 sējumos "Ebreju tautas vispasaules vēsture" (1934–1938). Par S. Dubnova darbību Rīgā Latvijas iedzīvotāji uzzināja tikai XX gadsimta 90. gados pēc padomju iekārtas sabrukuma.

Latvijā tāpat kā citās no "kapitālisma važām" atbrīvotajās zemēs padomju ideoloģijas galvenais mērķis bija nostiprināt padomju sociālistisko kultūru, kas pamatbūtībā bija monostilistiska kultūra.

Padomju politiskais kanons

Latvijā tāpat kā pārejā PSRS eksistēja noteikts padomju politiskais kanons: sociālistiskās sistēmas normas un noteikumi, kurus neviens nedrīkstēja ignorēt un pārkāpt. Padomju politiskais kanons vienādā mērā attiecās uz visu valsts teritoriju, visiem iedzīvotājiem un organizatoriskajām struktūrām.

Padomju politiskais kanons panāca to, ka visiem kultūras elementiem (vērtībām, normām, idejām, uzskatiem utt.) piemīt iekšējā vienotība un šo vienotību akceptē visi sabiedrības locekļi, kuri tādējādi ir pakļauti monostilistiskās kultūras diktatūrai un atrodas minētās kultūras savdabīgā gūstā.

Tie, kuri atklāti atsacījās pakļauties padomju politiskajam kanonam, tika pasludināti par padomju iekārtas ienaidnie-

kiem ar visām no tā izrietošajām sekām – fizisku iznīcināšanu, izsūtīšanu no valsts, ieslodzīšanu cietumā, sociālo diskrimināciju u. tml.

Monostilistiskās kultūras specifika

Monostilistiskajai padomju kultūrai bija vairākas specifiskas iezīmes.

Raksturīgi bija tas, ka pastāvēja tā saucamo kultūras darbinieku institūts ar savu nomenklatūru, birokrātiju, kultūras iestāžu tīklu, kultūras pasākumu centralizēto plānošanu un ideoloģisko vadību.

Padomju kultūras kopējo virzību vadīja komunistiskā partija. Administratīvās funkcijas un praktisko darbu veica kultūras ministrija un tās pakļautībā strādājošās iestādes – kultūras pilis un kultūras nami, muzeji, teātri, operas utt. Kultūras darbiniekus profesionāli sagatavoja speciālās mācību iestādēs, kur iemācīja organizēt masu pasākumus, propagandu un aģitāciju.

Specifiska iezīme bija tā, ka kultūras virzība bija stingri reglamentēta telpas un laika ziņā. Kultūras pasākumi drīkstēja notikt tikai valsts kultūras iestādēs. To pienākums bija tautai nodrošināt attiecīgo kultūras veidu repertuāru pēc savlaicīgi izstrādāta un augstākstāvošajās instancēs (partijas, vietējās varas) apstiprināta plāna.

Kultūras pasākumu plāni iedalījās divās grupās – perspektīvie (piecgadei, septiņgadei) un kārtējie (gadam, ceturksnim, mēnesim). Ārpusplāna un privātās telpās organizētus pasākumus uzskatīja par nevēlamu parādību, jo padomju kultūrai un tās vērtību radošajam procesam vajadzēja risināties noteiktā laikā un vietā.

Viena no specifiskajām iezīmēm bija sociālisma sistēmas un padomju sociālistiskās kultūras teleoloģiskā glorifikācija. Padomju pilsoņiem nepārtraukti atgādināja, ka padomju iekārta ir vislabākā, vishumānākā, vistaisnīgākā valsts iekārta cilvēces vēsturē. Savukārt padomju kultūra ir visaugstākā kultūra pasaules kultūras vēsturē. Turpretī kapitālisms un kapitālistiskā kultūra ir nolemta bojāejai.

Zīmīgi ir tas, ka padomju valstī cilvēku dzīve risinājās nevis labākas savas esamības, bet gan labākas nākotnes vārdā. Padomju sabiedrība dzīvoja un strādāja, lai pēc iespējas ātrāk uzceltu komunismu un komunistisko kultūru, kurā valdītu princips "no katra pēc viņa spējām, katram pēc viņa vajadzības". Padomju sabiedrība dzīvoja nevis sevis, bet gan turpmāko paaudžu labā.

Teleoloģiskā glorifikācija bija viena no padomju kultūras būtiskākajām sastāvdaļām. Tā, piemēram, mākslas un literatūras pamatpienākums bija slavēt sociālistisko sistēmu, padomju valsti, komunistisko partiju un tās vadītājus, padomju kultūru, padomju cilvēkus.

Kultūras diferenciācija

Padomju kultūrā monostilistiskums dominēja visā padomju iekārtas pastāvēšanas laikā. Taču gadu gaitā nākas konstatēt zināmu diferenciāciju, kas nekad nepārvērtās politiskajā un ideoloģiskajā plurālismā.

Diferenciācija nepastāvēja kultūras oficiālajā līmenī, bet gan empīriskajā jomā – kultūras praksē. Dzīve diktēja jaunas parādības un problēmas, kas atspoguļojās kultūrā un kultūru iesaistīja dinamiskā procesā.

Ar laiku padomju monostilistiskā kultūra praktiski kļuva dinamisks fenomens. Aiz oficiālās idejiskās vienotības fasādes attīstījās notikumi, kā rezultātā radās viena no padomju kultūras dziļākajām pretrunām: oficiālā ideoloģija un estētika bija atrauta no kultūras prakses.

Padomju politiskā kanona ietekmē sabiedrība atzina attiecīgās normas, vērtības, simbolus, idejiskās nostādnes, un tās nostiprinājās cilvēku apziņā. Ne velti PSRS pastāvēšanas beigās parādījās ideoloģiska un acīmredzot arī reāli pamatota tēze par jauna tipa cilvēku – padomju cilvēku. Tas esot cilvēks, kurā dominē kolektīvisma gars, padomju patriotisms, sociālistiskās morāles principi utt. Padomju cilvēks kolektīva intereses vienmēr vērtē augstāk nekā personiskās intereses.

Kulturāli viendabīgas sabiedrības radīšana bija padomju iekārtas viens no galvenajiem mērķiem. Taču padomju iekārta nespēja izvairīties no kultūras diferenciācijas, kuras piemērus var iedalīt vairākos posmos.

Latvijā pirmais posms bija 40.–50. gados. Latvija ietilpa PSRS sastāvā no 1940. gada, kad padomju impērijā valdīja Staļina personības kults, un kultūras monostilistiskums bija visdogmātiskākais.

Otrais posms sākās pēc Staļina nāves un personības kulta publiska nosodījuma, kad 1956.–1964. gadā PSRS vērojama sabiedrības dzīves liberalizācija (populārs bija apzīmējums "atkusnis").

Trešais posms aptver laiku no 1965. līdz 1985. gadam, kad kultūras diferenciācija kļuva vēl lielāka un padomju kultūras virzība bija vispretrunīgākā.

Ceturtajā posmā (no 1985. g.) padomju iekārta centās veikt radikālas reformas ("perestroiku"), lai veidotu "sociālismu ar cilvēcisku seju". Taču 80. gadu beigās sociālisma sistēma strauji sabruka, jo PSRS un citas Austrumeiropas sociālisma valstis pārņēma decentralizācija un liberalizācija. 1991. gada augustā Maskavā notika valsts apvērsums, mēģinot saglabāt sociālistisko iekārtu un PSRS. Apvērsumu liberāli noskaņotie politiskie spēki ātri likvidēja, un PSRS izbeidza pastāvēt.

Latvijā visdrūmākais bija pirmais posms, kad no vienas puses turpināja iznīcināt iepriekšējo kultūru un no otras puses padomju režīmā valdīja visdogmātiskākais un visunificētākais periods.

Turklāt pēc kara strauji nostiprinājās lielkrievu šovinisms. Tam ceļu pavēra Staļina vārdi par krievu tautu: "Tā ir visizcilākā nācija no visām Padomju Savienībā ietilpstošajām nācijām". "Visizcilākā nācija" neslēpa, ka tā ne visai uzticas latviešiem, un tāpēc uz padomju Latviju atbildīgā darbā sūtīja "savējos".

PSRS vadība Latvijai lika pēc iespējas ātrāk pārņemt sociālistiskā reālisma metodi mākslā un literatūrā. No Maskavas uz Latviju tāpēc nosūtīja kultūras administratorus. Viņi atveda māksliniekiem un literātiem tēmu un sižetu sarakstus, diktēja, kādas lugas teātros jāiestudē, kādas filmas jārāda kinoteātros u. tml.

Tā, piemēram, māksliniekiem ieteica gleznot marksisma-ļeņinisma-staļinisma un padomju valsts vadoņu portretus, padomju cilvēku darbu rūpnīcās.

Sociālistiskā reālisma metode

Sociālistiskā reālisma metode balstījās uz prasību objektīvi un optimistiski atspoguļot sociālistiskās dzīves īstenību un padomju cilvēku darbu sociālisma celtniecībā. Metodes galvenie kritēriji bija satura un formas vienkāršība, saprotamība, tēlojuma idejiskais patoss.

Sociālistiskā reālisma mākslā un literatūrā pirmajā vietā bija jābūt tādām tēmām kā proletariāta revolucionārā cīņa pret buržuāziju, sociālisma un komunisma celtniecība, padomju cilvēka kaujas un darba varonība.

Lietojot sociālistiskā reālisma metodi, bija jābalstās uz tautiskuma, šķiriskuma, partejiskuma un citiem principiem.

70. gados, kad bija samērā liela kultūras diferenciācija un sociālistiskais reālisms vairs nefunkcionēja tā primitīvajā variantā, padomju ideologi propagandēja teoriju par soci-

ālistisko reālismu kā "atvērtu sistēmu". Tajā drīkstot iekļauties arī mākslinieciski nosacīti formas un stila paņēmieni.

Sociālistiskā reālisma uzdevums bija veidot un nostiprināt masu kultūru, kāda būtībā vienmēr bija padomju kultūra un kādu to vienmēr pazina un izjuta padomju cilvēki.

40.–50. gados raksturīga iezīme bija tēmu un satura vulgarizācija – klaji primitīvs saturs, ilustratīvs sižets.

Tos daiļdarbus, kas nesaskanēja ar padomju sociālistiskās masu kultūras kritērijiem, pasludināja par formālistiskiem, kosmopolītiskiem un aizliedza publicēt, eksponēt izstādēs.

Mākslas un literatūras profesionālos kritērijus nelietoja. Tos aizstāja ar ideoloģiski demagoģiskām frāzēm "tautai nav saprotams", "neatbilst tautas idejiskajām prasībām" u. tml.

Latvijā 40.–50. gados par mākslas un literatūras galvenajiem uzraudzības centriem kļuva tā saucamās radošās savienības – Mākslinieku savienība, Rakstnieku savienība, Komponistu savienība u.c. To uzdevums bija attiecīgās savienības biedru reģistrācija, darbu novērtēšana, samaksas un dažādu privilēģiju sadale, ideoloģiskā propaganda.

Latvijā jau 40. gados padomju vara materiāli stimulēja tos autorus, kuri slavēja sociālistisko iekārtu, partiju. Tā, piemēram, valsts deva pasūtījumus gleznotājiem, tēlniekiem, dzejniekiem un par oficiāli pieņemto darbu maksāja honorāru. Tas stimulēja sociālistiskā reālisma metodes apgūšanu un vispār sociālistiskās kultūras veidošanos.

40.–50. gados publicēti vairāki literārie darbi, kas pēc tam vienmēr ietilpa Latvijas padomju kultūras klasikā. Piemēram, Jāņa Sudrabkalna dzejoļu krājums "Brāļu saimē" (1947). Tajā dominē padomju patriotisma, internacionālisma, padomju cilvēka cildināšana sociālistiskajam reālismam tipiskā veidā. 1947. gadā autoram par krājumu piešķīra Tautas dzejnieka nosaukumu, bet 1948. gadā PSRS Valsts prēmiju. J. Sudrabkalns vienmēr tika proponēts kā viens no izcilākajiem latviešu padomju dzejniekiem.

Epopeju laiks

1940. gadā pirmajās padomju varas dienās par vienu no izcilākajiem latviešu padomju rakstniekiem kļuva Andrejs Upīts. Viņš bija Latvijas Padomju Rakstnieku savienības priekšsēdētājs, sociālistiskā reālisma teorētiķis, žurnālu redaktors, Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta dibinātājs. 1943. gadā viņam piešķīra Tautas rakstnieka nosaukumu.

1945. gadā publicēja A. Upīša romānu "Zaļā zeme", kurā parādīta šķiru cīņa Latvijas laukos. 1946. gadā romāns saņēma PSRS Valsts prēmiju, un padomju laikā to vienmēr dēvēja par sociālistiskās literatūras izcilu paraugu.

No pirmajām padomju varas dienām latviešu padomju kultūras darbinieku hierarhijas virsotnē vienmēr atradās Vilis Lācis, kurš Latvijas Republikas kultūrā bija pazīstams bulvārromānu autors. Pēc Otrā Pasaules kara latviešu padomju literatūras klasikā ietilpa V. Lāča romāns "Vētra" (1946–1948), "Uz jauno krastu" (1952), "Ciems pie jūras" (1954). Par minētajiem pirmajiem diviem romāniem autors 1949. un 1952. gadā saņēma PSRS Valsts prēmiju.

Pie izcilākajiem latviešu padomju rakstniekiem piederēja Anna Sakse. Viņas romāns "Pret kalnu" (1948) 1949. gadā saņēma PSRS Valsts prēmiju.

A. Upīša, V. Lāča, A. Sakses romānus augstu vērtēja visas PSRS literatūras mērogā. Tos operatīvi pārtulkoja krievu valodā. Romānos bija plašs panorāmisks vēstījums par sociālistiskās pārliecības formēšanos, revolucionāro notikumu vēsturisko secību, tāpēc tos dēvēja par epopejām.

Latviešu prozu izvirzīja par paraugu pārējiem padomju rakstniekiem. Tas atstāja ietekmi uz latviešu padomju kultūras pašapziņu. Lepnums par slavenajiem rakstniekiem saglabājās līdz pat 70. gadiem, kad no Baltijas padomju republikām padomju literatūrā slavenāki kļuva lietuviešu un igauņu literāti.

Latviešu mākslas zinātne uzskata, ka līdz 50. gadu sākumam vietējie mākslinieki sociālistiskā reālisma metodi bija apguvuši un droši varēja savus darbus izstādīt līdzās "vecāko republiku" autoru skulptūrām, gleznām, grafikām, akvareļiem.

Piemēram, latviešu gleznotāji labus panākumus guva revolucionāri vēsturiskajā žanrā, sociālistiskajā sadzīves žanrā, atspoguļojot padomju zvejnieku, celtnieku, kolhoznieku darbu.

Savukārt tēlnieks Emils Melderis un gleznotājs Oto Skulme idejiski augstā līmenī pievērsās V. Ļeņina tēmai, parādot viņu kā valstsvīru un tālredzīgu politiķi, kā arī uzsverot viņa lielo interesi par latviešu sociāldemokrātiem un sarkanajiem strēlniekiem. Latviešu padomju mākslas klasikā ietilpa O. Skulmes glezna "V. I. Ļeņins LSD IV kongresā Briselē 1914. gadā" (1950–1952) un "V. I. Ļeņins ar latviešu strēlniekiem Kremlī 1918. gada 1. Maijā" (1957).

Jau drīz pēc kara Latvijas mūzikas kultūrā, kā secināja mākslas zinātnieki, veiksmīgi uzplauka padomju reālistiskās mūzikas pamatprincipi. Par latviešu padomju mūzikas klasiķiem uzskatīja E. Melngaili, A. Kalniņu. No latviešu padomju komponistiem partijas un valdības augstu atzīti bija J. Ivanovs, Ā. Skulte, M. Zariņš, A. Žilinskis, P. Dambis, I. Kalniņš. Viņi savās simfonijās, operās, oratorijās, baletos, kora dziesmās izmantoja gan tautas mūziku, gan oriģinālus laikmetīgus muzikālās izteiksmes līdzekļus.

50. gadu vidū pēc PSRS valdnieka Staļina nāves un viņa personības kulta nosodījuma kultūras virzība kļuva dinamiskāka un diferencētāka. Tas izpaudās, piemēram, dzejas uzplaukumā un krievu klasiskās kultūras mantojuma plašākā izmantojumā (atļāva publicēt F. Dostojevka, I. Buņina, S. Jesēņina darbus), jaunu mākslinieciskо paņēmienu lietojumā literatūrā, kino, mūzikā, teātra mākslā. Padomju kultūrā parādījās tendence atspoguļot cilvēka jūtas un emocionālos pārdzīvojumus. Literatūrā parādījās tēli, kuriem bija savs patstāvīgs viedoklis par valsti, valsts vēsturi, padomju ikdienas aktuālām norisēm.

60. gadu paaudze

50. gadu beigās un 60. gadu sākumā padomju sabiedrībā valdīja atvieglojuma, gaidu un cerību atmosfēra. Kritizējot un noraidot staļinismu ar ļeņinisma palīdzību, nostiprinājās tā saucamā sešdesmito gadu paaudze. Šī paaudze padomju kultūras vēsturē visvairāk asociējas ar sociālistiskās sistēmas liberalizācijas mēģinājumiem, enerģiskiem un konformistiski noskaņotiem padomju laika partijas, komjaunatnes nomenklatūras darbiniekiem un tipiskiem padomju inteliģentiem.

Sešdesmito gadu paaudze tiecās liberalizēt sociālistisko padomju iekārtu, bet nevis to likvidēt. Aktuāla bija ideja modernizēt padomju valsti paātrinātā tempā, lai panāktu un apdzītu Rietumu valstis.

Padomju vara pieļāva rietumnieciskas izcelsmes kultūras parādības, kas nodrošināja sabiedrības atsevišķu grupu konsolidāciju un radīja zināmu subkultūru. Tāda, piemēram, bija "stilīgo" jauniešu kustība. "Stilīgie" vairāk vai mazāk apzināti protestēja pret vienmuļību un pelēcību ikdienas dzīvē. "Stilīgo" jauniešu subkultūras simboli un vērtības izpaudās galvenokārt apģērbā: rūtaina auduma svārkos, kaklasaitē ar mērkaķi, šaurās biksēs, kurpēs ar ļoti biezu pazoli. "Stilīgos" no pārējiem varēja atšķirt arī pēc "boksa" frizūras un viņu kompānijās skanošās "bugi-vugi" mūzikas.

Liberalizācijas atmosfēras ietekmē Latvijas tēlotājas mākslā 60. gados ievērību guva tā saucamais skarbais stils. To lielā mērā radīja un nostiprināja jaunā mākslinieku paaudze, kas bija augusi un ieguvusi izglītību padomju iekārtā. Piemēram, latviešu padomju mākslas vēsturē tādi pazīstami gleznotāji un grafiķi kā I. Zariņš, E. Iltners, Dž. Skulme, U. Zemzaris, B. Bērziņš, B. Baumane, R. Valnere, G. Krollis. Viņi savā daiļradē centās izvairīties no dzīves ilustratīvas izskaistināšanas, pretrunu un problēmu noklusēšanas, padomju cilvēku heroizācijas.

"Skarbais stils" pilnā mērā sasaucās ar komunistiskās partijas organizēto liberalizāciju un modernizāciju, jo sociālajai problemātikai piešķīra it kā filosofisku vērienu, sociālās analīzes dziļumu. Padomju vara augstu vērtēja "skarbo stilu", jo tas kalpoja ideoloģiskajam mītam par sociālisma kultūras demokrātiskumu un humānismu.

60. gados latviešu padomju kultūrā viena no populārākajām bija sarkano strēlnieku tēma. Šīs tēmas tautiskajā, šķiriskajā un partejiskajā interpretācijā lielu ieguldījumu deva tādi gleznotāji kā Dž. Skulme, I. Zariņš, E. Iltners. Viņu un citu mākslinieku darbu apkopojums bija tematiskā izstāde Maskavā 1969. gadā. Izstāde saucās "Latviešu sarkanie strēlnieki Oktobra iekarojumu sardzē".

Rīgā 1970. gadā atklāja memoriālu ansambli (pieminekli un muzeju) sarkanajiem strēlniekiem. Tā autori tēlnieks V. Albergs, arhitekti Dz. Driba un G. Lūsis-Grīnbergs 1972. gadā saņēma PSRS Valsts prēmiju.

"Skarbajam stilam" līdzīgas izpausmes bija arī dzejā, prozā un dramaturģijā. Latviešu padomju literatūrā 60. gados pēc V. Lāča, A. Upīša, A. Sakses "epopeju perioda" notika būtiskas izmaiņas. Daiļdarbos izbeidzās dažādu (buržuāzisko, šķirisko, fašistisko) ienaidnieku iznīcināšana un sākās reālās dzīves atspoguļošana, tiecoties to darīt objektīvi un māksliniecisci vispārināti.

Tolaik sāka mainīties priekšstats par sociālistisko reālismu, pieļaujot formas un stilistisko līdzekļu daudzveidību. Piemēram, satīru, fantastiku, grotesku, hiperbolizāciju. Literatūrā mazinājās tēlu vienkāršotais dalījums "pozitīvajos" un "negatīvajos" tēlos. Literatūras sociālistisko vērtību nosacīja tas, cik veiksmīgi autors prot tēlot "vienkāršā padomju darba cilvēka" garīgo un morālo pasauli.

Latviešu prozā 60. gados aktuālām sociālajām parādībām pievērsās tādi rakstnieki kā Ž. Grīva, Z. Skujiņš, B. Sau-

Padomju rakstnieki, mākslinieki, komponisti, teātra, kino un televīzijas darbinieki – visi, kuru talants un profesionālā prasme kalpo tautai, komunisma ideāliem, pelna dziļu pateicību.

No PSKP 25. kongresa materiāliem

60. gadu sākumā latviešu padomju literatūrā, jo īpaši prozas žanrā vērojamas būtiskas pārmaiņas. Tās izraisa pati dzīves attīstība. Padomju dzīve ir uzvarējusi, literatūrā vairs nav spēku smagums jāvērš pret dažādu pasugu šķiras ienaidniekiem, bet

par attēlojuma objektu kļūst pati padomju dzīve, padomju cilvēki, kas gan ir dažāda rakstura, ir labi un ir arī slikti, bet nav kvalificējami kā šķiriski pretinieki.

J. Kalniņš

lītis, E. Līvs, D. Zigmonte, I. Indrāne. Viņi sacerēja romānus un stāstus par strādniekiem, zvejniekiem, jauniešiem, Otro Pasaules karu.

60. gados pirmie stāstu krājumi un pirmais romāns "Izmeklētājs" (1967) iznāca vienam no vistalantīgākajiem latviešu prozaiķiem Albertam Belam. Viņa darbu poētikā un stilistikā izpaudās mākslinieciskums, oriģināli satura un formas risinājumi.

60. gados padomju ideoloģijā parādījās tēzes par mākslas un literatūras ietekmi uz cilvēka prātu, iespējām iejaukties cilvēka politiskajā un morālajā audzināšanā. Partija radošo inteliģenci – māksliniekus, literātus, komponistus, kritiķus – tāpēc sāka atklāti sludināt par saviem tuvākajiem palīgiem komunistiskajā audzināšanā.

Partija prata izmantot un dažādi stimulēt (amati, honorāri, prēmijas, goda nosaukumi, ordeņi, ārzemju braucieni, slavas raksti presē, dzīvokļi, specveikali, specpoliklīnikas, atpūtas nami u.c.) radošās inteliģences slāni, kas attiecīgajā periodā spēja izraisīt vislielāko ideoloģisko efektu padomju cilvēku masu apziņā.

Latvijā 60. gados šajā ziņā liela loma bija dzejai, kurai sabiedrībā bija masu popularitāte.

Dzejas dienas

Kopš 1965. gada regulāri septembrī sāka organizēt Dzejas dienas. Dzejas pasākumi (dzejoļu lasīšana autoru vai aktieru izpildījumā parkos, laukumos, skolās, pilsētu un kolhozu kultūras namos, bibliotēkās, klubos, muzejos) notika ne tikai Rīgā, bet arī perifērijā. Dzejnieku, aktieru, kultūras darbinieku "brigādes" ieradās visdažādākajās (visnomaļākajās) Latvijas vietās, kur Dzejas dienas ne reti kļuva par gada centrālo kultūras notikumu.

Latviešu padomju dzejnieku hierarhijas virsotnē bija J. Sudrabkalns, A. Grigulis, V. Lukss, M. Ķempe, V. Belševica, O. Vācietis, I. Ziedonis, I. Auziņš. Viņu dzejā bija konstatējama sociālā aktualitāte. Dzejnieki, atbilstoši sabiedrībā valdošajam noskaņojumam, vērsās pret urbanizācijas pārspīlējumiem, birokrātiskumu, ierēdniecisku attieksmi pret mākslu, literatūru, kultūras mantojumu. Tās bija aktuālas parādības un traucēja sociālisma celtniecību. To kritikā komunistiskā partija veiksmīgi iesaistīja radošo padomju inteliģenci.

Minētās parādības skāra visplašāko sabiedrību. 60. gados ievērojami palielinājās iedzīvotāju skaits pilsētās, kā arī notika lauku dzīvesveida urbanizācija: elektrifikācija, transporta sakaru izveidošana, lauku darbu mehanizācija un au-

tomatizācija, lauku ciematu iekārtošana ar pilsētai tipisku infrastruktūru.

60. gados jūtami pieauga padomju cilvēku kultūras prasības – pirkt grāmatas, apmeklēt izstādes, teātra izrādes, koncertus, operā klausīties 60. gados izcili muzikālā solista Jāņa Zābera skaisto balsi.

Tolaik pieauga sabiedrības vērība pret apkārtējo vidi, dabas ainavu un kultūras pieminekļu sakoptību un saglabāšanu.

Padomju radošās inteliģences darbība stimulēja sabiedriskās garīgās enerģijas sublimāciju un saskaņā ar partijas politiku socializācijas procesā iesaistīja plašas iedzīvotāju masas, kuras diskutēja par sociālisma atsevišķiem faktiski maznozīmīgiem trūkumiem, bet nevis par sociālisma jēgu un nepieciešamību vispār.

60. gadu sākumā padomju ideoloģijā parādījās viedoklis, ka padomju cilvēka idejiskā un estētiskā izaugsme ir sasniegusi līmeni, kad sociālistiskajā kultūrā drīkst atļaut mākslinieciskā tēlojuma metaforisko veidu. Padomju ideologi sabiedrības noskaņojumā saskatīja entuziasmu un pat dzīves pārveidošanas patosu. Metaforiskie tēli it kā sasaucoties ar sabiedrības noskaņojumu. Metaforiskajos tēlos izdosies iemiesot nozīmīgāko un būtiskāko padomju dzīves īstenībā un spraigajā sociālisma jauncelsmē.

Latvijas padomju kultūrā jauno viedokli vieni no pirmajiem izmantoja scenogrāfi. Piemēram, Valsts jaunatnes teātra galvenā mākslinieka M. Kitajeva metaforiskās dekorācijas principi un skatuviskais pielietojums guva plašu uzmanību ne tikai Latvijas, bet visas PSRS teātra mākslā.

No 60. gadiem padomju kultūrā arvien plašāku vietu sāka ieņemt dekoratīvā māksla. Pieaugot materiālajai labklājībai, pakāpeniski arvien lielāka sabiedrības daļa atļāvās iegādāties dekoratīvās mākslas darbus savu dzīvokļu un vasarnīcu izrotāšanai.

Dekoratīvās mākslas darbi kļuva par svarīgu sastāvdaļu partijas komiteju, teātru, rūpnīcu, kolhozu administrācijas telpu un kultūras namu interjerā. Ar laiku dekoratīvā māksla kļuva par padomju cilvēku darba un atpūtas vides neatņemamu sastāvdaļu. Šī vide 70. gados sāka strauji papildināties arī ar tēlotājas mākslas darbiem – gleznām, skulptūrām, monumentāliem sienu gleznojumiem, vitrāžām, gobelēniem, metālkalumiem, kokgriezumiem.

Latvijā dekoratīvā māksla vienmēr bija cieši saistīta ar nacionālās kultūras etnogrāfiskajām tradīcijām, lietišķās mākslas veidiem, darbu izgatavošanas tehnoloģiju un funkcijām, krāsām, formu, ornamentu.

Latvijā līdz Otram Pasaules karam lielā mērā respektēja etnogrāfiskās tradīcijas.

60. gados atbilstoši padomju kultūras vispārējai ievirzei arī dekoratīvajā mākslā dominēja jaunu izteiksmes līdzekļu meklējumi, lai darbi atbilstu laikmeta prasībām un padomju cilvēku estētiskajai gaumei. Etnogrāfiski tradicionālās formas un stilistiku sāka papildināt ar mākslinieciski nosacītiem līdzekļiem, galvenokārt izmantojot materiāla (koka, metāla, māla, porcelāna, sintētisko un augu šķiedru) specifiku.

Tā tas, piemēram, bija konstatējams mākslas keramikā, kuras pirmā republikāniskā izstāde notika 1964. gadā. Izstāde parādīja, kādas mākslinieciskās perspektīvas atklājas, ja no māla virpojuma pāriet uz brīvu rokas veidojumu, kā arī eksperimentē ar glazūrām.

60. gados sāka attīstīties tādas latviešu kultūrā jaunas dekoratīvās mākslas nozares kā ādas plastika un gobelēnu aušana.

Televīzija padomju masu kultūrā

50. gadu beigās, bet īpaši 60. gados uz Latvijas iedzīvotāju apziņu arvien lielāku ietekmi sāka atstāt televīzija. Regulāri raidījumi no Rīgas studijas sākās 1954. gada novembrī. Maskavas televīzijas programmas Latvijā varēja skatīties no 1961. gada.

Televīzijas loma padomju sociālistiskajā masu kultūrā bija milzīga. Padomju ideoloģija atzina, ka televīzija ir padomju darbaļaužu garīgās dzīves neatņemama sastāvdaļa. 1965. gadā Latvijā reģistrēja 272 000 televizoru. No tiem apmēram puse bija laukos.

Komunistiskā partija vienmēr prata izmantot televīzijas priekšrocības ideoloģisko mērķu sasniegšanā. Tas uzskatāmi atklājās 80. gadu vidū, kad komunistiskā partija uzsāka "perestroiku". Tolaik par vienu no svarīgākajiem ideoloģiskajiem līdzekļiem kļuva Maskavas un atsevišķu padomju republiku galvaspilsētu (arī Rīgas) televīzijā speciāli izveidotās liberālās programmas, kas kļuva par efektīvāko "perestroikas" ruporu. 80. gados tas tā nevarētu notikt, ja televīzija nebūtu ieņēmusi svarīgu vietu masu garīgajā pasaulē jau no 60. gadiem, kad padomju cilvēki arvien vairāk sāka uzticēties masu komunikācijas līdzekļiem kā patiesības paudējiem. Šī padomju cilvēku īpašība saglabājās un piedzīvo-

ja nepatīkamu apjukumu saskarē ar "mēdijiem" 90. gados, kad apzināti meli, inspirēti skandāli un cilvēku nomelnošana masu komunikācijas līdzekļos kļuva ikdienišķa parādība.

Tautas masu pašdarbība

Viens no padomju sociālistiskās kultūras mērķiem bija visplašāko tautas masu iesaistīšana pašdarbībā. Padomju Latvijā 60. gados tautas mākslinieciskā pašdarbība izvērtās ļoti aktīvi. Valsts uzņēmumu, iestāžu, kolhozu kultūras namos un klubos darbojās visdažādākie mākslinieciskās pašdarbības pulciņi, kursi, studijas. Piemēram, dramatiskie, mūzikas, dejas, foto, kino, šūšanas un piegriešanas, kulinārijas, rokdarbu, aušanas, tēlniecības, glezniecības u.c. Republikā darbojās tautas teātri, tautas kori, orķestri, deju kolektīvi. Regulāri notika rajonu un republikas dziesmu un deju svētki, tādējādi turpinot latviešu kultūras tradīciju sociālistiskā garā. 60. gados Latvija ieņēma pirmo vietu PSRS mākslinieciskajā pašdarbībā, jo pasākumos piedalījās visvairāk cilvēku.

Padomju tradīcijas

60. gados zināms rezumējums sociālistiskās kultūras virzībā bija tā saucamo padomju tradīciju nostiprināšanās.

Latvijā padomju tradīcijas varēja iedalīt trijās grupās: 1) valsts un revolucionārie svētki, 2) darba tradīcijas un 3) sadzīves tradīcijas.

Pirmajā grupā, piemēram, ietilpa Oktobra revolūcijas svētki, 1. maijs, Uzvaras diena. 1965. gadā padomju valstī svētku diena kļuva 8. marts – Starptautiskā sieviešu diena. Padomju Latvijā to vienmēr svinēja ar lielu entuziasmu, un šajā dienā parasti bija vislielākais alkohola patēriņš gadā.

No darba tradīcijām radās un nostiprinājās, piemēram, laukos ražas svētki, arodu un profesiju dienu atzīmēšana (zvejnieku, dzelzceļnieku, celtnieku, skolotāju, medicīnas darbinieku u.c.), dažādu jubileju (uzņēmumu, ilggadējo strādnieku u.c.) svinēšana.

Jaunu sadzīves tradīciju rašanos veicināja komunistiskā attieksme pret ģimeni. Padomju iekārtā ģimenes dzīve nebija tikai tās locekļu personiskā lieta, bet visas valsts, partijas, sabiedrības, darba kolektīva lieta. Ģimene bija pakļauta komunistiskās sabiedrības morāles principiem un normām, un tāpēc katras ģimenes dzīvē bija nepieciešama sabiedrības aktīva līdzdalība.

60. gados populāri kļuva bērnības un pilngadības svētki, sabiedriskās kāzas, svinīga aizvadīšana dienēt padomju armijā.

Padomju vara vērīgi sekoja, lai sadzīves tradīcijās nebūtu reliģisko ceremoniālu un garīdznieku. Padomju Latvija bija viena no pirmajām republikām, kas PSRS ieviesa pilngadības svētkus, aizstājot baznīcas organizētās jauniešu iesvētības, kas bija ļoti iemīļotas 20.–30. gados.

1968. gadā Čehoslovākijā neveiksmīgi mēģināja gāzt sociālistisko iekārtu. Pēc šī notikuma PSRS sāka pastiprināt ideoloģisko kontroli un par valsts politiku un ideoloģiju vispār vairs nepieļāva nekādas diskusijas.

Valstī sākās buržuāziskās zinātnes un kultūras "kritikas" kampaņa, kas turpinājās līdz PSRS sabrukumam. Arī padomju Latvijas augstskolās un zinātniski pētnieciskajās iestādēs sāka plaši pievērsties, piemēram, buržuāzisko koncepciju kritikai filosofijā, literatūrzinātnē, mākslas zinātnē, vēsturē.

Tā rezultātā pieauga sabiedrības vienas daļas informētība par dzīvi ārzemēs, jo līdz tam visdažādākās informācijas aprite bija tikai savas valsts mērogā.

Lai "kritizētu" buržuāzisko zinātni un kultūru, centrālās bibliotēkas sāka saņemt Rietumu jaunākās grāmatas, žurnālus. Zinātniekus "kritiķus" sūtīja komandējumos uz ārvalstīm.

80. gados padomju Latviju arvien biežāk apciemoja ārzemēs dzīvojošie latvieši, ārzemju zinātnieki, rakstnieki un mākslinieki.

Arī padomju dažādām struktūrām uzticamākās inteliģences braucieni uz ārzemēm 70.–80. gados bija izplatīta parādība. Viņi saņēma visdažādākos uzdevumus. Vieni uzturēja sakarus ar Rietumos dzīvojošajiem emigrantiem, otri vāca informāciju par vācbaltu darbību Rietumeiropā. Tie, kuri prata kādu svešvalodu, centās nodibināt profesionālos kontaktus ar ārzemju kolēģiem. Šīs aktivitātes koordinēja speciāla valsts kultūras sakaru komiteja.

Kultūra stagnācijas gados

70.–80. gados padomju kultūras diferenciācija ieguva diezgan plašu apjomu, un tajā pašā laikā padomju kultūra kļuva iekšēji pretrunīgāka. Pretrunīgumu no 70. gadu beigām pastiprināja sociālā un ekonomiskā stagnācija, pārtikas un plaša patēriņa preču deficīts, dzīvokļu trūkums.

Stagnāciju partija centās demagoģiski noklusēt, nepārtraukti sludinot par padomju valsts varenības un pilsoņu labklājības pieaugumu.

Sabiedrībā faktiski sāka totāli valdīt dubultā morāle. Viens viedoklis tika apliecināts atklātībā (darbā, sapulcē, presē

u.c.). Pavisam cits viedoklis tika izteikts mājās ("virtuvē") savējo vidū.

60.–70. gados padomju cilvēku attiecībās dominēja darba kolēģu vienotība un uzticēšanās. Darba kolēģu attiecības bija tikpat spēcīgas kā attiecības ģimenē. 80. gados darba kolēģu vienotība un uzticēšanās sāka mazināties, un cilvēku attiecības izvērtās galvenokārt tikai draugu un "savējo" lokā. 90. gados vienīgi "savējie" dibināja firmas, veikalus, privatizēja uzņēmumus u. tml.

70.–80. gados pilsētu iedzīvotāji sāka veidot vasarnīcu jeb dārziņu kooperatīvus. Tas radīja jauna tipa kopienas – vasarnīcu kaimiņus ar vasaras sadzīves subkultūru.

"Dārziņu" subkultūras rašanos un samērā plašo izplatību veicināja tādas izpausmes kā skepticisms, neticība, vienaldzība, bezatbildība, korupcija, birokrātiskums, dzeršana, zagšana, narkomānija, prostitūcija, kas 70. gados sāka pārņemt padomju sabiedrību. Vasarnīca pavēra iespēju vismaz uz zināmu laiku relatīvi izolēties no plašākas sabiedrības, darba un pilsētas sadzīves problēmām. Vasarnīcā varēja realizēties cilvēku iniciatīva, izdoma, gaume, darba kultūra, kas visbiežāk pilnā mērā nevarēja atraisīties valsts darba vietā, jo padomju zemē pret jebkāda veida iniciatīvu vienmēr izturējās ar lielām aizdomām. Vasarnīcās izaudzēto dārzeņu un augļu raža jūtami palīdzēja uztura nodrošināšanā pārtikas produktu deficīta laikā.

Latviešu padomju kultūras uzplaukums

70. gados latviešu padomju mākslinieciskajā kultūrā bija konstatējams uzplaukums. Tas izpaudās ne tik daudz no sociālistiskās iekārtas politisko un ideoloģisko interešu viedokļa, bet gan no mākslas un mākslinieciskuma viedokļa.

70. gados tika radīti darbi ar augstu estētisko vērtību. Šo darbu autori nebaidījās priekšplānā izvirzīt īstas un patiesas mākslas uzdevumus, bet nevis padomju masu kultūrai tradicionālo kalpošanu partijai un tautai. Daudzas latviešu padomju mākslas parādības tāpēc guva atzinību ne tikai Latvijā, bet arī ārzemēs.

Stagnācijas nomācošās atmosfēras pārņemtā padomju sabiedrība tolaik ilgojās pēc patiesības, godīguma, garīguma, mākslinieciskas tēlainības.

Latvijā sabiedrības ilgas 70. gados lielā mērā kompensēja teātra mākslas, baleta, koru, tēlotājas mākslas, dekoratīvās mākslas, fotomākslas panākumi garīguma, augstas morāles, cilvēciskuma atspoguļošanā.

Tā, piemēram, latviešu padomju mākslas zinātne 70. gadu gleznie cībā vienmēr akcentēja mākslinieku prasmi portreta žanrā pievērsties cilvēka individualitātei un viņa garīgajai sejai. Labākajos darbos bija sastopama patiesa iedziļināšanās psiholoģiskajās norisēs bez pseidointelektuālā manierīguma un sociālistiskā patosa.

Glezniecības daudzveidība

70. gados spilgti izpaudās mākslinieku stilistiskā patstāvība un latviešu padomju glezniecības daudzveidība. Gleznie cībā darbojās autori, kuru mākslā izpaudās gan oriģinalitāte, gan piederība zināmam stilistiskajam novirzienam.

Pret sociālistisko reālismu tolaik izturējās kā pret "atvērtu" estētisko sistēmu un tāpēc, piemēram, latviešu padomju gleznie cībā 70. gados pastāvēja "jaunromantiķi", "fotoreālisti", "superreālisti", "hiperreālisti". Šos terminus mākslas kritika galvenokārt attiecināja uz tādiem māksliniekiem kā Maija Tabaka, Edvards Grūbe, Guntis Strupulis, Pēteris Postažs, Aleksandrs Stankēvičs, Jānis Anmanis, Biruta Delle, Bruno Vasiļevskis, Līvija Endzelīna, Līga Purmale, Miervaldis Polis.

70. gados skatītāju ievērību guva Maijas Tabakas gleznas. Tās var dēvēt par gleznieciskiem inscenējumiem. Māksliniece atveidojusi it kā literāru sižetu – asociatīvi sazarotu stāstījumu par kādu notikumu. Piemēram, gleznās "Kāzas Rundālē" (1974), "Jokdari" (1970), "Notikums" (1975), "Rīga. 1945. gads" (1975), "Rīts mežā" (1971).

Esmu tāds, kas pakļauj vidi sev. Kar ir vide? Es dzīvi, politiku, sievietes, visu redzu caur gleznu.

B. Bērziņš

70. gadu izstādēs augstu mākslinieciskumu apliecināja, piemēram, Borisa Bērziņa, Jāņa Pauļuka, Rūdolfa Piņņa, Ojāra Ābola, Leonīda Āriņa, Anša Artuma, Lidijas Auzas, Eduarda Kalniņa, Felicitas Pauļukas, Valda Kalnrozes, Kurta Fridrihsona, Oļģerta Jaunarāja, Birutas Baumanes gleznas, Kārļa Sūniņa, Jēkaba Spriņģa, Roma Bēma akvareļi. Viņi turpināja latviešu tēlotājas mākslas žanriskās un koloristiskās tradīcijas, un padomju cilvēki viņu darbos izjuta intimitāti, cilvēcīgumu, patiesīgumu, maigumu, mājīgumu pretstatā ikdienas pompozajai un liekulīgajai atmosfērai.

Katrs mākslas likumību izstrādā subjektīvi, un tad ir māksla.

O. Jaunarājs

Padomju Latvijas iedzīvotāji garīgo un morālo atbalstu centās rast literatūrā. 70. gados joprojām populāra bija dzeja, masveidīga dzejas grāmatu pirkšana, Dzejas dienas, dzejas vakari, lasītāju tikšanās ar dzejniekiem. Sabiedrības pieprasītākie dzejnieki bija O. Vācietis, I. Ziedonis, A. Skalbe, V. Belševica, I. Auziņš, M. Čaklais, Ā. Elksne, J. Peters, M. Bendrupe, A. Imermanis, L. Briedis, L. Brīdaka, O. Lisov-

ska, M. Kroma, E. Plaudis, K. Skujenieks, A. Vējāns, P. Jurciņš u.c.

Prozā mākslinieciski vērtīgākos darbus publicēja Alberts Bels, Vladimirs Kaijaks, Marģeris Zariņš, Visvaldis Lāms, Ēvalds Vilks. Tā, piemēram, 1973. gadā iznāca viens no labākajiem latviešu romāniem – A. Bela romāns "Saucēja balss". Gandrīz katru gadu romānus un stāstus publicēja Regīna Ezera, kurai 1981. gadā par lielo ieguldījumu padomju literatūrā piešķīra Tautas rakstnieces goda nosaukumu.

Teātru loma

No stagnācijas periodam tipiskās pompozās un liekulīgās atmosfēras padomju cilvēki zināmu patvērumu rada teātrī. 70. gados teātru apmeklēšana bija masveidīga parādība. Vispopulārākie bija Rīgas teātri: Dailes teātris, Drāmas teātris, Krievu drāmas teātris, Jaunatnes teātris. Apmeklētāju netrūka arī Valmieras un Liepājas teātrim. Katru vakaru pie teātriem stāvēja garas autobusu rindas, jo skatītāju vidū lielākā daļa bija lauku ļaudis no visattālākajiem novadiem.

70. gados teātros iestudēja, piemēram, Raiņa, R. Blaumaņa, V. Šekspīra, H. Ibsena, M. Bulgakova, A. Čehova, Sofokla lugas, kuru centrā ir spēcīgas personības, dziļas morālas un psiholoģiskas problēmas. Ja partija un valdība repertuārā pieprasīja arī latviešu padomju autoru lugas, tad režisori iestudēja G. Priedes, H. Gulbja, P. Putniņa, A. Griguļa sacerējumus.

Skatītāju iemīļotākie aktieri bija Vija Artmane, Elza Radziņa, Velta Līne, Ņina Ņeznamova, Lilita Ozoliņa, Olga Dreģe, Lidija Freimane, Marks Ļebedevs, Kārlis Sebris, Ēvalds Valters, Artūrs Dimiters, Harijs Liepiņš, Eduards Pāvuls, Uldis Pūcītis, Uldis Dumpis, Jānis Strenga u.c.

Ā. Šapiro

70.–80. gados teātra mākslā padomju valstī un ārzemēs lielu ievērību guva Rīgas Jaunatnes teātris režisora Ādolfa Šapiro vadībā. Teātrī darbojās divas talantīgu aktieru trupas – latviešu un krievu. Katrs jauniestudējums kļuva par ievērojamu kultūras notikumu. Tā tas turpinājās līdz 90. gadu sākumam, kad slēdza teātri. 1992. gada 16. aprīlī kultūras ministrs R. Pauls parakstīja pavēli par Jaunatnes teātra likvidēšanu, un Ādolfs Šapiro bija spiests atstāt Latviju.

Scenogrāfija

Teātru popularitāte lielā mērā bija saistīta ar scenogrāfijas panākumiem. 70. gados scenogrāfijā valdīja tendence uz skatuves veidot dekorācijas ar filosofiski simbolisku zemtekstu. Dekorāciju formas abstraktums un īpaši akcentētā

nosacītība nevis atbaidīja masu skatītāju, bet gan apbūra un vilināja ar savu noslēpumainību un neatbilstību padomju dzīves vizuālajai realitātei. Teātra kritika šos skatuviskos risinājumus dēvēja par "darbības scenogrāfiju", "jauno tēlainību", "lielā stila scenogrāfiju".

70. gadu scenogrāfijā intriģējoša personība bija Ilmārs Blumbergs. Jau pirmais viņa skatuviskais noformējums A. Upīša lugai "Žanna d'Arka" (1972, Krievu drāmas teātrī) pievērsa skatītāju un teātra kritikas uzmanību.

I. Blumbergs uz skatuves neizmantoja ikdienā sastopamus priekšmetus – krēslus, galdus, skapjus, istabas sienas u. tml. Viņš ieteica stilistiski abstraktu tēlu skatuviskās darbības vidi. Piemēram, Ž. Rasina traģēdijā "Fedra" (1975, Drāmas teātrī) virs skatuves trosēs bija iekārts milzīgs sarkana samta gabals. Ar trosēm izmainot formu, sarkanā drāna varēja asociēties ar sarkanām debesīm, asinīm slacītu zemi, vulkāna izvirdumu utt. I. Blumbergs līdzīgi veidoja I. Ibsena lugas "Brands" (1975, Dailes teātrī), A. Čehova lugas "Kaija" (1976, Dailes teātrī) un citu iestudējumu scenogrāfiju.

60. un īpaši 70. gados padomju Latvijas kultūras pašapziņu kāpināja Rīgas baleta starptautiskie panākumi baletmeistara Aleksandra Lemberga vadībā. Skatītāji jūsmoja par baletdejotājiem Zitu Errsu, Hariju Ritenbergu u.c.

Kino un fotomāksla

Kultūras pašapziņu kāpināja arī dokumentālā kino un fotomākslas panākumi.

PSRS kļuva pazīstama "Rīgas poētiskā kino skola". Tās raksturīgākā iezīme bija informācijas publicistiskās analīzes, filmēšanas un montāžas savdabīgu paņēmienu apvienojums. Dokumentālajām filmām bija gan lietišķi intelektuāla, gan emocionāli poētiska pieskaņa. Filmās dominēja dzīvīgums, patiesums, filmas varoņu cilvēcīgums un garīgā vitalitāte. Piemēram, režisoru U. Brauna, A. Freimaņa 60. gadu dokumentālās filmas augstu novērtēja padomju Latvijas valdība, piešķirot valsts prēmijas.

70. gados dokumentālo filmu režisoru hierarhijā visaugstāk izvirzījās H. Franks, I. Seleckis, A. Epners. Viņi filmās atklāja padomju darbaļaužu – "vienkāršo darba darītāju" – dziļo ieinteresētību, pastāvīgās rūpes un centienus savu darbu veikt pēc iespējas apzinīgāk un ar maksimālu atdevi. Dokumentālo filmu varoņi cīnījās pret birokrātiskumu, zagšanu, dzeršanu, slinkošanu, kas tolaik bija pārņēmusi padomju sabiedrību. Cīņā pret minētajām parādībām partija

iesaistīja arī kinomākslu, ko marksisma-ļeņinisma klasiķi vienmēr uzskatīja par efektīvu propagandas līdzekli. Padomju laikā daudzu kinoteātru interjerā bija iekļauts V. Ļeņina izteikums par kinomākslas lomu.

Latvijas fotomākslinieki no 60. gadu vidus panākumus guva galvenokārt ārzemju fotoizstādēs. Viens no pirmajiem zelta medaļu 1966. gadā Argentīnā saņēma Gunārs Binde par režisora Eduarda Smiļģa fotoportretu.

70. gados starptautiskie panākumi turpinājās, un tādi fotomākslinieki kā Vilhelms Mihailovskis, Leons Balodis, Leonīds Tugaļevs, Gunārs Janaitis, Jānis Gleizds, Herberts Stankēvičs, Valdis Brauns, Egons Spuris, Aivars Āķis, Pēteris Korsaks un citi regulāri saņēma godalgas fotoizstādēs daudzās pasaules valstīs.

Latvijas fotomāksliniekus dēvēja par psiholoģiskā portreta meistariem. Viņi mākslinieciski veiksmīgi strādāja arī akta, klusās dabas un ainavas žanrā. Fotogrāfijās dominēja intelektuālā ievirze, tāpēc mākslas kritikā parādījās apzīmējums "Latvijas intelektuālais foto".

Padomju ideologi Latvijas fotomākslu nespēja plaši izmantot savu mērķu realizācijā. Akti, klusās dabas, ainavas, tēmas intelektuālā interpretācija gandrīz nemaz neiederējās sociālistiskā darba un sadzīves propagandā. Padomju vara fotomāksliniekus tāpēc neatbalstīja – nepiešķīra prēmijas, goda nosaukumus, amatus, neorganizēja slavas rakstus, nesūtīja ārzemju komandējumos, ar ko neskopojās attieksmē pret dzejniekiem, gleznotājiem, tēlniekiem, kinomāksliniekiem. Latvijas Fotomākslas biedrību atļāva organizēt tikai 1987. gadā.

70. gados padomju kultūrā priekšplānā izvirzījās attiecību komplekss cilvēks un daba jeb plašāk – cilvēks un vide. To veicināja dabas aizsardzības aktualitāte, kā arī cilvēka, vides un mākslinieka savdabīgā simbioze, kāda padomju valstī pieauga reizē ar kara postījumu likvidēšanu un finansiāli materiālā stāvokļa uzlabošanos.

Jau tika minēts, ka dažādu jaunceltņu interjerā izmantoja tēlotājas mākslas un dekoratīvās mākslas darbus.

Faktiski pieeja bija vēl apjomīgāka, jo tika realizēta arhitektūras, mākslas un vides sintēze. Atsevišķu jaunbūvi un tās noformējumu uzlūkoja noteiktas vides organizācijā, doto ēku skatot ielu, skvēru, mikrorajona un pat visas pilsētas vides kontekstā.

Paradoksāli, bet sociālisma periodā fotogrāfijai, tāpat kā dzejai, mūzikai, bija ideāli. Tauta, kura bija pakļauta un it kā pasīva, tomēr nepakļāvās, jo cerēja un gaidīja. Mākslā vienmēr ir klāt izvēles, brīvības elements.

G. Binde

Cilvēks, kurš apzinās pats sevi, valkā masku, kas ir atbilstoša viņa vietai sabiedrībā, pareizāk sakot, atbilstoša viņa izpratnei par to. Bet es to noņemu. Noņemu nost – gan pārnestā, gan pavisam tiešā nozīmē.

V. Mihailovskis

Cilvēks un vide

Tas cilvēkos izraisīja priekšstatu par mākslinieka klātbūtni jebkurā vietā un telpā, sākot no dzīvokļa, mājas un beidzot ar sabiedriskajām ēkām, pilsētu un visu republiku. Ne velti padomju zinātne uzsvēra sociālistiskās sabiedrības saplūšanu ar mākslu kā vienu no oktobra revolūcijas pamatiekarojumiem.

Sabiedrībā nostiprinājās atziņa, ka padomju valstī cilvēks dzīvo mākslinieciski organizētā un iekārtotā vidē. Turklāt sabiedrībai ir tiesības prasīt, lai dzīves vide būtu skaista, sakopta, nekaitīga veselībai.

Kā redzēsim turpmāk, 80. gadu vidū partijas ideoloģija pamatā balstījās uz padomju ļaužu kompetenci un noskaņojumu cilvēka un vides izpratnē, uzsākot "perestroiku" un cenšoties sev vēlamā garā pakļaut masu sabiedrisko domu. Padomju ļaužu kompetence un noskaņojums cilvēka un vides attiecību sfērā lielā mērā attīstījās 70. gados.

Monumentālā glezniecība

Padomju Latvijā 70. gados agrāk neredzētu vērienu ieguva monumentālā glezniecība. 1973. gadā Mākslas akadēmijā nodibināja monumentālās glezniecības darbnīcu, un tās studenti un absolventi iesaistījās sabiedrisko interjeru iekārtošanā.

Viens no pirmajiem monumentālajai glezniecībai pievērsās Leonīds Mauriņš, izstrādājot Rīgas kafejnīcas "Alegro" griestu gleznojumus (1971), sienu gleznojumus Rīgas kuģu flotes aktu zālei (1973), komjaunatnes centrālās komitejas ēdnīcai (1977).

Mākslinieciski vērtīgus monumentālās glezniecības darbus radīja Lidija Auza Talsu rajona un pilsētas administratīvajos centros (1977). Viņa attēloja apjoma ziņā grandiozas, koloristiski krāšņas un kompozicionāli daudzveidīgas Talsu un tās tuvākās apkārtnes ainavas.

Dekoratīvā keramika un tekstīlmāksla

Par telpas un vides organisku sastāvdaļu 70. gados kļuva dekoratīvā keramika un tekstīlmāksla.

Keramiķi S. Cihovska, V. Jātniece, S. Ozoliņa, P. Mārtinsons, S. Šmidkena, L. Lukšo, L. Medniece, G. Kruglovs, A. Žūriņa, D. Krastiņš, I. Krolle, R. Einberga un citi Latvijas mākslas vēsturē radīja jaunu parādību – mākslas keramiku, kad māla, porcelāna, šamota izstrādājumam ir tikai māksliniecisķā funkcija. Ar viņu darbiem dekorēja kafejnīcas, kultūras namus, padomju iestādes.

70. gados uzplauka dārza keramika, ko sabiedrība ātri iemīļoja un kas kļuva par vides organizācijas māksliniecisku elementu daudzās vietās – Siguldā, Talsos, Jūrmalā, Dau-

gavpilī, Rīgā u.c. Dārza keramikas attīstībā daudz paveica tā dēvētā Ķīpsalas keramiķu grupa, kura savu darbību turpina arī mūsdienās.

Mākslas keramiķi piedalījās ārzemju izstādēs un tāpat kā fotomākslinieki bieži saņēma godalgas.

Piemēram, tolaik mākslas pasaulē slaveni bija P. Mārtinsona plastiski un asociatīvi ekspresīvie veidojumi. P. Martinsons un citi mākslas keramiķi bieži darināja plastisko dekoru grupas un sērijas, kas pavēra jaunas perspektīvas vides organizācijā.

70. gados monumentāli dekoratīvās funkcijas strauji ieguva tekstīlijas – gobelēni, aizkari, grieztu rotājumi, sienu tapsējumi, pinumi, mezglojumi. Tā, piemēram, 1974. gadā mākslas kritika daudz rakstīja par kafejnīcas "Ļeņingrada" interjeru, kurā ietilpa Rūdolfa Heimrāta gobelēni. Pazīstamākie bija tekstilmākslinieki Ruta Bogustova, Edīte Vīgnere, Georgs Barkāns.

Interjeros un vides organizācijā ietilpa arī vitrāžas, kokgriezumi, metālkalumi, kinētiskie objekti.

70. gados padomju vara vērīgi sekoja skolu un pionieru namu interjeru izveidei. Latvijas Valsts mākslas akadēmijā ar skolu tipveida māksliniecisko noformējumu nodarbojās Interjera nodaļa. Skolu un pionieru namu dekoros dominēja padomju patriotisma romantiskas variācijas. Tipiskākie piemēri bija Rīgas 39. vidusskolā, Rīgas pilsētas Maskavas rajona pionieru namā.

Arī padomju Latviju sasniedza tipiski rietumnieciska kultūras parādība – dizains, kura attīstības centrs bija Valsts mākslas akadēmijas Rūpnieciskās mākslas nodaļa. Latvijā vislielāko ieguldījumu dizaina teorijā un popularizācijā, dizaineru izglītībā devis mākslas zinātnieks Herberts Dubins.

5.6. LATVIEŠU KULTŪRA EMIGRĀCIJĀ

XX gadsimta vidū Latvijas kultūrā sākās katastrofa, kuras sekas būs jūtamas ilgi. Katastrofas sekas būs ilglaicīgas tāpēc, ka tika iznīcināta un izkliedēta tautas genofonda vērtīgākā daļa, kultūras vērtību radītāju un reprezentantu potenciāls. Apmēram pusgadsimtu pastāvēja kultūra, kuras orientācija principiāli atšķīrās no iepriekšējās kultūras un kultūras mantojuma.

Pasaules tālēs izklīdušie latvieši ar savu darbību, saviem ideāliem un mērķiem veido jaunu un interesantu posmu latviešu tautas vēsturē – trimdas un emigrācijas vēsturi. Pēc II pasaules kara dažādās pasaules malās nokļuvušie tautieši bieži un negaidīti atklāj, ka šajās zemēs jau agrāk uzturējušies viņu priekšteči, kas arī atstājuši interesantas vēstures liecības. Šīs liecības bagātina latviešu emigrācijas vēsturi, apliecina latviešu tautas vitalitāti, izturību, iekšējo spēku un mērķapziņu. Šinīs vēstures annālēs pasaules tālēs izkliedētie tautieši atbrīvojas no vientulības, izolētības un traģikas zīmoga, bet parādās kā zināmu misiju īstenotāji, savas tautas priekšposteņi un simpātiju ieguvēji citu tautu vidū ar saviem ideāliem, savu darbību un savu zināšanu ieguldījumiem jaunajās dzīves vietās.

E. Andersons

Latvijas kultūras katastrofa summējās no vairākiem liktenīgiem triecieniem.

Pirmais trieciens bija īsi pirms Otrā Pasaules kara, kad no Latvijas uz visiem laikiem aizbrauca gandrīz visi vācbalti – apmēram 55 500 cilvēku. Latvijā izbeidza pastāvēt kultūra, kura aizsākās XII gadsimtā un kurai bija milzīga loma latviešu kultūras ģenēzē.

Otrais trieciens bija 1940.–1941. gadā, kad par terora un deportācijas upuriem kļuva apmēram 40 000 Latvijas iedzīvotāju – galvenokārt latviešu, krievu, ebreju, poļu, baltkrievu inteliģence.

Trešais trieciens saistīts ar holokaustu, kad gāja bojā gandrīz visi Latvijā dzīvojošie ebreji un faktiski tika sagrauts apmēram četros gadsimtos radītais vietējo ebreju kultūras mantojums, kuram bija milzīga ietekme uz Latvijas sabiedrību. Ebreju iznīcināšanā piedalījās arī latvieši, un tas vēsturiskajā perspektīvā vienmēr atsauksies uz etnosa prestižu un nacionālajām attiecībām.

Ceturtais trieciens bija latviešu inteliģences emigrācija Otrā Pasaules kara beigās. 1944.–1945. gadā Latviju atstāja apmēram 250 000 cilvēku. Trimdā devās gandrīz visi zinātnieki, rakstnieki, mākslinieki, skolotāji, ierēdņi, politiķi, studenti. Faktiski tas lielā mērā nozīmēja arī latviešu kultūras sagraušanu, jo turpmāk latviešu kultūra tradicionālajā veidā attīstījās ārpus Latvijas teritorijas.

Par piekto triecienu var uzskatīt padomju kultūras pastāvēšanas apmēram 50 gadus. Padomju kultūra bija antinomiska parādība gan tai kultūrai, kas bija Latvijā pirms 1940. gada, gan tai kultūrai, kas aizsākās pēc PSRS sabrukuma 1991. gadā. Padomju kultūras antinomiskā iedaba un iespiešanās vairāku paaudžu apziņā Latvijas kultūras katastrofas seku pārvarēšanu padara par ilglaicīgu procesu.

Latvijas atstāšana kara beigās jau 40. gadu vidū kļuva par kultūras tēmu, kultūras organisku sastāvdaļu. Tā atspoguļojās ne tikai dzejā, prozā, gleznās, bet tautas atmiņā, tautas garīgajā pasaulē vispār. Tautas kulturoloģiski vitālākās daļas došanos trimdā var salīdzināt ar traģiskajām bēgļu gaitām 1915. gadā, kad dzimto zemi atstāja tautas liela daļa.

Vēsturnieki konstatējuši, ka no 250 000 bēgļiem Rietumvalstis līdz 1944. gada beigām sasniedza apmēram 180 000 cilvēku. Pārējie kara apstākļos gāja bojā, tika notverti un izsūtīti uz Sibīriju. No tiem, kuri atradās Vācijā, daudzi gāja bojā arī 1945. gadā.

Kara beigās latviešu vislielākais skaits bija Vācijā, ko tāpēc sāka dēvēt par "Mazo Latviju". 1946.–1949. gadā Vācijas bēgļu nometnēs dzīvoja apmēram 125 000 cilvēku. No Kurzemes piekrastes Zviedrijā ar laivām nokļuva apmēram 5 000 cilvēku.

Vācijā bēgļu nometnēs tūlīt sākās intensīva garīgā dzīve, ko nākas uzskatīt par savdabīgu kultūras fenomenu.

Bēgļu noskaņojumā un rīcībā dominēja vēlēšanās turpināt okupācijas un kara pārtraukto kultūras darbu un pēc iespējas pilnīgāk saglabāt sasniegto kultūras līmeni, kas viss noderēs pēc atgriešanās brīvajā Latvijā.

Pirmajā laikā daudzi ticēja, ka tiks panākta padomju armijas izvešana no Baltijas valstīm. Garīgā rosība spēja kompensēt bēdas par karā zaudētajiem tuviniekiem, īpašumiem, neziņu par Latvijā palikušo un arī savu likteni. Psiholoģiskais atslābums un pat zināma bezrūpība iestājās pēc tam, kad Rietumvalstis atsacījās organizēt bēgļu repatriāciju uz PSRS, ko vēlējās Staļins.

Bēgļi piederēja dažādām reliģiskajām konfesijām. Viņu vidū bija luterāņi, katoļi, pareizticīgie. Turklāt attiecīgo konfesiju augstākās amatpersonas. Vācijā bija nonākuši 144 luterāņu garīdznieki ar arhibīskapu Teodoru Grīnbergu priekšgalā, 33 katoļu garīdznieki un 3 bīskapi, 25 pareizticīgo garīdznieki ar metropolītu Augustīnu priekšgalā.

1945. gada vasarā "Mazajā Latvijā" sāka organizēt pašpārvaldi. Tās augstākais orgāns bija Vācijas Latviešu centrālā padome. 1947. gadā bijušo Saeimas priekšsēdētāja vietnieku bīskapu Jāzepu Rancānu pasludināja par Latvijas prezidentu trimdā.

Darbību atjaunoja citas organizācijas – studentu korporācijas, juristu, arhitektu, inženieru, agronomu, daiļamatnieku, mediķu, žurnālistu biedrības, savienības, apvienības u. tml.

1946./47. mācību gadā Vācijā darbojās 45 bērnudārzi, 122 pamatskolas, 57 vidusskolas, 12 arodskolas, 4 tautas augstskolas. Studenti studēja Baltijas bēgļiem speciāli atvērtajās divās universitātēs, kā arī Vācijas augstākajās mācību iestādēs. No 1946. gada darbojās Latviešu studentu centrālā savienība.

Kā tas bija jau Latvijā, no kultūras pasākumiem vismasveidīgākie bija dziesmu svētki. Tā, piemēram, 1946. gadā tie notika septiņās bēgļu dzīves vietās un tajos kā dziedātāji un klausītāji piedalījās gandrīz visi trimdinieki.

Vācijā darbojās divi operas un divi baleta ansambļi, viena kinogrupa, trīs profesionālo aktieru trupas un ap divdesmit pašdarbības aktieru trupas. 1947. un 1948. gadā notika mākslas festivāli.

Liela nozīme bija presei un grāmatniecībai. 1946.–1949. gadā Vācijā iznāca apmēram 800 grāmatas, kuras izdeva 25 izdevniecības un atsevišķi entuziasti. Galvenokārt tās bija mācību grāmatas un agrāk Latvijā izdotās daiļliteratūras atkārtoti izdevumi. Katrā bēgļu uzturēšanās vietā iznāca vairāki laikraksti.

Bēgļu nometnēs aktīvi nodarbojās ar filatēliju, šahu, basketbolu, vieglatlētiku.

1948.–1949. gadā "Mazā Latvija" pakāpeniski beidza pastāvēt. Vācija tolaik bija pārpildīta ar bēgļiem no visdažādākajām Eiropas valstīm, un Rietumvalstis kopā ar starptautiskajām organizācijām uzsāka bēgļu pārvietošanu uz citām zemēm un kontinentiem.

No Latvijas bēgļiem 1950. gadā Rietumvācijā palika apmēram 13 000 cilvēku. Viņu skaits lielā mērā nemainījās līdz 80. gadiem, kad VFR dzīvoja ap 10 000 latviešu.

40. gadu beigās Latvijas emigranti izklīda pa visu pasauli, un kultūras virzībā iestājās jauns posms. Šajā posmā priekšplānā izvirzījās sociālās problēmas, pašpārvaldes organizatoriskie jautājumi, nepieciešamība radīt materiālo bāzi kultūras darbam, uzturēt sakarus starp tautiešiem, bet galvenais – ticību Latvijas brīvībai.

Tad pienāca stunda, kad es ilgojos dzimtenes. Es aizveru acis un redzu lielu ezeru, tumšu egļu ietvertu. Daudzi ezeri ir redzēti un apbrīnoti, bet šis pēkšņi iznirst atmiņā tikpat pēkšņi un skaisti, kā toreiz iznira ceļotāju acu priekšā, ka bija jāapstājas un jāapklust.

Z. Mauriņa

Pēc gadiem desmit piecpadsmit priekšplānā izvirzījās un kļuva aizvien akūtāki tādi jautājumi kā asimilācija, nacionālās identitātes saglabāšana, latviešu valodas apmācību, svētdienas skolu un vasaras nometņu organizēšana bērniem un jauniešiem.

80. gados latviešu emigrācija dzīvoja materiāli labi nodrošinātu dzīvi, daudziem bija augstākā izglītība, labs darbs. Respektējams bija emigrācijas intelektuālais, mākslinieciskais, organizatoriskais, politiskais potenciāls.

Kopš 1940. gada ārzemēs par Latvijas Republikas valstiskās suverinitātes oficiālo orgānu uzskatīja Latvijas diplomātu kolēģiju. Tajā darbojās diplomāti, kuriem 1940. gada maijā Latvijas valdība piešķīra ārkārtas pilnvaras gadījumā, ja valsts zaudēs neatkarību.

Latvijas diplomātu kolēģija līdz 1991. gadam reprezentēja Latvijas valdību, aizstāvēja Latvijas pilsoņu intereses ārvalstīs, sadarbībā ar Rietumvalstu valdībām un starptautis-

kajām organizācijām veicināja Latvijas neatkarības atjaunošanu.

Pēc kara Latvijas diplomāti darbojās ASV, Kanādā, Brazīlijā, Venecuēlā, Austrālijā, Jaunzelandē, Lielbritānijā, Norvēģijā, VFR, Nīderlandē, Beļģijā, Francijā, Spānijā, Vatikānā.

Latvijas diplomātu kolēģija bija svarīgs tiesiskais un morālais garants emigrantiem pēc nonākšanas jaunajās mītnes zemēs, kur samērā ātri izveidoja pašpārvaldes organizācijas.

1955. gadā par galveno organizāciju kļuva Pasaules brīvo latviešu apvienība (PBLA). Tā pārstāvēja visus apmēram 140 000 trimdā dzīvojošos latviešus. Apvienību vadīja Valde, un tajā ietilpa delegāti no ASV, Kanādas, Austrālijas un Jaunzelandes, Eiropas, Dienvidamerikas. Delegātu pilnvaras apstiprināja Latvijas diplomātu kolēģijas vadītājs. PBLA biroja telpas sākumā atradās Ņujorkā, vēlāk – Vašingtonā. Kopš 90. gadiem PBLA pārstāvniecība atrodas arī Rīgā. PBLA galvenais mērķis bija latviešu nacionālās identitātes saglabāšana, latviešu tautas tiesību aizsardzība un Latvijas neatkarības atjaunošana.

No kultūras pasākumiem PBLA organizēja dziesmu svētkus, izdeva informatīvos biļetenus, žurnālu skolotājiem, kopš 1963. gada regulāri piešķir Tautas balvu (naudas prēmiju) gleznotājiem, literātiem, filosofiem, teologiem, zinātniekiem par izcilu ieguldījumu kultūras attīstībā. Tautas balvu, piemēram, saņēma gleznotājs Jānis Kuga (1963), vēsturnieki Arnolds Spekke (1967), Edgars Dunsdorfs (1968), Ādolfs Šilde (1988) filosofi Zenta Mauriņa (1969) un Pauls Jurēvics (1975), disidents Gunārs Astra (pēc nāves 1989), dzejnieks Andrejs Eglītis (1972), rakstnieks Anšlavs Eglītis (1980).

1972. gadā dibināja PBLA Kultūras fondu, 1984. gadā – Pasaules brīvo latviešu kultūras padomi, kuras uzdevums bija apkopot emigrācijā radušās kultūras vērtības, lai tās kādreiz varētu nogādāt brīvā Latvijā.

No reģionālajām emigrantu organizācijām viena no lielākajām bija Amerikas latviešu apvienība (ALA). To nodibināja 1951. gadā, un tajā iekļāvās ap 200 dažādu organizāciju. ALA savu darbību izvērta astoņos virzienos, no kuriem viens bija veltīts kultūrai.

Kultūras darbu vadīja speciāls birojs un tā septiņas sekcijas: mūzikas, tēlotājas mākslas, daiļamatniecības, literatūras un žurnālistikas, teātra, kino un tautas deju. Galvenās

No okupētās Latvijas gads gadā nāk ziņas par kultūras veikumiem. Šai masā tomēr neparādās nekas, kas sajūsminātu tautu tā kā agrākie izcilie mākslas dzīves sasniegumi. Neviena latviešu kultūras darbinieka vārds nav kļuvis pazīstams ārpus Latvijas robežām. Nacionālisma apspiešana krievu impērijā nav šīs parādības vienīgais iemesls. No katra mākslinieka prasītie pastāvīgie režīma slavinājumi noslāpē radošos talantus.

L. Apkalns

kultūras darba formas bija dziesmu svētki, mākslas izstādes, literārie vakari, etnogrāfisko kolekciju veidošana, prozas un lugu konkursi, aktieru kursi, teātra festivāli, dokumentālo filmu uzņemšana u.c.

ALA izglītības birojs galvenokārt rūpējās par latviešu valodas apmācības organizēšanu jauniešiem kursos, vasaras skolās, mācību līdzekļu izdošanu, tā saucamo latvisko zinību konkursiem.

Kanādā jau 1948. gadā izveidoja Latviešu nacionālo apvienību. Tā bija centrālā organizācija un par saviem biedriem uzskatīja visus valstī dzīvojošos latviešus. Apvienības birojs atradās Toronto pilsētā Latviešu centrā.

Kultūras jomā apvienība iesaistījās dziesmu svētkos, kultūras dienās un citos pasākumos.

Īpaša uzmanība tika veltīta jaunatnes nacionālās identitātes saglabāšanai. Regulāri darbojās tā dēvētās latviešu papildskolas, tika izdotas mācību grāmatas.

Austrālijā nokļuva apmēram 20 000 bēgļu. 80. gados tur dzīvoja ap 35 000 latviešu, no kuriem viena daļa bija zaudējusi nacionālo identitāti galvenokārt jaukto laulību dēļ.

Pirmās latviešu biedrības nodibināja 1948. gadā, bet 1951. gadā centrālo organizāciju – Latviešu apvienību Austrālijā.

Populārākie kultūras pasākumi bija dziesmu svētki, kultūras dienas, mākslas un daiļamatniecības izstādes, bērnu un jauniešu vasaras nometnes.

Svešumā satiekas tauta
Brīvības dziesmā;
Dziesmota tikšanās
ļauta –
Vienības liesmā...

Saskaņā paceļam
balsis –
Latvija briesmās;
Klausaities – apspiestie
ceļas,
Vienojas dziesmās!

A. Spoģis

Rietumeiropā 50. gadu sākumā dzīvoja apmēram 30 000 latviešu, bet 80. gados — 22 000 latviešu, kuri izrādīja interesi par tā dēvētās latvietības jautājumiem. Centrālā organizācija bija Latviešu atbrīvošanas komitejas Eiropas centrs (LAKEC), ko dibināja 1951. gadā Londonā. Visaktīvākie bija VFR, Zviedrijas un Lielbritānijas latvieši.

LAKEC savā darbībā svarīgu vietu ierādīja kultūrai, organizējot ne tikai dziesmu svētkus, kultūras darbinieku kongresus, bet izstrādājot un rekomendējot kultūras attīstības stratēģiju un taktiku arī citām latviešu organizācijām visā pasaulē.

Trimdas dažādu organizāciju skaits sniedzas vairākos tūkstošos. Tās var iedalīt reliģiskajās, karavīru un kara veterānu, studentu un absolventu, jaunatnes, sporta, medicīniskās un sociālās palīdzības, politiskās, profesionālās, ekonomiskās, rakstniecības, humanitāro zinātņu, mūzikas, mākslas organizācijās.

Atsevišķu grupu veidoja baltiešu emigrācijas organizācijas, kurās igauņi, lietuvieši, latvieši darbojās dažādu mērķu realizācijā.

Trimdas gados pastāvēja apmēram 20 muzeji un dažādu materiālu krātuves. Piemēram, Raiņa un Aspazijas muzejs Kastaņolā (Šveice), Zentas Mauriņas un Konstantīna Raudives muzejs Bādkrocingenē (VFR), Niklāva Strunkes muzejs Romā (Itālija), Latgales vēstures materiālu krātuve "Latgaļu sēta" un Latviešu bibliotēka Minsterē (VFR).

No Latvijas emigrēja apmēram 600 akadēmiski izglītoti mūzikas darbinieki. Profesionālo mūziķu vadošā organizācija bija Latviešu skaņu mākslinieku kopa Ņujorkā.

80. gados par latviešu emigrācijas vienu no svarīgākajām vietām kļuva Rietumvācijas pilsēta Minstere, kur 1985. gadā atklāja jaunu ēku Minsteres Latviešu centram. Jaunajā ēkā iekārtoja vidusskolu, biroja telpas dažādām organizācijām, bibliotēku, telpas kultūras pasākumiem, viesnīcu.

Minsteres Latviešu centram bija liela loma nacionālās identitātes saglabāšanā, jo, piemēram, vidusskolā mācījās latviešu jaunieši no visas pasaules. Savukārt plašajā bibliotēkā bija apkopota gandrīz visas trimdā izdotās grāmatas un periodiskie izdevumi.

Humanitāro zinātņu jomā ļoti nozīmīga bija Trimdas latviešu vēsturnieku organizācija, kas nebija formāli reģistrēta. Faktiski vēsturnieki nekad netiecās savu organizāciju formāli izveidot, bet galveno uzmanību veltīja pētnieciskajam darbam un grāmatu izdošanai, zinātniskajām konferencēm jau "Mazās Latvijas" posmā. Šajā neformālajā organizācijā darbojās Latvijas labākie vēsturnieki – E. Dunsdorfs, A. Spekke, A. Johansons, A. Švābe, Ā. Šilde, E. Andersons, A. Aizsilnieks, J. Siliņš.

Kā zināms, latviešu kultūrā tradicionāli vienmēr izceļas aktivitātes grāmatniecībā un periodisko izdevumu izdošanā. Tradīcija turpinājās arī emigrācijā, sākot ar "Mazās Latvijas" posmu un vēlāk pēc izklīšanas pa visu pasauli.

Izdoto grāmatu un periodisko izdevumu skaits sniedzas daudzos tūkstošos. Bija gadi, kad emigrācijā uz vienu iedzīvotāju (latvieti) iznāca vairāk grāmatu nekā padomju Latvijā uz vienu iedzīvotāju.

Unikālu informāciju par trimdas izdevumiem (grāmatām, brošūrām, periodiku, notīm, kartēm, programmām, katalogiem) apkopojis bibliogrāfs Benjamiņš Jēgers apgāda "Daugava" izdotajos četros biezos sējumos, kas ieņem cienīgu

Mēs esam šaubītāju paaudze.
Mūsu vide
Ir trausla kā sidraba burbulis
Un mēs nezinām, kas rītu būsim:
Latvieši – vai austrālieši, amerikāņi,
Angļi, vācieši vai zviedri,
Vai arī krievi.

K. Ābele

vietu trimdas kultūras mantojumā. Apgāds "Daugava" atradās Zviedrijā un piederēja Dagnijai un Georgam Šleieram.

Latviešiem svarīgākais notikums nesenajā pagātnē neapšaubāmi ir Latvijas neatkarības atjaunošanas pasludināšana Rīgā pagājušā gada 21. augustā. Kaut šī neatkarība, šī brīvība šodien vēl nebūt nav pilnīgas, ir daļēji nominālas nevis īstas, 21. augusta deklarācija ir pelnījusi, lai mēs pārdomātu – kas mēs esam un ko mēs šeit darām.

K. Ābele

1991. gada 21. augustā piepildījās emigrantu sapnis – Latvija atkal bija brīva un tādējādi emigrācija, trimda kā politiska un kultūras parādība izbeidza pastāvēt. Visi, kuri vēlējās, varēja atgriezties Dzimtenē.

Trimdas kultūras mantojums ir daudzpusīgs. Būtiska nozīme ir idejiski mentālajam mantojumam, kā nākas apzīmēt trimdinieku dzīves uztveri un tajā valdošo Latvijas brīvības ideju.

Pirms emigrācijas Latvijas vēsturē nekad agrāk nebija tāds periods, kad valstiskās neatkarības ideja būtu tik masveidīgi, ilgi un konsekventi pārņēmusi latviešu sabiedrisko apziņu. Eksistē viedoklis, ka XX gadsimtā pēc impēriju sabrukuma latvieši brīvību ieguva dažās dienās it kā ne sevišķi gaidīti un gandrīz bez jebkādas piepūles. Turpretī emigrantu apziņā piecdesmit gadus patiesībā valdīja tikai viena ideja, savstarpējās komunikācijas un kopdarbības viena tēma – Latvijas brīvības atgūšana. Trimdas idejiski mentālais mantojums tāpēc spēj dziļi atbalsoties padomju cilvēku abstrakti garīgajos priekšstatos par brīvību, par brīvu cilvēku un brīvas sabiedrības kultūru.

Emigrācijas daiļliteratūras mantojumā izceļas J. Jaunsudrabiņa, K. Raudives, Z. Mauriņas, Anšlāva Eglīša, A. Niedras, Dz. Soduma, Andreja Eglīša, J. Kronberga, P. Johansona, Z. Lazdas, V. Strēlertes, O. Stumbra, G. Saliņa, V. Tomas, L. Tauna, M. Zīverta, A. Ruņģa daiļrade.

Tēlotājās mākslā trimdā savu daiļradi turpināja tādi izcili un jau pirmskara Latvijā pazīstami gleznotāji kā V. Purvītis, J. Kuga, B. Dzenis, V. Tone, L. Liberts, N. Strunke, J. Cielava, S. Vidbergs, A. Annus, F. Milts, K. Neilis. Viņu darbu tematikā un stilistikā, salīdzinot ar pirmskara laiku, radikālākas izmaiņas nav konstatējamas.

Emigrācijā mākslinieciskо izglītību ieguva vairākas jaunas latviešu izcelsmes mākslinieku paaudzes, kuru pārstāvji pa lielākai daļai pievērsās abstrakcionismam un citiem Rietumos sastopamajiem modernisma un avangarda stilistiskajiem novirzieniem. No viņiem Latvijā, piemēram, 90. gados kļuva pazīstama Jura Soikāna ģeometriski abstraktā glezniecība un mākslas teorētiskie uzskati, Lara Strunkes dabas un glezniecības sintēzes meklējumi.

Salīdzinot ar padomju Latvijas kultūru, emigrācijā unikāla parādība bija memuāristika. Trimdā ir izdoti simtiem me-

muāru. To autori ir Latvijas Republikas bijušie ministri, armijas virsnieki, politiķi, Saeimas deputāti, kara veterāni, zinātnieki, mākslinieki, rakstnieki, skolotāji utt.

Vēsturiski un kulturoloģiski vērtīgus memuārus sacerēja, piemēram, ģenerālis R. Bangerskis, ievērojamie latviešu sociāldemokrātijas līderi M. Valters, K. Kalniņa un B. Kalniņš, dziedātājs M. Vētra, politiķis F. Cielēns, dzejnieks P. Ērmanis, rakstnieks J. Veselis, vēsturnieks A. Spekke, komponisti J. Mediņš un J. Vītols.

Unikāls raksturs ir arī trimdas devumam humanitārajās zinātnēs. Drīkst uzskatīt, ka filosofijas, vēstures, mākslas, reliģijas un kultūras izpētē trimdas zinātnieku paveiktais visbiežāk nav salīdzināms ar padomju Latvijas zinātniskajās iestādēs pētīto un publicēto materiālu, kuru pirmkārt un galvenokārt vienmēr ietekmēja marksisms-ļeņinisms un sociālistiskajai zinātnei tipiskie idejiskie un faktoloģiskie izkropļojumi, tendenciozā interpretācija un faktu noklusēšana vispār.

Paula Jurēviča, Teodora Celma, Zentas Mauriņas, Konstantina Raudives filosofija, Haralda Biezā monogrāfijas un rakstu krājumi par baltu mitoloģiju un reliģiju, Jāņa Siliņa analītiski, informatīvi un ilustratīvi bagātie mākslas vēstures pieci sējumi "Latvijas māksla" (1800–1965), Andreja Johansona "Latvijas kultūras vēsture 1710–1800", vēsturnieku E. Dunsdorfa, A. Spekkes, A. Johansona, Ā. Švābes, E. Andersona, Ā. Šildes, A. Aizsilnieka, I. Šterna fundamentālie darbi, aptverot Latvijas pagātni no 1290. līdz 1945. gadam, ir kapitāls ieguldījums Latvijas kultūrā.

Emigrācijas kultūras mantojums Latvijā sāka nonākt jau 80. gadu beigās, kad tika atvestas grāmatas, žurnāli, gleznas, mūzikas ieraksti.

Daudzi ārzemju latvieši (tā emigrantus nākas dēvēt pēc emigrācijas izbeigšanās 1991. gada augustā) dedzīgi iesaistījās Latvijas valstiskajā nostiprināšanā visdažādākajās jomās – politiskajā, militārajā, saimnieciskajā, diplomātiskajā, finansiālajā, zinātniskajā, kultūras.

Īpaši dedzīgi savu pieredzi, zināšanas, sakarus, naudas līdzekļus atjaunotajai valstij piedāvāja vecākās un vidējās paaudzes ārzemju latvieši. Jaunākās paaudzes ārzemju latvieši sāka darboties mācību iestādēs, nevalstiskajās un starptautiskajās organizācijās, fondos, firmās.

Daudzi ārzemju latvieši, kā arī citu tautību bijušie emigranti Latvijā atguva savus īpašumus, pārcēlās uz pastāvīgu dzīvi Latvijā, uzsāka šeit biznesu utt.

Bez tam būtu jāpatur prātā, ka tāda Latvija, kādu zaudējām 1940. gada 17. jūnijā, vairs nekad neatgriezīsies. Es patiesi ticu Latvijas brīvības atnākšanai. Bet tā būs citāda Latvija, radusies citos apstākļos. Tai būs jādarbojas pavisam citā vidē, varbūt jaunās, pārkārtotās Eiropas ietvaros. Jau šo pilnīgi citādo apstākļu dēļ vien tiem, kas nesīs atbildību atbrīvotā Latvijā, maz būs ko mācīties no mūsu paaudzes pieredzes.

A. Bērziņš

Latvijas zemē tika guldītas ārzemēs mirušo J. Jaunsudrabiņa, V. Tomas un citu personību mirstīgās atliekas.

Būtiskākas izmaiņas ārzemju latviešu (tāpat kā Latvijas iedzīvotāju) garīgajā noskaņojumā sāka izpausties 90. gadu vidū.

1997. gadā Rīgā notika Pasaules brīvo latviešu apvienības gadskārtējā sanāksme. Tajā rūpīgi analizēja stāvokli Latvijas valstī. Vērtējums bija kritisks. Sanāksmes dalībnieki vislielāko satraukumu izteica par politiskā virsslāņa un valsts augstāko ierēdņu nekompetenci un birokrātiskumu, varas atrautību no sabiedrības, par nabadzības pieaugumu, valsts bagātību koncentrēšanos šauru grupējumu rokās, privatizācijas izkropļojumiem, valsts nevērību pret izglītību, zinātni, kultūru, nodokļu nemaksāšanu, korupciju.

Viens no secinājumiem izskanēja, ka neatkarīgā valsts nav piepildījusi uz to liktās cerības. To izteica arī Vaira Vīķe-Freiberga, kuru Saeima 1999. gadā ievēlēja par Valsts prezidenti.

Mūsdienās apstiprinās kulturoloģiski teorētiskais viedoklis, ka Latvijas iedzīvotāju un ārzemju latviešu attiecībām agri vai vēlu bija jānonāk līdz zināmai kolīzijai. Kolīzijas fundamentālākais faktors ir kultūru nesaderība, kurai ir pusgadsimtu gara vēsture un kura nevar izlīdzināties dažos gados.

5.7. PĒCPADOMJU PLURĀLISMA GŪSTĀ

XX gadsimta beigās Latvijas kultūra atkal piedzīvoja kardinālas pārmaiņas. Reizē ar valstiskās neatkarības atjaunošanu 1991. gada augustā kultūra oficiāli atbrīvojās no padomju monostilistiskuma gūsta un varēja brīvi izvēlēties savu turpmāko nākotni.

"Perestroikas" plāni

Faktiski jau 80. gadu vidū padomju Latvijas tāpat kā visas PSRS vēsturē sākās jauns etaps. Šī etapa pamatiezīme bija valsts līderu cerības veikt radikālus pārkārtojumus ("perestroiku") visās dzīves sfērās. Cerības nepiepildījās, un jaunais etaps beidzās ar PSRS sabrukumu.

Mūsdienās sastopams viedoklis, ka PSRS zaudēja "aukstajā karā" ASV un citām Rietumvalstīm, bez kuru iejaukšanās sociālisma sistēma nebūtu iznīcināta un Baltijas republi-

kas nenonāktu Rietumu ģeopolitiskās ietekmes zonā un formāli neatgūtu valstisko neatkarību. Savukārt pēc neatkarības atgūšanas Latvijā palielinājās ASV un citu NATO valstu ietekme. Piemēram, ārzemju finansu līdzekļu izmantošana Latvijai sociāli un kulturoloģiski tik akūtās sfērās kā valodas politika un sabiedrības integrācija ir vispārzināms fakts. Pilnā mērā tādēļ var uzskatīt, ka 90. gados Latvijas kultūras virzību būtiski nosacīja Rietumu kapitāls, politiskās, ekonomiskās, ideoloģiskās un citas intereses.

80. gadu vidū nekas neliecināja par drīzo sabrukumu. 1985. gada 15. martā par PSRS komunistiskās partijas ģenerālsekretāru ievēlēja M. Gorbačovu un jau aprīlī pēc viņa iniciatīvas Maskavā partijas plēnumā apstiprināja jaunu politisko stratēģiju. To tagad dēvē par pēdējo mēģinājumu saglabāt sociālisma sistēmu.

No padomju totalitārā režīma politiskās prakses viedokļa stratēģijā bija fiksēti drosmīgi pārkārtojumi. Tie radītu labvēlīgus apstākļus sabiedrības attīstībai, veicinātu un nostiprinātu indivīda lomu, stimulētu atklātumu, tiesiskumu, demokrātiskumu.

Partijas stratēģijas mērķis bija sociālistiskā demokrātiskuma, sociālistiskās pašpārvaldes paplašināšana, valsts pārvaldes un ekonomiskās sistēmas reforma. Ekonomiskā sistēma nesekmēja padomju cilvēku iniciatīvu un atbildību, bet gan veicināja bezatbildību un inertumu.

Stratēģijas autori gribēja pasaulei demonstrēt padomju iekārtas humānismu un milzīgās iespējas, kas katram cilvēkam paveras tikai sociālismā.

Īpaša loma "perestroikā" bija kultūrai un radošajai inteliģencei, kuru partija izvēlējās par savu tuvāko palīgu. Simpātijas bija abpusējas. Partija zināja, kāda masu autoritāte mēdz būt estrādes māksliniekiem, dzejniekiem, rakstniekiem. Partija izprata šī psiholoģiskā fenomena perspektīvas, jaunajai stratēģijai nodrošinot atbalstu visplašākajās masās. Savukārt radošajai inteliģencei simpatizēja "perestroikas" liberālās idejas un glaimoja partijas un padomju tautas uzticība.

Latvijā "perestroikas" organizatoriskajā vadībā un jaunu simbolisko stereotipu un sociālo mītu inspirēšanā tika iesaistīti tādi komunistiskās partijas un inteliģences pārstāvji kā A. Gorbunovs, J. Peters, I. Ķezbers, M. Vulfsons, A. Bels, I. Bišers, J. Bojārs, V. Dozorcevs un citi.

Un mēs varam ar lepnumu sacīt, ka te liela nozīme un lieli nopelni ir mūsu vadībai, Gorbačovam un viņa kursam. [..] Viss, kas notiek, ir pozitīvs. Nekad progresīvās cilvēces acīs Padomju Savienības autoritāte nav bijusi tik liela, kā sākot ar to brīdi, kad pie varas stūres nostājās šis īpatnējais, interesanti domājošais un labu gribošais, bet ne vienmēr labu varošais cilvēks.

M. Vulfsons

Mēs savas sirdis, visu, kas mums ir, atklāti un godīgi atdodam savai partijai un valdībai. Tas ir nebijis notikums. Ir tikai mazas šaubas: ko rīt darīs ar mūsu sirdīm – pieņems vai nepieņems?

A. Jakubāns

Lai pierādītu nemētāšanos ar vārdiem, partija atsevišķus pazīstamus cilvēkus iekļāva valsts pārvaldē, kā arī radīja jaunas nevalstiskās struktūras kultūras darba organizēšanā.

Tā, piemēram, padomju Latvijā par kultūras ministru iecēla populāro estrādes mākslinieku R. Paulu.

1987. gadā Latvijā tāpat kā citās padomju republikās izveidoja Kultūras fondu. Par tā priekšsēdētāju kļuva dzejnieks I. Ziedonis, kuram bija radīta progresīva padomju cilvēka reputācija. Izmantojot valsts finansējumu, nevalstiskā organizācija Kultūras fonds ātri iemantoja masu uzticību.

Kultūras fonds pārsvarā darbojās pēc programmu principa. Provincē un ārzemēs bija fonda atbalsta kopas. Katra no tām saņēma Uzticības rakstu. Darba organizācijā arī bija zināmi jaunumi.

Latvijas kultūras fonds atbalsta teorētisko un praktisko aspektu pētījumus par Latvijas un visa Baltijas reģiona vietu un lomu globālā mēroga kultūrslāni – noosfērā.

I. Ziedonis

Fonda darbības virzieni (ne reti sentimentāli arhaizētā formulējumā) bija adresēti latviešu nacionālās identitātes un tautas dzīvestelpas tematikai: Daugavas programma, Tēvzemes vietvārdu atlants, amatnieku brālība, Latvijas vēstures strops, Spīdolas fonds un stipendija, latvistika, talku centrs, mājturība, stipendija "Sālsmaize", Latgales etnopedagoģija, "Ceļaprieks", dabas parks "Daugavas loki", "Cilvēkarhīvs" utt.

Fonds atbalstīja novadpētniekus, amatierus dabas novērotājus, mitoloģisku un kosmoloģisku pseidoparādību izzinātājus, dažādu ideju fanātus, amatniecības patriotus, kuri pirms tam padomju laikā neguva valsts iestāžu atsaucību.

Kultūras fonds turpināja eksistēt arī 90. gados, jo sabiedrība no "perestroikas" mantojuma atbrīvojās ar grūtībām. Sabiedrības atsevišķos slāņos "perestroika" joprojām asociējas nevis ar komunistiskās partijas pūlēm saglabāt varu, glābt sociālistisko sistēmu, inteliģences ievilināšanu jaunās stratēģijas realizācijā, bet gan ar perspektīvām visiem iesaistīties masu pasākumos, kurus latviešu vairākums savā kultūrā tradicionāli vērtē visaugstāk.

1988. gada 29. janvārī pirmo reizi Latvijas televīzijā demonstrēja pārraidi "Labvakar". Partija tolaik "perestroikas" propagandā sāka mērķtiecīgāk izmantot televīziju, organizējot speciālas pārraides. Vispirms tās organizēja Maskavā centrālajā televīzijā, pēc tam padomju republiku galvaspilsētās. Speciālajām pārraidēm vajadzēja uzskatāmi apliecināt atklātuma, tiesiskuma, demokrātiskuma principu ieviešanu. "Labvakar" bija dziļa atsaucība Latvijas sabiedrībā, un pārraide kļuva par "perestroikas" iedarbīgu ruporu.

1988. gada rudenī radošā inteliģence izveidoja Latvijas Tautas fronti (LTF). Pirmais kongress notika Rīgā 8.–9. oktobrī. Par LTF priekšsēdētāju ievēlēja Daini Īvānu.

Latvijā tāpat kā citās Baltijas padomju republikās "perestroikas" ideoloģija lielā mērā balstījās uz cilvēka un vides sakarību kompleksu, interpretējot to visdažādākajos aspektos – sociālajā, ekonomiskajā, ekoloģiskajā, kultūras, nacionālās identitātes, valodas, izglītības u.c.

1986. gada 17. oktobrī partijas stingri kontrolētajā laikrakstā "Literatūra un Māksla" publicēja A. Snipa un D. Īvāna rakstu "Par Daugavas likteni domājot". Raksts bija vērsts pret Daugavpils HES celtniecību. Tā mērķis bija presē uzsākt grandiozu kampaņu, ļaujot tajā iesaistīties visiem iedzīvotāju slāņiem un izteikt savu viedokli par visdažādākajiem padomju dzīves jautājumiem. Arī Igaunijā un Lietuvā organizēja līdzīgas kampaņas, balstoties uz cilvēka un vides kompleksa plašo spektru. "Perestroikas" ideologi par katru cenu stimulēja masu aktivitāti, uz ko tūlīt atsaucās, pamatojot reformu nepieciešamību partijas un valsts visaugstākās nomenklatūras konservatīvajai daļai.

Sabiedrībā ļoti populārs kļuva viens no raksta autoriem – Dainis Īvāns. Kā jau tika minēts, "perestroikas" vietējie ideologi tāpēc viņu atzina par vispiemērotāko kandidatūru LTF priekšsēdētāja amatam. 1991. gadā savukārt panāca viņa popularitātes samazināšanos līdz pat klaji naidīgai attieksmei masu komunikācijas līdzekļos.

Latvijā XX gadsimtā periodu no 80. gadu vidus līdz 90. gadu sākumam var uzskatīt par iedzīvotāju garīgā un politiskā pacēluma ("atmodas") kulminācijas periodu, pēc kura iestājās krasi pretēja reakcija – vilšanās, neticība, vienaldzība, neuzticība. No 90. gadu vidus sabiedrības sociālais un politiskais apātiskums un pasivitāte lielā mērā vēl vairāk nostiprināja varas augstprātību un totālo atrautību no sabiedrības.

Minētajā periodā dominēja latviešu nacionālās kultūras un valsts problemātika. Populārākais simbols bija ornamentālā zīme "Auseklītis". To nēsāja gan latvieši, gan cittautieši. 90. gadu pirmajā pusē "Auseklīši" strauji izzuda. To vietā parādījās zelta un sudraba tā saucamie Nameja gredzeni. Tos nēsā latvieši.

Minētajā periodā savukārt Latvijā dzīvojošajos cittautiešos dominēja nacionālās identitātes atjaunošanas patoss, ap-

Līdztekus mūsu pretenzijām uz varu skanēja arī sabiedriskais viedoklis, ka mums jāstutē "gaišie kompartijas spēki". Iespējams, tika arī kultivēts viedoklis, ka LTF līderi tikai tādi nepraktiski "dziesmotās revolūcijas" pajoliņi vien ir.

D. Īvāns

Mūsu valsts ir nonākusi strupceļā. Visu Saeimas vēlēšanas kampaņu laikā gandrīz katrā vēlētāju sapulcē es esmu lūdzis pacelt rokas tiem, kam ir pārliecība, ka mūsu valstī bez lielas naudas vienkāršam cilvēkam ir iespējams panākt savu taisnību tiesību sargāšanas institūcijās. Pa šiem gadiem tikai vienu reizi ir pacēlusies viena roka.

J. Bojārs

vienošanās nacionālajās kultūras biedrībās, nacionālo skolu organizēšana.

1988. gada 10.–11. decembrī notika Latvijas tautu forums. Tā dalībnieki atbalstīja latviešu tautas centienus. Arī LTF solīja pēc neatkarības atgūšanas pilsonību piešķirt visiem Latvijas iedzīvotājiem (solīja "nulles variantu").

90. gadu sākumā gan latviešu, gan cittautiešu lielāko daļu vienoja gandarījums par totalitārā režīma sabrukumu, prieks par iespēju sākt brīva cilvēka dzīvi un dzīvot valstī ar brīvai sabiedrībai tipisku kultūru.

Valsts un kultūras vienotība

PSRS ideoloģija vienmēr akcentēja valsts un kultūras vienotību, proti, padomju iekārtas un padomju kultūras vienotību. Padomju vara nepārtraukti rūpējās par padomju kultūru. Savukārt padomju kultūra uzticami kalpoja padomju varai. Padomju ideoloģija visu laiku atgādināja, ka līdzdalība padomju kultūras dzīvē ir katra padomju cilvēka pienākums. Turpretī komunistiskās partijas un padomju valdības pienākums ir radīt apstākļus, lai katrs padomju cilvēks varētu apmierināt savas kultūras vajadzības.

Padomju iekārtā visi bija apmierināti. Apmierināti bija kultūras darbinieki, par kuriem rūpējās valsts. Apmierināti bija iedzīvotāji, par kuru līdzdalību kultūras dzīvē gādāja valsts un tās algotie speciālisti. Apmierināta bija arī valsts, jo kultūra bija viens no efektīvākajiem politiskajiem un ideoloģiskajiem instrumentiem.

Kultūra patiesībā vienmēr ir saistīta ar varu. Kultūra var būt kopā ar varu vai atrasties opozīcijā varai. Taču kultūra nav iedomājama bez varas konteksta.

Kultūra ir pieradusi piedalīties varas dalīšanā. Tā tas vienmēr bija arī PSRS laikā, kad partijas un valdības kongresos, plēnumos, komitejās, birojos, padomēs zināms procents bija "kultūras ļaudis".

80. gadu beigās un 90. gados Latvijā bija sastopamas trīs tendences kultūras un varas sakarībās.

Vispirms bija varas (potenciālās) un kultūras vienotība. Valsts un kultūra sabiedrības apziņā funkcionēja kā vienots un nedalāms veselums.

Arī neatkarības atgūšanā kalpoja tikai viens ierocis – kultūra (dziesmas, pirmskara un emigrācijas kultūras mantojums, kulturoloģiskas ievirzes akcijas un protesta formas).

Pirmajā laikā varas un kultūras vienotība ideoloģiski un psiholoģiski bija ļoti cieša. Dominēja ticība, ka šī vienotība saglabāsies arī pēc neatkarības atgūšanas.

Otra tendence sākās tūlīt pēc varas atgūšanas, kad vara kultūru ciniski atstūma malā un nepielaida pie varas dalīšanas.

Tādējādi 90. gadu sākumā iezīmējās pilnīgi pretēja aina tam, pie kā padomju cilvēki bija pieraduši gadu desmitos un kas viņus garīgi iedvesmoja tā saucamajā tautas atmodas laikā no 1985. gada.

Varas un kultūras vienotība organiski tuva bija arī ārzemju latviešiem. Emigrācijas piecdesmit gados Latvijas neatkarības ideja vienmēr pastāvēja kultūras kontekstā, visus spēkus un enerģiju ieguldot nacionālās kultūras saglabāšanā. Bez nacionālās kultūras zuda jēga sapņot par valsts atjaunošanu.

Tikko atjaunotajā Latvijas valstī vara gribēja iztikt bez kultūras. Jaunā vara sabiedrībai sāka uzspiest mītu par kultūras neatkarību.

Varas pārstāvji sludināja, ka valsts atļaujot kultūrai pilnīgu brīvību, jo kultūra esot tāds pats tirgus ekonomikas komponents un pakļauta tiem pašiem nosacījumiem kā lopkopība, zemkopība, zvejniecība utt.

Tādai tuvredzīgai politikai varēja būt vairāki iemesli.

Pirmkārt, cenšanās demonstratīvi ignorēt padomju pieredzi, kad eksistēja varas un kultūras vienotība.

Otrkārt, tieksme ātrāk likvidēt padomju kultūras mantojumu, neliekoties ne zinis par speciālistiem, kultūras namiem, klubiem, bibliotēkām, muzejiem, vēstures pieminekļiem utt.

Treškārt, kultūras komercializācijas uzplaukums, kas pavēra ceļu pseidoobjektīvai argumentācijai par kultūras un tirgus ekonomikas pakārtotību.

Kultūras komercializācija

Latvijā 90. gados kultūras komercializācija ieguva ļoti plašu vērienu. Vienai sabiedrības daļai tas bija negaidīti un nepatīkami. Viena sabiedrības daļa to apsveica, jo saskatīja priekš sevis jaunas iespējas.

Kultūras komercializācija nosacīti izpaudās divos veidos.

Pirmais veids saistīts ar Rietumu masu kultūras invāziju – bulvārromāniem, detektīviem, seksu, erotiku, pornogrāfiju, kulināriju, okultismu, horoskopiem, videofilmām, sadzīves pamācību grāmatām, ilustratīvajiem žurnāliem, komiksiem, datorspēlēm, spēļu automātiem, rokmūziku, popmūziku utt. Bez horoskopa 90. gados iznāca vienīgi kulturoloģiskie izdevumi "Kentaurs XXI", "Kultūra un Vārds" u.c.

Tā pa lielākajai daļai bija Rietumu masu kultūras produkcija, kas agrāk Latvijas iedzīvotājiem nebija pieejama. Politisko un ideoloģisko apsvērumu dēļ padomju vara savā valstī nekad nepieļāva Rietumu masu kultūras klātbūtni.

Masu kultūras produkcijas ievešana, ražošana un tirdzniecība Latvijā bija rentabla un deva peļņu. Zināms cilvēku slānis to ātri saprata un izmantoja. Bija arī tādi, kas to uztvēra kā "īstas" eiropeiskās kultūras paraugu. Tā pārņemšana Latvijai ātrāk palīdzēs atbrīvoties no krievu kultūras ietekmes un iestāties Eiropas savienībā.

Varai neinteresēja, ka tamlīdzīgai produkcijai mēdz būt izteikti negatīvas sekas, jo deformē priekšstatu par kultūras vērtību radīšanu.

Arī Latvijā masu kultūras produkcija sāka izjaukt un unificēt kultūras vērtību hierarhiju, jo visu nosaka nauda – "preces" cena. Sabiedrībā nostiprinās uzskats, jo "prece" dārgāka, jo tā vērtīgāka.

Naudas visspēcība degradē estētisko īpašību un daiļrades procesa līdzdalību kultūras novērtējumā. Nostiprinās merkantilistiska attieksme pret kultūru, kas nekad nav bijusi raksturīga latviešu, krievu, ebreju, vācu kultūrai, bet ir amerikāņu jeb t.s. makdonaldiskās kultūras tipiska iezīme. Kā zināms, "makdonaldiskā kultūra" ir noteikts pretstats eiropeiskajai kultūrai, un Eiropas zemēs un tajā skaitā arī tādā zemē kā Latvija izraisa kultūrā disonansi un devalvāciju.

Latvijā "makdonaldiskās" masu kultūras produkcija sāka kalpot arī kā sociālās diferenciācijas faktors. Latvijas "kultūras tirgū" parādījās "preces" tikai materiāli labi nodrošinātiem cilvēkiem. Šo "kultūras preču" diapazons sniedzas no striptīza klubiem un homoseksuālistu kafejnīcām līdz dārgiem erotiskajiem žurnāliem un intīmprecēm.

Inteliģences emigrācija

Kultūras komercializācijas otrais veids bija inteliģences emigrācija un aizbraukšana strādāt uz ārzemēm. Arī šīs parādības centrā ir nauda.

90. gados no Latvijas aizbrauca simtiem mākslinieku un zinātnieku. Viņu masveida aizbraukšana ir salīdzināma ar 1944.–1945. gadu, kad Latviju atstāja tautas genofonda vērtīgākā daļa.

Daudziem no aizbraucējiem tā bija vienīgā iespēja nodrošināt eksistences līdzekļus. Latvijā pēc neatkarības atgūšanas sākās kultūras un zinātnisko iestāžu masveida likvidācija. Tajās iestādēs, kas turpināja strādāt, atalgojums kļu-

va mazāks nekā padomju laikā vai kāds tas pastāv Rietumu zemēs.

90. gados Latvijas iedzīvotāji pirmo reizi sastapās ar jaunu problēmu – nabadzību. Latvijā nabadzība nekad agrāk tik plašā mērā neizpaudās, ja neņem vērā smago ekonomisko stāvokli pēc abiem Pasaules kariem. Latviju nabadzība pārņēma piecdesmit gadus pēc kara. 90. gadu beigās valdības statistikā par nabadzīgiem atzīti 60 procenti iedzīvotāju.

1997. gada novembrī kādā Rīgas laikrakstā parādījās tipiska korespondence "Latvijas fotogrāfi – pasaulē labākie un nabadzīgākie". Laikraksts informēja, ka Latvijas fotomākslinieki 101 valsts fotokolekciju konkurencē ieguva visaugstāko godalgu – "Pasaules kausu". Fotomāksliniekiem pašiem nebija līdzekļu un valsts tos atsacījās piešķirt braucienam uz Austriju pēc unikālās balvas. Tā tomēr līdz Latvijai nonāca, un 2000. gada februārī fotomākslinieki "Pasaules kausu" uzdāvināja Valsts prezidentei V. Vīķei-Freibergai, aicinot viņu atbalstīt kultūru.

90. gados, piemēram, ārzemēs strādāja Latvijas talantīgākie komponisti Pēteris Vasks, Pēteris Plakidis, opermākslinieki Inese Galante, Ingus Pētersons, Inga Kalna, Sonora Vaice, Elīna Garanča, Egils Siliņš, Krišjānis Norvelis. Ārzemēs strādāja simtiem vidējās un jaunākās paaudzes zinātnieku.

Trešā tendence varas un kultūras sakarībās detalizētāk izpaudās no 90. gadu vidus, kad valdošais virsslānis sāka formēt savu oficiālo kultūras politiku, mitoloģizēt savu piederību sabiedrības "smalkajām aprindām", sakralizēt atsevišķus kultūras objektus un kanonizēt hedonistisko kultūras izmantošanas tipu.

90. gadu vidū pirmo reizi pret valsts politiku koncentrējās inteliģences opozīcija. Par tās neformālo preses orgānu kļuva laikraksts "Literatūra. Māksla. Mēs", kas iznāca 1996.–1999. gadā. Laikrakstā bija lasāma valdošā virsslāņa morālā un intelektuālā līmeņa kritika. Daudzu rakstu autors un laikraksta redaktors bija Dainis Īvāns.

Varas un kultūras vienotības imitācija

Trešā tendence faktiski ir varas un kultūras vienotības imitācija, jo patiesībā savā dziļākajā būtībā pārvēršas par sociālās un kulturālās deintegrācijas mehānismu, padziļinot sabiedrības polarizāciju.

Vienaldzība pret kultūru, nevēlēšanās atbalstīt ne oficiālo, ne alternatīvo, kreiso, labējo kultūru izpaudās arī tāpēc, ka "perestroikas" laikā tika formēta autonoma politis-

kā sfēra ar savu relatīvi noslēgtu kadru sastāvu, profesionālo un morālo mikroklimatu. Šai autonomajai sfērai bija jākļūst par politiskās cīņas epicentru. Tie, kuri radīja šo epicentru, kultūrai neplānoja nekādu lomu. Kultūras un varas kopdarbība nebija paredzēta. Kultūra to redzēja un neprata izlikties neredzam.

90. gadu vidū, kad bija nostabilizējies politiskais virsslānis jeb valdošā kliķe un politiskajā epicentrā iestājās rāmāka gaisotne, alkas pēc "savas kultūras" radās pašas no sevis.

Kultūras objektu ("prestižas vietas") atlase un sakralizācija sākās ar restorāniem, modīgiem kinoteātriem. Turpinājās ar operteātri, Melngalvju namu, Rundāles pili, kuras direktors mākslas zinātnieks un gleznotājs Imants Lancmanis 1998. gadā uzgleznoja darbu "Latvija muļķības, naida, skaudības, slinkuma, alkatības, baudkāres un nodevības ielenkumā".

Latvijas nodokļu maksātājiem visdārgāk izmaksāja Nacionālās operas teātra sakralizācija. Operas teātrī notika remonts un rekonstrukcija. Dārgi izmaksāja uzvedumi "Aīda", "Salome", "Čaikovskis" un citi. Operteātra parādu dēļ 2000. gada sākumā tiesa aprakstīja Kultūras ministrijas mantu, kas uzskatāms par unikālu gadījumu Latvijas kultūras vēsturē.

Savukārt mītu par politiķu un "smalko aprindu" tuvību radīja un neļāva aizmirst prese (piemēram, laikraksts "Diena"). Avīzes un žurnāli nepārtraukti demonstrēja varas līdzdalību valsts kultūras dzīvē. Praktiski tā bija jubileju un "prezentāciju" apmeklēšana – izstāžu, veikalu, fondu, sabiedrisko organizāciju, "kultūras projektu" u. tml.

Inteliģences jēdziena ignorēšana

Reizē ar kultūras ignorēšanu sākās arī inteliģences jēdziena ignorēšana. Inteliģences terminu aizstāja ar citiem apzīmējumiem. No tiem vispopulārākais kļuva "smalkās aprindas". Turklāt šī apzīmējuma evolūcijā izšķiramas vairākas stadijas.

Pirmajā laikā apzīmējumu "smalkās aprindas" attiecināja uz radošās inteliģences zināmu slāni, kuram bija kaut kādi kontakti ar valdošo kliķi. Piemēram, uz oficiālo parādes portretu meistariem. No viņiem reportieru ievērību baudīja fotoreālists J. Polis. Viņš bija Valsts prezidenta G. Ulmaņa parādes portreta autors.

Pēc tam arvien drošāk "smalkajās aprindās" sāka ieskaitīt arī Saeimas deputātus, ministrus, skaistuma konkursu laureātus ("miskas"), banku un ārzemju firmu pārvaldniekus. 90. gadu beigās Latvijas "smalko aprindu" garīgo apvārsni un

manieres sāka slavējoši salīdzināt ar franču un angļu aristokrātijas manierēm un uzvedību XVIII–XIX gadsimtā.

90. gadu beigās presē parādījās arī tādi apzīmējumi kā "elitārs mākslinieks" (I. Blumbergs), "pilsoniskās sabiedrības kultūretalons" (operteātris), "prestiža mākslas iestāde" (kafejnīca "Andalūzijas suns"), "ekskluzīvs atpūtas centrs" (O. Feldberga brīvdabas mākslas centrs Pedvālē).

Konstatējama tendence inteliģences jēdzienu aizstāt ar vārdu "elite" un lietot to plašā nozīmē: "politiskā elite", "finansu elite", "varas elite", "mēdiju elite", "žurnālistu elite", "policijas elite", "biznesa elite", "modes elite", "politologu elite", "tranzīta elite", "Avelat elite" u. tml.

Oficiālā kultūras politika

Valsts oficiālā kultūras politika fiksēta vairākos dokumentos. Piemēram, Saeimā apstiprinātā dokumentā "Valsts kultūrpolitikas pamatnostādnes". Dokumentā noteikta valsts atbildība par kultūru: vizuālo mākslu, teātriem, mūziku, mākslas izglītību, valodu, dialektiem, ainavu.

Latvijā ir pieņemts likums par Kultūrkapitāla fondu, kas finansē kultūras pasākumu organizēšanu, grāmatu un žurnālu izdošanu. Līdzekļus piešķir konkursa kārtībā gan profesionālajai mākslai, gan tautas amatieru darbībai.

90. gadu beigās Kultūras ministrija sāka sastādīt jaunu dokumentu "Nacionālā programma "Kultūra"". Dokumentā ietilpst vairākas apakšnodaļas, kuras pakāpeniski apstiprina Ministru Kabinets. Piemēram, programmā ir apakšnodaļas par teātriem, muzejiem, kultūras mantojumu. "Nacionālā programma "Kultūra"" ir lietderīga Eiropas savienības institūcijās, kuras regulāri lūdz dokumentus par Latvijas valstiskajām programmām.

90. gadu beigās Ministru Kabinets apstiprināja koncepciju "Sabiedrības integrācija Latvijā". Tajā kultūra skatīta kā tirgus ekonomikas sastāvdaļa, pievēršot uzmanību kultūras "ekonomiskajai lietderībai" un "tautsaimnieciskajam nodrošinājumam".

Iedzīvotāju masveida vilšanos, neticību, vienaldzību, neuzticību, kas Latvijā izpaužas no 90. gadu vidus, sekmē vairāki faktori: nabadzības pieaugšana, varas totālā atsvešinātība no sabiedrības, sociālā nenodrošinātība un citi.

Būtisks faktors noteikti ir arī varas attieksme pret kultūru, kādēļ cilvēki sāka pilnīgi neuzticēties varas augstākajām struktūrām un tiesiskai kārtībai.

Vēlēšanās kultūru atstāt bez varas praktiski nozīmēja to, ka arī sabiedrība kultūras ziņā ieguva pilnīgu brīvību, un

sabiedrībā lielā mērā iestājās garīgās orientācijas vakuums.

To visātrāk aptvēra masu kultūras produkcijas tirgotāji, kā arī austrumnieciskas un amerikāniskas izcelsmes reliģiskās strāvas. Latviju pārpludināja finansiāli nodrošināti un profesionāli apmācīti aģitatori: krišnaiti, evaņģēliskie novirzieni "Gaisma", "Jaunā dzīve", "Jaunā paaudze", pestīšanas armija, jegovisti, sātanisti, bahaisti u.c. Garīgās orientācijas vakuumu viņi sāka aizpildīt ar Latvijā netradicionālām reliģijām, izraisot katoļu, luterāņu, pareizticīgo konfesiju protestu.

Plurālisma sekas

Plurālismā, kas Latvijā nomainīja monostilistiskumu, kultūras brīvība izpaužas izvēles brīvībā. Plurālismā tāpēc primārais ir izvēles iespējas un prasme izvēlēties. Latvijā ļoti ātri praktiski apstiprinājās šo tēžu pareizība.

Latviju 90. gados arvien dziļāk sāka skart masu kultūras pretrunīgās likumsakarības. Kā zināms, masu kultūras izplatību XX gadsimtā veicināja ne tikai zinātniski tehniskais progress un jaunu tehnisko līdzekļu (radio, TV, video, interneta u.c.) izgudrošana.

Masu kultūras izplatību veicināja arī tāda ambivalenta parādība kā demokratizācija. Universāla ir likumsakarība: jo demokrātiskāka ir sabiedrība, jo tajā lielāks ir masu kultūras īpatsvars.

Totalitārajās sabiedrībās nav dalījuma masu kultūrā un elitārā kultūrā, jo kultūra (piemēram, padomju kultūra) orientēta uz visu sabiedrību. Totalitārajā iekārtā kultūra kalpo visai sabiedrībai, un tādēļ masu ievirze kultūru faktiski pārvērš par masu kultūru, kā tas bija PSRS.

Ojāra Vācieša muzejs ir radījis jaunu tradīciju, ko varētu dēvēt par "kāpostēšanas" jeb "kāpostu ēšanas" talku. Godinādami dzejnieka mīlestību pret kāpostu ēdieniem, viņa talanta cienītāji jau ceturto gadu vēlā rudenī sanāk muzejā uz šo dārzeņu skābēšanu, bet nākamā gada sākumā – uz to ēšanu.

D. Ivāns

Latvijā 90. gados konstatējama arī kāda cita pretrunīga tendence. Proti, masu komerciālajai kultūrai pretstatīt padomju kultūras mantojumu, kas tādējādi it kā iegūst elitārās kultūras statusu.

Visspilgtāk tas izpaudās attieksmē pret daiļliteratūru. Piemēram, izdodot kopotus rakstus padomju dzejniekiem. No viņiem tāpat kā padomju laikā arī demokrātiskajā Latvijā sabiedrības viena daļa (vecākā paaudze) gaidīja garīgo atbalstu un "īstas" kultūras apliecinājumu apstākļos, kad visapkārt valda seklums, vulgarizācija, naudas kults, "makdonaldiskums", mākslas surogāti, kičs.

Jaunā terminoloģija

Par izmaiņām kultūrā un kultūras tipoloģisko orientāciju uzskatāmi liecina izmaiņas terminoloģijā. 90. gados latviešu kultūras leksikā parādījās tādi apzīmējumi un formulējumi, kas agrāk nebija sastopami ne padomju gados, ne pirms

tiem. Kultūras jaunā leksika atspoguļojas ne tikai masu periodiskajos izdevumos, radio, TV, bet arī speciālajā literatūrā. Piemēram, vizuālo mākslu žurnālā "Studija", kultūras žurnālā "Māksla Plus".

Jaunā terminoloģija pa lielākajai daļai ir atvasinājumi no attiecīgajiem apzīmējumiem angļu valodā. Vienīgi "smalko aprindu" apzīmējumiem ir krievvalodiska izcelsme, jo minēto aprindu dzīves jēga esot "tusoties" un piedalīties "tusiņos".

Kultūrā katru ideju, pasākumu, radošo procesu un tā rezultātu 90. gados sāka dēvēt par projektu, kas ir viens no modernākajiem un izplatītākajiem apzīmējumiem jaunajā leksikā. Dažus projektus mēdza dēvēt par pilotprojektiem un multimediāliem projektiem. Projektu, pilotprojektu un multimediālo projektu liktenis ir atkarīgs no sponsora. Vārdu "sponsors" var uzskatīt par otru izplatītāko apzīmējumu jaunajā leksikā.

90. gadu beigās Latvijā nav populāri tādi jēdzieni kā mākslas veids, žanrs, mākslas darbs. Arī mākslas darbu dēvēja par projektu. Bija lasāms par V. Purviša, J. Rozentāla projektu vērtību, cenām, nopirkšanas iespējām klasiķu projektu tirgū.

Plašu pielietojumu ieguvis vārds "mēdijs". Ar to apzīmē gan mākslas veidu un žanru, gan masu komunikācijas līdzekļus. Tā, piemēram, mēdijs ir instalācija, video, glezna, skulptūra, TV, laikraksts. Tradicionālie mēdiji ir gleznie cība, grafika, skulptūra, instalācija. Moderni mēdiji ir video, multimēdiji, internets, virtuālās struktūras digitālā vidē, elektroniskā mūzika. 90. gados bija elektronisko mēdiju mākslinieki un interneta mākslinieki. Nostiprinājies uzskats, ka viņi Latvijā vēl nevar atrast darbu un savu projektu pircējus. Viņi tāpēc ir spiesti dzīvot un gatavot projektus ārzemēs.

Kultūrā pastāv tādi darbības veidi kā audīts, kruizs, sammits, paneļdiskusija, instalācija, akcija, videomāksla, perfomance, menedžments, mārketings u.c. Kultūras attīstība ir atkarīga no producenta, menedžera, dīlera.

Dažādu kultūras vērtību un to autoru hierarhiju diktē reitings, imidžs, dīleris, menedžments. Mēdz būt grāmatu topi, dziesmu topi, hiti, radiohiti, videohiti, radio dīdžeji, šovi, megapopulāri un prestiži dziedātāji, fani un fanes, mākslas profesionālie baudītāji un mākslas baudītāji amatieri.

Kultūras baudītāji

Abas kultūras baudītāju sugas pārsvarā sastopamas "smalkajās aprindās", veicinot "mākslas apriti tautā".

Latvijas sabiedrību 90. gados iepazīstināja ar daudziem "mākslas aprites" veicinātājiem. Viņi labprāt pērk gleznas, grāmatas, antikvārus priekšmetus. Viņi grib pirkt vislabāko, žēlojas par vietējo "neattīstīto mākslas tirgu", priecājas par vecmeistaru gleznu lētajām cenām.

"Mākslas aprite tautā" izpaužas tādējādi, ka viņu privātās kolekcijas "bauda" cilvēki, kuri nekad nav bijuši muzejā un arī nekad neapmeklēs muzeju, ja vien tajā nenotiks kāds "tusiņš".

Kinomāksla 90. gados sadalījās "komerciālajā" un "nekomerciālajā" kinomākslā. Latvijā naudu filmu uzņemšanai saņēma gandrīz tikai režisors J. Streičs. Viņš atbilstoši savām spējām veidoja kinolentes, kuras kinokritika pieskaitīja gan komerciālajai, gan nekomerciālajai kinodarbībai.

Teātros centās apvienot "naudu ar īstu mākslu", un aktieri pierada spēlēt pustukšā zālē. 90. gadu beigās teātru zinātnieki konstatēja, ka Latvijā izaugusi paaudze, kas nekad nav bijusi teātrī. Teātrus, kas nesaņem valsts finansējumu, dēvēja par "neatkarīgajiem teātriem".

90. gadu kultūras dzīvē dominēja festivāli. Festivāls kļuva par kultūras izplatītāko organizatorisko formu (projektu) gan profesionālajā mākslā, gan tautas amatieru darbībā. Daudzi festivāli kļuva tradicionāli pasākumi. Tie notika katru gadu vai reizi divos gados. Sastopami vietējā mēroga festivāli un starptautiskie festivāli. Festivāli notika ne tikai Rīgā, bet arī citās vietās.

Teātra mākslā bija pazīstami, piemēram, tādi festivāli kā starptautiskais jaunā teātra festivāls "Homo Novus" Rīgā, starptautiskais kristīgā teātra festivāls "Dzeltenais dzenis" Daugavpilī.

Kinomākslā populāri bija starptautiskie festivāli "Baltijas pērle", "Arsenāls", kuri notika Rīgā.

Īpaši daudz bija muzikālo festivālu: senās mūzikas festivāli Rīgā, Rundālē, Valmierā, garīgās mūzikas festivāli Rīgā, Daugavpilī, Cēsu mūzikas festivāls, kamermūzikas festivāls Daugavpilī, kamerkoru festivāls "Rīga dimd", operas festivāli Rīgā, Siguldā, Cēsīs, ērģeļmūzikas festivāls Rīgā, jaunās mūzikas festivāls Rīgā.

1998. gadā notika gaisa balonu festivāls. 90. gados bija daudzi folkloras festivāli.

Ziņģu festivāli

Latviešu sabiedrībā ļoti iecienīti bija ziņģu festivāli. Tos regulāri organizēja tādi estrādes mākslinieki kā R. Pauls, I. Kalniņš. Ziņģu festivāli parasti notika provincē vasaras estrādēs. Ziņģu festivālus translēja televīzija, ierakstus atkārtoti pārraidot visu gadu gandrīz katru vakaru. Skatoties TV, tāpēc varēja rasties iespaids, ka Latvijas kultūra ir viens liels un nepārtraukts ziņģu festivāls.

Kultūras angažētības trūkumu pirmajā laikā vissmagāk pārdzīvoja radošā inteliģence, kura daudzus gadu desmitus bija pieradusi dzīvot valsts aizgādniecībā.

Jaunajos apstākļos veikli iejutās vieglās mūzikas entuziasti: rokgrupas, popgrupas, ziņģgrupas u.c. Viena no talantīgākajām Latvijas estrādes mākslinieciem Laima Vaikule 90. gados strādāja galvenokārt Krievijā.

Jaunajos apstākļos ātri iejutās tēlotājas māksla. Jau 90. gadu sākumā tika atvērtas pirmās mākslas galerijas ne tikai Rīgā, bet arī citās pilsētās. Galerijās dominēja tirgus ekonomikas principi un māksliniekiem pavērās izredzes pārdot savus daiļdarbus. Jaunāko paaudžu mākslinieki ātri iemācījās "rakstīt projektus", lai savas daiļrades nodrošinājumam saņemtu ārzemju stipendijas ("grantus"), komandējumus, uzaicinājumus uz izstādēm u. tml.

Arī literatūrā bija cilvēki, kuri ātri iemanījās rakstīt un veiksmīgi pārdot detektīvus, bulvārromānus. 90. gadu beigās, piemēram, latviešu sabiedrībā iecienīti kļuva "lata romāni", kas sacerēti atbilstoši bulvārliteratūras kanoniem žanra, sižeta, stilistikas, leksikas ziņā. "Lata romāni" iznāca 10000 eksemplāru lielos metienos, izdevējiem nodrošinot peļņu.

Literatūras komercializācija, kurā aktīvi iesaistījās arī pazīstami autori, vienā sabiedrības daļā veicināja nostalģiju pēc padomju laika prozas un dzejas, par ko bija minēts iepriekš.

Savukārt tādiem ar komercializāciju nesaistītiem rakstniekiem kā Alberts Bels, Vladimirs Kaijaks, Gundega Repše izdot savus darbus plašākas iespējas pavērās pēc Kultūrkapitāla fonda nodibināšanas. Fonda līdzekļi ievērojami veicināja grāmatniecības uzplaukumu 90. gadu beigās, kad iznāca vērtīgi ārzemju literatūras tulkojumi latviešu valodā.

XX gadsimta nogalē arī Latviju tāpat kā citas Austrumeiropas zemes skāra nacionālisma renesanse. Latvija kopā ar citām sociālisma valstīm no komunistiskā "beznacionālisma" nonāca nacionālisma ietekmē.

Nacionālisms būtībā ir katra etnosa dvēsele, bez kuras tauta nav spējīga vairot materiālās un garīgās vērtības, nespēj

atrast un izveidot savas dzīves "nišu", savu etnisko kultūrvidi. Tā kļūst par smilšu graudiņu, totalitāro iedomu, eksperimentu un vadoņu patvaļu, iegribu, kaislību varaskāres vētrās.

A. Strods

Es neredzu dialoga iespēju starp cittautiešiem un latviešiem. Cittautiešu problēmas atrodas cilvēcisko attiecību līmenī, bet latviešiem – "būt vai nebūt" līmenī.

I. Kalniņš

Kā bija minēts šīs grāmatas iepriekšējās nodaļās, Latvijā nacionālisms pirmo reizi sastopams XIX gadsimtā poļu aprindās, kā arī saistībā ar latviešu nacionālās kultūras straujo izaugsmi.

XX gadsimtā nacionālisma uzplūdi konstatējami pēc 1934. gada valsts apvērsuma. Toreiz valsts politikas kredo "Latviju latviešiem" apsveica plašākas iedzīvotāju masas. Par nacionālisma klātbūtni nav iespējams runāt 1918. gada novembrī, kad četri cilvēki nolēma proklamēt Latvijas Republiku un kara laikā izkliedētā tauta par to nemaz nezināja.

30. gadu nacionālisma kontinuitāte izpaudās latviešu emigrācijā. Latvijas teritorijā nacionālisms visintensīvāk izvērtās tikai XX gadsimta beigās, kad pirmo reizi latviešu tautas vēsturē nacionālims ieguva izteikti politisku akcentu, jo par galveno mērķi kļuva valstiskās neatkarības atjaunošana, bet nevis kultūras attīstība, kā tas bija XIX gadsimtā.

Var apstiprināties viedoklis, ka nacionālisma uzplūdus faktiski inspirēja "perestroikas" ideologi. Viņi pēc PSRS sakāves "aukstajā karā" vēlējās saglabāt savas pozīcijas. Viņiem izdevās uzspiest stratēģiju: vispirms nacionālā valsts un pēc tam tikai demokrātija un tirgus ekonomika, tādējādi no nacionālisma eiforijas apreibušajā sabiedrībā sev nodrošinot varas un īpašumu ("privatizācijas") kontroli. Nacionālo suverenitāti paradoksālā veidā utilizēja tie, kuri pirms tam nacionālismu noliedza kā lielāko grēku.

Par demokrātiskuma un tiesiskuma reālo līmeni 10 gadus pēc Latvijas nacionālās valsts atjaunošanas uzskatāmi liecina odiozs gadījums 2000. gada februārī, kad tiesiskās kārtības vārdā badastreiku pieteica Tieslietu ministrs. Viņš bija spiests atzīt, ka tikai tādā veidā Latvijā var mēģināt panākt taisnību. Savukārt "privatizācijas" rezultātā īpašumi nonāca "perestroikas" amatpersonu rokās, izmantojot dienesta stāvokli un likumdošanas nesakārtotību.

Nacionālisma uzplūdi XX gadsimta beigās noteikti atstāja dziļu ietekmi uz latviešu tautas pašapziņu. Tauta savā vēsturē pirmo reizi dažādās vistautas masu manifestācijās pārliecinājās, kāds ir tās potenciālais kolektīvais spēks un kāda iedarbība var būt tautas masu nacionālajai kultūrai. Tāda pieredze latviešu tautai agrāk nebija, un tā acīmredzot nekad neizzudīs no tautas atmiņas.

"Perestroikas" laikā nacionālisma idejiskajā saturā ietilpa visdažādākie tematiskie atzari. No tiem nosacīti atsevišķu

grupu veidoja kulturoloģiskā tematika, kas faktiski arī bija ļoti daudzveidīga.

Tā, piemēram, 1987.–1988. gadā presē bija diezgan plaša diskusija par jaunās paaudzes kultūras līmeni. Diskusijā daudzi secināja, ka jaunās paaudzes kultūras līmenis un nacionālais patriotisms ir ļoti zems. Skolu jaunatne vāji zina latviešu kultūras vēsturi, ko skolās nemāca.

Šī diskusija apklusa pēc tam, kad 1988./1989. mācību gadā Daugavpils Pedagoģiskajā institūtā sāka gatavot Latvijas kultūras vēstures skolotājus. PSRS augstskolās tolaik nekur vēl negatavoja kultūras vēstures skolotājus, un latviešu sabiedrība, izjūtot zināmu gandarījumu, pievērsās citai diskusijas tēmai.

Nacionālisma evolūcijā nozīmīgs faktors bija valodas jautājums. Diskusija par valsts valodas politiku, valsts valodas mācīšanu, atestāciju, latviešu valodas eksāmenu naturalizācijas procesā, etnisko minoritāšu valodu tiesībām, valodas politiku atsevišķos daudznacionālajos reģionos un pilsētās, valodas lomu sabiedrības integrācijā turpinās joprojām, kaut arī ir pieņemti attiecīgi likumi un Ministru Kabineta lēmumi.

Valodas problemātika XX gadsimta beigās izvērtās par Latvijas kultūras vienu no dinamiskākajām sastāvdaļām. Latvijas kultūras vēsturē tik izvērsta saruna par valodu notika pirmo reizi, kaut gan valoda kā nacionālisma ideoloģijas instruments funkcionēja jau XIX gadsimtā.

Sabiedrības diskusiju par latviešu valodas tiesisko nostiprināšanu "perestroikas" periodā vadīja Augstākās padomes Valodu komisija. Valodu apakškomisija kādu laiku darbojās arī pēc neatkarības atjaunošanas V Saeimā. No 90. gadu sākuma valodas politiku izstrādā viena no Saeimas komisijām.

Pirmo reizi latviešu valoda valsts valodas statusu ieguva 1988. gada 6. oktobrī. Valodu likumu pieņēma 1989. gada 5. maijā. Pēc tam sekoja gadi, kas kultūras vēsturē asociēsies kā valodas inspekcijas un masveida atestācijas kampaņa. Latviešu valodas atestāciju vajadzēja kārtot simtiem tūkstošu Latvijas iedzīvotāju.

Latvijā pirmo Valodas inspekciju 1991. gada 17. oktobrī izveidoja Daugavpils pilsētas pašvaldība. Tā 1991. gada 7. novembrī pieņēma lēmumu par valodu lietošanu informācijā. Līdzīgs lēmums valsts mērogā tika pieņemts pēc gada – 1992. gada 4. novembrī, bet Valsts valodas inspekciju nodibināja gandrīz pēc gada – 1992. gada 22. jūlijā.

Ar apbrīnojamu aktivitāti šajā procesā iesaistījās gandrīz visa tauta. [..] Aktivizējās arī to iedzīvotāju daļa, kas bija par divām valsts valodām, resp., par valsts valodas statusa piešķiršanu krievu valodai.

S. Kļaviņa

Arī latviešu valodas atestācija vispirms sākās Daugavpilī 1992. gada 20. februārī. Visā valstī atestācija sākās 1992. gada 25. maijā.

Ministru Kabinets latviešu valodas apguves valsts programmu apstiprināja 1995. gada 1. novembrī. Programmu izstrādāja Apvienoto Nāciju Organizācijas pārstāvji Latvijā, un latviešu valodas mācīšanu garantēja finansēt ASV un citas Rietumu valstis. Latvijas valsts līdz šim nav finansējusi valsts valodas apguvi, lai varētu nokārtot atestāciju. Valsts ir izveidojusi un finansējusi Valsts valodas centru un inspekciju.

90. gadu sākumā latviešu nacionālo pašapziņu ievērojami kāpināja dzimtās valodas tiesiskais nodrošinājums. Tajā pašā laikā sarūgtināja valodas kultūras līmeņa pasliktināšanās "mēdijos", Saeimā, valdībā, kur pēc neatkarības atgūšanas nonāca cilvēki ar zemu lingvistisko kompetenci. Tā, piemēram, televīzijā sāka strādāt ārzemju latvieši, kuri nepietiekami pārzināja latviešu valodu.

Runāt latviski ar iespraustiem angliskiem vārdiņiem vai vārdu daļām, teikumiem vai teikumu daļām šķiet varen šika un stilīga uzvedība, kas nodrošina runātājam augstu prestižu pašam savās acīs un daudzu jo daudzu klausītāju vidū. Laikraksta "Diena"jebkurš numurs mudžēt mudž no "biznesa, ofisa, menedžeriem, brokeriem" utt.

B. Šiliņa

Pirmajā laikā valodas kultūras līmenim aktīvi sekoja filologi, presē analizējot raksturīgākās kļūdas un iebilstot pret valodas piesārņošanu ar "hitiem", "sammitiem" u. tml. Valsts valodas inspektori centās sodīt par likuma pārkāpumiem firmu nosaukumos, informācijā utt. 90. gadu vidū latviešu valodas kultūras līmenis jau bija tik zems, ka ne filologiem, ne inspektoriem vairs nebija pa spēkam kaut ko izmainīt.

90. gadu vidū valodas jautājums atkal izvērtās par labvēlīgu augsni nacionālistiskām izpausmēm. Latviešu sabiedrības viena daļa sāka kultivēt savu novērojumu, ka cittautieši ("krievi") latviešu valodu tomēr neprot un negrib mācīties. Lielā mērā tā saucamā lingvistiskā šovinisma ietekmē Saeima 1999. gada 9. decembrī pieņēma jaunu Valsts valodas likumu, kas stājās spēkā 2000. gada 1. septembrī.

Nacionālās identitātes problemātika

Viens no nacionālisma idejiski saturiskajiem atzariem bija veltīts nacionālās identitātes problemātikai. Jau "perestroikas" laikā sākās diskusija par to, kas ir latvietis un latviskums. Diskusija turpinājās visus 90. gadus.

Mums nacionālās identitātes vērtības ir jāuzrāda un jāsāk domāt, vai daudzām nav jāuzliek arī cena. Kori nav vienīgā identitātes vērtība. Man šādu piemēru ir kādi divdesmit. Latvija – stārķu zeme.

Identitātes "meklēšana" (tā minēto procesu dēvēja skeptiski noskaņotie diskusijas dalībnieki) nebija diferencēta, jo speciāli nepievērsās sociālajai, psiholoģiskajai, kultūras, etniskajai identitātei. Aplūkojot latviskumu, visbiežāk izteicās par visiem identitātes veidiem. Dominēja tendence latvietību skaidrot kā unificētu fenomenu.

Diskusijā izkristalizējās zināms latvieša portrets. Populārākie bija tādi komplimenti kā strādīgs, uzcītīgs. Bija arī

sekojoši raksturojumi: konservatīvs, padevīgs, vislabāk jūtas starp viduvējībām, antiintelektuāls, izjūt alerģiju pret individuālismu, dievina masu parādības, visvairāk tic mitoloģizētām un simbolizētām "patiesībām". Latvietis esot tas, kas cēlies no latviešiem, prot latviešu valodu, mācījies latviešu skolā. Latvietim ir latviska pārliecība, un viņš uzskata, ka viņa tēvzeme ir Latvija.

90. gados latviskās identitātes iztirzājumā konstruktīvu un paškritisku ieguldījumu deva tādi filosofi kā I. Šuvajevs, M. Kūle, E. Buceniece, literāti un publicisti V. Avotiņš, G. Repše. Viņi identitātes problemātiku analizēja vēsturiski un mūsdienu etnoloģisko, filosofisko, kulturoloģisko koncepciju kontekstā.

Vēsturiski retrospektīvs un reizē mūsdienīgi aktuāls latvieša un latviskuma portrets lasāms Igora Šuvajeva grāmatā "Prelūdijas" (1998).

Grāmatā, piemēram, latviskuma kontekstā aplūkoti tādi jēdzieni kā inteliģence un intelektuāļi. Abi jēdzieni ir aktuāli mūsdienu sabiedrības sociālās un kulturālās diferenciācijas apstākļos.

Inteliģence un tajā skaitā latviešu inteliģence vienmēr ir gribējusi kādam kalpot, kāda labā uzupurēties un uzņemties kāda aizstāvību un reprezentēšanu ar vai bez piekrišanas. Inteliģence parasti ir pseidointelektuāla un pusizglītota.

Savukārt intelektuāļi ir augsti izglītoti patiesības meklētāji, proponētāji un aizstāvji. Intelektuāļi nepakļaujas ne varas, ne politiskās kliķes interesēm. Latvietības ideoloģija, ko regulāri uzkurina pseidointelektuālā inteliģence, faktiski ir pieglaimošanās varai un politiskajai kliķei.

90. gados no filosofu viedokļa krasi atšķīrās prātojumi, saskatot latviešu identitāti baltajos stārķos, cimdu ornamentos, dziedātāju koros u. tml. Bija vērojams, ka latviešu sabiedrības viena daļa respektējoši izturas pret tamlīdzīgiem latviskās identitātes kritērijiem.

Disonansi un jaunu pavērsienu identitātes problemātikā izraisīja latgaliešu un sēļu pašapziņas motīvi.

Tā dēvētais latgaliešu jautājums patiesībā pieder zināmai klasikai Latvijas XX gadsimta kultūrā. Latgaliešu pozīcija visu gadsimtu principiāli nemainījās un nenoveda pie kaut kāda konstruktīva atrisinājuma. Līdzšinējā saturā un formā latgaliešu jautājums noteikti turpināsies arī XXI gadsimtā.

Statistika rāda, ka Austrumeiropā vislielākais stārķu blīvums ir Latvijā, tāpat vietvārdu blīvums – mājas tiek sauktas vietu vārdā, tās tiek personificētas un apgarotas, nekur pasaulē tā nenotiek.

I. Ziedonis

Asimilācijas struktūrgriezums latgaliešiem nav diez ko savādāks kā citās līdzīgās situācijās. Ieguvis augstāku izglītību, latgalis zūd savai tautai. Veltīgi taču

būtu gaidīt darbību latgaliešu lietas labā no Saeimas deputātiem vai tiem daudzajiem ierēdņiem, inteliģences vai ierindas strādniekiem, kas uz mūžiem nozuduši Rīgas mutē.

O. Seiksts

Latgalieši vienmēr vēlējās latgaliešu kultūras autonomiju, latgaliešu valodas mācīšanu un līdztiesību Latgalē, taču praktiski galvenokārt visu enerģiju veltīja žēlabām par savu atpalicību un apspiestību. Stāvoklis nemainījās arī tajos vēsturiskajos periodos, kad Rīgā augstākajās valsts pārvaldes un citās ietekmīgās iestādēs strādāja pārsvarā latgalieši, kā tas bija padomju laikā un pēc tam. 90. gadu diskusijās zināma novitāte bija vienīgi tā, ka atsevišķi latgaliešu "ideologi" Latgalē dzīvojošos latviešus nosauca par Latgales okupantiem.

Latgaliešu kultūra

Varai atvēlot kultūrai pilnīgu brīvību, maksimālu patstāvību ieguva arī latgaliešu kultūra, un latgaliešu kultūras liktenis kļuva atkarīgs no viņiem pašiem. Latgalē daudzi to saprata un, piemēram, Rēzeknē, Aglonā, Daugavpilī uzsāka konkrētu darbību savas valodas attīstībā, grāmatu izdošanā, kultūras mantojuma popularizācijā, emigrācijas ieguldījuma pārņemšanā utt.

1991. gada 23. septembrī Daugavpilī nodibināja Latgales Pētniecības institūtu, kas katru gadu organizē konferences, regulāri izdod rakstu krājumu "Acta Latgalica". Rēzeknē nozīmīgu darbu veic Latgales Kultūras centrs un izdevniecība Jāņa Elkšņa vadībā. Kultūras centrs organizē konferences, un izdevniecība 90. gados publicēja desmitiem grāmatu, izdodot tās ne tikai latgaliešu, bet arī citās valodās.

Sēļu identitātei uzmanību pievērsa inteliģences pārstāvji, kuri dzimuši Sēlijā un tagad dzīvo Rīgā un citās pilsētās. 1990. gadā Rīgā nodibināja Sēļu klubu, kas koordinēja sēliskuma meklējumus.

Sēļi aicināja Sēliju atzīt par Latvijas piekto novadu, jo tam ir tādas pašas tiesības kā Latgalei, Kurzemei, Zemgalei un Vidzemei. Sēļu inteliģence 90. gados publicēja vērtīgus zinātniskus pētījumus par sēļu kultūras raksturīgākajām īpatnībām. Šajos darbos Sēlija uzskatīta kā robeža un krustpunkts ar citiem novadiem. Sēlija savu nozīmību esot zaudējusi XX gadsimta 20.–30. gados, kad pie varas bija K. Ulmanis. Viņš esot noklusējis Sēliju, lai izceltu savu dzimto Zemgali.

90. gadu vidū sākās diskusija, apspriežot jau no 30. gadiem pazīstamo ideju zinātni pakļaut nacionālisma mērķiem. Tā, piemēram, 30. gados kļuva populāra valdošā virsslāņa prasība, lai vēsture kalpotu nevis zinātniskajām, bet gan nacionālisma interesēm.

90. gadu vidū, lai panāktu valdības labvēlīgu izturēšanos pret zinātni, Latvijas Zinātņu akadēmijas prezidijs un humanitāro zinātņu speciālisti ierosināja patriotisku "projektu" – Letoniku kā kompleksu zinātni par latviešiem un Latviju. Letoniku definēja kā humanitāro zinātņu kompleksu. Tajā varētu ietilpt arheoloģija, etnogrāfija, vēsture, folkloristika un citas zinātnes, kuru pētnieciskais objekts ir latviešu tauta.

Par Letonikas nepieciešamību tika izteikti dažādi viedokļi. Tie, kuri cerēja tādā veidā saņemt finansējumu saviem pētījumiem, atbalstīja iniciatīvu. Skeptiskāki bija akadēmiķi, kuriem vairāk rūpēja zinātnes attīstība, bet nevis tās formālā klasifikācija kompleksos, programmās, "grantos" u. tml. Viņi ieteica vairāk rūpēties par Latvijas humanitāro zinātņu modernizāciju, izmantojot fenomenoloģijas, strukturālisma, semiotikas, sistēmiskās pieejas, psihoanalīzes, kulturoloģijas un citu mūsdienu zinātnes virzienu un metodoloģiju nostādnes.

Diskusijā izskanēja viedoklis, ka Letonika var pārvērsties par latvisku pseidozinātni, nacionālisma kalponi, un Latvijas zinātnes prestižu neveicina pieglaimīgā iztapšana politiskajai konjunktūrai.

XX gadsimta beigās Latvijas kultūrā lielā mērā izpaudās visas tipiskākās nacionālisma funkcijas.

Nacionālisms vienmēr ir nostalģiska tieksme atbrīvoties no individuālās darbības un atbildības. Gadsimta beigās kultūrā nepārprotami dominēja kolektīvisma gars, kolektīvās jaunrades formas – festivāli, grupu izstādes, literātu kolektīvi pasākumi. Nacionālisma un kolektīvisma gara sintēzes spilgtākie piemēri bija ziņģu festivāli.

Nacionālisms ir efektīvs tikai tajā stadijā, kad ir jārisina idejiski politiskās cīņas uzdevumi. Nacionālims ir emocionāli garīgs ierocis. Nacionālisma efektivitāte strauji mazinās, kad iestājas "ikdiena" un jārisina konkrēti pragmātiski uzdevumi.

"Ikdienas" apstākļos nacionālisms maz spēja palīdzēt Latvijas kultūras un varas "dialogā". Risinot praktiskus jautājumus, nacionālisma vietā stājās tirgus ekonomikas demagoģija, jo arī kultūra abstraktās nacionālisma tēzes neprata pārliecinoši aizstāt, piemēram, ar pasaules kultūras vēsturisko pieredzi.

Letonikas liktenim nepalīdzēja nacionāli patriotiskā retorika, un gadsimta beigās arī pašu zinātnieku interese par

Nezin kāpēc pastāv pārliecība, ka, pārstājuši kalpot vienam varas diskursam (komunistiskajai ideoloģijai), mēs vairs nekad nebūsim iesaistīti kādā citā diskursā. Taču tā tas nebūt nav. Tāpēc jautājums par varas diskursa attiecībām ar zinātni un it īpaši ar vēstures pētījumiem ir tēma, kuru nevajadzētu apiet nekādos apstākļos, lai mēs paši varētu saprast, kādu zinātni radām.

M. Kūle

jauno zinātnes kompleksu mazinājās. Praktiski nekas nemainījās, ja, piemēram, rakstam par Sēlijas pilskalniem pievienoja rubriku "Letonika".

Nacionālismam vienmēr ir zināmas kompensējošās funkcijas. Nacionālistisko frazeoloģiju atceras, kad pietrūkst konstruktīvu argumentu, kompetences un profesionālas rīcības. 90. gadu kultūrā tas lielā mērā attiecas uz valodas politiku. Valsts valodas apguvi hroniski bremzēja latviešu valodas speciālistu, mācību grāmatu, metodikas trūkums, valsts atsacīšanās finansēt latviešu valodas apmācības atestācijas nokārtošanai. Šos trūkumus visbiežāk centās kompensēt ar nacionālistiskām atrunām.

Nacionālisma savdabīgs satelīts vienmēr ir pašslavināšanās, savas izredzētības un izcilības glorifikācija, kā arī līdzās dzīvojošo etnosu uzlūkošana par konkurentiem. Visjaunākajā laikā to apliecināja, piemēram, sabiedrības integrācijas koncepcijas pašnovērtējums. Koncepciju tās autori nekavējoties pasludināja par vispamatīgāko un vislabāko mūsdienu pasaulē.

Nacionālismam mēdz būt divas modifikācijas: demokrātiskais nacionālisms un etnokrātiskais nacionālisms. Latvijā "perestroikas" gados dominēja demokrātiskais nacionālisms, saliedējot nāciju un nostiprinot tās pašapziņu. Valstiskās neatkarības atjaunošanas gaitā demokrātiskajam nacionālismam bija vitāla loma.

Etnokrātiskais nacionālisms

Pēc 1991. gada priekšplānā izvirzījās etnokrātiskais nacionālims, kam vajadzēja nodrošināt latviešu kultūras prioritāti.

Nacionālisms faktiski atsacījās pārstāvēt un aizstāvēt visu nāciju, kuras etniskā struktūra radikāli atšķiras no Latvijas iedzīvotāju nacionālā sastāva 20.–30. gados (1935. g. Latvijā dzīvoja 76 procenti latviešu, 1996. g. – 56,5 procenti).

Latvijas sabiedrības konsolidāciju sāka traucēt konservatīvais ieskats par nāciju kā monoetnisku veidojumu. Sabiedriskā doma ar grūtībām pārvar normu, ka Latvijas nācija nav tikai lībieši un latvieši, bet nācija ir visu Latvijā dzīvojošo etnosu kopums. Latvijas nācijas tēlā līdzās latviešiem un lībiešiem ir jāmācās atzīt arī krievus, baltkrievus, ebrejus, ukraiņus, lietuviešus un citus. Etnokrātiskais priekšstats par nāciju nevar veicināt sabiedrības integrāciju un etnisko kultūru līdztiesību. Var rasties pārliecība, ka latvieši nemaz nevēlas un psiholoģiski nav gatavi "integrēt" cittautiešus.

Latvijā pēc neatkarības atgūšanas nacionālisms lielā mērā kļuva par patvērumu cilvēkiem, kuri nespēja un negribēja iedziļināties šodienas vēsturiskajās realitātēs kā savā dzimtenē, tā pārējā pasaulē. Viņu vērtību orientācija galvenokārt stimulēja etnokrātiskā nacionālisma uzplūdus un samērā izteiktu segregāciju jeb divkopienu sabiedrības veidošanos.

Integrācija

90. gadu beigās Rietumu valstis finansēja plašu diskusiju par sabiedrības integrācijas koncepciju, ko pēc tam apstiprināja Ministru Kabinets. Diskusijā aktīvi iesaistījās latviešu un cittautiešu inteliģence. Koncepcijā ir atzītas citu valodu un kultūru eksistences iespējas, taču pamatā integrācijai ir jānotiek uz latviešu valodas un latviešu kultūras bāzes.

Latvijā tāpat kā citur sabiedrības integrācijas pamats ir kultūra, jo kultūra visoptimālāk raksturo integrācijas mērķi: vienotas vērtību un normu sistēmas radīšanu.

Latvijā integrācijas liktenis lielā mērā būs atkarīgs no etnisko kultūru tipoloģiskās saderības un koeksistences potencēm. Latvijā integrācijā ir iesaistītas kultūras ar atšķirīgu vēsturi, mantojumu, attīstības dinamiku, prestižu utt. To nākas respektēt, piemēram, ebreju, krievu, poļu kultūru tiecoties integrēt uz latviešu kultūras pamata.

Nezinu, kāpēc latvieši radījuši mītu, ka tad, kad krievi iemācīsies latviešu valodu, viņi kļūs lojāli valstij, iemīlēs latviešu kultūru utt. Vēlreiz uzsvēršu, ka integrācijas un lojalitātes pamatā ir ne tik daudz valoda, cik uzticība.

T. Aršavska

Diskusijas laikā bieži izskanēja novērojums, ka integrāciju visvairāk kavē kultūru tipoloģiskā nesaderība. Praktiski tas izpaužas tādējādi, ka cittautiešiem var neinteresēt, piemēram, ziņģu festivāli, kurus turpretī augstu vērtē latviešu sabiedrība. 90. gados skaidri konstatējama latviešu kultūras disfunkcija – nespēja apmierināt daudznacionālās valsts iedzīvotāju garīgās prasības.

Cittautiešu uzticību integrācijas politikai un ideoloģijai būtiski mazināja 90. gadu beigās pieņemtie jaunie likumi par izglītību, valsts valodu, Saeimas atteikšanās izskatīt jautājumu par nepilsoņu piedalīšanos pašvaldību vēlēšanās. Tas liecināja par divkosīgiem paņēmieniem etnocentriskuma nostiprināšanā. Integrācija drīzāk līdzinājās asimilācijai. Diskusijas dalībnieki integrācijas kampaņu morālajā ziņā salīdzināja ar LTF solījumu piešķirt visiem pilsonību ("nulles variantu") un valdošās kliķes atsacīšanos solījumu izpildīt pēc neatkarības atgūšanas.

Nacionālās kultūras biedrības

Latvijā 1988. gada beigās masveidīgi sāka organizēt nacionālās kultūras biedrības. Pirmajā laikā populāras bija tādas organizācijas kā Baltslāvu biedrība, Latvijas Ebreju kultūras biedrība, Latvijas Krievu kultūras biedrība, ukraiņu

biedrība "Dņipro", baltkrievu biedrība "Svitanak", Poļu savienība.

90. gados organizāciju skaits pieauga. Īpaši daudz organizāciju izveidoja krievi, kas lielā mērā varēja traucēt viņu konsolidāciju kultūras un citu mērķu sasniegšanai. 1996. gadā no Latvijas iedzīvotājiem 30,3 procenti bija krievi.

No cittautiešu inteliģences 80.–90. gados pazīstami ar savu nacionālo patriotismu un aktīvo līdzdarbību kļuva J. Abizovs, T. Liguta, T. Aršavska, I. Kozakeviča, R. Ražuks, R. Marjaša, V. Stešenko, R. Haradžanjans, G. Krupņikovs, A. Kļockins, M. Kosteņecka, R. Čubarovs, S. Kovaļčuka, T. Feigmane, G. Smirins, R. Ferbers, V. Volkovs, B. Infantjevs, B. Ravdins, M. Vestermans, M. Vulfsons, I. Pimenovs, B. Cilēvičs, M. Mitrofanovs, J. Plīners, T. Ždanoka, A. Fleišmans, R. Alijevs, V. Telešs, G. Krutojs un citi.

Daudzas etniskās grupas izvērsa vispusīgu darbību savas nacionālās identitātes atjaunošanā, dzimtās valodas apguvē, izglītības iestāžu organizēšanā, kultūras un reliģisko tradīciju nostiprināšanā. Skolas noorganizēja poļi, ebreji, ukraiņi, igauņi, vācieši, lietuvieši, baltkrievi. Latvijā darbu turpināja skolas ar krievu mācību valodu.

Nacionālās kultūras biedrības pa lielākajai daļai pievērsās tautas kultūras tradīcijām, kas sakņojās reliģiskajā, etnogrāfiskajā un folkloras mantojumā.

Krievu un ebreju organizācijas lielu uzmanību veltīja kultūras mantojuma zinātniskajai izpētei un popularizācijai. Tā, piemēram, fundamentālus pētījumus un arhīvu materiālu publikācijas par krievu presi un memuāristiku sagatavoja Jurijs Abizovs un Boriss Ravdins. Grāmatas un rakstus par krievu kultūru Latvijā publicēja S. Kovaļčuka, A. Volkovs, T. Feigmane, B. Infantjevs, S. Žuravļovs un citi.

Ebreju vēstures un kultūras izpētē ne tikai Latvijā, bet arī Baltijā vienu no vislielākajiem ieguldījumiem 90. gados deva grupa Daugavpils zinātnieku un novadpētnieku – J. Šteimans, B. Volkovičs, L. Cilēvičs, Z. Jakubs, H. Ferdmans, G. Goldins un citi. Viņi izdeva ap desmit grāmatu par ebreju vēsturi un kultūru Baltijā, Latvijā, Latgalē, Daugavpilī.

Tā, piemēram, divos biezos sējumos iznāca rakstu krājums par Daugavpils ebreju pagātni. Boriss Volkovičs sarakstīja darbu par Daugavpils ebreju organizācijām, Latvijas ebreju kultūras vēsturi. Josifs Šteimans izdeva grāmatas par Baltijas ebreju mentalitāti, ebreju vēsturi Latvijā, ebreju tautas likteni. Zalmans Jakubs sarakstīja pirmo grāmatu par

Daugavpils pilsētas vēsturi no tās pirmsākumiem līdz mūsdienām. Iznāca rakstu krājums par ebrejiem Otrā Pasaules kara frontēs.

Latvijas Universitātē 1999. gada 19. janvārī atvēra Jūdaistikas centru, kas apņēmās nodarboties arī ar Latvijas ebreju kultūras vēsturi.

1993. gadā Latvijas kultūras vēsturē un kulturoloģijā iesākās jauns virziens – multikulturālisms. Daugavpilī 1993. gada aprīlī savu darbību uzsāka Multinacionālas kultūras centrs (MKC).

Tā ir privāta zinātniskā iestāde, kas nodarbojas ar nacionālo kultūru, multikulturālisma problēmu pētniecību, informācijas vākšanu un izplatīšanu. MKC darbības pamatā ir multikulturālisma koncepcija, vēloties veicināt visu kultūru harmonisku līdzāspastāvēšanu un nacionālās pašapziņas saglabāšanos daudznacionālā sabiedrībā.

MKC darbības virzieni ir multikulturālisma teorija, kultūras vēsture, valodu mācīšana, etnosocioloģija, interkulturālā izglītība un krospsiholoģija. MKC izdeva Latvijā pirmo grāmatu par multikulturālismu – rakstu krājumu "Multikulturālisms Latvijā: teorija un prakse" (1996).

1997. gada 15. jūlijā MKC apmeklēja Valsts prezidents G. Ulmanis, kurš pirmais valsts augstākajās politiskājās aprindās publiski izteicās par multikulturālisma perspektīvām daudznacionālās Latvijas etnopolitikā.

Multikulturālisma problemātikai ieinteresēti pievērsās tādi Latvijas zinātnieki kā profesori I. Apine, L. Dribins, V. Meņšikovs, E. Vēbers. Interkulturālās izglītības principus savā darbā sāka praktiski izmantot Krāslavas Varavīksnes vidusskolā un Rīgas Klasiskajā ģimnāzijā.

90. gados arī Latvijā arvien lielāku atbalstu guva priekšstats par multikulturālismu kā vienotu vērtību konceptu, humanitāro un sociālo zināšanu integrālu parādību.

Sabiedrība pārliecinājās, ka multikulturālisms, kas faktiski ir Latvijas vēstures un kultūras fundamentāla īpašība, nav nivelēšana, etniskā un kulturoloģiskā vienādošana. Savukārt latviešu sabiedrības lielu daļu arvien mazāk baida tas, ka multikulturālisms ir atšķirību nolīdzināšana tiesību jomā un grūti savienojams ar etnokrātisko nacionālismu.

Multikulturālismā kultūras jēdziens ir kolektīvās identitātes apvienotājs, lai veicinātu kultūru vienlīdzību, daudznacionālās sabiedrības sociālo un politisko mobilizāciju, no kā būs atkarīga Latvijas nākotne.

Līdz 1940. g. kā multikulturālai sabiedrībai Latvijai bija likumi, kas aizsargāja visus tās etniskos komponentus. Multikulturālisms Latvijā guva savu iedvesmu no gadsimta pirmo desmitgadu revolucionārās cīņas. Latvija izauga no multietniskas un daudzvalodu Krievijas impērijas; ja tolerances tradīcija tika atmesta Krievijā, tā izdzīvoja Latvijā.

A. Ezergailis

Latvijas kultūras virzībā 80. gadu beigās un 90. gados iesaistījās paaudze, kura profesionālo izglītību bija ieguvusi zināmas garīgās brīvības un plurālisma apstākļos, kas pavēra ceļu izvēlēties ne tikai ienesīgāko "projektu", bet ļāva arī mākslai kalpot mākslai. Tātad ļāva domāt un radīt pēc principa, kas Latvijā pusgadsimtu bija oficiāli aizliegts un nebija sevišķi populārs arī citkārt, kad kultūras radošā enerģija pārsvarā kaut kam kalpoja, apgaismoja, audzināja.

Jaunu mākslinieciskо pieeju Latvijā pirmie aizsāka Sarmīte Māliņa, Oļegs Tillbergs, Sergejs Davidovs, Ojārs Pētersons, Kristaps Ģelzis, Andris Breže 1987.–1988. gadā. 90. gados viņiem pievienojās Gļebs Panteļejevs, Ēriks Božis, Igors Dobičins, Miķelis Fišers, Anita Zabiļevska un citi.

XX gadsimta beigās tāpat kā gadsimta sākumā Latvijas kultūras noteiktā slānī sāka eksistēt mākslinieciskuma un profesionālisma prioritāte, vispārcilvēcisko un nacionālo vērtību dialektika. Latvijā strauji un idejiski drosmīgi atkal tāpat kā modernisma laikā realizējas mākslas antimimētiskais princips, atsakoties no īstenības atdarināšanas un tā vietā mākslu interpretējot kā savu neatkarīgu pasauli.

Latvijas kultūrā māksla atkal tika pasludināta par īpašu realitātes un izziņas formu. Māksla nevēlas nevienu pamācīt un ideoloģiski atbalstīt. Māksla vēlas dzīvot pati savu dzīvi. Mākslā galvenais ir artistiskums, māksliniecіskums, domas vēriens un dziļums, jūtu un pārdzīvojumu patiesums. Tas ir jārespektē mākslai un arī auditorijai.

Var uzskatīt, ka minētā māksla tendence ir viena no vērtīgākajām un optimistiskākajām parādībām Latvijas kultūrā XX gadsimta beigās, kad savas pozīcijas saglabā arī tautas kultūra un komerciālā masu kultūra.

5.8. BIOGRĀFIJAS TELEOLOĢIJA

Kultūra ir sabiedriska, respektīvi, sociāla parādība. Atsevišķs cilvēks pieder noteiktai kultūrai un piedalās tās attīstībā. Tomēr kultūru veido un nosaka sabiedrība.

Attiecīgā laikmeta kultūra ir sinhrona izpausme, un cilvēku kolektīvās sadarbības rezultāts noteiktā laika vienībā.

Starp cilvēku un kultūru vienmēr pastāv dialogs. Šo dialogu un cilvēka personības attīstību nosaka kultūrā valdošā vērtību sistēma. Savukārt vērtību sistēmu ietekmē sociāli

ekonomiskā formācija, politiskā iekārta, kultūras tipoloģiskā specifika.

Kultūras vērtību sistēma

Vērtību sistēma ir katras kultūras fundaments. Turklāt katra kultūra definē savu unikālo tikai tai piederošo vērtību kodolu, kam ir identifikācijas un lokalizācijas funkcija. Vērtību kodols neļauj sajaukt attiecīgo kultūru ar citām kultūrām pasaules kultūru plūsmā.

Mēdz uzskatīt, ka kultūras pastāvēšana pirmkārt un galvenokārt ir atkarīga no gatavības atzīt vērtību transformāciju. Kultūrai ir jāprot saglabāt savu specifisko vērtību kodolu un reizē jābūt atvērtai sadarbībai ar citām kultūrām.

Domājot par savu dzīvi, cilvēks tradicionāli priekšroku dod sabiedrībā akceptētām vērtībām. Visos laikos, piemēram, tas attiecas uz profesijas izvēli.

Profesiju prestižs

Latvijā XX gadsimtā prestižāko profesiju skala ir mainījusies. Gadsimta sākumā cariskajā iekārtā cieņā bija mācītāja, skolotāja, advokāta, ārsta profesija. 20.–30. gados šis uzskaitījums būtiski nemainījās.

Padomju laikā daudzi vēlējās kļūt par inženieri, ekonomistu, zinātnieku, pasniedzēju, agronomu. Zināms prestižs saglabājās skolotāja, ārsta profesijai. Turpretī par mācītāju kļuva tikai retais jaunietis. Padomju laikā bija iespējams izvēlēties komjaunatnes, partijas un padomju darbinieka, kā arī kultūras darbinieka (organizatora) karjeru.

XX gadsimta beigās Latvijā profesiju "reitingā" priekšgalā izvirzījās politologi, advokāti, psihologi, datorspeciālisti, svešvalodu speciālisti, finansisti. Sabiedrībā skeptiski sāka izturēties pret skolotāja, pasniedzēja, zinātnieka, inženiera perspektīvām.

Kā zināms, vērtību motivācijā un izvēlē var būt trīs varianti: harmonija, kompromiss un konflikts. Latvijā XX gadsimtā cilvēki noteikti izjuta visus variantus, ko turklāt stimulēja radikālās politiskās pārmaiņas.

Sabiedrībā vērtību jomā var iestāties arī anomija. Kulturoloģijā tā dēvē gadījumus, kad iestājies vērtību vakuums. Anomija tipiski izpaužas pārejas periodos, kad vecās vērtības zaudējušas autoritāti un jaunās vērtības vēl nav formulētas. XX gadsimtā Latvijas iedzīvotāji aksioloģisko haosu izjuta vairākkārt, kad varas maiņa nozīmēja arī vērtību orientācijas maiņu.

Sabiedrība var akceptēt dažādas vērtības. Tā, piemēram, viena sabiedrība priekšroku var dot garīgajām vērtībām, cita sabiedrība – materiālajām vērtībām. Latvijas ie-

dzīvotāji sastapās ar padomju ideoloģijas mītu par garīgo vērtību masveida prioritāti. Turpretī gadsimta beigās nācās samierināties ar materiālo vērtību masveida prioritāti.

Cilvēka biogrāfijas modeļi

Katra kultūra izstrādā savus cilvēka biogrāfijas modeļus. Kultūrā biogrāfija vienmēr ir teleoloģiska parādība, jo pakļauta noteiktam iepriekšējam mērķim. Biogrāfija veidojas pēc iepriekš dota kanona un formas, sākot ar kadru anketas prasībām un beidzot ar reālajām dzīves iespējām.

Katrā kultūrā izkristalizējas cilvēka personības ideāli un sociālo lomu sortiments. Tāpat nostiprinās ieskats par to, kā būtu jāveidojas cilvēka dzīvei un kāda tā būtu visoptimālākā dotajā sabiedrībā.

Katra kultūra izveido arī zināmus standartus cilvēka biogrāfijas publiskam atspoguļojumam, tādējādi kanonizējot biogrāfiju un ļaujot tai iegūt kulturoloģisko jēgu. Piemēram, padomju kultūru spilgti raksturo komunistiskās partijas politbiroja locekļu biogrāfijas, kuras savā laikā masveidā tiražēja. Padomju laikā eksistēja arī "ievērojamu cilvēku" (zinātnieku, rakstnieku, mākslinieku u.c.) biogrāfijas standarti.

Latvijas presē 90. gadu beigās līdz standartizācijas pakāpei nonāca "smalko aprindu" biogrāfijas. Viņu "sociālajā" izcelsmē dominēja divi varianti: sportists vai komjaunatnes darbinieks. Viņi jaunībā mazliet pamācījušies ārzemēs kādā biznesa skolā, tādēļ Latvijā latviešu valodā runā "rietumnieciski pareizi". Katram ir politiskā aizmugure (visbiežāk partija "Latvijas ceļš"), glīti safrizēta un apģērbta "salonu lauvas" un moderna cilvēka reputācija, "pozitīva vērtību orientācija". Katrs no viņiem kaut ko oriģinālu kolekcionē – vīnus, pīpes, smilšu pulksteņus, šķiltavas, medību ieročus u. tml. "Smalko aprindu" cilvēka galvenais instinkts ir kolektīvisma, bara, "tusiņa", "savējo" instinkts.

Pašidentifikācija

Biogrāfijā atspoguļojas cilvēka pašidentifikācija, kas var būt atkarīga no daudziem faktoriem un vienmēr uzskatāmi raksturo attiecīgā laikmeta kultūru.

Piemēram, padomju valstī katra cilvēka dzīve bija stingri reglamentēta atbilstoši politiskā un ideoloģiskā kanona prasībām. Padomju iekārtas mērķis bija pašidentifikācijas iespēju nivelēšana. Nivelēšanas rezultātā vajadzēja rasties "padomju cilvēkam", kurā saplūda visdažādākās identitātes un tika iznīcinātas robežas starp cilvēku grupām, slāņiem, šķirām. "Padomju cilvēka" pašidentifikācijas pozīciju skaits nebija liels.

Kad sabruka padomju ideoloģija, sabruka arī tās uzspiestās pašidentifikācijas pozīcijas un pašidentifikācijas sfērā iestājās jauna situācija – jaunu pašidentifikācijas pozīciju meklējumi.

Padomju laikā cilvēks aizpildīja daudzas un dažādas veidlapas, anketas, rakstīja autobiogrāfiju. Dokumentu formās bija tādas pozīcijas kā dzimšanas vieta un laiks, sociālā izcelsme, tautība, partijas piederība, izglītība, darba vietas, ziņas par ievēlēšanu padomju amatos, braucieniem uz ārzemēm utt.

Latvijā arī 90. gados nostiprinājās zināms pozīciju komplekss un dokumentu formas, no kurām vispopulārākā kļuvusi "CV" – Curriculum Vitae, kā latīniski dēvē dzīves aprakstu jeb īsu autobiogrāfiju.

"CV" pozīcijas var būt dažādas. Visbiežāk jāietver personīgā informācija (dzimšanas laiks, vieta, pilsonība, darba vietas un dzīves vietas adrese), ziņas par izglītību, darba pieredzi un citām profesionālajām aktivitātēm, valodu prasmi.

Mūsdienu Latvijā par cilvēka biogrāfijas kanonizāciju un kultūras līmeni spilgti liecina prasību vienveidība darba sludinājumos. Nākas konstatēt, ka vislielākajā cieņā ir cilvēki līdz 30–35 gadu vecumam. Sociālo izcelsmi, partejisko un reliģisko piederību nav publiski jāidentificē. Privātajās firmās parasti uzmanība netiek pievērsta arī izglītībai (piemēram, augstākajai, profesionālajai) un zinātniskajam grādam. Prasa valodu (angļu, krievu, latviešu) zināšanas, prasmi strādāt ar datoru, autovadītāja apliecību, vēlēšanos strādāt kolektīvā. Augstu tiek vērtēta komunikabilitāte, spēja pārliecināt, patstāvīgi pieņemt lēmumu.

Nacionālā piederība

Pēcpadomju laikā viena no galvenajām pašidentifikācijas pozīcijām kļuva nacionālā piederība jeb tautība. Padomju periodā nacionālā piederība varēja traucēt iegūt labu izglītību, strādāt savā profesijā, ieņemt amatu. Tādas tautības kā latvieši, ebreji to izjuta vienmēr. PSRS pēc 1937.–1938. gada represijām dzīvi palikušie latvieši mēģināja slēpt savu tautību, izmainīja vārdu, tēva vārdu, uzvārdu. PSRS iegūt augstāko izglītību, strādāt savā profesijā, ieņemt amatu vienmēr grūti bija ebrejiem, kuri 70. gados sāka masveidā atstāt PSRS un 90. gados arī Latviju, jo etnocentrisms vienmēr stimulē antisemītismu.

Latvijā pēc 1991. gada latviešu iedzīvotāju skaits procentuāli palielinājās ne tikai tāpēc, ka liels skaits cittautiešu

pārcēlās dzīvot citur. Palielinājās arī tāpēc, ka daudzi jaunajā Latvijas pasē lika ierakstīt tautību "latvietis", kaut gan agrāk viņu pasē bija fiksēta tautība "krievs", kas pirms tam bija visprestižākā tautība.

Latvijā XX gadsimtā cilvēka biogrāfija parasti sākās ar etnisko, sociālo, reliģisko, politisko identifikāciju, norādot tautību, šķirisko izcelsmi, reliģiju, politisko attieksmi pret pastāvošo iekārtu.

Personas garīgais kods

Minētā informācija veido tādu kā personas garīgo kodu. Šajā kodā ietvertie formulējumi varēja mainīties atkarībā no politiskās iekārtas. Tie cilvēki, kuri savā mūžā piedzīvoja vairākas politiskās iekārtas, saņēma arī vairākus personas garīgos kodus.

Tā, piemēram, izcilais valodnieks Jānis Endzelīns piedzīvoja visas valstiskās iekārtas, kādas XX gadsimtā pastāvēja Latvijā.

Gadsimta sākumā cariskajā iekārtā sastādītajos dokumentos viņš bija latvietis, cēlies no zemniekiem, luterānis.

Latvijas Republikā, piemēram, "Latviešu konversācijas vārdnīcā" (1929–1930) viņš identificēts kā latviešu valodnieks, neko neminot par sociālo izcelsmi, kaut gan minētajā izdevumā vispār lietoja tādu apzīmējumu kā "saimnieka dēls", kas attiecināms arī uz J. Endzelīnu.

Padomju Latvijā J. Endzelīnu dēvēja par padomju valodnieku, kas dzimis zemnieku ģimenē. Atbilstoši padomju biogrāfiskajiem kanoniem tas nozīmēja, ka attiecīgais cilvēks ir daudz strādājis padomju laikā un viņa biogrāfijā nav faktu par pretdarbību padomju varai.

Politiskās un ideoloģiskās lojalitātes kritēriji

PSRS gados cilvēku biogrāfijās epitets "padomju" bija noteiktas politiskās un ideoloģiskās lojalitātes kritērijs. Tolaik J. Endzelīna biogrāfijā varēja arī nelietot epitetu "padomju", bet tikai fiksēt – valodnieks.

Pastāvēja arī citi epiteti. Piemēram, buržuāzisks, reakcionārs, reakcionārs buržuāzisks. Padomju laikā šos epitetus attiecināja uz cilvēkiem, kuri neatzina sociālistisko iekārtu un bija jau miruši vai dzīvoja emigrācijā.

Padomju laikā cilvēka biogrāfijā varēja noklusēt viņa patieso sociālo izcelsmi, kā tas bija arī enciklopēdiskajās ziņās par J. Endzelīnu.

Starp apzīmējumiem "zemnieks" un "saimnieka dēls" bija atšķirība. Pirmajam apzīmējumam bija politiski un ideoloģiski neitrāls raksturs. Tas liecināja, ka cilvēka izcelsme

nav pretrunā ar sociālisma iedalījumu strādniecībā un zemniecībā.

Turpretī apzīmējumam "saimnieka dēls" padomju Latvijā bija negatīva pieskaņa. Apzīmējums parādīja, ka cilvēks dzimis budža mājās un bagātā ģimenē. Valdīja mīts, ka visi saimnieki bija bagāti. Cits mīts vēstīja , ka budži bija padomju valsts ienaidnieki un no viņu vidus cēlušies visniknākie sociālisma pretinieki. Vārdus "saimnieka dēls" parasti lietoja tādos gadījumos, kad gribēja kādu cilvēku sociāli kompromitēt un pievērst uzmanību viņa neproletāriskajai izcelsmei. Padomju vara slaveno valodnieku, kurš patiešām bija dzimis bagātās mājās, nevēlējās kompromitēt. Acīmredzot tāpēc, ka viņš skeptiski izturējās pret valdošās kliķes izdarībām pirmskara Latvijā. 1926. gadā Jānis Endzelīns atsacījās saņemt viņam piešķirto Triju zvaigžņu ordeni, atklāti kritizēja Latvijas demonstratīvo novēršanos no krievu kultūras, zinātnes. 1929. gadā viņš neslēpa savu dziļo gandarījumu par ievēlēšanu PSRS Zinātņu akadēmijā.

90. gados J. Endzelīna tāpat kā daudzu citu personas garīgais kods atkal izmainījās, lietojot tādus formulējumus kā valodnieks, dzimis saimnieka ģimenē.

90. gados personas garīgajā kodā epiteti visbūtiskāk izmainījās tiem cilvēkiem, kuri neslēpa antipātijas pret sociālismu, padomju totalitāro režīmu, savā laikā aktīvi atbalstīja Latvijas Republikas politisko iekārtu.

Tipiski tas, piemēram, atspoguļojas Edvarta Virzas biogrāfijā.

Padomju enciklopēdijās viņš bija reakcionārs latviešu rakstnieks, buržuāziskajā Latvijā valdošās kliķes "galma dzejnieks", dekadents, buržuāziskā nacionālisma ideologs, sacerējis poēmu par budžiem.

90. gados E. Virzas biogrāfijā ir tādi apzīmējumi kā dzejnieks, dzimis saimnieku ģimenē, propagandējis Latvijas valsti un latviešu nacionālās identitātes savdabību, sacerējis satīras par šķiru cīņu un revolucionāro kustību.

Biogrāfijas intimizācija

XX gadsimta beigās Latvijā sāka izpausties intīma pieeja to ziņu sniegšanā, kas ietilpst personas garīgajā kodā. Tā tas, piemēram, daudzsējumu enciklopēdiskajā izdevumā "Māksla un arhitektūra biogrāfijās" (1995–1996). Raksturojot attiecīgās personības izcelsmi, biogrāfijā norādīta arī vecāku un pārējo ģimenes locekļu nodarbošanās.

Piemēram, par ārzemēs dzīvojošo slaveno tēlnieci Minjonu Kļaviņu teikts, ka viņas tēvs Hugo Krūmiņš nodarbo-

jies ar dramaturģiju, māte Marta Vītrupe pazīstama kā dzejniece, vīrs Jānis Kļaviņš ir ārsts un dziedātājs, meita Līze Kristīne Kļaviņa ir audumu dizainere, otra meita Ilze Kļaviņa ir baletdejotāja.

Krievijā dzimušā cilvēka biogrāfijas modelis

Pēc Otrā Pasaules kara Latvijas kultūrā nostiprinās tāda latviešu tautības cilvēka biogrāfiskais modelis, kurš dzimis un uzaudzis Krievijā.

Pēc Latvijas iekļaušanas PSRS sastāvā Maskava visvairāk uzticējās latgaliešiem un "īstajiem latviešiem", kā kuluāros (virtuvēs) dēvēja padomju Krievijā dzimušos cilvēkus, kurus no 1944.–1945. gada "centrs" nosūtīja darbā uz viņu senču dzimteni. Viņi ieņēma augstus amatus partijas un padomju iestādēs, tautsaimniecībā, izglītībā, zinātnē u.c. "Īsto latviešu" biogrāfijas lielā mērā bija vienveidīgas un tipiski raksturo padomju kultūru.

Gandrīz visiem no viņiem bija proletāriskā izcelsme, partijas skolās iegūta izglītība un strauja karjera Latvijā. Daudzi sasniedza varas nomenklatūras augstāko līmeni, kļūstot par republikas komunistiskās partijas Centrālās komitejas locekli un Augstākās padomes deputātu.

Tie, kuri sasniedza šo līmeni, ieguva relatīvi maksimālu brīvību savu profesionālo ideju realizācijā. Viņiem atļāva dibināt jaunas kultūras iestādes, institūtus, uzņēmumus. Galvenokārt viss bija atkarīgs no šo cilvēku personības vēriena – iniciatīvas, intelektuālajām spējām, inteliģences, enerģiskuma, zināšanām par kultūru, izglītību, zinātni, ekonomiku utt.

Visiem no viņiem bija viena sociālā loma – uzticami kalpot Maskavas politikai. Taču praktiski šo cilvēku aktivitātes varēja nodarīt gan postu, gan dot ieguldījumu tautas kultūrā.

Latvijas kultūras procesu pozitīvi ietekmēja akadēmiķa Valentīna Šteinberga darbība. Viņa biogrāfija tipoloģiski maz atšķiras no citu "īsto latviešu" dzīves gājuma.

Viņa vecāki Jūlija un Augusts Šteinbergi dzimteni atstāja pirms Pirmā Pasaules kara un labākas dzīves meklējumos nonāca Hersonas guberņā, kur 1915. gadā piedzima Valentīns Šteinbergs. Tēvs strādāja uz dzelzceļa. 1919. gadā viņu kopā ar vairākiem citiem strādniekiem nošāva grieķu interventi. V. Šteinbergs pēc septiņgadīgās skolas arī sāka strādāt uz dzelzceļa. 1940. gadā viņu uzņēma komunistiskajā partijā. 1941. gadā viņš neklātienē beidza Odesas dzelzceļnieku tehnikumu un iestājās Maskavas Valsts universitātes

Filosofijas fakultātē. Kara laikā universitāti neizdevās pabeigt, un 1945. gadā V. Šteinbergu nosūtīja darbā uz vecāku dzimteni Latviju.

Padomju Latvijā pirmajā laikā viņš Rīgā strādāja Dzelzceļa pārvaldē, pēc tam vairākus gadus komjaunatnes Centrālajā komitejā, pabeidza partijas Augstāko skolu, Rīgas Pedagoģisko institūtu, mācījās aspirantūrā, 1951. gadā ieguva filosofijas zinātņu kandidāta grādu, bet 1961. gadā – filosofijas zinātņu doktora grādu. No 1961. gada viņš bija republikas komunistiskās partijas Centrālās komitejas loceklis, no 1962. gada Augstākās padomes deputāts.

Izmantojot varas nomenklatūras augstākā līmeņa iespējas, V. Šteinbergs pievērsās filosofijas attīstībai.

1962.–1970. gadā viņš bija Latvijas Valsts universitātes rektors, un pēc viņa iniciatīvas 1966. gadā universitātē izveidoja Filosofijas nodaļu. Tajā varēja iegūt filosofa un sociologa specialitāti. V. Šteinberga radītajā Filosofijas nodaļā studējuši simtiem Latvijas filosofu un sociologu.

1971.–1981. gadā V. Šteinbergs bija Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta direktors. 1978. gadā viņu ievēlēja par Zinātņu akadēmijas īsteno locekli.

Strādājot Vēstures institūtā, viņš faktiski savas enerģijas lielāko daļu veltīja filosofijai un jauna institūta organizēšanai. Akadēmiķim V. Šteinbergam dažādās Rīgas un Maskavas instancēs izdevās panākt, ka 1981. gadā savu darbību uzsāka Zinātņu akadēmijas Filosofijas un tiesību institūts. V. Šteinbergs kļuva institūta direktors un, pateicoties viņa sakariem un organizatoriskajai neatlaidībai, Latvijā radās jauna akadēmiskas ievirzes filosofu un sociologu paaudze.

Valentīna Šteinberga ieguldījums Latvijas kultūrā ir saistīts ne tikai ar filosofiju. 80. gadu vidū viņš drosmīgi piekrita atbalstīt "Jurija Tiņanova lasījumus" un to materiālu publicēšanu.

Rēzeknē dzimušais ebreju rakstnieks un zinātnieks J. Tiņanovs tolaik padomju valstī netika atzīts, jo viņš bija buržuāziskās zinātnes strukturālisma pamatlicējs. Maskava tomēr no 1982. gada atļāva valsts "nomalē" Rēzeknē reizi divos gados sapulcēties zinātniekiem un rakstniekiem, kuri interesējās par J. Tiņanova un viņa kolēģu literāro un zinātnisko mantojumu. Rēzeknē atļāva organizēt "J. Tiņanova lasījumus". Tajos faktiski piedalījās izcilākie padomju filologi, vēsturnieki, sociologi, mākslas zinātnieki, un "J. Tiņanova lasījumi" Latvijā kļuva par vienu no visnozīmīgāka-

jiem pasākumiem humanitārajās zinātnēs. 90. gados pasākumā piedalījās zinātnieki ne tikai no Krievijas, bet arī no ASV, Izraēlas, Francijas, Igaunijas, Anglijas, Šveices un citām valstīm.

80. gadu sākumā Maskavā atļāva organizēt pasākumu, taču neviena zinātniskā iestāde nepiekrita izdot "Lasījumu" materiālus. Arī Rīgā Valodas, literatūras un mākslas institūta vadība neko nezināja un negribēja dzirdēt par J. Tiņanovu. Valentīns Šteinbergs turpretī tūlīt atbalstīja, un viņa vadītajā institūtā iznāca vairāki rakstu krājumi. 90. gados tos varēja izdot Maskavā.

Latvijā 90. gados cilvēka biogrāfiju sāka diktēt jaunas vērtības. Izmainījās attieksme pret tādiem zinātnes organizatoriem kā V. Šteinbergs. Ja, piemēram, tipisku padomju dzejnieku literāro mantojumu turpināja propagandēt arī neatkarīgajā Latvijā, tad zinātnes organizatoru fundamentālo ieguldījumu Latvijas kultūrā parasti noklusēja.

V. Šteinberga biogrāfija nav izņēmums un tipoloģiski sasaucas ar citu personību likteni. Piemēram, akadēmiķa Viļa Samsona biogrāfiju.

Vilis Samsons Otrā Pasaules kara gados bija padomju partizānu komandieris. 1945. gadā viņam piešķīra Padomju Savienības Varoņa nosaukumu. Latvijā V. Samsons tāpat kā V. Šteinbergs piederēja varas nomenklatūras augstākajam slānim. 50. gados viņš bija izglītības ministrs. Pēc tam strādāja Zinātņu akadēmijas prezidijā.

Viņa lielākais ieguldījums Latvijas kultūrā ir Raiņa Kopotu rakstu akadēmiskais izdevums 30 sējumos (1977–1986). V. Samsons vietējās un "centra" varas instancēs panāca šī Latvijas kultūras vēsturē unikālā izdevuma publicēšanu un visu laiku bija galvenais redaktors.

90. gadu paaudze

90. gados Latvijā manāmi sāka atdalīties jaunā paaudze, kuras biogrāfijā un pašidentifikācijā atbalsojās ne tikai vietējās sabiedrības un kultūras ietekme, bet daudz plašāki iespaidi.

Runa ir par jaunāko paaudzi, kura nevēlas dzīvot līdzīgi saviem vecākiem un vecvecākiem, tādējādi neapzināti izraisot paaudžu konfliktu un mazinot kultūras nepārtrauktību.

Kulturoloģijā ir tēze, ka kultūras procesa nepārtrauktību spēj nodrošināt triju paaudžu harmoniska līdzdalība sabiedrības dzīvē. Latviešu kultūras vēsturē atkāpes no šīs normas

aizsākās jau XIX gadsimta beigās tautiskā "pusideālisma" un modernisma kolīzijās.

XX gadsimta beigās Latvijas jaunākā paaudze vēlas savu biogrāfiju veidot pēc rietumnieciskiem standartiem un vērtību orientācijas. Viņi vēlas pasaulē daudz redzēt, gūt piedzīvojumus, sapņo par labu karjeru, strādājot daudzās zemēs. Viņu pārliecībā tādi jēdzieni kā ģimene, mājas, valsts ir nosacīti un atmirstoši jēdzieni. Liela vērtība nav arī laulībai, tikai vienas valsts pilsonībai, monoetniskai un vienvalodīgai nacionālai valstij. Jaunajā paaudzē visdārgākās vērtības ir personiskā brīvība, iespēja būt "pasaules pilsonim" un dzīvot multikulturālā atmosfērā. Jaunākā paaudze ar nepacietību gaida Eiropas pilsonību.

5.9. LATVIJA PASAULĒ

Katras kultūras pašapziņu veicina visdažādākie faktori. Kultūra var izjust gandarījumu par saviem panākumiem mākslā, literatūrā. Tā, piemēram, krievu kultūra lepojas ar savu visā pasaulē cienīto klasisko literatūru. Vācu kultūra lepojas ar saviem ģeniālajiem komponistiem. Latviešu kultūrā vislielāko gandarījumu var sniegt tēlotājas mākslas panākumi.

Kultūra var lepoties ar sabiedrībā valdošo garīgumu, cilvēku augsto apzinīgumu, sabiedriskās apziņas konstruktīvismu un nepakļāvību mitoloģizētām ideoloģiskajām konstrukcijām.

Kultūra var lepoties ar savu vēsturisko mantojumu – arhitektūras pieminekļiem, skulptūrām, dzeju, filosofiju. Tā tas notiek, piemēram, zemēs, kur pastāvēja Antīkā kultūra.

Kultūras lielākā bagātība var būt reliģiskais mantojums un Bībele, kā tas ir ebrejiem.

Uz kādas zemes kultūras pašapziņu var atsaukties arī informācija par cilvēkiem, kuri šajā zemē dzimuši, taču to atstājuši un izcilus panākumus guvuši citur.

Mazo tautu jūtīgums

Valda uzskats, ka šajā ziņā visjūtīgākās ir mazās tautas. Tās īpaši lepojas ar saviem slavenajiem tautiešiem arī tad, ja viņi nav dzīvojuši savā zemē. Kultūras vēsture liecina, ka ne reti tieši mazo tautu apdāvinātākajiem cilvēkiem ir bijis grūti kaut ko sasniegt savā dzimtenē un lielākos panākumus viņi guvuši pēc aizbraukšanas no savas zemes. Arī latviešu kultūrā augsti sasniegumi gūti ārpus Latvijas terito-

rijas. Tā tas bija XIX un XX gadsimtā. Tā tas turpināsies arī XXI gadsimtā, jo mūsdienās no Latvijas masveidā aizbrauc visspējīgākie cilvēki.

Latvijas kultūrā vienmēr ir eksistējusi minētās informācijas klātbūtne. Vācbalti lepojās ar Baltijā dzimušajiem zinātniekiem. Ebreji vienmēr ir atcerējušies tās izcilās personības daudzās pasaules valstīs, kuru dzimtene ir Latvija. Piemēram, tos cilvēkus, kuri aizbrauca uz Izraēlu un deva milzīgu ieguldījumu šīs valsts izaugsmē. Latvieši ir centušies saprast, ka šie cilvēki var nest Latvijas vārdu pasaulē un reizē sasaistīt latviešu kultūru ar citām kultūrām.

XX gadsimtā ir samērā daudz tādu pasaulē slavenu mākslinieku, rakstnieku, zinātnieku, politiķu, kuri dzimuši Latvijā, taču no tās aizbraukuši un sekmīgi darbojušies citās valstīs. Viena daļa no viņiem uzturēja sakarus ar Latviju, apciemoja savu dzimteni. Vienai daļai revolūciju, valsts apvērsumu, pasaules karu dēļ sakari ar dzimteni agrāk vai vēlāk pārtrūka. Taču viņus visus vienoja biogrāfiskā aile – dzimšanas vieta.

V. Ostvalds

Latvijas sabiedrībā visās pastāvošajās valsts iekārtās vienmēr viens no populārākajiem bija ķīmiķis Vilhelms Ostvalds. Viņš dzimis Rīgā un pēc studijām Tērbatas universitātē bija 1881.–1887. gadā profesors Rīgas Politehnikumā. 1887. gadā O. Ostvalds pārcēlās uz Vāciju.

1909. gadā V. Ostvaldam piešķīra Nobela prēmiju ķīmijā. Viņu uzskata par vienu no fizikālās ķīmijas pamatlicējiem, vairāku atklājumu un izgudrojumu autoru. XX gadsimtā Latvijā par viņa ieguldījumu fizikālajā ķīmijā daudz rakstīja.

Latvijas sabiedrībā mazāk bija zināms par V. Ostvalda darbību humanitāro zinātņu sfērā – filosofijā, literatūrā, kā arī kulturoloģijā.

V. Ostvaldu faktiski uzskata ne tikai par vienu no fizikālās ķīmijas pamatlicējiem, bet arī par vienu no lielākajiem natūrfilosofijas reformātoriem XX gadsimtā. 70.–80. gados, kad zinātnē palielinājās interese par dažādu sistēmu pašorganizāciju (sinergētiku), V. Ostvalda zinātniskais mantojums ieguva jaunas interpretācijas perspektīvas.

V. Ostvalds 1909. gadā viens no pirmajiem izteicās par atsevišķas zinātnes nepieciešamību kultūras pētniecībai. V. Ostvalda pārliecībā kultūra ir parādība, kas atkarīga no daudziem faktoriem un kalpo cilvēces sociālajam progresam. 1915. gadā viņš rakstīja, ka ar kultūras pētniecību

jānodarbojas "kulturoloģijai". Kā zināms, kulturoloģijas zinātniskā evolūcija aizsākās tikai gadsimta beigās.

Latvijas sabiedrībā vienmēr populārs bija kinorežisors un mākslas teorētiķis Sergejs Eizenšteins, kurš dzimis Rīgā un mūža lielāko daļu pavadīja PSRS.

S. Eizenšteins

S. Eizenšteins devis būtisku ieguldījumu pasaules kinomākslas attīstībā, radot oriģinālus poētiskos un stilistiskos paņēmienus. Tādas viņa filmas kā "Bruņukuģis ""Potjomkins"", "Aleksandrs Ņevskis" izraisīja jaunu pavērsienu kinostilistikā, atstājot dziļu ietekmi uz pasaules kino evolūciju. PSRS valdība augstu novērtēja S. Eizenšteina ieguldījumu, piešķirot 1941. un 1946. gadā Valsts prēmiju. Maskavā izdoti viņa Kopoti raksti sešos sējumos (1964–1971). Rīgā viņa vārdā ir nosaukta iela.

Pēc Otrā Pasaules kara ārzemēs augstus panākumus guva Latvijā dzimušie mūziķi vijolnieks Gidons Krēmers, pianiste Ina Jofe, čellists Miša Maiskis, diriģenti Arvīds Jansons un Mariss Jansons, arhitekts Gunārs Birkerts, kurš ir Latvijas Nacionālās bibliotēkas jaunās ēkas (Gaismas pils) projekta autors.

M. Liepa

Padomju varas laikā uz latviešu kultūras pašapziņu dziļi atsaucās ģeniālā baletdejotāja Māra Liepas panākumi Maskavā, kur viņš kopš 1960. gada bija Lielā teātra solists. M. Liepa lieliski atveidoja tādas lomas kā Zigfrīds P. Čaikovska "Gulbju ezers", Bazils L. Minkusa "Dons Kihots", Spartaks, Krass A. Hačaturjana "Spartaks", Vronskis, Kareņins R. Ščedrina "Anna Kareņina". No 1983. gada M. Liepa bija Sofijas Tautas operas galvenais baletmeistars.

Latvijā dzimušo mākslinieku Gustava Kluča, Voldemāra Matveja, Aleksandra Drēviņa ļoti nozīmīgā darbība padomju Krievijā jau tika apskatīta šīs grāmatas iepriekšējās nodaļās. Pasaulē slavenāko latviešu vārdi mūsdienu Latvijā tik pat kā nav pazīstami, un par viņiem informēta ir tikai niecīga speciālistu grupa.

J. Tiņanovs

Tas attiecas arī uz Rēzeknē dzimušo rakstnieku un literatūrzinātnieku Juriju Tiņanovu, kurš XX gadsimtā ir viens no lielākajiem reformātoriem humanitārajās zinātnēs. "Jurija Tiņanova lasījumos" Rēzeknē (par tiem skat. iepriekšējā nodaļā), piemēram, latviešu zinātnieki aizvadītajos 20 gados nekad nav piedalījušies.

Latvijas iedzīvotāji maz informēti par aktieri Solomonu Mihoelsu, tēlnieku Naumu Āronsonu, gleznotāju Marku Rot-

ko, dziedātāju Mihailu Aleksandroviču, filosofu Jesaju Berlinu, kurus citās zemēs pazīst daudz plašāk.

S. Mihoels (Solomons Vovsi) ir dzimis Daugavpilī. Pilsētā ir viņa vārdā nosaukta iela, un pie viņa vecāku mājas piestiprināta memoriālā plāksne.

S. Mihoelsam bija juridiskā izglītība, taču viņa dzīvē virsroku guva teātra māksla. Kopš 1918. gada viņš bija profesionāls aktieris, 1920. gadā izvēlējās pseidonīmu Mihoelss. Daudzus gadus viņš bija Maskavas Ebreju teātra vadītājs. Krievijā S. Mihoelsu uzskatīja par vienu no sava laika izcilākajiem aktieriem un ietekmīgu personību ebreju sabiedrībā. Pēc Staļina norādījuma S. Mihoelsu nogalināja Minskā 1948. gadā.

Pasaulē pazīstamais tēlnieks Naums Āronsons dzimis Krāslavā un mūža lielāko daļu aizvadīja Parīzē. Krāslavā viņa piemiņa saglabāta tāpat kā S. Mihoelsam Daugavpilī. Tēlnieka vārdā ir nosaukta iela un pie mājas piestiprināta memoriālā plāksne.

M. Rotko

Ar Daugavpilī dzimušā gleznotāja Marka Rotko (Markusa Rotkoviča) mantojumu Latvijas iedzīvotāji plašāk sāka iepazīties gadsimta beigās.

M. Rotko kopā ar vecākiem 1913. gadā emigrēja uz ASV. Tur viņš pievērsās politikai, sociālajām problēmām, divus gadus studēja Jēlas universitātē.

1925. gadā viņš apmetās uz dzīvi Ņujorkā un sāka nodarboties ar gleznie cību. Marku Rotko uzskata par vienu no izcilākajiem amerikāņu māksliniekiem, kas ASV būtiski ietekmējis modernismu, radot abstrakti ekspresionistisko virzienu un skolu. Viņa darbi mūsdienās apskatāmi ASV, Anglijas, Nīderlandes, Dānijas, Izraēlas muzejos. Daiļrades visvērtīgākā kolekcija atrodas Mākslas nacionālajā galerijā Vašingtonā. 1983. gadā ASV iznāca M. Rotko biogrāfijai un gleznie cībai veltīts albūms.

Dziedātājs Mihails Aleksandrovičs dzimis Bērzpilī. Pirms Otrā Pasaules kara viņš koncertēja ASV un daudzās Eiropas valstīs, bija iemīļots kantors Rīgas, Kauņas, Mančesteres sinagogā, savu vokālo meistarību pilnveidoja Itālijas konservatorijās. Kara laikā viņš dzīvoja PSRS, sniedza koncertus daudzās pilsētās un frontē. No viņa repertuāra vislielāko iespaidu atstāja neapolitāniešu dziesmas. Padomju valdība viņam vairākkārt piešķīra dažādas prēmijas. 1971. gadā M. Aleksandrovičs pārcēlās uz dzīvi Izraēlā, kur turpina dziedāt sinagogā un sniegt koncertus.

J. Berlins

Rīgā dzimušā un no agras bērnības Anglijā dzīvojošā filosofa Jesaja Berlina vārds Latvijā populārs kļuva 90. gadu beigās. Rīgā 1998. gadā notika viņa zinātniskajam mantojumam veltīta konference.

J. Berlins mācījās Oksfordā, kur pēc tam pats no 1957. gada strādāja par profesoru. Viņš lasīja lekcijas sociāli politiskajās zinātnēs, sarakstīja vairākas grāmatas. Pasaules intelektuālajās aprindās pazīstama ir viņa monogrāfija "Kārlis Markss" (1939, 1959, 1963), "Četras esejas par brīvību" (1969), "Krievu domātāji" (1978), "Koncepti un kategorijas" (1978). Slavena ir viņa grāmata "Ezis un lapsa" (1953) par Ļevu Tolstoju. 1957. gadā viņam piešķīra Sēra titulu, 1971. gadā uzņēma ordenī "Par nopelniem". Otrā Pasaules kara laikā J. Berlins dienēja Anglijas diplomātiskajā korpusā ASV un PSRS. 1974.–1978. gadā viņš bija Britu Akadēmijas prezidents.

XX gadsimtā ārzemēs pastāvēja vairāki centri, kuros nodarbojās ar Latvijas kultūras materiālu studijām.

Tā, piemēram, Latvijas kultūras attīstībai vienmēr noteiktu uzmanību veltīja Krievijas (PSRS) Zinātņu akadēmija. XX gadsimta beigās speciālistu grupa koncentrējās Etnoloģijas un antropoloģijas institūtā, kura tādi zinātnieki kā Svetlana Rižakova, Regīna Grigorjeva, Jeļena Nazarova ir aizstāvējuši zinātniskās disertācijas par latviešu folkloru, etnogrāfiju, vēsturi. Savukārt tādi pazīstami zinātnieki kā Vjačeslavs Ivanovs un Vladimirs Toporovs ir publicējuši teorētiski dziļus un vēsturiski salīdzinošus darbus par latviešu tautasdziesmām un mitoloģiju.

Arī Vācijā ir vairāki pētnieciskie centri, kuros nodarbojas ar Baltijas tematiku un vācbaltu kultūras vēsturi. Piemēram, Mārburgā ar to nodarbojas Herdera institūts, Getingenē – Baltijas vēstures komisija.

ASV no 1968. gada darbojās Baltijas studiju veicināšanas apvienība. Zviedrijā no 1980. gada Stokholmas universitātē ir Baltijas studiju centrs, kas galveno uzmanību velta valodniecībai un vēsturei. Austrālijā strādā profesors Trevors Fenels, kurš sacerējis daudzus darbus par latviešu valodas gramatiku.

Piektās nodaļas kopsavilkums

1. Latvijas kultūras vēsturē viens no visnozīmīgākajiem ir jūgendstila mantojums arhitektūrā. Pamatota ir atziņa, ka Rīgu var uzskatīt par pasaules jūgendstila galvaspilsētu, kurā saglabājies vislielākais arhitektūras pieminekļu skaits (ap 500 namu). Latvijā jūgendstila attīstībā piedalījās visdažādāko tautību pārstāvji – vācbalti, ebreji, krievi, latvieši. Latvijā jūgendstils kļuva par tā saucamo jaunbagātnieku jeb jaunās buržuāzijas stilu. Jūgendstila periodā kultūrā pirmo reizi uzmanības centrā nonāca ielas un skatlogu noformējums, kā arī tautas etnogrāfiskā mantojuma interpretācija laikmeta mākslinieciskо stilu kontekstā. Jūgendstila izmantošana Latvijā notika bez provinciālas atpalicības vienlaicīgi ar šī stila virzību citās zemēs. Latvijā jūgendstils izpaudās ne tikai arhitektūrā, bet arī grāmatu grafikā, scenogrāfijā, lietišķajā mākslā, gleznie-cībā. Jūgendstils saistīts ar jaunu kultūras parādību – dārzpilsētu iekārtošanu. Rīgā XX gadsimta sākumā dārzpilsētu izveidoja Mežaparkā, kur radās jūgendstilā celtu vil-lu ansamblis.
2. XX gadsimta sākumā latviešu arhitekti, mākslinieki, lietišķās mākslas speciālisti, dzejnieki radošo panākumu ziņā nostājās vienā līmenī ar Latvijā dzīvojošo vācbaltu, krievu, ebreju un citu etnisko grupu radītajām kultūras vērtībām. Latviešu profesionālā kultūra radās un nostiprinājās galvenokārt modernisma poētikas un stilistikas atmosfērā, kas nepazina nacionālismam tipisko uzskatu šaurību un pašapmierinātību. Latviešu modernisms XX gadsimtā sadūrās ar nacionālisma un sociālisma negatīvo reakciju un ideoloģisko pretdarbību, tāpēc latviešu sabiedrība par savas kultūras izcilām un pārējā pasaulē augsti atzītām vērtībām vienmēr bijusi vāji informēta. Modernisma pārstāvji ir pasaulē vispazīstamākie latviešu mākslinieki un mākslas teorētiķi.
3. Latvijas XX gadsimta kultūrā lielu vietu ieņēma revolūciju un karu, kā arī brīvības un valstiskās neatkarības tematika un simbolika, ietekmējot kultūras struktūru un žanrisko hierarhiju. 1905. gada revolūcija, Pirmais Pasaules karš, Latvijas neatkarīgās valsts nodibināšana, Otrais Pasaules karš, holokausts, deportācijas atspoguļojas dzejā, prozā, gleznie-cībā, monumentālajā tēlnie-cībā, no

kuras visdziļākā simboliskā nozīme ir Brīvības pieminekļim, Brāļu kapiem, Salaspils memoriālajam ansamblim.

4. Latviešu profesionālajā kultūrā XX gadsimtā turpinājās folklorā un etnogrāfijā konstatējamā attieksme pret dabu – alerģija pret nepieciešamību mainīt dzīves vidi, princips no dabas ņemt tikai to, kas nogatavojies un nobriedis, apkārtējās dabas personifikācija un poetizācija. Arī XX gadsimtā cilvēka galvenā telpiskā mikropasaule bija viensēta ar tai pieguļošo dabu – mežiem, pļavām, dižkokiem, dižakmeņiem, upēm, ezeriem. Zemniecības garīgajā pasaulē zināmas kolīzijas pēc Otrā Pasaules kara izraisīja lauksaimniecības kolektivizācija, industrializācija, lauku dzīvesveida mākslīgā urbanizācija. XX gadsimtā latviešu kultūra sāka strauji zaudēt savu zemniecisko izcelsmi un raksturu.
5. XX gadsimtā Latvijā liela nozīme bija sociālistiskajai padomju kultūrai, kas savā būtībā bija monostilistiska kultūra un pakļauta politiskās varas un ideoloģijas kontrolei. To nepārtraukti izjuta radošā inteliģence – mākslinieki, rakstnieki. Viņi bija spiesti izmantot tā saucamo sociālistiskā reālisma metodi un savā daiļradē atspoguļot padomju dzīves īstenību saskaņā ar komunistiskās partijas ideoloģijas nostādnēm. 40.–50. gados galvenokārt tika atļautas tādas tēmas kā sociālistiskās revolūcijas uzvara, uzvara Tēvijas karā, sociālisma celtniecības darbs pilsētās un laukos. 60. gados padomju kultūrā izpaudās valsts un sabiedriskās dzīves liberalizācijas tendences, kad tika pieļauta negatīvo parādību kritika, nosacītāks mākslinieciskā tēlojuma veids. 70. gados Latvijas kultūrā augstus mākslinieciskos panākumus un starptautisku atzinību guva tēlotājas māksla, dekoratīvā māksla, scenogrāfija, fotomāksla, dokumentālā kinomāksla. 80. gadu vidū Latvijas radošā inteliģence aktīvi atbalstīja komunistiskās partijas organizēto padomju valsts pārkārtošanu, kas noslēdzās ar PSRS sabrukumu un neatkarīgu valstu rašanos.
6. Pēc Otrā Pasaules kara latviešu kultūra turpināja attīstīties emigrācijā, jo no Latvijas emigrēja uz Rietumiem gandrīz visa inteliģence. Pirmajos gados kultūras dzīve aktivizējās Vācijā. Pēc tam 40. gadu beigās emigranti izklīda pa visu pasauli, un kultūras virzībā iestājās jauns posms. Šajā posmā galvenais bija iedzīvoties jaunajās

mītņu zemēs, iegūt izglītību un darbu, radīt materiālo bāzi kultūrai, pašpārvaldes organizācijas, nodibināt kontaktus ar visiem latviešiem pasaulē. Emigrācijas kultūras galvenais idejiskais pamats bija Latvijas neatkarības atgūšana un kultūras saglabāšana. Emigrācijas kultūrā lieli panākumi tika gūti grāmatniecībā, humanitārajās zinātnēs, tēlotājas mākslā, daiļliteratūrā.

7. 90. gadu sākumā pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas kultūra atkal piedzīvoja radikālas pārmaiņas, jo sociālistisko monostilistisko kultūru nomainīja pēcpadomju plurālisms. Latvija pirmajā laikā visvairāk izjuta valsts kultūrpolitikas trūkumu, valstij kultūru pasludinot par tirgus ekonomikas sastāvdaļu. Latviju ātri pārpludināja Rietumu masu kultūras produkcija. Uz kultūras attīstību atsaucās ekonomiski finansiālā krīze, inteliģences darba zemais atalgojums. 90. gados no Latvijas aizbrauca talantīgākie mākslinieki, zinātnieki, dažādu nozaru speciālisti. 90. gados jūtami izmainījās kultūras leksika, jo plaši pārņēma dažādus vārdus no angļu valodas.

   Kultūras komercializācijā ātri savu vietu atrada vidējās un jaunākās paaudzes mākslinieki, kā arī zināma literātu daļa, iesaistoties bulvārromānu, detektīvu pasūtījumu izpildē. 90. gadu beigās vienā sabiedrības daļā sāka parādīties nostalģiska attieksme pret padomju literatūru, kura apliecina patiesu garīgumu, ideālismu, augstus morālos kritērijus. 90. gados kultūrā atspoguļojas nacionālisms, kā arī multikulturālisms un modernisma princips "māksla kalpo mākslai".
8. XX gadsimtā reizē ar politiskās varas maiņu izmainījās arī attieksme pret cilvēka biogrāfiju, kas vienmēr spilgti raksturo attiecīgo kultūru. Katra politiskā iekārta veidoja savus cilvēka biogrāfiskos kanonus un tipiskākos modeļus. Tas atsaucās arī uz cilvēka pašidentifikāciju, autobiogrāfiju un tajā sniegtajām ziņām par sociālo izcelsmi, nacionalitāti, reliģisko ticību, partejisko piederību u. tml. Cilvēki savu biogrāfiju veidoja atbilstoši politiskajā iekārtā un sabiedrībā valdošajiem kanoniem un vērtībām.
9. Latvijas kultūras pašapziņu XX gadsimtā vienmēr ir ietekmējusi informācija par tām personībām, kuras ir dzimušas Latvijā, taču savā dzīvē augstākos panākumus guva ārpus Latvijas. Latvieši vienmēr ar lepnumu atcerējās latviskās izcelsmes slavenības citās valstīs. Arī vietējie ebreji, krievi lepojās ar tiem pasaulslavenajiem cilvē-

kiem, kuri dzimuši Latvijā. Viņi visi it kā arī pieder Latvijas kultūrai.

Pārdomām

1. Vai mūsdienu Latvijas sabiedrība pilnā mērā prot novērtēt un lepoties ar pasaulē unikālo Rīgas arhitektūras jūgendstila mantojumu?
2. Kā būtu attīstījusies latviešu profesionālā kultūra bez sociālisma un nacionālisma ideoloģiskās ietekmes?
3. Kā būtu veidojusies padomju sociālistiskā kultūra, ja no Latvijas savā laikā nebūtu aizbraukuši vācbalti, emigrējusi latviešu inteliģence, nebūtu holokausta?
4. Vai mūsdienu Latvijā ir saglabājušās nostalģiskas izjūtas par dzīvi lauku viensētā?
5. Vai padomju kultūrā izzustu sociālistiskā reālisma metode, ja "perestroika" būtu sasniegusi savus mērķus?
6. Vai Latvijā 90. gados bija iespējams izvairīties no Rietumu masu kultūras produkcijas invāzijas un kultūras komercializācijas tendencēm?
7. Kā izmainīsies Latvijas kultūra XXI gadsimtā?
8. Kādā simboliskā veidā varētu saglabāt radikālos notikumus Latvijas kultūrā XX gadsimta beigās?

Ieteicamā literatūra

Mazākumtautību vēsture Latvijā. R.: Zvaigzne ABC, 1998.

Priedītis A. Simbolisms un jūgendstils. Jūgendstila narcisms. "Kultūra un Vārds", 1994. g. septembris.

Krastiņš J. Jūgendstils Rīgas arhitektūrā. R.: Zinātne, 1980.

Krastiņš J. Mežaparks. R.: Zinātne, 1997.

Bruģis D. Historisma pilis Latvijā. R.: AGB, 1996.

Cielava S. Latviešu glezniecība buržuāziski demokrātisko revolūciju posmā (1900–1917). R.: Zinātne, 1974.

Rūķe-Draviņa V. Cilvēks un daba latviešu tautasdziesmās. Stokholma: Artilett, 1986.

Vankina L. Mūsu mājas. Pa atmiņu ceļiem. R.: Zinātne, 1994.

Ezergailis A. Holokausts vācu okupētajā Latvijā. 1941–1944. R.: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1999.

Teivens A. Latvijas lauku krogi un ceļi. R.: Māksla, 1995.

Mūsdienu latviešu padomju literatūra. 1960–1980. R.: Zinātne, 1985.

Veigners I. Latvieši ārzemēs. R.: Latvijas enciklopēdija, 1993.

Šuvajevs I. Prelūdijas. Kultūrvēsturiskas un filosofiskas studijas. R.: Intelekts, 1998.

Nacionālās un etniskās grupas Latvijā. Informatīvs materiāls. R.: Nacionālo lietu nodaļa, 1996.

20. gadsimta Latvijas vēsture. 1. daļa. Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai. 1900–1918. R.: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000.

Multikulturālisms Latvijā: teorija un prakse. Daugavpils: A.K.A., 1996.

Unerwartete Begegnung. Lettische Avantgarde 1910–1935. Koln, Wienand Verlag, 1990.

Штейман И., Кузнецов С. Независимая Латвия. 1919–1940. R.: Apgāds "SI", 1996.

Штейман И. История евреев Латвии. Daugavpils: "Saule", 1995.

Волкович Б., Штейман И. Страницы истории еврейского народа. Даугавпилс, "Sa-Ša", 1995.

Книга спасения. Ч. 1–2. Под редакцией Л. Коваля. Юрмала; 1993.

PĒCVĀRDS

Ak, Latvija, tu barbarisma
un luksusa province, nezināšanu
un samērotas gaumes trūkuma,
brīvības un verdzības province;
cik daudz gan tevī darāms, lai
sagrautu barbarismu, iznīdētu
nezināšanu, izplatītu kultūru
un brīvību.

J. G. Herders

Rainis mīlēja atkārtot "Pirms tālāk eji, atskaties uz noietoto".

Gribas cerēt, ka šī grāmata var sniegt zināmu pārskatu par "noieto" Latvijas kultūrā. Gribas cerēt, ka grāmatas lasītājiem radās vēlme turpināt Latvijas kultūras vēstures studijas, izmantot ieteicamās literatūras sarakstus un padziļināt savas zināšanas par kādu noteiktu vēsturisko posmu, kultūras parādību, personību.

Jebkuras tautas un tajā skaitā arī Latvijas tautas liktenī vēsturiskajai pieredzei ir milzīga nozīme. Nezinot vēsturi, pilnībā nav iespējams izprast tagadnes notikumus, kā arī prognozēt nākotnes virzību.

Latvijā tas liekas īpaši svarīgi, jo notikumiem, piemēram, jaunākajos laikos piemīt dinamiskums. Varētu pat teikt: jo tuvāk mūsdienām, jo vēsturiskie notikumi attīstās dinamiskāk.

Spilgts paraugs tam ir radikālo un diametrāli pretējo notikumu straujā mainība XX gadsimtā.

Šīs grāmatas 5. nodaļā redzējām, ka dinamiskums uz kultūru ne vienmēr atsaucās labvēlīgi. Nācās konstatēt, ka tas visbiežāk traucēja loģiski pēctecīgu kultūras procesu. Latvijā no tā nežēlīgi cietusi latviešu kultūra, kaut gan tas tādā pašā mērā skāra arī citas lokālās kultūras.

Taču mēs nedrīkstam ignorēt sāpīgo un graujošo dinamiskumu. Ja mēs ar to nerēķināsimies, mums būs grūti izprast Latvijas kultūras vēsturi un vēl grūtāk prognozēt tās turpmāko gaitu. Mūsdienu latviešu kultūras līmenī dziļi atspoguļojas XX gadsimta sociāli politiskās un kulturoloģiskās kataklizmas.

Iepazīstoties ar Latvijas kultūras vēsturi, mēs izmantojām tās galvenos informatīvos avotus. Sapratām, ka šajā ziņā Latvijas kultūras vēsturi var nosacīti iedalīt divos lielos posmos.

Pirmkārt, posmā, kad mūsu rīcībā galvenokārt ir tikai arheoloģiskais materiāls. Otrkārt, posmā, kad varam balstīties uz rakstiskajiem avotiem.

Latvijas kultūras vēsture divos posmos dalāma arī reliģiski garīgajā ziņā. Konstatējams pirmskristiānisma posms, kad kultūras virzību nosacīja pagānisms. Konstatējams posms, kad Latvijas kultūra ir nonākusi kristiānisma ietekmes zonā.

Latvijas kultūras vēsture liecina, ka tā ir daudznacionālas sabiedrības kultūras vēsture, kas aizsākās jau pēc pirmo cilvēku ienākšanas mūsu dzimtenes teritorijā.

Latvijas kultūras vēstures viens no galvenajiem faktoriem tāpēc ir migrācija. Migrācija veicināja multikulturālas sabiedrības nostiprināšanos.

Kā redzējām šajā grāmatā, daudznacionāls raksturs ir arī Latvijas kultūras ieguldījumam pasaules kultūras vēsturē.

Latvija nekad nav aizņēmusi lielu teritoriju. Vienmēr neliels ir bijis iedzīvotāju skaits. Taču Latvijas kultūrai ir ar ko lepoties pasaulē. Latvijā dzimuši, uzauguši, strādājuši daudzi pasaulē slaveni cilvēki – latvieši, ebreji, krievi, vācieši, poļi.

Latvijā multikulturāla sabiedrība saglabājusies līdz mūsdienām lielākajās pilsētās, Austrumlatvijā, Zemgales atsevišķos novados.

Latviešu tauta un latviešu kultūra radās senbaltu etnoģenēzes, baltu un somugru cilšu asimilācijas un integrācijas rezultātā.

Latviešu nacionālā jeb profesionālā kultūra radās apmēram divus gadsimtus pēc baltu cilšu konsolidācijas latviešu etnosā.

Latviešu kultūrā joprojām vitāla loma ir etniskajai jeb tautas kultūrai, kā arī pagānismam.

Latviešu nacionālajā kultūrā nozīmīgas vērtības ir radušās ārpus Latvijas teritorijas, kas ir sastopams arī citu mazo tautu pagātnē.

Latviešu nacionālā kultūra līdz šim ir veidojusies ciešā saistībā ar nacionālisma, sociālisma, kā arī modernisma ideoloģiju. Šo idejisko strāvu ietekmi relatīvi izjuta arī cittautiešu kultūras.

Latvijas kultūras vēsture nav iedomājama bez slāvu, krievu, vācbaltu, baltkrievu, poļu, ebreju, lietuviešu kultūras klātbūtnes, ko pirmkārt un galvenokārt nosacīja šo etnisko grupu pārstāvju dzīve Latvijas teritorijā attiecīgi tūkstošiem gadu vai daudzus gadsimtus ilgi.

Diemžēl, kā mēs redzējām, XX gadsimta pirmajā pusē Latvijā izbeidza pastāvēt vācbaltu kultūra, gadsimta beigās tādam pašam liktenim ātri sāka tuvoties ebreju kultūra. Tie ir fakti, kas ļoti dziļi atsaucas uz Latvijas kultūru un tās perspektīvām.

Šodien mēs saprotam, ka no latviešu un cittautiešu kultūru koeksistences ir būtiski atkarīga Latvijas rītdiena un valstiskās patstāvības saglabāšanās.

Ekonomiskās globalizācijas, planetārās migrācijas, "eiropeizācijas", masu kultūras grandiozie uzplūdi var izrādīties atbildīgs pārbaudījums latviešu un cittautiešu kultūrām. Šajā pārbaudījumā var atklāties kultūru identitātes objektīvā, bet nevis iluzorā un mākslīgi demonstrētā stabilitāte.

Visvairāk par to acīmredzot nākas domāt latviešu tautai, jo tās kultūra pilnasinīgi var saglabāties un pastāvēt vienīgi Latvijas teritorijā.

Apskaužu tos, kuri par to visu rakstīs "6. nodaļā" – XXI gadsimtā.

Arī mēs tagad dzīvojam ļoti interesantā laikā – pārejas laikā. Taču, manuprāt, šī pārejas laika "spožums un posts" pa īstam atklāsies tikai vēlāk.

PERSONU RĀDĪTĀJS

A

Abizovs Jurijs – 258
Abļesimovs Aleksandrs – 141
Aizsilnieks Arnolds – 233, 235
Aksakovs Ivans – 117
Akurāters Jānis – 173, 176, 184, 187
Albergs Valdis – 215
Alberts – 49
Aldanovs Marks – 208
Aleksandrovičs Mihails – 271
Aleksandrs II – 133
Alijevs Romans – 10, 258
Alksnis Ādams – 202
Alksnis Jānis – 171
Alunāns Ādolfs – 143
Alunāns Juris – 133, 134, 149, 150
Amenda Kārlis Ferdinants – 140
Andersons Edgars – 228, 233, 235
Anmanis Jānis – 222
Anna Joanovna – 95
Annus Augusts – 206, 234
Antāne Aina – 10
Apine Ilga – 9, 162, 259
Apīnis Aleksejs – 62, 70, 90, 100, 107, 195
Apkalns Longīns – 231
Apsīšu Jēkabs – 151
Arhipenko Aleksandrs – 181
Aršavska Tatjana – 257, 258
Artmane Vija – 223
Artums Ansis – 205, 222
Asars Jānis – 171
Aspazija – 131, 144, 158, 170, 173, 207, 233
Astra Gunārs – 231
Ašenkampfs Alfrēds – 170
Augustīns – 229
Auseklis – 152, 153
Auza Lidija – 222, 226
Auziņš Imants – 216, 222
Avotiņš Viktors – 253

Ā

Ābele Kārlis – 233, 234
Ābols Ojārs – 222
Ādamsons Ēriks – 182
Āķis Aivars – 225
Āriņš Leonīds – 222
Āronsons Naums – 271

B

Balodis Leons – 225
Baltgailis Kārlis – 187
Baļmonts Konstantīns – 208
Bangerskis Rūdolfs – 235
Barkāns Georgs – 227
Barons Krišjānis – 133–136, 138
Baumane Biruta – 215, 222
Baumanis Arturs – 202
Baumanis Jānis – 145, 148, 172
Baumanis Johans Heinrihs – 91
Baumanis Kārlis – 137, 140, 141
Belijs Andrejs – 181
Bels Alberts – 185, 194, 216, 223, 237, 249
Belševica Vizma – 216, 222
Beļcova Aleksandra – 179
Bendrupe Mirdza – 222
Benkendorfa-Līvēna Doroteja – 124
Bergmane Anna – 70
Bergmanis Andrejs – 131
Bergs Arvēds – 191
Berlics Johans Georgs Ādams – 122
Berlins Jesajs – 272, 273
Berliozs Hektors – 140
Bermonts-Avalovs Pāvels – 189

Bertolds – 45
Bethovens Ludvigs – 140
Bēms Romis – 107, 222
Bērenss Johans Kristofs – 75, 82
Bērziņš Alfrēds – 235
Bērziņš Boriss – 215, 222
Bētiņš Ludvigs – 141
Biezais Haralds – 41, 235
Biezbārdis Kaspars – 109, 130
Binde Gunārs – 225
Bingners A. – 172
Birkerts Gunārs – 271
Birznieks-Upītis Ernests – 185
Bisenieks Valdis – 70
Bišers Ilmārs – 237
Bīlenšteins Augusts – 74, 109, 116, 129, 162
Bīlenšteins Zigfrīds – 175, 188
Bīne Jēkabs – 206
Bīrons Ernsts Johans – 95
Bītners Juris – 149
Blaumanis Rūdolfs – 144, 173, 203, 223
Blinkena Aina – 70
Bloks Aleksandrs – 177
Blumbergs Ilmārs – 224, 245
Blūms Venjamins – 144
Bogustova Ruta – 227
Bojārs Juris – 237, 239
Bonštets Ludvigs – 142, 148
Borherte Eva Margarete – 175
Borherts Berhards Kristians – 175
Borhi – 122
Borhs Mihals – 77, 82, 91
Božis Ēriks – 260
Braks Žoržs – 179, 181
Brauns Johans Georgs – 140
Brauns Uldis – 224
Brauns Valdis – 225
Braže Gustavs – 149
Bražņika Marina – 10
Breģe Ilona – 107
Breikšs Nikolajs – 205
Brencēns Edvards – 204, 205
Breže Andris – 260
Briedis Leons – 222
Brigadere Anna – 170, 205
Brīdaka Lija – 222
Brīvzemnieks Fricis – 136
Brjusovs Valērijs – 177
Broce Johans Kristofs – 76, 92, 202
Bruģis Dainis – 277
Buceniece Ella – 161, 253
Bulgakovs Mihails – 223
Buņins Ivans – 208, 214
Burļuks Dāvids – 177
Burļuks Vladimirs – 177
Bursi K. – 140

C

Celms Teodors – 235
Cielava Jānis – 234
Cielava Skaidrīte – 277
Cielēns Felikss – 129, 156, 235
Cihovska Skaidrīte – 226
Ciļēvičs Boriss – 258
Ciļēvičs Leonīds – 258
Cimermanis Arturs – 170
Cimze Jānis – 128, 131, 138, 140, 204
Cinka Nora – 182, 206
Cirkvics Rūdolfs Henrihs – 171
Cīrulis Ansis – 178
Cvetajeva Marina – 208

Č

Čaikovskis Pēteris – 271
Čaklais Māris – 222
Čaks Aleksandrs – 182, 187
Čaplins Čarlijs – 181
Čehovs Antons – 223, 224
Češihins Jefgrāfs – 117
Čubarovs Refats – 258

D

Dambis Pauls – 214
Darvins Čarlzs – 153
Dārziņš Emīls – 146, 174
Dauge Aleksandrs – 203
Dauge Pauls – 203
Davidovs Sergejs – 260
Deglavs Augusts – 202
Delle Biruta – 222
Dembo Mozus – 206
Deņisova Raisa – 26, 44
Derēns Andrē – 179
Dērings Jūliuss Johans – 122
Dimiters Artūrs – 223
Dinsberģis Ernests – 131
Dīrers Albrehts – 91
Dīriķis Bernhards – 203
Dobičins Igors – 260
Dolgorukovs Vasilijs – 95
Doroteja – 122, 123
Dostojevskis Fjodors – 214
Dozorcevs Vladlens – 237
Dragūns Juris – 9
Dreģe Olga – 223
Drēviņš Aleksandrs – 178, 180, 271
Driba Dzintars – 215
Dribins Leo – 10, 79, 111, 161, 259
Dubnovs Semjons –208
Dubašinskis Josifs – 9
Dubins Herberts – 227
Duburs Jēkabs – 141
Dumpis Uldis – 223
Dunsdorfs Edgars – 70, 133, 231, 233, 235
Dzenis Burkards – 234
Dzirkals Arnolds – 181

E

Eginks Johans Lēberehts – 122
Egle Arvīds – 205
Eglītis Andrejs – 231, 234
Eglītis Anšlavs – 182, 231, 234
Eglītis Viktors – 174, 176, 177
Einberga Rita – 226
Einhorns Pauls – 56, 77
Eiripids – 150
Eizenšteins Mihails – 171
Eizenšteins Sergejs – 271
Ekarts Jūlijs Vilhelms Augusts – 90
Elferfelds Kārlis – 149
Elgers Juris – 83, 84
Eliass Ģederts – 185, 191, 206
Elksne Ārija – 222
Elksnis Jānis – 254
Endzelīna Līvija – 222
Endzelīns Jānis – 264, 265
Engelharts Roderihs – 174
Engelss Fridrihs – 156, 207
Epners Ansis – 224
Errsa Zita – 224
Ezera Regīna – 223
Ezergailis Andrievs – 191, 259, 277

Ē

Ērmanis Pēteris – 235

F

Federsene Frīderike – 142
Feders Jūlijs – 145, 203
Feigmane Tatjana – 258
Feldhūns Ābrams – 70
Feldbergs Ojārs – 245
Felsko Johans – 148
Fenels Trevors – 273
Ferbers Ruvins – 258
Ferdmans Haims – 258
Fišers Johans – 85
Fišers Miķelis – 260
Fīrekers Kristofors – 84
Fītinghofs Otto Hermanis –75, 140
Fjodorovna – 95
Fleišmans Arkādijs – 10
Flors Gustavs – 127

Franks Hercs – 193, 224
Franks I. – 80
Freimane Lidija – 223
Freimanis Aivars – 224
Fridrihsons Kurts – 222
Fūrmane Lolita – 107

G

Galante Inese – 243
Garanča Elīna – 243
Gēte Johans Volfgangs – 91, 130, 136, 150, 158
Gētgenss Ernsts – 175
Gimbutiene Marija – 14, 25, 44
Gīzeke Alberts – 172
Gleizds Jānis – 225
Gliks Ernests – 85, 107
Goldins Giršs – 258
Golovins Aleksandrs – 170
Gončarova Natālija – 177
Gorbačovs Mihails – 237
Gorbunovs Anatolijs – 237
Gorkijs Maksims – 177
Gorskis Eduards – 182
Gotšeds Johans Kristofs – 86
Grass Kārlis Gothards – 91, 92
Grāvere Rita – 29, 44
Grēvings Konstantīns – 127
Grigulis Arvīds – 216, 223
Grigorjeva Regīna – 273
Grindelis Dāvids – 127
Grīns Aleksandrs – 187
Grīnbergs Teodors – 229
Griss Huans – 181
Grīva Žanis – 215
Grosmane Elita – 107
Grosvalds Jāzeps – 178, 185, 187, 189
Grūbe Edvards – 222
Gulbis Harijs – 223

Ģ

Ģelzis Kristaps – 260

H

Hačaturjans Arams – 271
Hagelstroms Nikolajs – 142
Haidns Francs Jozefs – 140
Haradžanjans Rafi – 258
Hartknohs Johans Frīdrihs – 81, 82
Hāmanis Johans Georgs – 75, 82
Heimrāts Rūdolfs – 227
Heine Henrihs – 150
Herders Johans Gotfrīds – 75, 81, 82, 104, 113, 273, 279
Hēgelis Georgs Vilhelms Frīdrihs – 75, 112
Hēredots – 14
Hilhens Dāvids – 61
Hilzens Juzefs – 77
Hitlers Ādolfs – 190
Himzelis Nikolauss – 76
Hmeļņickis Bogdans – 79
Hodasēvičs Vladimirs – 208
Holbergs Ludvigs – 143
Homērs – 150
Horācijs – 150
Hūns Kārlis – 145

I

Ibsens Henriks – 223, 224
Igors – 30
Iltners Edgars – 215
Imermanis Anatols – 222
Indrāne Ilze – 216
Induss Jānis – 205
Infantjevs Boriss – 258
Innocents III – 49
Ivanova Natālija – 9
Ivanovs Georgijs – 208
Ivanovs Vjačeslavs – 44, 273
Ivans Bargais – 67

Ī

Īvāns Dainis – 239, 243, 246

J

Jakubāns Andris – 238
Jakubs Zalmans – 258
Janaitis Gunārs – 225
Jansons-Brauns Jans – 157, 158
Jansons Arvīds – 271
Jansons Kārlis – 189
Jansons Mariss – 271
Janševskis Jēkabs – 204
Jaunarājs Oļģerts – 222
Jaunsudrabiņš Jānis – 173, 176, 202, 205, 234, 236
Jātniece Violeta – 226
Jesēņins Sergejs – 214
Jēgers Benjamiņš – 233
Jēkabs – 93, 94
Jofe Ina – 271
Johansons Andrejs – 71, 83, 107, 233, 235
Johansons Pāvils – 234
Junga-Štilinga Elīza – 144
Jurciņš Pēteris – 223
Jurēvičs Pauls – 231, 235
Jurjāns Andrejs – 138, 141
Jurjāns Pauls – 146

K

Kacs-Kagans Meijers Simha Kalmanovičs – 119
Kaijaks Vladimirs – 223, 249
Kaizerlings R. – 140
Kaliostro Aleksandrs – 77
Kalistratovs Meletijs – 193
Kalmīte Jānis – 206
Kalna Inga – 243
Kalniņa Klāra – 235
Kalniņš Alfrēds – 146, 174, 191, 214
Kalniņš Bruno – 236
Kalniņš Eduards – 205, 222
Kalniņš Imants – 214, 249, 250
Kalniņš Jānis – 216
Kalnroze Valdis – 205, 222
Kalvāns Vitālijs – 205
Kaminska Rūta – 96, 107
Kanizijs Pēteris – 65
Kantemirs Dmitrijs – 95
Kants Imanuels – 75, 81, 82, 106
Karači – 91, 122
Karavadžo Mikelandželo da – 91
Kazaks Jēkabs – 178, 181, 185, 189
Kārlis XI – 85
Katrīna I – 85
Kaudzīte Matīss – 101, 102, 128, 138, 150, 151, 162
Kaudzīte Reinis – 150
Kaupo – 32
Kazanova Džovanni Džakomo – 77
Keizerlingi – 122
Ketleri – 122
Ketlers Gothards – 74
Kitajevs Marts – 217
Klingers Makss – 82
Klucis Gustavs – 179, 180, 271
Kļaviņa Ilze – 266
Kļaviņa Kristīne Līze – 266
Kļaviņa Minjona – 265
Kļaviņa Sarma – 251
Kļaviņš Jānis – 266
Kļaviņš Kaspars – 70
Kļimovs Eižens – 182
Kļockins Ābrams – 258
Kokare Elza – 40, 44
Kolumbs Kristofers – 29
Koļcovs Aleksandrs – 150
Konstantīns Nikolajevičs – 133
Konstants Zigismunds – 179
Korfs Johans Alberts – 77
Korsaks Pēteris – 225
Kostaņecka Marina – 258
Kovaļčuka Svetlana – 10, 258
Kovaļs Leonīds – 194
Kozakeviča Ita – 258
Kranahs Lūkass Vecākais – 91
Krastiņš Dainis – 226

Krastiņš Jānis – 171, 277
Krauze Johans Vilhelms – 92
Kreicvalds Fridrihs Reinholds – 152
Krēmers Gidons – 271
Krolle Izabella – 226
Krollis Gunārs – 215
Kroma Monta – 223
Kronbergs Juris – 234
Kronenbergs Alberts – 205
Kronvalds Atis – 135, 137, 138, 152
Kruglovs Georgs – 226
Krupņikovs Georgs – 258
Krutojs Georgs – 258
Krūmiņš Hugo – 265
Krūza Kārlis – 177
Kuga Jānis – 170, 174, 178, 231, 234
Kurcijs Andrejs – 181
Kuzņecovs Sergejs – 9, 278
Kūle Maija – 253, 255
Kvarengi Džakomo Antonio Domeniko – 121, 122

Ķ

Ķempe Mirdza – 216
Ķezbere Elza – 182
Ķezbers Ivars – 237
Ķikuļu Jēkabs – 89, 98

L

Labrence Līvija – 107
Lamekins – 33
Lancmanis Imants – 95, 107, 122, 123, 244
Larionovs Mihails – 177
Lasals Ferdinands – 156
Laube Eižens – 172, 174
Launics Eduards Šmits – 123
Lautenbahs-Jūsmiņš Jēkabs – 127, 152
Lavrovs J. – 142
Lazda Zinaīda – 234
Lācis Vilis – 213, 215
Lāms Visvaldis – 223
Leitāns Ansis – 115, 132
Lembergs Aleksandrs – 224
Lenrots Eliass – 152
Leonardo da Vinči – 60, 91
Lerhis-Puškaitis Ansis – 136, 138
Ležē Fernans – 181
Liberts Ludolfs – 181, 234
Liepa Māris – 271
Liepiņš Harijs – 223
Liepiņš Jānis – 191, 206
Liguta Tatjana – 258
Lihtenšteins Izaks – 182
Lindenberga Vita – 107
Lisovska Olga – 222
Lists Ferencs – 140
Līgotņu Jēkabs – 86
Lībergs Jānis – 175
Līne Velta – 223
Līvēna Šarlote – 123, 124
Līvēni – 122, 124
Līvēns Kristofs – 124
Līvs Egons – 216
Lomonosovs Mihails – 77, 82
Loze Ilze – 17, 44
Lukss Valdis – 216
Lukšo Leons – 226
Luters Mārtiņš – 60, 61, 65
Lūsis-Grīnbergs Gunārs – 215

Ļ

Ļebedevs Marks – 223
Ļeņins Vladimirs – 187, 207, 213, 225

M

Mačs Ēvalds – 186
Madernieks Jūlijs – 146, 167, 168, 169, 175, 181, 191
Maiskis Miša – 271
Majakovskis Vladimirs – 177, 178
Maksimovs Viktors – 9

Maļevičs Kazimirs – 177
Mancelis Georgs – 84, 107
Mandelštams Pauls – 171
Manteifels Georgs – 101
Marija Magdalēna – 59
Marjaša Ruta – 258
Markovs Vladimirs – skat. Matvejs V.
Markss Kārlis – 156, 207
Markvarts Mihaels – 94
Matiss Anri – 179
Matvejs Voldemārs – 174, 177, 178, 180, 181, 271
Mauriņa Zenta – 152, 230, 231, 233, 234, 235
Mauriņš Leonīds – 226
Māliņa Sarmīte – 260
Mārtinsons Pēteris – 226, 227
Mediņš Jēkabs – 174, 235
Medniece Latvīte – 226
Meinards – 49
Melbārzdis Kārlis – 205
Melderis Emīls – 213
Melnārs Ādolfs – 206
Melngailis Emīlis – 174, 191, 214
Meņšikovs Aleksandrs – 95
Meņšikovs Vladimirs – 9, 259
Mereškovskis Dmitrijs – 208
Merķelis Garlībs Helvigs – 40, 97, 98, 100, 112, 114
Mertenss Johans – 95
Meščerskis Vladimirs – 116
Metuzāls Eduards – 206
Mēdemi – 123
Mēdems Kristofs Johans Žanno – 122, 123
Miesnieks Kārlis – 202, 206
Mihailovskis Vilhelms – 225
Mihails – 123
Mihoelss Solomons – 271, 272
Mikelandželo Buonarotti – 60
Milts Fridrihs – 234
Minkus Ludvigs – 271
Minsters Sebastians – 56, 62
Misiņš Jānis – 130
Mitrofanovs Miroslavs – 258
Mīlihs Gotfrīds Heinrihs – 140
Mocarts Volfgangs Amadejs – 140
Mollīns Nikolauss – 63, 64, 66, 70, 90
Monteskjē Šarls Luiss – 75
Moriss Viljams – 165
Mors Tomass – 60
Mugurēvičs Ēvalds – 49, 70

N

Naišloss Ārons – 182, 206
Nameisis – 33
Nazarova Jeļena – 273
Neilis Kārlis – 234
Neimanis Johans Vilhelms Kārlis – 172, 173
Niedra Andrievs – 173, 208, 234
Nikolajs I – 123
Nīče Fridrihs – 154, 157, 175
Nobels Alfrēds Bernhards – 270
Norvelis Krišjānis – 243

Ņ

Ņeznamova Ņina – 223

O

Olga – 30
Oļegs – 30
Osten-Sakeni – 122
Ostvalds Vilhelms – 270
Ozoliņa Lilita – 223
Ozoliņa Sarmīte – 226
Ozoliņš Pēteris – 144
Ozols Jēkabs – 141

P

Padegs Kārlis – 182
Panteļējevs Gļebs – 260
Parako Antonio – 96
Pauls Raimonds – 223, 238, 249

Pauļuka Felicita – 222
Pauļuks Jānis – 222
Pāvuls Eduards – 223
Peters Jānis – 222, 237
Petrovs Aleksandrs – 206
Petrovs-Vodkins Kuzmins – 177
Pēkšēns Konstantīns – 171, 172
Pērle Rūdolfs – 174, 185
Pēteris I – 85, 188
Pētersons Ingus – 243
Pētersons Ojārs – 260
Pikaso Pablo – 179, 181
Pilsudskis Juzefs – 194
Pimenovs Igors – 258
Pinnis Rūdolfs – 222
Plakidis Pēteris – 243
Plaudis Egīls – 223
Platons – 150
Plāteri – 77, 91, 122
Plāters Kazimirs – 82
Plāters Konstantīns Ludoviks – 96
Plātess Ernests – 132
Plīners Jakovs – 258
Plīnijs Basīlijs – 61, 62
Plūdons Vilis – 184, 186
Pļehanovs Georgs – 156
Pogodins Mihails – 117
Polis Miervaldis – 222, 244
Poruks Jānis – 173, 175
Postažs Pēteris – 222
Priede Gunārs – 223
Priedīte Klāra – 9
Priedītis Arturs – 162, 277
Pumpurs Andrejs – 151, 152
Purmale Līga – 222
Purvītis Vilhelms – 146, 169, 173, 188, 205, 234, 247
Pusēns Nikolā – 91
Puškins Aleksandrs – 136, 150
Putniņš Pauls – 223
Pūcītis Uldis – 223

R

Rablē Fransuā – 60
Radziņa Elza – 223
Radzivils Nikolajs – 66
Rafaēls Santi – 91
Rainis Jānis – 117, 156–159, 170, 173, 184, 189, 198, 203, 207, 223, 233, 268, 279
Ramms Nikolajs – 65
Rancāns Jāzeps – 229
Rasins Žans – 224
Rastrelli Frančesko Bartolomeo – 95
Raudive Konstantīns – 154, 163, 233, 234, 235
Ravdins Boriss – 258
Ražuks Romualds – 258
Rātminders Jānis – 131
Reiters Jānis – 85, 86
Reke Elīze – 77, 122
Repše Gundega – 249, 253
Rerihs Nikolajs –170
Rimberts – 29
Rimskis-Korsakovs Nikolajs – 141
Ritenbergs Harijs – 224
Rižakova Svetlana – 273
Rīvijs Jānis – 65
Rode Kristians Bernhards – 95
Roterdamas Erasms Dezidērijs – 60
Rotko Marks – 271, 272
Rots Mihaels – 83
Roze Jānis – 145, 203
Rozentāls Jans – 146, 169, 170, 173, 175, 188, 202, 247
Rozins Haims Josifs Fišeļevičs – 119
Rubenss Pīters Pauels – 91
Rubinšteins Antons – 140
Rubinšteins Nikolajs – 140
Ruģens Jānis – 114
Ruņģis Aivars – 234
Rusovs Baltazars – 63
Rūķe-Draviņa Velta – 277

Sakse Anna – 213, 215
Saldavs Oļģerts – 205
Saliņš Gunārs – 234
Saljeri Antonio – 140
Samarins Jurijs – 116, 117
Samoilova Nadežda – 142
Samsons Vilis – 268
Saulītis Bruno – 194, 215
Sebris Kārlis – 223
Sedovs Valentīns – 44
Sefrenss Nikolass – 94
Sefrenss Nikolass (jaunākais) – 94, 95
Seiksts Osvalds – 254
Seleckis Ivars – 224
Siliņš Egils – 243
Siliņš Jānis – 174, 182, 233, 235
Skalbe Arvīds – 222
Skalbe Kārlis – 163, 173, 176, 183, 187, 208
Skallagrimsons Egils – 29
Skavronska Marta – 85
Skride Ārijs – 205
Skujenieks Knuts – 223
Skujiņš Zigmunds – 215
Skulme Džemma – 215
Skulme Oto – 178, 213
Skulme Uga – 206
Skulte Ādolfs – 214
Smiļģis Eduards – 191, 225
Smirins Grigorijs – 258
Snips Artūrs – 239
Sodums Dzintars – 234
Sofokls – 150, 223

S

Soikāns Juris – 234
Sokolova Inga – 10
Spārītis Ojārs – 162
Spekke Arnolds – 70, 231, 233, 235
Spoģis Alberts – 232
Spriņģis Jēkabs – 222
Spuris Egons – 225
Staļins Josifs – 210, 211, 214, 229, 272
Stankēvičs Aleksandrs – 222
Stankēvičs Herberts – 225
Stankēvičs Romans – 10
Stefenhāgeni – 82, 87
Stenders Aleksandrs Johans – 143, 149
Stenders Gothards Frīdrihs – 86, 87, 107, 150
Stešenko Vladimirs – 258
Stočka Vitauts – 9
Straubergs Jānis – 86
Strazdiņš Jēkabs – 206
Streičs Jānis – 248
Strenga Jānis – 223
Strēlerte Veronika – 234
Strods Aloizs – 250
Strunke Laris – 234
Strunke Niklāvs – 177, 178, 187, 206, 233, 234
Stučka Pēteris – 157
Stumbrs Olafs – 234
Sudrabkalns Jānis – 191, 203, 212, 216
Suta Romans – 178, 179, 181
Suvorovs Aleksandrs – 133
Sūniņš Kārlis – 222
Svemps Leo – 191

Š

Šapiro Ādolfs – 223
Ščedrins Rodions – 271
Šekspīrs Viljams – 136, 223
Šefelis Fridrihs – 171
Šervinskis Maksis – 170
Šēls Hēnrihs Kārlis – 148, 171
Šilde Ādolfs – 231, 233, 235
Šiliņa Brigita – 252
Šillers Frīdrihs – 91, 130
Šinkels Karls Frīdrihs – 122
Šklovskis Viktors – 181
Školņiks Dāvids – 188
Šķilters Gustavs – 146, 175
Šleiere Dagnija – 234
Šleiers Georgs – 234
Šlipenbahs Ulrihs – 142
Šmēlings Reinholds Georgs – 171
Šmidhena Silvija – 226
Šmīdebergs Osvalds – 127
Šteimans Josifs – 9, 258, 278
Šteinberga Jūlija – 266
Šteinbergs Augusts – 266

Šteinbergs Valentīns – 266, 267, 268
Šterna Māra – 107
Šterns Indriķis – 45, 51, 70, 235
Štiglics Aleksandrs – 168, 170
Štrāls Kārlis – 187
Šuvajevs Igors – 190, 253, 278
Šūmane Klāra – 140
Švābe Arveds – 233, 235

T

Tabaka Maija – 222
Tacits – 14
Tatļins Vladimirs – 177
Tauns Linards – 234
Teivens Arno – 278
Telešs Vjačeslavs – 258
Teoderihs – 49
Tilbergs Jānis – 174
Tillbergs Oļegs – 260
Tintoreto Jakopo – 91, 122
Tiņanovs Jurijs – 267, 268, 271
Tīdemanis Jānis – 182
Tolgsdorfs Ertmanis – 65
Tolstojs Ļevs – 273
Toma Velta – 234, 236
Tone Voldemārs – 234
Toporovs Vladimirs – 44, 85, 273
Torgāns Jānis – 107
Treijs Hermanis – 129
Triskorni Paolo Jaunākais – 124
Tugaļevs Leonīds – 225

U

Ubāns Konrāds – 178, 185, 191, 205
Ulmanis Guntis – 244, 259
Ulmanis Kārlis – 182, 187, 189, 207, 254
Upītis Kārlis – 183
Upīts Andrejs – 174, 191, 204, 205, 212, 213, 215, 224

Ū

Ūders Teodors – 185

V

Vaice Sonora – 243
Vaikule Laima – 249
Valdemārs Krišjānis – 131, 133, 134, 135, 136, 150
Valnere Ruta – 215
Valters Ēvalds – 223
Valters Jānis – 146, 169, 173, 174
Valters Miķelis – 235
Vanags Aleksandrs – 172, 174
Vankina Lucija – 201, 202, 277
Vasiļevskis Bruno – 222
Vaska Baiba – 29, 44
Vasks Andrejs – 29, 44
Vasks Pēteris – 243
Vasņecovs Vasilijs – 170
Vatsons Kārlis Frīdrihs – 114
Vācietis Ojārs – 216, 222, 246
Vāgners Rihards – 140
Veidenbaums Eduards – 157, 173
Veigners Ilgvars – 278
Vergilijs Marons Publijs – 61
Veronēze Paolo – 91, 122
Veselis Jānis – 235
Vestermans Marģeris – 258
Vēbers Elmārs – 259
Vējāns Andris – 223
Vētra Mariss – 235
Vidbergs Sigismunds – 179, 185, 187, 194, 234
Viestarts – 33
Vilde Pēteris Ernests – 87
Vilhelms – 123
Vilks Ēvalds – 223
Viļumainis Jūlijs – 205

Vinogradovs Sergejs – 206
Virza Edvarts – 174, 176, 186, 197, 199, 208, 265
Visvaldis – 34
Vīgnere Edīte – 227
Vīksna Arnis – 162
Vīķe-Freiberga Vaira – 236, 243
Vītols Jāzeps – 141, 235
Vītrupe Marta – 266
Vjačko – 50
Volkovičs Boriss – 9, 258, 278
Volkovs Vladislavs – 162, 258
Vulfsons Mavriks – 191, 237, 258

Z

Zabiļevska Anita – 260
Zagorskis Francis – 18
Zaicevs Boriss – 208
Zaļkalns Teodors – 146, 181
Zanders Ojārs – 64, 70
Zariņa Anna – 44
Zariņš Indulis – 215
Zariņš Kārlis – 182, 185
Zariņš Marģeris – 214, 223
Zariņš Rihards – 146, 168, 175
Zābers Jānis – 217
Zāle Kārlis – 181, 187, 189
Zeberiņš Indriķis – 205
Zeltiņš Valdemārs – 174
Zemdega Kārlis – 189
Zemzaris Uldis – 215
Ziedonis Imants – 204, 216, 222, 238, 253
Zigmonte Dagnija – 216
Zīverts Mārtiņš – 234
Zudermanis Hermanis – 158

Ž

Ždanoka Tatjana – 258
Žilinskis Arvīds – 214
Žuravļovs Sergejs – 258
Žūriņa Ausma – 226

ENGLISH SUMMARY

The first book on the history of culture of Latvia from the most ancient times till nowadays. The book is prepared as a propaedeutic course, providing an insight into the periodization of Latvian history of culture, its tendencies, phenomena, personalities, and special literature. The book can be used as a teaching material.

Table of Contents

Preface
Chapter 1. Latvia till the 13th Century
1.1. Information about the Most Ancient Times
1.2. Processes of Migration
1.3. Vikings in Latvia
1.4. Applied Folk Art
1.5. Ornament and Ornamental Symbolic
1.6. Mythology of Ancient Latvians
Summary of Chapter 1
Thinking Further
Suggested Literature
Chapter 2. Middle Ages in Latvia. The 13–16th Century
2.1. Conquest of Livs and Ancient Latvians
2.2. Life under the New Conditions
2.3. Development of Stone Architecture
2.4. Reformation and Culture
2.5. The Beginnings of Book-printing
2.6. Change of Power and New Borders
Summary of Chapter 2
Thinking Further
Suggested Literature
Chapter 3. Culture in the 17–18th Century
3.1. Population and Their Interests
3.2. Book-printing
3.3. The Origin of Latvian Literary Culture
3.4. First Artists in Latvia

3.5. Baroque Palaces and Churches
3.6. Resistance Movement
3.7. The Spiritual World of the People
Summary of Chapter 3
Thinking Further
Suggested Literature
Chapter 4. Culture in the Age of National Consolidation
4.1. Leading Tendencies
4.2. Classicism in Latvia
4.3. The Origin of the Latvian Intelligentsia
4.4. Neo-Latvian Movement
4.5. Professionalization in Art and Literature
4.6. Transition Period
Summary of Chapter 4
Thinking Further
Suggested Literature
Chapter 5. The Century of Great Changes
5.1. The Triumph of Art Nouveau
5.2. Modernism
5.3. The Symbolic of Revolutions, Wars and Freedom
5.4. Latvian Rural Poetics
5.5. Captive of Monostylistic Culture
5.6. Latvian Culture in Emigration
5.7. Captive of Post-Soviet Plurality
5.8. Teleology of Biography
5.9. Latvia across the World
Summary of Chapter 5
Thinking Further
Suggested Literature
Conclusion
Name Index
English Summary
Russian Summary

Chapter 1. Latvia till the 13th Century

1. Research of the Latvian history of culture in ancient times is based exclusively on archeological material, as written evidence appears very laconically in the first millenium A.D. Taking into account the specificity of this source of information, one should regard the typization and periodization, accepted in archeology. Starting from the stone age till the iron age (13th century), several

so-called archeological cultures had existed. The most significant of them in chronological sequence are the following; 1) Kunda culture, 2) comb-fosette ceramic culture, 3) rope ceramic and battle axe culture, 4) scratch ceramic culture, 5) mound grave culture, 6) level graveyard culture.

2. Since the most ancient times, migration processes have had a special role in the Latvian history of culture. They have been related to the immigration of initially Indoeuropean, later Finno-Ugric and Baltic tribes, which led to the assimilation with the local inhabitants and a cross-cultural influence. As a result of migration, during the 5-8th centuries Latvia was populated by new Baltic tribes that gave rise to the ethnic groups of ancient Latvians – the Cours or Kurshi, Zemgali, Seli and the Latgalls. They were consolidated into the Latvian people during the 17th century by transferring and carrying on the cultural heritage and tradition of these ethnic groups. Ancient Latvian ethnic groups developed close ethnic and culturological contacts with the Livs of Finno-Ugric origin.

3. Till the 13th century the so-called open culture model was dominant in Latvia, when due to diverse contacts with other countries, the local culture did not avoid elements of foreign culture, but assimilated them. Examples are related to Germanic, Nordic, Old Russian elements and those of the Roman Empire.

4. Notwithstanding the migration processes, the territory of Latvia has sustained certain historico-cultural integrity since the stone age. It can be explained by the fact of participation in the processes of migration of people who were related ethnically, as well as concerning their level of economic and cultural development. The most ancient ones were hunters and fishermen. They were followed by land tillagers and stockbreeders.

5. In the territory of Latvia, the agrarian type of culture has been dominant since ancient times, with the corresponding heathenism and related mythology, value orientation, art varieties and forms of expression. Finno-Ugric, Baltic and ancient Latvian tribes preferred applied arts, and geometrical ornaments in the decorations of jewellery and everyday life objects. Ornamental symbolism was significant for the ideological interpretation of religious beliefs.

Chapter 2. Middle Ages in Latvia. The 13-16th Century.

1. Latvia was conquered in the 13th century by German crusaders and the local people soon accepted Christianity. As a result, the conditions and perspectives of the cultural development of local ethnic groups radically changed. Since the 13th century until the present time, there has been a constant attempt at preserving the culture of the Livs and the ancient Latvians which has incessantly experienced social and political domination and gained a marginalized position in the country of its origin.

2. Each territorial conquest of Latvia initiated the deterioration of the culture of the local people. It has been especially evident since the 15th century. The spiritual life of the Livs and Latvians has attributed psychologically stimulating significance to their cultural memory. By remembering their lost freedom and sustaining memories of their past, they gained a certain belief in their self-integrity.

3. Taking into account the mutual competition of religious confessions, as well as the realization of progressive humanist ideas, German clergy and intellectuals since the 16th century started paying greater attention to the education of the local people, thus laying the basis for the Latvian literary language and the publishing of Latvian religious books.

4. During the 16th century Latvian territory came under the rule of Lithuania and Poland. It had the most incisive impact upon the fate of the Latgalls, as they became separated from the rest of the Latvian nation until as late as the 20th century.

5. Since the 13th century, the initially German culture of crusaders in the territory of Latvia gradually were transformed into a new locally specific variant – the culture of German-Balts. This happened under the influence of the material and spiritual world of the local people. In the Baltic territory the culture of the German-Balts actually existed till the middle of the 20th century.

Chapter 3. Culture in the 17-18th Century.

1.The 17-18th century in Latvia is characterized by a great flourishing of culture. It was mostly manifest in the baroque architecture, music, theatre, book printing, and painting. In this period, especially in the 18th century, outstanding artistic values were produced that have sustained their significance until the present day. It became possible due to the fact that many well-educated personalities lived and worked in Latvia at that time. Their intellectual activities greatly contributed to theatre and museum foundation, opening educational establishments of high quality, picture galleries, libraries, and music societies. They activated the public interest in history studies and collecting diverse historical materials, the publication of valuable scientific books, and building beautiful palaces and churches. Maecenatism, or patronage of art, was widespread within the local aristocracy. The intellectual and artistic circles developed a bohemian way of life. As a result of intensive and dinamic activities of the creative cultural process. Such Latvian towns as Riga, Jelgava, Kraslava became known in Europe. Latvia was visited by musicians, actors, scientists, architects, and painters who were widely known in Europe. They came to Latvia not only for short periods of work, but also for residence. In the 17th century the Duchy of Courland flourished politically and economically and became a well-known country in Europe and other parts of the world. It had a positive impact on the

prestige of the Duchy of Courland in the cultural sphere. The Duke's court became a recognized cultural centre.

2. In the 17th century, the territory of Latvia was inhabited by new ethnic groups – Russian Old Believers and Jews, thus diversifying the picture of culture. Russian Old Believers resided mostly in the rural areas of Eastern Latvia and did not tend to actively engage with the local life. The contacts of Jews with the local environment were more diverse, notwithstanding the great role of the church and religion in the life of Jews, as well as Old Believers, and the comparatively small impact of secular education and culture.

3. In the 18th century the territory of Latvia was annexed to the Russian Empire. As a result, the cultural contacts with Russia gained much importance, especially with such centres as St.Petersburg, Moscow, Polotsk, and Vitebsk. The cultural ties were actively promoted by German-Baltic, Jewish intellectuals and Latgallian aristocracy of German and Polish origin.

4. During the 17-18th century German-Baltic book-printing flourished, by publishing the German philosopher Immanuel Kant's works, and voluminous research works on Baltic history. Publishing of the Bible in Latvian was an important event at the end of the 17th century that was done with the Swedish monarch's assistance.

5. The 18th century gave rise to Latvian fiction. Its first manifestations were related to the so-called manuscript literature, written by peasants – autobiographies that were dilettante and saturated with religion, hagiography, poetry praising the tzar, etc. During the 18th century, literary activities of German-Balts were an important component of the development of Latvian literary culture. They prepared and published books and periodicals of religious, popular scientific, linguistic, and fictional content in Latvian for the Latvian mass audience.

Chapter 4. Culture in the Age of National Consolidation.

1. In Latvia, like in other European countries, the national question gained topicality in the 19th century. It was related to the strengthening of Latvian national self-assurance and interest in its national identity. The Latvian national question was generally centered around culture – collecting a national spiritual legacy, professionalization of national culture, and stimulation of social awareness. The ideology of national awakening became the basis of Latvian national self-awareness and culture. In the 19th century it spread in two directions – the so-called neo-Latvian movement in mid-century and the "New Current" movement at the end of the century.

2. The "New Current" movement was generally directed patriotically, striving for the development of Latvian national self-awareness and culture. It provided critical analysis and assessment of those traditions that were rooted in heathenism, archaic norms and ideas of peasant life, its values, etc. The repre-

sentatives of the "New Current" tended to direct the process of Latvian culture into the modernist paradigm, interpreting this term in the widest sense – from the technologies of economic activities and everyday life forms, to literature, art, and science. If the neo-Latvian movement provided the stimulus for Latvian national awakening, the "New Current" intellectuals paid attention to potentially negative manifestations of Latvian national self-awareness, like pseudo-nationalism, cultural isolation, and provincialism.

3. German-Baltic and Russian culture reached a high level of artistic development in 19th century Latvia. It was manifested in music, theatre, and architecture. In Latvia, like in Europe, the classicist style found a vivid expression, leaving for posterity outstanding samples, like Mezhotne and Kazdanga palaces. The 2nd half of the 19th century brought radical changes to the architectural image of Riga, due to bringing down Medieval fortifications and elaborating a new general plan of urban development, according to which the old town was expanded by new city blocks, boulevards, and new functional buildings.

4. The national awakening tendencies, dominating in the 19th century Europe, left a cultural impact not only on the Latvian community, but also on the German-Balts, Russians, and Poles who resided in Latvia. As a result of the growth of Latvian national self-awareness, education and professional competence, German Balts were forced to revise their cultural mission in the Baltics. They rapidly lost their former privileges in the formation of communal thought. They lost control over educational establishments, mass media, book publication, social organizations, and cultural institutions. The Russian community of Latvia was also affected by national identity issues that were topical in Russia in relation to growing Westernization and the Russian classical dilemma of its East-West orientation. The cultural interests of Russians and Latvians in Latvia mostly coincided, as both were disturbed by German-Baltic hegemony. The polish national movement was dominated by political interests – particularly by the desire to break free from Russia and restore their national independence.

5. The end of the 19th century in Latvian culture, like in other European countries, was characterized by radical changes. They can be accounted for by the transformation of the cultural paradigm in the so-called European culture. The transition period that had started in Latvian culture, like everywhere else, had introduced the growing importance of modernist aesthetics and poetics, the spread of universal and transnational artistic styles, and the rise of mass culture.

Chapter 5. The Century of Great Changes.

1. The legacy of art nouveau in architecture has been of most significance in Latvian history of culture. Riga can be considered the capital of the art nouveau world, as the largest number of architectural monuments have been preserved there (about 500 buildings). The representatives of different nationalities –

German Balts, Jews, Russians, and Latvians, had contributed to the development of art nouveau, which in Latvia became the style of nouveau riche, or the rising bourgeoisie. During the art nouveau period, the decoration of streets and shop-windows came into the focus of culture for the first time, as well as the interpretation of ethnographic legacy in the context of contemporary art styles. Art nouveau in Latvia developed parallelly with other countries, without provincial backwardness. Art nouveau in Latvia was manifest not only in architecture, but also in book graphics, stage design, applied arts, and painting. Art nouveau was related to garden-town development as a new cultural phenomenon. In Riga a garden-town was developed at the beginning of the 20th century in Mezhaparks where a complex of art nouveau villas appeared.

2. At the beginning of the 20th century, Latvian architects, artists, applied arts professionals, and poets in their creative activities reached a similar level to that of the German-Balts, Russians, Jews and other ethnic groups living in Latvia. Latvian professional culture appeared and was established mainly in the atmosphere of modernist poetics and stylistics that was distant from the narrow-mindedness and self-satisfaction that was characteristic of nationalism. Latvian modernism in the 20th century aroused a negative evaluation and ideological counterreaction to nationalism and socialism. As a result, the Latvian community has always been poorly informed about outstanding and widely recognized values of its own culture. Latvian artists and art theoreticians who are most widely recognized all over the world, are the representatives of modernism.

3. A significant role in Latvian culture of the 20th century has been attributed to the themes and symbols of revolutions and wars, as well as freedom and national independence, that influenced the structure and genric hierarchy of the culture. The revolution of 1905, World War I, the proclamation of the independent state of Latvia, World War II, the Holocaust, and deportations are reflected in poetry, prose, painting, and monumental sculpture. The most profound symbolical meaning of which is attributed to the Freedom monument, Brethren cemetery, and the Salaspils memorial.

4. Latvian professional culture of the 20th century manifests a traditional attitude to nature, similar to that of folklore and ethnography, characterized by unwillingness to change the environment of the living, a tendency of taking from nature only what has ripened, and a personification and poetization of the surrounding nature. An individual farm-house with surrounding nature – woods, meadows, great trees and stones, rivers and lakes, has remained the main spatial microcosmos of the 20th century human. Certain collisions in the peasant spiritual world were caused after World War II by the collectivization and industrialization of agriculture and the artificial urbanization of the rural way of life. During the 20th century, Latvian culture started to lose rapidly its peasant origin and characteristics.

5. In the 20th century, socialist soviet culture gained much significance in Latvia. It was a monostylistic kind of culture, controlled by political power and

ideology. It was constantly experienced by the creative intelligentsia – artists, writers. They were forced to use the so-called method of socialist realism and reflect the reality of soviet life in accordance with the ideological positions of the communist party. The list of the officialy allowed themes of 1940-50s include the victory of the socialist revolution, victory in the Great Patriotic War, and the labour of constructing socialism in towns and rural areas. The 1960s were characterized by certain tendencies of liberalization of national and social life that allowed criticism of negative phenomena and a more indirect way of artistic expression. In the 1970s Latvian culture gained great success and international recognition in fine arts, decorative arts, stage design, photography, and documentary cinema. In the mid-1980s, the Latvian intelligentsia actively supported the reconstruction of the soviet state, directed by the communist party, that led to the collapse of the Soviet Union and the formation of independent states.

6. After World War II, Latvian culture continued its development in emigration, as the greatest part of Latvian intelligentsia had emigrated to the West. In the first post-war years, cultural life was most active in Germany. At the end of 1940s emigrees dispersed all over the world and a new period of culture development was initiated. During this time their most important task was to adapt themselves to their new countries of residence, acquire education and jobs, raise the material basis for culture, found organizations of self-government, and establish contacts with Latvians across the globe. The basic ideas of emigration culture were centered around the regaining of Latvian independence and sustaining the cultural tradition. Emigration culture gained much success in book publishing, humanities, fine arts, and fiction.

7. After the regaining of national independence at the beginning of 1990s, Latvian culture experienced another wave of radical transformations, as the monostylistic socialist culture was exchanged by post-soviet plurality. Initially Latvia experienced a severe lack of national cultural politics, due to the fact that the state proclaimed culture a part of the market economy. Latvia was rapidly overflooded by Western mass cultural production. Cultural development was affected by the economic and financial crisis, and the low salaries of the intelligentsia. In the 1990s there was another wave of emigration, when most talented artists, researchers, professionals of diverse fields left Latvia. The cultural lexis changed considerably, due to extensive borrowing from English. A part of middle and younger generation artists and writers found their place in the commercialized culture, producing trash literature and whodunits according to the demand. By the end of 1990s certain circles had developed a nostalgic attitude to the literature of soviet times which demonstrated more spirituality, idealism, and higher moral standards. The culture of 1990s reflects nationalism, as well as multiculturalism and the modernist principle of "art for art's sake".

8. In the 20th century, the exchange of political power changed the attitude to the person's biography that always characterizes the corresponding culture.

Each political regime produced their own biographical canons and typical models. It produced an impact on the human self-identification, autobiography and the information it provides concerning the social origin, nationality, religious belief, party membership, etc. People constructed their biographies in accordance with the dominant canons and values of the political regime and society.

9. The self-assurance of Latvian culture has always been influenced by the information about those personalities who were born in Latvia, but gained success outside it. Latvians have always taken pride in the celebrities of Latvian origin in other countries. Also local Jews and Russians have been proud of those famous people who were born in Latvia. They all belong to Latvian culture.

Translated by Sandra Meškova

Each political regime produced their own biographical canons and typical models. It produced an impact on the human self-identification, autobiography and the information it provides concerning the social origin, nationality, religious belief, party membership, etc. People constructed their biographies in accordance with the dominant canons and values of the political regime and society.

9. The self-assurance of Latvian culture has always been influenced by the information about those personalities who were born in Latvia, but gained success outside it. Latvians have always taken pride in the celebrities of Latvian origin in other countries, also local Jews and Russians have been proud of these famous people who were born in Latvia. They all belong to Latvian culture.

Translated by [illegible]

РЕЗЮМЕ

1 глава. Латвия до 13 века

1.1. Сведения о древнейшем периоде истории Латвии

Заселение территории Латвии началось приблизительно 11 тыс. лет назад, вскоре после отступления ледника. Здесь не имелось центров мировой цивилизации и культуры. Письменные источники по ее истории охватывают в основном лишь два последних тысячелетия. Первыми о племенах у Балтийского моря упоминают Геродот и Тацит. Местных жителей они называют *неврами* и *айстами*. Более подробную информацию о Латвии можно почерпнуть из письменных источников, начиная с 12–13 вв. Для территории Латвии каменного века характерна культура охотников на северного оленя, представители которой использовали предметы из кремня, кости, камня. Многие из последних украшены геометрическим орнаментом. В конце доисторического периода появляются также изделия из янтаря и керамики. Антропологически древнейшее население Латвии принадлежало к двум расовым типам – европеоидам и лапоноидам (с наличием монголоидных признаков). Эпоха позднего неолита представлена культурой ямочно-гребенчатой керамики. Ее носители появляются на территории Латвии около 35–23 вв. до н.э., их основным занятием были рыболовство и охота, а этногенетические следы констатируются по сей день. Т.н. неолитическая революция оставила многочисленные «скульптурные» изделия из кости, рога, янтаря. Около 2300 г. до н.э. в западной части Латвии сложилась культура шнуровой керамики и ладьевидных боевых топоров. Ее представители занимались скотоводством и земледелием. Из бронзового века до нас дошли украшения с орнаментальным декором. Именно тогда местные старейшины начали жить в городищах, на вершине которых сооружали деревянные «замки» и укрепления. Городища просуществовали, главным образом, до 13 в. Железо на территории Латвии практически не добывалось. По этой причине преимущества железного века местное население ощутило не так скоро, продолжая длительное время пользоваться деревянными, каменными и костяными орудиями труда.

1.2. Миграционные процессы

Связанные с перемещением значительных масс населения процессы на территории Латвии начались еще в доисторический период и продолжались до 9 в.,

когда этнический состав стабилизировался и не претерпевал сколько-нибудь существенных изменений вплоть до 20 в. Миграцию следует отнести к чрезвычайно важным факторам формирования культуры Латвии, равно как и рассматривать в качестве элемента культуры в целом. Четвертое столетие нашей эры в Европе ознаменовалось т.н. великим переселением народов, сопровождавшимся беспрецедентными по масштабу миграциями населения. Они коснулись и Латвии. На ее территорию в это время проникают новые балтские племена. Ареал их расселения был весьма значителен. Гидронимы (названия водоемов) балтского происхождения встречаются от Берлина до Москвы. История сохранила названия многих племен балтов, ассимилированных, главным образом, славянами. Уцелели лишь те, из которых впоследствии (в 17 в.) формируются латышская и литовская народности. В 7–8 вв. на территорию Латвии приходит культура т.н. равнинных погребений; ее носители прежде обитали в бассейне Днепра. Эта последняя крупная миграция завершает длительные, имевшие место на протяжении тысячелетий, антропологические и культурологические процессы. В 9 в. территорию Латвии населяли финно-угорские племена ливов и балты (курши, земгалы, латгалы, селы). Курши составляли основное население Курземе, земгалы – Земгале, селы – Селии. Латгалы заселяли не только нынешний восток Латвии (Латгалию), но также значительную часть Видземе. Ливы проживали в основном в районах, примыкавших к балтийскому побережью (например, в устье Даугавы и бассейне Гауи).

1.3. Латвия в эпоху викингов

В Европе время их господства пришлось на 7–10 вв. Тогда им принадлежали отдельные области и в Балтии, на территории нынешних Латвии и Эстонии. Скандинавы стали первыми, кто пытался захватить эти земли силой; о попытках завоевания повествуют их саги. Так, выходцы с Готланда в 7–8 вв. хозяйничали в Гробиньском крае (Курземе). Куршам неоднократно приходилось давать отпор нападениям датчан и шведов в 9 в. Больше всего викингов интересовала Даугава – как водный путь. Напоминанием об эпохе викингов в Латвии служат черепаховидные сакты, которые встречаются в бывших землях даугавских и гауяских ливов. Ливы заимствовали у викингов форму и орнаментальное оформление сакт. Правда, если сакты викингов выдержаны в т.н. зверином стиле, то для ливских характерна растительная стилизация.

1.4. Народное прикладное искусство

Оно неизменно занимало очень важное место в латышской культуре. Его роль не уменьшилась даже с возникновением в 19 в. латышского профессионального искусства. По сей день интерес к народному творчеству, базирующемуся на этнографическом, фольклорном и мифологическом наследии, велик. Более того, поскольку оно рассматривается в качестве одного из основных элементов национальной идентичности, то тесно связано и с идеологией национализма. Наибольший расцвет оно пережило в 10–12 вв., в донемецкий период. Об этом свидетельствуют

археологические находки: ливские и балтские украшения, предметы быта, фрагменты одежды. Они позволяют сделать вывод об отсутствии существенных различий между упомянутыми племенами в сфере прикладного творчества. Определенные особенности встречаются в украшениях ливов. В то же время у куршей и других балтов Латвии украшения, предметы быта и одежда были похожими. Все без исключения племена балтов использовали геометрический орнамент.

1.5. Орнамент и орнаментальная символика

Для территории Латвии характерно традиционное распространение геометрического орнамента и его элементов – линии, креста, круга, треугольника, ромба, квадрата и др. Данные элементы можно было использовать как по отдельности, так и композиционно. Орнамент часто применялся в декоре украшений – сакт, браслетов, пряжек, колец. Из орнаментальных композиций наибольшее распространение получил, пожалуй, зигзаг. Отдельные орнаментальные знаки и композиции в латышской культуре имели мифологически-символическое значение. У орнаментальной символики два функциональных аспекта: 1) дохристианский, мифологический; 2)национально-идеологический, возникший в 19 в. и продолжавшийся в 20-м столетии наряду с реализацией идеи государственной независимости Латвии. Первый же был связан с представлениями древних земледельцев и скотоводов о силах и явлениях природы: культом солнца, луны, земли, воды, грома. Визуальная символика верований и культов на территории Латвии (как, впрочем, повсеместно) воплощена в геометрически орнаментальной форме. Например, символ Солнца – круг с точкой посередине; крест, защищающий от злых духов; молния и т.п. Часто встречается огненный крест, или свастика – символ счастья, огня, солнца, грома. В условиях Латвии в периоды расцвета национализма орнаментальная символика неизменно приобретала политическо-идеологические функции. Она ассоциировалась со свободой, независимостью до немецкой колонизации. Так, в 20 в. особой популярностью пользовался орнаментальный знак «Звездочка» (в 20–30-х гг.) и «Аусеклитис», или утренняя звезда (в 80 – середине 90-х гг.), который символизировал государственную самостоятельность латышского народа. После обретения таковой он почти не используется.

1.6. Древнелатышская мифология

К таковой условно можно причислить языческие верования куршей, земгалов, селов, латгалов, в значительной мере сохранившиеся после принятия христианства в 12 в. и не утратившие актуальности даже в наше время. Религиозные воззрения древних латышей существенно не отличались от духовных представлений, характерных для индоевропейской общности. Предки современных латышей одними из последних в Европе приняли христианство (самыми последними это сделали литовцы в 1387 г.). Мифология древних латышей опиралась на политеистические и пантеистические воззрения, поскольку многие божества и мифологические существа идентифицируются с природой, которая рассматривается как воплощение

божественного. Сколько-нибудь определенный пантеон богов и мифических существ не просматривается, хотя известная их иерархия все же имеет место. К божествам высшего разряда принадлежат Бог (Диевс), Гром (Перконс), сыновья Бога, дочь Солнца, мать Земли. Далее следуют Солнце (Сауле), Аусеклис, Месяц (Менесс). Отдельную группу представляют божества, в чьи функции входит забота об урожае, плодородии земли, здоровье скота. Особенно популярен среди них покровитель лошадей Усиньш. Боги абстрактных явлений также фигурируют в качестве особой категории. Например, богиня судьбы Лайма. Персонажами латышской мифологии выступают также Черт (Велнс), мать Теней, Ведьма (Рагана). Особой популярностью у древних балтов пользовался культ солнца.

2 глава. Средневековая Латвия: 13–16 вв.

2.1. Покорение ливов и балтов

С конца 12 в. на протяжении почти всего 13 в. территорию Латвии и Эстонии завоевали немецкие крестоносцы, а Римская церковь насильственно крестила местное население. Оба события – колонизация и христианизация – являются одними из главных в истории ливского и латышского народов. Колонизация Латвии связана с экспансией католической церкви и покорением новых земель, которое осуществлялось немцами с благословения папы римского. Пока немцы предпринимали печально известный «натиск на восток», на запад устремились полчища монголов, разоряя древнерусские княжества. Немецкая агрессия на землях Балтии началась с деятельности торговцев и католических миссионеров на исходе 12 в. Их плацдармом стал город Висбю на о.Готланд, а первыми опорными пунктами на территории Латвии – Икшкиле, Саласпилс, Рига, с ливским населением. По этой причине захваченные земли немцы назвали Лифляндией, или Ливонией. Ливы были покорены в 1206–1207 гг. В середине 13-го столетия независимость окончательно утратило Ерсикское княжество латгалов, в 1267 г. были вынуждены капитулировать курши, в 1272 г. – большинство земель земгалов, а в 1277 г. – нынешний Даугавпилсский край. Дольше других сопротивлялись земгалы: их последнее укрепление Сидрабе пало только в 1290 г. Покорение ливских и балтских племен, осуществленное в основном Ливонским орденом, описывается в «Хронике Генриха-латыша» – одном из ценнейших письменных источников о событиях на территории Латвии 12–13 вв.

2.2. Жизнь в новых условиях

К концу 13 в. на территории Латвии сложилась совершенно новая ситуация. Местное население утратило политическую самостоятельность, которая способствовала их культурному прогрессу. Как свидетельствуют исторические материалы, до 15 в. радикальных перемен в жизни коренных жителей не наблюдалось. Лишившись политической независимости, они сохранили личную и экономическую

свободу. Католические епископы и Ливонский орден предоставляли им землю на тех же юридических условиях, что и вассалам иноземного происхождения. Однако на протяжении 13–15 вв. весьма значительно (в 20 раз!) увеличилась арендная плата, в результате чего разрушаются хозяйства и исчезает верхний слой подвластного немцам населения. 15-е столетие ознаменовалось началом глубокого кризиса в жизни коренных жителей, продолжающегося также в 16–17 вв., когда культурный упадок достигает низшей точки. Социальному и культурному кризису способствовали политическое, экономическое и психологическое давление. Колонизаторы-немцы не считали местное население цивилизованным. Они весьма скептически относились к культурному наследию и традициям племен балтов. С 1457 г. рыцари, предки которых участвовали в завоевании и за это получили земли во владение, начали именоваться помещиками и приобрели землю в собственность. В их собственность переходят и крестьяне. Отныне последних можно покупать, продавать, закладывать, дарить. В Латвии вводится крепостное право. С начала 13 в. здесь начинает формироваться немецко-балтийская (остзейская) культура с центром в Риге. Строительство самой Риги начинается с конца 12 в. В 1201 г. из Икшкиле в Ригу была переведена резиденция епископа. Рига формировалась как типичный средневековый торгово-ремесленный город. Его основное население составляли немцы. Удельный вес ливов и латышей среди жителей Риги был незначителен.

2.3. Развитие каменной архитектуры

В качестве единственного строительного материала на территории Латвии до ее завоевания немцами использовалась древесина. Латвия не знала архитектуры камня. Первые каменные строения немцы возвели в Икшкиле в середине 80-х гг. 12 в. Там почти одновременно выстроили замок и церковь. Следующим каменным замком становится Мартиньсала недалеко от нынешнего Саласпилса. Он строился с 1186 г. в течение почти 10 лет. В 13 в. немцы построили почти 30 замков, в 14-ом – 50. Стратегически наиболее важные из них находились в Риге, Айзкраукле, Кокнесе, Лиелварде, Цесисе, Турайде, Сигулде, Валмиере, Кулдиге, Вентспилсе, Гауйене, Даугавпилсе, Елгаве, Гробине, Алуксне. Обычно немцы сооружали свои замки на месте прежних городищ ливов и балтов. Замки являли собой строения укрепленного типа, не имевшие какой-либо художественной ценности. Наиболее значительные, с точки зрения архитектурной стилистики, каменные здания были сооружены в Риге (соборы св.Петра и Якова, например, выдержаны в готическом стиле). В провинции католические храмы создавались из дерева. В начале 13 в. каменные церкви появились в Цесисе и Валмиере.

2.4. Реформация и культура

В Западной Европе движение за реформирование католической церкви началось в 16 в. Оно глубоко затронуло и Ливонию, оказав воздействие на культуру как балтийских немцев, так и коренного населения. В Ливонии быстро распространилось

лютеранство, глашатаи которого вовлекли в движение представителей местных жителей. В 1555 г. Ливонский орден официально признал лютеранство. Усиление этой разновидности протестантизма было связано с популярностью идеологии гуманизма в среде остзейской интеллигенции, которая обращается к вопросам просвещения местных жителей. Вследствие усилий сторонников лютеранства и гуманизма в Ливонии начинает развиваться книгопечатание. Первую типографию открыли в Риге в 1588 г. Тогда же выходят и первые печатные книги на латышском языке. Старейшая из дошедших до нас (издана в Вильнюсе) датируется 1585 годом. В том же столетии жившие в Риге священники-немцы приступают к созданию латышского литературного языка, закрепляя в письменности распространенный в Риге и ее окрестностях так называемый средний диалект. Оба этих процесса способствовали консолидации племен балтов в латышскую народность. Следует, однако, заметить, что в 16–17 вв. на латышском языке издавались книги исключительно религиозного содержания для нужд протестантов и католиков.

2.5. Новые хозяева, новые границы

16-е столетие стало веком крушения Ливонии, никогда, впрочем, не представлявшей единого государственного организма. В 1561 г. территория бывшей конфедерации светских и церковных государств попала под власть Речи Посполитой. На левобережье Даугавы было образовано Курляндско-Земгальское герцогство, а на правом берегу – Задвинское герцогство. Первое являлось фактически независимым государством и просуществовало до конца 18 в. Второе было, в сущности, одним из польских воеводств, которое в 1671 г. захватили шведы. В результате их войны с Польшей в собственность Швеции перешли Рига и Видземе вплоть до реки Айвиексте. Территорию к востоку от Айвиексте (Латгалию) Польша удерживала до 70-х гг. 18 в. Распад Ливонии более всего сказался на латгалах, которые фактически были оторваны от остальной части новой латышской народности на начальной стадии ее консолидации. В полной мере процесс консолидации коснулся лишь латгалов Видземе. В Латгалии же сохранились католицизм, колонизация, здесь победила контрреформация. Этот регион извечно был периферией Польши, о развитии культуры которого никто не заботился. Тамошние немецкие помещики быстро ополячились и мало интересовались жизнью своих крестьян. Латгальцам со своими соотечественниками объединиться было суждено лишь в начале 20 в. На протяжении всего минувшего столетия они жаловались на свою отсталость, требуя культурной автономии. Несмотря на это, на протяжении полувека советской власти и позднее выходцы из Латгалии занимали значительное место в структуре органов власти Латвии.

3 глава. Культура в 17-18 вв.

3.1. Население и его интересы

В 16 в. в Латвии появляются поляки, в 17-ом – шведы. Представители дворянства обоих народов приобретают собственность в Латгале и Видземе. Тогда же происходит массовое переселение на территорию Латвии старообрядцев из России и евреев. Этнический состав населения Латвии становится менее однородным. Соответственно, большая многообразие наблюдается и в сфере культуры. Следовательно, в 16-17 вв. в Латвии складывается мультинациональное сообщество. Радикальные перемены происходят в 18 в., когда территория Латвии целиком вошла в состав Российской империи. Рига и Видземе становятся российскими в 1710 г., польская Инфлянтия (Латгалия) была присоединена в 1772 г., Курляндское герцогство – в 1795 г.

В новых владениях самодержавия были созданы новые губернии – Лифляндская с центром в Риге и Курляндская со столицей в Елгаве. Латгалия же первоначально входила в состав Псковской и Полоцкой губерний, а с 1802 г. – Витебской. Таким образом, и в новых условиях сохранилась оторванность края от остальной Латвии (вплоть до 1917 г.). Несмотря на эти административные реформы, реальная власть в Латвии по-прежнему находилась в руках остзейцев. От них в значительной степени зависело и развитие культуры. Немецко-балтийская культура в 18 в. переживала известный подъем. Прежде всего, в пределах Риги, где имела место активная музыкальная жизнь, работал театр, жили художники, коллекционеры древностей, ученые. Другим центром остзейской культуры была Елгава, где, в частности, работала академическая гимназия "Petrinum". На территории Латгалии своеобразными культурными центрами являлись католические монастыри в Динабурге (Даугавпилсе), Аглоне, Краславе. В том же 18-ом столетии в среде балтийских немцев появляется новая социальная группа – литераторы. Таковыми называли людей с высшим образованием – юристов, пасторов, врачей, учителей. Их интересовали также язык и культура латышей. В последней тогда доминировали устное народное творчество и прикладное искусство. Относительно проживавших в Латвии евреев следует сказать, что центрами их культуры были религиозные общины и система образования, в которой центральное место отводилось иудаизму. В основе культуры русских старообрядцев также лежали религиозные ценности. Большинство их избрало местом жительства Латгалию, предпочтя самоизоляцию (маргинализацию культуры).

3.2. Книжное дело

Оно всегда занимало важное место в культуре Латвии. Это относится не только к латышской, но также к остзейской, еврейской и другим национальным культурам Латвии. Значительным событием 17 в. был перевод и издание Библии на латышском языке. Во исполнение распоряжения короля Швеции Библия в переводе пастора Эрнста Глюка была издана в 1685-1689 гг. (практически издание было завершено в 1694 г.). В 18 в. примечательным явлением стало опубликование

трудов живших в Риге немецких философов И. Канта, И. Хамана, И. Г. Гердера. Там же вышли книги М. Ломоносова и драмы немецкого поэта Ф. М. Клингера. До конца столетия было издано несколько сот наименований латышских книг. Большинство грамотных латышей проживало в Риге и Видземе, где таковые составляли до половины коренного населения. В Курземе читать умела приблизительно треть латышей. Наименее просвещенным регионом была Латгалия. Там наибольшая концентрация грамотных наблюдалась в районе Дагды, где имелась школа для крестьянских детей. В 18 в. издавались написанные остзейскими пасторами полатышски книги проповедей, стихов, рассказов, песен. Выходили азбуки, словари, грамматики латышского языка и другие учебники. Наконец, то время отмечено появлением первых календарей и журналов на латышском языке.

3.3. Истоки латышской литературной культуры

В архивах и музеях сохранились дошедшие до нас из 18 в. рукописи латышских крестьян, свидетельствующие о первых попытках сочинения речей, песен, повествований, автобиографий. Особое распространение эта рукописная литература получила среди т.н. гернгуттеров в ряде районов Видземе. Примечательно, что в 19 в. именно оттуда вышли первые латышские писатели.

3.4. Первые художники

В 17–18 вв. к изобразительному искусству в Латвии имели отношение остзейские, русские, польские аристократы. Эти дворяне приобретали в Западной Европе произведения искусства. Именно из их среды появляются первые в Латвии художники. Латыши же могли увидеть образцы изобразительного искусства главным образом в храмах и книжных иллюстрациях. В то время получить художественное образование в Латвии не представлялось возможным. Первые латвийские живописцы учились в академиях и университетах Германии, России и других стран и, как правило, не возвращались на родину после получения образования. Противоположная тенденция, когда молодые художники-немцы начинают возвращаться домой, наметилась во второй половине 18 в. Наиболее известны из них И. Х. Бауман, К. Г. Грасс, И. К. Броце, И. К. Краузе.

3.5. Эпоха барокко: дворцы и храмы

В 17-ом, а особенно в 18 в., в Латвии появляются здания большой художественной ценности, которые до сих пор оказывают эстетическое воздействие на общество. В упомянутое время в Латвии построены многие замечательные здания в стиле барокко. Самые известные – дворцы в Елгаве и Рундале. Оба проектировал и руководил строительными работами выдающийся архитектор Ф. Б. Растрелли. В Латгалии самый ценный памятник архитектуры барокко – Краславский дворец. В стиле барокко выдержаны также многие церкви и их интерьер. В частности, в Лиепае, Кулдиге, Усме, Кандаве, Лестене, Ландзе, Априках, Даугавпилсе, Аглоне, Пиедруе.

3.6. Протест

17–18 вв. отмечены беспрецедентным явлением: латыши начали сопротивляться немецкому господству. Движение протеста становится темой культуры. Оно нашло отражение в латышском фольклоре, в сфере религии, произведениях литературы. Протестные настроения поддерживали и отдельные остзейские литераторы. Наибольшую популярность среди них снискал Г. Х. Меркель, издавший в Лейпциге (1796 г.) книгу «Латыши», в которой описал тяжелое положение местного населения и подверг критике крепостничество. Он же в романтическом духе изображал свободную жизнь латышей до немецкого вторжения. «Латыши» и другие труды Меркеля оказали очень серьезное влияние на латышей, латвийских и эстонских немцев, а также на европейскую общественность. Первый факт вооруженного сопротивления латышских крестьян имел место в Видземе в 1777 г.

3.7. Духовный мир народа

Не стоит считать Латвию 17–18 вв. некими европейскими задворками, глухой периферией. Для России, во всяком случае, она означала «окно в Европу». С другой стороны, западноевропейцы обычно получали первую информацию о России через Латвию. Через Латвию проходила прямая дорога на Петербург. Те из европейских ученых, художников, актеров, поэтов, музыкантов, которые направлялись в столицу России, по дороге туда обычно останавливались и какое-то время проводили в Елгаве и Риге. Наиболее интенсивной духовной жизнью в Латвии тогда жила немецкая община. Для латышского общества, почти исключительно крестьянского, были характерны традиционные патриархальные нравы. Грамотные латыши получали эстетическое наслаждение от чтения книг и календарей. Так называемая книжная информация была главным фактором, определившим возникновение в 19 в. латышской профессиональной культуры. Последняя не базировалась на наследии народной культуры и не продолжала ее традиции; ее основой становится художественный и интеллектуальный опыт других европейских народов. На латышское крестьянство в 17–18 вв. глубокое влияние оказали просветительская деятельность и методы остзейских литераторов: религиозно-дидактические поучения, сентиментализм. По-прежнему велика была в латышском обществе роль фольклора, язычества, связанных с этим бытовых и трудовых привычек, народного прикладного искусства – керамики, текстиля, резьбы по дереву.

4 глава. Культура эпохи национальной консолидации

4.1. Основные тенденции

В 19 в. в Латвии было отменено крепостное право. Это в значительной мере способствовало укреплению национального самосознания и появлению профессиональной культуры. Первыми от крепостной зависимости освободили крестьян Курляндской губернии – в 1817 г., два года спустя – Видземе (Лифляндской

губернии). Позже всех свободу обрели крестьяне латгальской части Витебской губернии – лишь в 1861 г. Первые образованные латыши – учителя, журналисты, литераторы – появились в начале 19 в. Они не онемечились, подобно их предшественникам, получившим образование, а сами обратились к просвещению соотечественников. В начале второй половины столетия зародилось младолатышское движение. Такое название ему дали немцы. В их лексиконе младолатышами именовались те представители просвещенной части местного населения, которые не ассимилировались и избрали путь служения своему народу. Младолатыши сотрудничали с российскими государственными учреждениями и либеральной (славянофильской) интеллигенцией Петербурга и Москвы ради совместной борьбы с остзейским засильем в балтийских губерниях. Они обращались, главным образом, к вопросам образования, хозяйства, культуры, стимулируя в латышском обществе рост национализма, что было распространенным явлением и в других странах. На исходе 19-го столетия возникло новое идеологическое движение в среде латышской интеллигенции, базировавшееся на концепциях марксизма и модернизма, критике псевдонародности и искусственной архаизации латышского общества. В деятельности т.н. Нового течения участвовали многие талантливые выпускники российских университетов. Наибольшей известностью среди новотеченцев пользовались Райнис, П. Стучка, Я. Янсонс-Браунс. Националистические веяния в конце 19 в. коснулись также этнических общин русских, поляков, евреев Латвии. В среде русских (более 170 тыс. человек) популярными становятся идеи славянофилов об особой миссии русской национальной культуры и русского языка. В 80-х гг. царское правительство начало кампанию русификации Латвии. Больше всего поляков – около 30 тыс. – проживало в Латгалии. Часть их активно участвовала в антиправительственных восстаниях 1830–31 гг. и 1863–64 гг. Интересы евреев касались, главным образом, ослабления антисемитизма и различных ограничений (запретов на свободный выбор места жительства, занятия, замещения государственных должностей). Евреи по большей части жили в Латгале (64,2 тыс. согласно переписи 1897 г.).

4.2. Классицизм в Латвии

19 в. привнес весьма значительные изменения в архитектурный облик Латвии. В городах строятся здания учебных заведений, административного управления, больниц, библиотек, театров, музеев, а также железнодорожных вокзалов и общественных организаций. В пригородах возводятся дачные кварталы, для нужд горожан отстраиваются многоквартирные блочные дома. В сельской местности сооружаются имеющие художественную ценность дворцы в стиле классицизма.

Выдающиеся образцы архитектуры классицизма в Латвии встречаются в имениях Курземе – Элее, Казданге, Межотне. Меньшим было влияние классицизма на оформление поместий Видземе и Латгалии. Классический стиль характерен не только для дворцов аристократии, но и для различных объектов парковой архитектуры – павильонов, оград, ворот, каплиц. Памятники классицизма наряду с архитектурой барокко составляют одну из самых больших ценностей культуры Латвии.

4.3. Появление латышской интеллигенции

Данный процесс тесно связан с формированием латышской буржуазии в 30–50 гг. 19 в. после отмены крепостного права. Родителями первых латышских интеллигентов были, как правило, корчмари, арендаторы мельниц и небольших имений, а также хозяева хуторов. В среде материально обеспеченных латышей в том же 19 в. доминировали такие престижные профессии, как врач, инженер, юрист, священник. Они были уделом младших сыновей. Старшие же по традиции наследовали отцовское имущество и не нуждались в высшем образовании. Будучи крестьянского происхождения, латышские интеллигенты никогда не утрачивали прямой связи с трудом земледельцев и духовными интересами селян. По окончании университета они обычно возвращались домой, где, главным образом, трудились в школах. Смысл их возвращения заключался в намерении служить народу ради повышения его образовательного и культурного уровня. Эти люди гордились своим идеализмом, имея обыкновение постоянно напоминать об этом публично. Деятельность первых интеллигентов была разносторонней. Они обучали детей в школе, организовывали и возглавляли общества, направляли в газеты корреспонденции о культурной жизни своего края, писали стихи и рассказы, вступали в полемику с балтийскими немцами. Первые поколения латышской интеллигенции, трудясь в сельской местности, добились равномерности развития культуры на всей территории Латвии, что в значительной степени исчезло в 20 в., когда культурная жизнь концентрировалась почти исключительно в Риге и немногих крупных городах. Вследствие их деятельности значительно возросла численность грамотных латышских крестьян. Таковые по переписи 1897 г. составляли в Видземе 77,7%, а в Курземе – 70,9% населения. Под влиянием интеллигентов многие их соотечественники стремились к получению хорошего образования. В Дерптском (Тартуском) университете, например, в 1860 г. учились 58 латышей. Многие латышские юноши желали стать учителями, получив соответствующее образование в учительских семинариях. В латышской деревне 19 в. учителя были наиболее активными ревнителями национальной культуры. Эмоционально-патриотический энтузиазм этих людей дополнялся умением учитывать образовательный, ценностный, духовный уровень аудитории. В значительной степени их деятельность продолжала заложенные немецкими гуманистами традиции просвещения латышского народа.

4.4. Младолатышское движение

Первая масштабная и идеологически направленная акция молодой латышской интеллигенции сконцентрировалась в т.н. младолатышском движении 60–70 гг. 19 в. Младолатыши были первыми, кто публично и предельно ясно декларирует желание латышей избавиться от опеки немцев во всех сферах жизни. Движение младолатышей протекало в русле общекультурного развития и в немалой степени затронуло проживавших в Латвии русских и немцев, которым, в частности, пришлось начать переоценку своего исторически и традиционно скептического отношения к латышскому народу и его культуре. Местным русским младолатышское

движение импонировало за его направленность против остзейской гегемонии, которая вызывала враждебное отношение у имперски и национально настроенной части русского населения. Основные центры младолатышского движения находились за пределами Латвии – в Тарту, Петербурге, Москве. В Дерптском университете учились его основатели Кр. Валдемарс, Кр. Баронс, Ю. Алунанс. Еще в студенческие годы они обратились к проблематике национальной идентификации. В Петербурге с 1862 по 1865 гг. выходила газета «Петербургас Авизес» («Петербургская Газета») – неофициальный орган младолатышского движения, одно из самых прогрессивных латышских изданий 19 в. Его основной задачей являлось формирование национального самосознания латышей. Газета широко информировала читателей о родственных национальных движениях в других странах Европы, освещала вопросы экономики, сельского хозяйства, образования, науки, а также истории, фольклора и этнографии латышей. «Петербургас Авизес» обращалась ко всему латышскому народу, в том числе и к жителям Латгалии. Ее авторы резко осуждали политику остзейского меньшинства, его пренебрежительное отношение ко всему латышскому. В конце концов немцам удалось добиться закрытия популярной газеты. После этого центр деятельности младолатышей переместился в Москву, где проживали Кр. Валдемарс, Кр. Баронс и другие известные латышские интеллектуалы. Движение стимулировало целый ряд конкретных новых явлений латышской культуры. Прежде всего, организацию вселатышских праздников песни (с 1873 г.). Далее – сбор, систематизацию, публикацию фольклорного, музыкального наследия народа. В-третьих, организаторскую активность соотечественников посредством создания множества разнообразных общественных организаций. То, что идейные центры младолатышского движения находились вне Латвии, стало известной традицией, ибо и впоследствии лучшее в латышской культуре рождалось за пределами Латвии.

4.5. Профессионализация искусства и литературы

В Латвии 19-го столетия место любителей и приглашенных из-за границы специалистов в сфере культуры начали занимать архитекторы, художники, композиторы, скульпторы, актеры, специалисты декоративного искусства местного происхождения. Профессионализация была для латышей новым явлением – прежде они знали исключительно народное искусство. До 19 в. отношение к профессиональному имели в основном остзейские, польские и русские аристократы Латвии. Профессионализация культуры в 19-м столетии достигла высокого уровня прежде всего в музыке. Так, в Риге исполнялись произведения Моцарта, Гайдна, Бетховена, Сальери. В 1837–1839 гг. там жил и работал Рихард Вагнер, в разное время гастролировали Х. Берлиоз, Ф. Лист, А. и Н. Рубинштейны, К. Шуман. В Латвии были установлены самые большие в мире органы – в рижском Домском соборе (1884 г.), в лиепайской церкви св. Анны (1886 г.). У многих остзейских литераторов были более-менее тесные контакты с Л. Бетховеным, в частности, у Талсинского пастора К. Аменда, композитора Г. Х. Милиха. Развитие латышской профессиональной музыки началось в середине 19 в. В Петербургской консерватории в классе Н. Римского-Корсакова в 70–80 гг. учились Андрей Юрьян и Язеп Витолс

– первые латышские композиторы с академическим образованием. Автор будущего гимна Латвийской Республики Карлис Бауманис музыкальное образование получил в Лифляндской учительской семинарии. В 19 в. стремительно развивалось театральное искусство. Остзейский театр в Риге работал с 1772 г. Первый русский театр возник в Динабурге (Даугавпилсе) в 1854 г. Начало истории латышского театра отмечено 1868 годом, когда в Риге была поставлена первая пьеса на латышском языке «Пьяница Бертулис». В середине столетия в латышскую культуру вошли первые профессионально образованные художники. В 50–60-х гг. Петербургскую Академию художеств закончили первые латышские художники Я. Розе, К. Гунс, Ю. Федерс, архитектор Я. Бауманис. Почти все они после этого жили и работали в России. Я. Бауманис вернулся на родину, где стал не только видным специалистом в своей сфере, но и известным общественным деятелем. В свою очередь, художники, которые в 90-х гг. получили образование в России, возвратились в Латвию, дабы укрепить авторитет профессиональной латышской культуры. Так поступили, например, художники В. Пурвитис, Я. Розенталс, Я. Валтерс, скульпторы Г. Шкилтерс, Т. Залькалнс, композиторы А. Калниньш, Э. Дарзиньш, П. Юрьянс, специалист прикладного искусства Ю. Мадерниекс. Основными авторами произведений художественной литературы были, главным образом, народные учителя, создававшие свои труды в свободное время. В 1879 г. первый латышский роман опубликовали братья Рейнис и Матис Каудзите – учителя, выходцы из семьи крестьян-гернгуттеров Видземе. Популярность у соотечественников снискали рассказы учителя Екаба Апситиса, эпос «Лачплесис» офицера интендантской службы царской армии Андрея Пумпурса, стихотворения учителя Аусеклиса (Микелиса Крогземиса).

4.6. Переходная эпоха

90-е гг. 19 в. для Латвии, как и для других стран мира, в значительной мере отмечены появлением новой культурной парадигмы: усилением эстетики модернизма, началом массовой культуры, возникновением концепций кризиса и гибели культуры. Научные открытия дали толчок новым представлениям о человеческой психологии, материи, времени и пространстве, законах природы. В свою очередь, научно-технический прогресс оказывал влияние на индустриализацию сельскохозяйственного и промышленного производства, рост городов, формирование нового социального слоя – пролетариата – и т.д. Распространение модернизма стало своего рода испытанием для молодой латышской национальной культуры, стремившейся служить своему народу и идеологии национализма. Модернистское искусство отказывалось обслуживать любую идеологию по принципиальным соображениям – будь то марксизм или национализм. В Латвии возникновение новой культурной парадигмы было тесно связано с «Новым течением», которое фактически ориентировалось на радикальные перемены в латышском обществе. Теоретически и идеологически это движение базировалось на материализме и марксизме, предпочитая классовый принцип народничеству и стремясь защитить интересы многочисленного слоя общества – пролетариата. «Новое течение» желало скорейшего освобождения

латышской культуры от псевдонародности, дидактичности, сентиментальности. Его лучшие публицисты Райнис и Янсонс-Браунс подчеркивали, что жизнеспособность культуры прямо зависит от уровня демократизации общества, гарантий плюрализма взглядов и степени свободы творческой мысли. Новотеченцам приходилось сталкиваться с непониманием и враждебностью консервативно-националистически настроенных «лучших семейств» латышской Риги. Вернувшееся на родину по окончании западноевропейских и российских университетов, молодое поколение интеллигенции быстро осознало степень провинциализма и стагнации, в коей пребывала известная часть латышского общества. «Новое течение», в сущности, нарушило преемственность в развитии латышской культуры, ибо до нее в той доминировал, так сказать, местный материал – мифология, фольклор, идеология национализма, специфические остзейские манеры в музыке, литературе, хоровом пении, образовании и т.д. Именно новотеченцы в больших дозах внесли в национальный культурный процесс «чуждый» материал – модернизм, марксизм, информацию о новейших достижениях науки, просвещения, сельского хозяйства за рубежом.

5 глава. Столетие великих перемен

5.1. Триумф югендстиля

Югендстиль – одно из самых значительных богатств в истории Латвийской культуры. В нем, в свою очередь, настоящей жемчужиной выглядит архитектура Риги. Город считается мировой столицей югендстиля, так как ни в одном другом месте нет столь большого числа зданий, отстроенных в этом стиле,– более 500. Они компактно расположены в центре, формируя уникальный градостроительный ансамбль.

Югендстиль – яркое свидетельство многонационального характера культуры Латвии. В строительстве рижских домов участвовали архитекторы местного происхождения разных национальностей – немцы, русские, евреи, латыши.

Среди латышских художников одной из самых светлых личностей является Юлий Мадерниекс. Подобно другим своим землякам, он получил образование в Петербурге, в Центральной технической школе рисования барона Штиглица. Художник прибегал к югендстилю в декоративном искусстве, книжной графике, живописи. До сих пор в латышской среде очень популярны созданные Мадерниексом композиции по текстилю (ковров, покрывал). В 1913 г. Мадерниекс опубликовал книгу «Орнамент», являющуюся первой работой по орнаменталистике в латышской культуре. Он полагал, что этнографическое наследие следует дополнить стилистическими мотивами современного искусства. Югендстиль широко отражен в живописи, в том числе монументально-декоративной, сценографии. В последней значительная роль принадлежала Н.Я. Куге и А. Циммерманису. Среди архитекторов влияние модернизма испытали А. Ашенкампфс, М. Шервинскис,

М. Эйзенштейн, Р. Цирквиц, Х. Шелл, Ф. Шефель, Я. Алкснис, К. Пекшенс, Р. Шмелинг, Э. Лаубе, А. Ванагс. Они принимали участие в проектировании и строительстве зданий рижского югендстиля. Так, В. Нейманис выстроил несколько вилл в этом стиле в Межапарке. Для архитектуры рижского югендстиля характерны несколько стилистических направлений: национально-романтическое, вертикализм, рациональное, декоративное. Например, последнее проявилось в зданиях, спроектированных Михаилом Эйзенштейном в Риге, на улицах Альберта, Стрелниеку, Элизабетес. Национально-романтическое – в творчестве Э. Лаубе, К. Пекшенса, А. Ванагса, строивших дома в центре города, на улицах Бривибас, Тербатас, Альберта, Таллинас и др.

5.2. Модернизм

В Латвийской культуре начала 20 в. впервые на лидирующих позициях закрепились художники и литераторы латышского происхождения, которые в плане своего профессионального роста и творческих достижений встали на один уровень с представителями интеллигенции немецкой, русской, еврейской и иных проживавших в Латвии этнических общин. Это произошло благодаря вступлению в латышскую культуру хорошо образованных и чрезвычайно одаренных личностей. В их числе – родившиеся в 60-х гг. 19 в. поэты, драматурги, прозаики Райнис, Аспазия, Р. Блауманис, Э. Вейденбаумс, художники Я. Розенталс, Я. Валтерс, В. Пурвитис. К ним присоединилась целая когорта родившихся в 70-х гг. литераторов – А. Ниедра, Я. Яунсудрабиньш, Я. Акуратерс, Я. Порукс, К. Скалбе, А. Упитс, Э. Вирза, В. Эглитис, художников – Я. Куга, В. Матвейс, Р. Перле, Я. Тилбергс, В. Зелтиньш, композиторов – Э. Дарзиньш, Э. Мелнгайлис, А. Калниньш, Я. Мединьш, архитекторов – Э. Лаубе, А. Ванагс. Не менее значительным был и вклад в культуру 10–20-х гг. 20 в. поколения 90-х годов, которое своим талантом и творческим потенциалом в значительной степени определило облик культуры двадцатого столетия. Она формировалась под сильным влиянием модернизма, особенно в изобразительной сфере. Увы, судьба модернизма в Латвии оказалась трагичной. Его вклад в искусство игнорировался в периоды национализма и социализма. Латышские литераторы-модернисты черпали идейное вдохновение во французском и русском символизме и футуризме, сотрудничая с В. Брюсовым, А. Блоком, М. Горьким. До наших дней не утратило своей значимости наследие художника и искусствоведа Волдемара Матвейса, графика и дизайнера Густава Клуциса, художника Александра Древиньша. Их вполне можно рассматривать в качестве наиболее известных в мире представителей латышской культуры. Они жили и работали в Советской России. В. Матвейс обращался к теории модернизма, базируясь на анализе т.н. примитивного искусства. Он первым в мировой практике написал книгу о негритянском искусстве (под псевдонимом В. Марков, 1919 г.). Художник трудился вместе с К. Малевичем, М. Ларионовым, В. Маяковским, Н. Гончаровой, К. Петровым-Водкиным, В. и Д. Бурлюками, другими корифеями модернизма. Живший в Москве Г. Клуцис первым в мире использовал фотомонтаж в оформлении плакатов, витрин, книг и журналов. В 1922 г. Клуцис впервые

создает объекты кинетического искусства – вращающиеся стенды с фотографиями и текстом. А. Древиньш, который также жил в Москве, приобщается к кубизму и абстракционизму. До сих пор репродукции его картин встречаются во многих альбомах по модернизму. В 1923 г. в Берлине издавался один из наиболее солидных журналов латышских художников – «Лайкметс» («Эпоха»), который помещал не только репродукции картин и статьи латышских модернистов, но также работы П. Пикассо, Ж. Брака, Х. Гриса, А. Архипенко, В. Шкловского, А. Белого, Ч. Чаплина, Ф. Леже. В Латвии 20–30-х гг. влияние модернизма ощущалось в творчестве Р. Суты, С. Видбергса, Я. Тидеманиса, К. Падегса (живопись, графика, декоративное искусство), А. Чака, Э. Адамсонса, А. Эглитиса, К. Зариньша, Э. Кезбере (поэзия, проза). В 30-е годы роль модернизма уменьшилась вследствие возрождения национализма, когда в почёте была историко-романтическая, национально-патриотическая, языческо-мифологическая тематика, жанр официального парадного портрета. В начале 20 в. модернизм преобладал не только в латышской культуре, он оказывал существенное воздействие на остзейскую, еврейскую, русскую культуру. В качестве иллюстрации можно сослаться на произведения художников Б. Борхерта, Э. Борхерт, Э. Гетгенса, З. Билленштейна, А. Бельцовой.

5.3. Символика революций, войн и свободы

Тематика революций и войн занимает в культуре Латвии 20 в. стабильное место ввиду чрезвычайной значимости этих событий в общественной жизни. Они оставили след в структуре культуры, жанровой иерархии искусства и литературы. В последней, например, с точки зрения передачи трагики наиболее подходящими оказались такие жанры, как баллада и поэма. В свою очередь, в изобразительном искусстве доминируют тематические циклы картин, графики, рисунков. Тема революции, войны, а также свободы никогда не утрачивала актуальности в латышской культуре. Это, в частности, относится к событиям 1905 года: вечная тема привлекала к себе внимание как современников, так и интеллигенции последующих поколений. Лишь интерпретация революционных событий менялась в зависимости от существовавшего политического режима. Им посвящена поэзия Я. Райниса, В. Плудониса, Я. Акуратерса, рассказы Э. Бирзниекса-Упитиса, романы К. Зариньша, А. Бэлса, картины Я. Казакса, Г. Элиасса, Т. Удера. Первая мировая война также нашла широкий отзвук в культуре Латвии. В начале войны Латвию покинули около 800 тысяч беженцев – главным образом, жителей Курземе и Риги. Их путь лежал в Россию. В 1915 году царское правительство дало согласие на формирование латышских стрелковых батальонов, которые несли тяжелые потери в боях с кайзеровской армией. В 1917 г., когда в России произошла демократическая революция и октябрьский переворот, значительная часть стрелков перешла на сторону большевиков. «Красные» латышские стрелки охраняли правительство Ленина и участвовали в гражданской войне в Советской России. В конце первой мировой войны возникла Латвийская Республика – первое суверенное государство на территории Латвии. Ее уже с первых дней существования пытались уничтожить как немцы, так и «красные» латышские стрелки, бывшие опорой местной советской власти, продер-

жавшейся в Латвии несколько месяцев в 1919 году. Затем последовали кровопролитные бои с воинством Бермонта на берегах Даугавы. Мир наступил лишь в начале 20-х годов. Судьбе беженцев мировой войны, героизму и трагедии латышских стрелков посвящены многие произведения. Наиболее выдающиеся из них созданы поэтами и прозаиками Э. Вирзой, К. Штралсом, А. Гринсом, Я. Акуратерсом, К. Скалбе, В. Плудонисом, А. Чаком. Они отражены также в циклах картин и рисунков К. Балтгайлиса, Я. Гросвалдса, Н. Струнке, С. Видбергса. В сознании народа Латвии самым выразительным символом истории стрелков и одновременно символом освобождения стало Братское кладбище (автор проекта – скульптор Карлис Зале, ансамбль создан в 1923–1930 гг.). В октябре 1919 г. немцы предприняли наступление на Ригу. Героическая оборона столицы Латвийского государства происходила на берегах Даугавы и стала одним из ярчайших патриотических событий в истории освободительной борьбы, а река Даугава – символом свободы. В 20–30-х гг. памятники павшим героям были воздвигнуты в Тукумсе, Добеле, Руйене, Рауне, Джуксте, Елгаве. Центральным же монументом оплаченной дорогой ценой независимости стал памятник Свободы, открытый в Риге 18 ноября 1935 года. Его автором является также К. Зале. В советское время почти все памятники периода независимости были уничтожены: власть создавала собственные культурные символы. Памятник Свободы и Братские кладбища, правда, были сохранены, но им навязали социалистическую интерпретацию. Первый, например, как бы символизировал борьбу трудящихся против капиталистических угнетателей. В 1967 г. был сооружен мемориальный ансамбль в Саласпилсе, где во время второй мировой войны размещался фашистский концентрационный лагерь. В память о советских солдатах, павших тогда на территории Латвии, появились многочисленные памятники. Важная идеологическая функция в советскую эпоху отводилась разного рода государственным праздникам – 7 ноября, 23 февраля и др. После распада СССР и восстановления независимости в Латвийской Республике были как реабилитированы досоветские праздники, так и установлены новые символические памятные даты: 25 марта и 14 июня – дни памяти жертв коммунистического террора, 17 июня – день оккупации Латвии в 1940 г., 8 мая – день разгрома нацизма и памяти жертв второй мировой войны, 4 июля – день памяти жертв геноцида еврейского народа. В современной Латвии этнические русские чтят память соотечественников, уничтоженных в годы советской власти. Евреи основное внимание уделяют памяти жертв геноцида. Польская община прилагает немалые усилия для увековечения той помощи, которую польская армия в 1920 г. оказала Латвии при изгнании большевиков из Латгалии.

5.4. Поэтика латвийского села

Природа определяет характер и темперамент народа. Связь латышской культуры с природой и географической средой наглядно отражается как в народной культуре, так и в профессиональной, в которой доминирует интимное, личное ощущение отдельным автором географической среды и природы и его отражение в литературно-художественных образах. В латышской народной культуре преобладает объективно-

инструментальное, или коллективное ощущение географической среды и природы, и это со всей очевидностью констатирует фольклор. Например, для народной культуры актуальны такие географические факторы, как наличие побережья Балтики, Даугавы и т.п. Пространство обладает немалой властью над душой человека. Природа в фольклоре не воспевается сама по себе, а в единении с человеческой жизнью. Природа служит как сопоставление и аналогия для поэтического повествования о деяниях и судьбе человека, о главных этапах жизни – рождении, детстве, юности, свадьбе и супружестве, смерти. В латышских дайнах встречается персонификация природы: деревьям, животным, птицам приписываются человеческие свойства и облик. В народных песнях поэтика природы статична: на первом плане находится типизация объектов природы, а не их индивидуализация. Об этом свидетельствуют так называемые поэтические симпатии к отдельным деревьям, животным, птицам. Так, из деревьев наибольшими симпатиями пользуются лиственные – дубы, липы, ивы. Дуб считается национальным деревом латышей. Он ассоциируется с мужчиной, отцом, большой физической силой. Среди хвойных деревьев на первом месте стоит ель, которую обычно сравнивают с дочерьми матери. Одно из наиболее популярных деревьев – яблоня, символика которой многостороння. Яблоня может символизировать мать с детьми, плодородие и любовь. В дайнах она именуется Божьим деревом, на котором могут восседать Солнце и его дочери, а также богини судьбы Лайма и Декла. Из птиц и животных в дайнах популярны сокол, куропатка, соловей, медведь, волк. Одна из народных традиций латышей – стабильность места жительства, желание жить в одном месте постоянно и нежелание менять его на другое. Фольклорные подтверждения тому – «родной край», «родная природа»; в профессиональной культуре те же понятия фигурируют как «земля зеленая», «свой уголок». В восприятии латышей жилой дом и хозяйственные постройки образуют единый комплекс вместе с природой – лесами, полями, лугами, отдельными большими деревьями и валунами. Хутор и природа являют собой известный микромир, за которым начинаются другие микромиры. Латыши всегда жили в собственном микромире – на хуторе, а не в деревнях. Латышская культура возникла и развивалась в земледельческом микрокосме; тенденции индустриализации и урбанизации начали серьезно влиять на нее лишь в начале двадцатого столетия. В 1863 г. сельское население Латвии составляло 85,2% от общего числа жителей, в 1997 г. – 31%. Массовая миграция населения в города и соприкосновение с проблематикой урбанизации стимулировали такую новую тенденцию культуры, как поэтизация сельского дома и романтически-ностальгическую тоску по жизни на хуторе, где прошли детство и юность многих горожан 20 в. В сфере художественной литературы эта тенденция отчетливо отразилась в книге Эдварта Вирзы «Страумени» (1933), которая является одним из наиболее выдающихся по своим художественным достоинствам произведений латышской литературы в целом. Поэтизация хуторской жизни и романтическая ностальгия встречается и в мемуаристике, в прозе писателя Яниса Яунсудрабиньша «Белая книга» (1914–1921), «Зеленая книга» (1950–1951). Поэтика латышской деревни включает не только жизнь на хуторе, но и такой элемент, как корчма. До

начала 20 в. она вообще немыслима без кабаков, стоявших рядом с церквями, при дорогах и на их перекрестках. Они неизменно упоминаются в фольклорном материале, художественной литературе, живописи и графике. Корчма – явление многофункциональное. В ней отдыхают путники. Там можно купить еду. Это еще и своеобразный культурный центр, где происходят различные общественные мероприятия – собрания культурных обществ, спектакли, танцевальные вечера, обмен информацией. Для профессиональной латышской культуры 20 в. характерно не только романтическое отношение к природе, но и апологетика «земли зеленой», когда земля рассматривается как частная собственность, источник прибыли, гарант независимости духовной и материальной культуры. Типичнейшее проявление культа «зеленой земли» – одноименный роман А. Упитиса (1945). В изобразительном искусстве также неизменно присутствует поэтическое восприятие природы. При Академии художеств существовала пейзажная мастерская, которую многие десятилетия возглавлял Вилхелмс Пурвитис. Он создал школу пейзажистов, к которой принадлежат такие художники, как К. Мелбардзис, Э. Калниньш, А. Артумс, Я. Вилюманис, А. Скриде, В. Калнрозе, А. Эгле и др. Они стремились запечатлеть в своих работах повседневные природные явления, а не монументальные картины природы. Так, один из наиболее выдающихся пейзажистов Конрад Убанс рисовал косарей, жатву, изгибы реки Персе. К пейзажам и полевым работам в Земгале обращается Гедерт Элиасс. Сельская тематика характерна и для творчества нелатышских художников Латвии – немцев Норы Цинк и Эдуарда Метузала, евреев Аарона Найшлосса и Мойсея Дембо, известных русских художников академиков Сергея Виноградова и Александра Петрова.

5.5. В плену моностилистической культуры

Включение Латвии в состав СССР сопровождалось волюнтаристски-радикальным поворотом во всех сферах жизни людей. В Латвии сложилась совершенно иная социально-экономическая формация. Уже приблизительно к 1950 г. была разрушена культура, унаследованная от Латвийской Республики, а вместо нее навязана т.н. советская социалистическая культура, моностилистическая по своей сути. Общую направленность культуры определяла единственная, правящая партия. Под ее руководством работало министерство культуры и его учреждения. Культурные мероприятия могли иметь место исключительно с ведома компартии и подконтрольных ей организаций. Советское государство неизменно пропагандировало идею, что советская культура – высшее достижение человеческой цивилизации. В свою очередь, ее основной функцией объявлялось прославление советского строя, коммунистической партии и ее вождей. В культуре Латвии этого времени можно выделить четыре этапа. Первый – с 1940 г. до смерти Сталина. Второй – с 1956 до 1964 гг., эпоха относительной либерализации советского общества, «оттепели». Третий – с 1965 по 1985 гг. (время стагнации, застоя), последний начался в середине 80-х гг., совпав с попытками радикальных реформ («перестройка») и завершившись распадом СССР в 1991 году. Наиболее мрачным для Латвии был первый этап, когда уничтожили т.н. буржуазную культуру, заменив

ее суррогатом культуры в условиях культа личности Сталина. В культурной сфере тогда доминировали административные методы, искусству и литературе навязывалась односторонняя тематика посредством т.н. метода социалистического реализма. С точки зрения советской культуры 40–50-х гг. особые достижения отмечены творчеством поэта Яниса Судрабкалнса, прозаиков Андрея Упитиса, Вилиса Лациса, Анны Саксе, романы которых были известны всему Советскому Союзу. Особой популярностью пользовался роман А. Упитиса «Земля зеленая». К требованиям социалистического искусства быстро приспособились и художники Латвии, обращавшиеся в своих произведениях к производственной тематике, войне, красным стрелкам, Ленину. Одобрения властей удостоились, в частности, работы живописца О. Скулме, скульптора Э. Мелдериса, композиторы Э. Мелнгайлис, А. Калниньш, Я. Иванов, А. Жилинскис и др. После смерти Сталина и осуждения его культа личности в Советской Латвии, как и по всей стране, уменьшилось административное, политико-идеологическое вмешательство в культурную жизнь. Культуре вменялось в обязанность правдиво и реалистично отражать советский образ жизни и советского человека. В изобразительном искусстве Латвии утверждается новое стилистическое направление, получившее название «сурового стиля». Художники нового поколения (например, Дж. Скулме, И. Зариньш, Э. Илтнерс) стремились критически осветить повседневные проблемы советских людей. К актуальным социальным проблемам обращались и советские писатели – Ж. Грива, З. Скуиньш, Б. Саулитис, Э. Ливс и др. В 60-х гг. в Советской Латвии, как и по всему Советскому Союзу, популярной становится поэзия, которая вскрывала негативные черты в жизни общества. Популярностью пользовались поэты Я. Судрабкалнс, А. Григулис, О. Вациетис, М. Кемпе, В. Белшевица, И. Зиедонис и др. В то время метод соцреализма провозглашался «открытой системой». В искусстве и литературе допускалось и стилистически условное и метафорическое изображение. Идеология советского государства признавала искусство и литературу влиятельным средством социалистического воспитания советского человека. Творческая интеллигенция стала ближайшим помощником коммунистической партии. Так было и в Латвии. Партия и власть всячески поощряла (через премии, гонорары, дома отдыха, спецмагазины, хорошо оплачиваемые должности и т.п.), в частности, художников «сурового стиля», преданно служивших социалистическим идеалам и своим творчеством способствовавших строительству коммунизма. В Советской Латвии 60–70-х гг. процветало декоративное искусство, которое использовало как этнографическое наследие, так и обращалось к оригинальным художественным решениям. Так, настенные картины, гобелены, витражи, чеканку по металлу, резьбу по дереву начали широко использовать в оформлении государственных, партийных, промышленных и колхозных общественных зданий. На сознание жителей Латвии все большее влияние начинает оказывать телевидение (регулярные телепередачи из студии в Риге начались в 1954 г., а московские программы стали доступны с 1961 г.). К 1965 г. в Латвии было зарегистрировано 272 тыс. телевизоров. С 60-х гг. в Советской Латвии активно развернулась художественная самодеятельность. Работали самые разнообразные кружки, курсы, самодеятельные коллективы – народные театры, хоры, оркестры, танцевальные коллективы. В 60-х гг. Латвия занимала первое место в

СССР по охвату населения участием в мероприятиях художественной самодеятельности. Тогда же укоренились новые, т.н. советские традиции: 1) государственные и революционные праздники, 2) трудовые традиции, 3) бытовые традиции. Популярными, к примеру, были праздник урожая, день рыбака, день учителя. Советская Латвия была одной из первых республик, где ввели праздник совершеннолетия, заменив церковный обряд конфирмации, очень популярный в 20-30-х гг. Расцвет латышской советской художественной культуры пришелся на 70-е годы, проявившийся не столько с точки зрения политических и экономических интересов социалистического строя, сколько в творческом, художественном аспекте. В 70-х гг. были созданы произведения высокой эстетической значимости. Их авторы не побоялись выдвинуть на первый план задачи истинного искусства, а не привычное обслуживание интересов партии. Доминирующей атмосферой в советском обществе 70-х гг. была духовная и экономическая стагнация. Мыслящих людей тяготило отсутствие правды, честности, духовности, художественной образности. Разумеется, эти устремления в значительной мере компенсировались лучшими достижениями мастеров литературного слова, театра, балета, хорового, изобразительного, декоративного искусства, художественной фотографии. Среди тех, кто в период «застоя» воспевал духовность, высокую мораль, человечность, следует особенно выделить художников М. Табаку, Б. Берзиньша, Я. Паулюкса, Р. Пинниса, Л. Ариньша, А. Артумса, Л. Аузу, О. Яунарайса, Б. Баумане, Я. Спиньгиса, прозаиков А. Бэлса, В. Кайякса, М. Зариньша, В. Ламса, Э. Вилкса, актеров В. Артмане, Э. Радзиню, Н. Незнамову, Л. Озолиню, М. Лебедева, К. Себриса, Х. Лиепиньша, Э. Павулса, У. Пуцитиса, сценографа И. Блумберга, режиссера А. Шапиро, мастеров балета З. Эрсе и Х. Ритенберга, кинодокументалистов Г. Франка, И. Селецкиса, А. Эпнерса, всемирно известных латышских фотохудожников Г.Бинде, В.Михайловского, Л. Балодиса, Л. Тугалева, В. Браунса, Э. Спуриса, художников-монументалистов Л. Аузу, Л. Мауриньша, очень известных представителей группы художников-керамистов из Кипсалы П. Мартинсонса, С. Циховскую, С. Озолиню, И. Кролле, Л. Медниеце, Р. Эйнбергу, художников по текстилю Р. Хеймратса, Р. Богустову, Э. Вигнере, Г. Барканса. Советской Латвии не было чуждо даже такое явление типично западной культуры, как дизайн. Серьезный вклад в теорию и подготовку художников-дизайнеров внес искусствовед Герберт Дубинс. Под влиянием творческих достижений 70-х гг. в Советской Латвии утвердилось представление о том, что человек социалистического общества живет в художественно эстетизированной среде. К тому же общество вправе требовать, чтобы она была абсолютно гармоничной и безопасной для здоровья человека. В середине 80-х гг. проблематику эстетизации и защиты общества и среды в значительной степени эксплуатировали идеологи т.н. «перестройки», пытавшиеся при реализации реформ опираться на жизненные интересы и активность «масс».

5.6. Латышская культура в эмиграции

В конце первой половины 20 в. культура Латвии переживает катастрофу, последствия которой будут ощущаться еще долгое время. А именно: ценнейшая часть

генофонда латышского народа, носители его творческого потенциала были либо уничтожены, либо разбросаны по всему миру. Первым ударом по культуре Латвии стала принудительная эмиграция из страны практически всех местных немцев (уехали в «рейх» 55,5 тыс. человек) в начале второй мировой войны. Так в Латвии прекратила существование богатейшая, возникшая в 12 в. и до начала 20 в. доминировавшая, культура. Следующим потрясением стали трагические события 1940–41 гг., когда жертвами террора и депортаций стали около 40 тыс. жителей Латвии (кстати, не только латышей по национальности), в том числе очень много интеллигентов. Третий в серии страшных ударов связан с Холокостом – гибелью почти всех латвийских евреев и утратой их четырехвекового культурного наследия. Четвертый пришелся на конец войны: в 1944–45 гг. Латвию оставили 250 тыс. человек (часть, правда, затем вернулась). На Запад эмигрировала большая часть пережившей «жуткий год» интеллигенции. В изгнании оказались почти все научные работники, художники, литераторы, педагоги, студенты, политики, чиновники. Первое время эти люди ютились в лагерях беженцев на территории Германии (до 1949 г. там находилось 125 тыс. человек). В Швеции оказалось около пяти тысяч беженцев из Латвии. Сначала эмигранты питали надежду, что их бедствия скоро закончатся и они вернутся в освобожденную от коммунистов Латвию с американскими и английскими войсками. В лагерях беженцев было организовано самоуправление. Его высшим органом являлся Центральный совет латышских беженцев в Германии. В 1947 г. президентом Латвии в изгнании был провозглашен бывший товарищ председателя латвийского Саэйма епископ Язеп Ранцанс. Свою деятельность возобновили множество организаций – студенческие корпорации, общества юристов, архитекторов, инженеров, агрономов, медиков, журналистов и др. В 1946/47 гг. в Германии насчитывалось 45 детских садов, 122 основных и 57 средних школ, 12 профессиональных и 4 «народных высших» школы. Наибольшее число участников среди культурных мероприятий собирали праздники песни. Проходили также фестивали искусства, выставки, работали издательства, выпускавшие учебную и художественную литературу. Выходили десятки газет. Однако с конца 40-х гг. «малая Латвия» в Германии постепенно прекращает существование. Немецкие власти закрыли лагеря и судьбой латышских беженцев занялись международные организации. В Германии их осталось не более 13 тыс. человек. Эта цифра почти не менялась и впоследствии (в 80-х гг. в ФРГ проживало около 10 тыс. латышей). На рубеже 40–50-х гг. беженцы из Латвии рассеялись по всему западному миру, в жизни эмиграции наступил новый этап. Теперь на первый план выдвинулись социальные проблемы, организаторские вопросы жизни латышских общин, создание материальной базы, поддержание связей между латышами трех континентов – Америки, Европы, Австралии. В плане идеологии главным была вера в свободную Латвию. В 60-х гг. наиболее актуальными проблемами для эмигрантов становятся борьба с угрозой ассимиляции, за сохранение национальной идентичности, организация обучения латышскому языку, создание воскресных школ и летних лагерей. С материальной точки зрения большинство эмигрантов к 80-м гг. вело обеспеченную жизнь. У многих было высшее образование, хорошая

работа или пенсия. Интеллектуальный, организаторский и политический потенциал «ссылки» (лат. "trimda" – национальное название латышской послевоенной эмиграции на западе. – прим. пер.) по-прежнему оставался значительным. С 1940 г. официальным органом латвийской государственности за рубежом считалась коллегия латвийских дипломатов. В нее входили те из них, кого в мае 1940 г. правительство наделило чрезвычайными полномочиями на случай, если страна утратит независимость. Вплоть до 1991 г. коллегия представляла своеобразное правительство Латвии в изгнании, защищала права граждан довоенной Латвии за рубежом, в сотрудничестве с правительствами западных стран и международными организациями способствовала восстановлению независимой Латвии. После второй мировой войны латвийские дипломаты работали в США, Канаде, Бразилии, Венесуэле, Австралии, Новой Зеландии, Великобритании, Норвегии, ФРГ, Нидерландах, Бельгии, Франции, Испании, Ватикане. В 1955 г. основной организацией эмиграции становится Объединение свободных латышей мира. Оно много занималось культурной жизнью латышских общин, организовывало праздники песни, присуждало премии художникам, литераторам, ученым. В 1972 г. Объединение учредило Фонд культуры, а в 1984 г. – Совет по культуре. Региональные организации самоуправления и их культурные секторы имелись во всех странах проживания беженцев из Латвии. За рубежом было организовано около двух десятков латышских музеев. Наибольшую известность из них получили музей Райниса и Аспазии в Швейцарии, а также музей Зенты Маурини и Константина Раудиве в Западной Германии. Одним из крупнейших центров эмиграции являлся город Мюнстер в ФРГ, где в 1985 г. было открыто новое здание Латышского центра, работали библиотека, гимназия, гостиница, бюро различных организаций. Значительным был вклад в эмигрантскую культуру историков, издавших целый ряд фундаментальных трудов по прошлому Латвии. Широкое распространение в «ссылке» получила мемуаристика – жанр, который в Советской Латвии практически отсутствовал. Свои воспоминания опубликовали бывшие политики, военные, деятели искусства, литературы, науки. В сфере изобразительного искусства на Западе свою творческую деятельность продолжили такие выдающиеся художники, как В. Пурвитис, Я. Куга, В. Тоне, Л. Либертс, Н. Струнке, С. Видбергс и др. Среди литераторов наибольшей популярностью пользовались Я. Яунсудрабиньш, З. Мауриня, К. Раудиве, А. Эглитис, Дз. Содумс, Я. Кронбергс, М. Зивертс, О. Стумбрс, В. Тома и др. Латышскую эмиграцию представляли и выдающиеся философы – Т. Целмс и П. Юревич, теолог Х. Биезайс. С восстановлением суверенного Латвийского государства в 1991 г. эмиграция формально прекратила существование, теперь эмигранты могли вернуться на родину. Первое время представители западной латышской диаспоры активно участвовали в политической и иных сферах жизни Латвии, однако постепенно их отношение менялось. Когда в 1997 г. в Риге состоялся конгресс Объединения свободных латышей мира, его участники с тревогой констатировали, что на общем положении страны сказывается отношение политических клик к культуре, образованию, науке, некомпетентность и коррумпированность новой бюрократии.

5.7. В плену постсоветского плюрализма

На исходе 20 в. культура Латвии вновь столкнулась с проблемой кардинальных перемен. Моностилистическую советскую культуру сменила стилистически свободная, т.е. плюралистическая, культура. Эти радикальные перемены начались в 1986 году, когда лидеры СССР провозгласили «перестройку», в осуществлении которой особая роль отводилась культуре и творческой интеллигенции. Компартия надеялась привлечь ее авторитетных, уважаемых в народе представителей к созданию новых символических стереотипов и социальных мифов. В этой связи следует упомянуть и латвийских интеллектуалов – А. Горбунова, Я. Петерса, И. Кезберса, М. Вульфсона, А. Бэлса, И. Бишерса, Ю. Боярса, В. Дозорцева и др. Отдельные популярные интеллигенты были даже назначены на высокие официальные должности. Так, министром культуры стал известный композитор Р. Паулс. В 1987 г. был учрежден Фонд культуры во главе с поэтом И. Зиедонисом. Фонд культуры посредством государственного финансирования стремился имитировать деятельность неформальных организаций, привлекая к участию в своих программах широкие слои краеведов, энтузиастов народного творчества, специалистов кустарных промыслов, а также прежде менее известных ученых и даже представителей латышской эмиграции. Основная задача Фонда состояла в стимулировании массового энтузиазма и демократизации культуры. В 1988 г. партия развернула широкую пропаганду «перестройки» и через телевидение; огромную популярность у зрителей получила передача «Лабвакар» («Добрый вечер»). Осенью того же года по инициативе творческой интеллигенции возник Народный фронт Латвии. Население Латвии очень активно поддерживало идеологию «перестройки», поначалу разделяя характерные для предшествующей эпохи приоритеты – улучшение социальной, экономической, экологической и т.п. среды. Так, в октябре 1986 г. на страницах еженедельника «Литература ун максла» («Литература и искусство»), традиционно находившегося под строгим контролем партийных органов, началась дискуссия о целесообразности строительства Даугавпилсской ГЭС. По реакции читателей можно было судить, что большинство авторов писем выступили против сооружения энергетического объекта, считая, что это нанесет непоправимый ущерб среде. Дискуссия, в сущности, переросла в критику существующего режима, партийно-советской бюрократии. Как известно, целью «перестройки» не являлась ликвидация СССР, а лишь его «улучшение» в форме радикальной трансформации. Постепенно на первый план выдвинулись вопросы национальной идентификации, языка, культуры, а в начале 90-х гг. – ликвидации социалистического строя и идея возрождения национальной государственности. В общественном сознании того времени доминировала идея консолидации, поскольку у латышей и нелатышской половины населения республики были общие политические и культурные интересы. Культура и акции культурного характера имели решающее значение в деле восстановления независимости. Лидеры Народного фронта обещали гражданство всем жителям Латвии, однако после своей победы на выборах в Верховный Совет республики (1990 г.) отказались от своих слов, что стало одним из самых существенных факторов фактического возникновения в 90-х гг. двухобщинного государства.

Тогда же произошло стремительное вытеснение интеллигенции из властных структур. Новая власть почти не интересовалась культурой. Она рассматривала ее в качестве такой же составляющей рыночной экономики, как рыболовство, сельское хозяйство и прочие отрасли. Закрываются дома культуры, клубы, кинотеатры, библиотеки, музеи. Без работы остались многие т.н. деятели культуры. Сильное разочарование испытали, как уже отмечалось выше, и западные латыши. В их сознании политическая независимость Латвии всегда рассматривалась в контексте национальной культуры, все свои силы и энергию они посвящали сохранению национальной культуры. В Латвии 90-х гг. коммерциализация культуры приобрела беспрецедентные масштабы. Она проявляется в инвазии западной массовой культуры, разрушении и унифицировании традиционной иерархии культурных ценностей. В обществе начал укореняться взгляд на культуру, как на обычный товар, объект купли-продажи. В 90-х гг. из Латвии эмигрировали сотни представителей творческих профессий. Их отъезд сравним с массовым исходом интеллигенции в 1944–45 гг. На пороге 21 в. население Латвии впервые за много десятилетий столкнулось с печальным явлением – бедностью. С середины 90-х гг. правящий слой приступил к формированию официальной культурной политики, мифологизируя свою принадлежность к «сливкам» общества, сакрализуя отдельные объекты культуры (Оперу, Рундальский дворец, Дом Черноголовых и др.), канонизируя гедонический тип использования культуры. Т.н. официальная политика в сфере культуры фактически способствует поляризации общества. Налицо тенденция подмены понятия «интеллигенция» словом «элита» в широком смысле: «властная элита», «финансовая элита», «полицейская элита», «элита политологии», «элита СМИ» и т.п. Официальная политика государства в области культуры зафиксирована в ряде документов: «Основы государственной политики в сфере культуры», «Национальная программа "Культура"», «Интеграция общества в Латвии», которые, главным образом, предназначены для институций Евросоюза и не отражают реального положения культуры. В Латвии принят закон о Фонде культурного капитала, который финансирует организацию культурных мероприятий, издание книг и журналов. Средства выделяются в порядке конкурса как для профессиональных деятелей культуры, так и для непрофессионалов. С ростом коммерциализации культуры и удельного веса продукции западной массовой культуры в конце 90-х гг. для одной части населения Латвии характерна ностальгия по наследию советской культуры; последняя воспринимается как элитарная, духовная, возвышенная в противовес мелочной, примитивной масс-культуре Запада. В 90-х гг. под влиянием англицизмов существенно изменилась терминология культуры. В ее лексиконе начали доминировать слова «проект», «пилот-проект», «медии», «топы», «хиты», «инсталляция», «перфоменс», «диджеи», «менеджмент», «маркетинг» и т.п. Невероятно – даже картины именуются... «проектами»! В культурной жизни 90-х гг. доминировали фестивали – наиболее распространенная оргформа культуры как для профессионального искусства, так и для народного творчества. Имело место множество фестивалей – музыкальных, кино-, театральных, фольклорных. Международную известность получили кинофестивали «Балтийская жемчужина»

и «Арсенал», фестиваль нового театра "Homo Novus", фестиваль христианского театра «Желтый дятел» в Даугавпилсе. У латышской части населения особой популярностью пользовались шлягер-фестивали, проходящие в провинции на летних эстрадах. Фестивали «зиньгес» широко транслируются национальным телевидением. Помимо этого, в Латвии открылись многочисленные художественные галереи, начали выходить детективы и бульварные романы местных авторов. На латвийскую культуру 90-х гг. очень значительное влияние оказали латышский национализм и лозунг «Латвию – латышам», известный с 30-х годов. Для «ренессанса» национализма существенным фактором был лингвистический вопрос. Дискуссия о латышском языке как государственном началась в 1988 г. и фактически все еще не завершена, несмотря на принятие Закона о государственном языке. Причина – государство до сих пор не финансировало обучение латышскому языку, а лишь осуществляло контроль знаний языка. Актуальной проблемой латвийской культуры 90-х гг. была этническая идентичность. К ней обращались все этнические группы. Латыши, например, широко обсуждали все аспекты т.н. латышскости, обращая внимание на такие особенности, как антиинтеллектуальность, антииндивидуализм и почитание коллектива. В данной дискуссии обозначилось известное противостояние интеллигенции и интеллектуалов относительно культурной традиции Запада. Имеет место также тенденция этнократического национализма: стремление обеспечить приоритетность латышской культуры. Особенно рельефно она проявилась в дискуссии об интеграции общества, подлинной целью которой является фактическая ассимиляция нелатышей. С 1988 г. в Латвии начали создаваться национально-культурные общества. В первые годы популярны были такие организации, как Балто-славянское общество, Латвийское общество еврейской культуры, Латвийское общество русской культуры, украинское общество «Днипро», белорусское общество «Свитанак», Союз поляков. В 90-х гг. количество подобных организаций увеличилось. Особенно много их создали русские; это в значительной мере затрудняет их консолидацию ради достижения культурных и иных целей. Русские составляют около 30% населения страны. Среди ведущих представителей нелатышской части интеллигенции следует упомянуть Ю. Абызова, Т. Лигуту, Т. Аршавскую, И. Козакевич, Р. Ражукаса, Р. Марьяш, В. Стешенко, Р. Хараджаняна, Г. Крупникова, А. Клецкина, М. Костенецкую, Р. Чубарова, С. Ковальчук, Т. Фейгмане, Г. Смирина, Р. Фербера, А. Волкова, Б. Инфантьева, Б. Равдина, М. Вестермана, М. Вульфсона, И. Пименова, Б. Цилевича, М. Митрофанова, Я. Плинера, Т. Жданок, А. Флейшмана, Р. Алиева, В. Телеш, Г. Крутого и др. Многие этнические группы развернули активную деятельность по сохранению культурного наследия своих народов, обучению родному языку, организации учреждений образования. Национальные школы создали поляки, евреи, украинцы, белорусы, эстонцы, немцы, литовцы. Исследованием истории и культуры евреев занимаются даугавпилчане И. Штейман, Б. Волкович, Л. Цилевич, З. Якуб, Х. Фердман, Г. Гольдин и др., издавшие ряд книг. Серьезные исследования русской прессы и мемуаристики провели Ю. Абызов, Б. Равдин, С. Ковальчук, А. Волков, Т. Фейгмане, Б. Инфантьев, С. Журавлев и др. В 1993 г. в истории культуры Латвии и культурологии

возникло новое направление – мультикультурализм. В апреле того же года в Даугавпилсе начал свою деятельность Центр мультинациональной культуры. К проблематике мультикультурализма активно обращались такие известные ученые Латвии, как И. Апине, Л. Дрибин, В. Меньшиков, Э. Веберс и др. В 90-х гг. в латвийской культуре заново начинают утверждаться принципы подлинного искусства. Главным становится само искусство, а не обслуживание какой-либо идеологии, политической власти и т.п. Это относится к работам молодых художников С. Малини, О. Тилбергса, С. Давыдова, О. Петерсонса, К. Гелзиса, А. Бреже, Г. Пантелеева, Г. Божиса, И. Добычина, М. Фишера, А. Забылевской и др.

5.8. Телеология биографии

Культура – явление общественное, т.е. социальное. Отдельный человек принадлежит к определенной культуре и участвует в ее развитии. Размышляя о бытии, человек традиционно отдает предпочтение принятым в обществе ценностям. Во все времена это относилось, например, к выбору профессии. Шкала наиболее престижных профессий в Латвии 20 в. менялась. В начале века, при самодержавном строе, уважением пользовались профессии священника, учителя, адвоката, врача. В 20–30-х гг. этот перечень не претерпел существенных изменений. В советское время многие желали стать инженерами, экономистами, учеными, преподавателями, агрономами. Известный престиж сохраняли профессии учителя и врача. В то же время сан священника прельщал лишь редкого юношу. Было возможным избрать карьеру партийного или советского функционера, а также деятеля культуры. В конце 20 в. верхние строчки рейтинга профессий занимали политологи, адвокаты, психологи, специалисты по компьютерам, переводчики, финансисты. Скептическим стало отношение к профессиям учителя, ученого, преподавателя, инженера. В 20 в. жители Латвии неоднократно ощущали вакуум ценностей, особенно в периоды, когда прежние утрачивали свой авторитет, а новые еще не сформировались. В советское время существовала идеологема о массовом приоритете духовных ценностей. В конце века в Латвии превалирует приоритет ценностей материальных. Любая культура вырабатывает собственные модели биографии человека. В культуре биография всегда является телеологическим явлением, ибо подчинена определенным предварительным целям. Биография создается по заранее заданному канону и форме, начиная с требований анкеты кадров и кончая реальными жизненными возможностями. Все это в полной мере относится и к культуре Латвии, которая сформировала известные стандарты для публичного отражения биографии человека, канонизируя, таким образом, ее и придавая ей культурологический смысл. В советскую эпоху самыми канонизированными были биографии партийных и советских деятелей. Человек заполнял многочисленные анкеты, бланки, писал автобиографию. Эти документы предполагали сведения о месте и времени рождения, социальном происхождении, национальности, партийной принадлежности, образовании, месте работы, занятии советских должностей, поездках за границу. В Латвии 90-х гг. популярной становится такая документальная форма, как “Curriculum Vitae”, т.е. краткая автобиография западного образца. В ней следует предоставить

информацию личного характера (место и время рождения, гражданство, адрес места работы и жительства), сведения об образовании, знании языков. О канонизации биографии свидетельствуют требования в объявлениях о предлагаемой работе. Наибольшим спросом у работодателей пользуются люди в возрасте 30-35 лет. Социальную, партийную и религиозную принадлежность не обязательно декларировать публично. В частных фирмах обычно не обращают внимания на образование, научные степени. Требуются хорошее знание языков (латышского, русского, английского), умение работать с компьютером, водительское удостоверение, желание работать в коллективе, самостоятельно принимать решения. В постсоветское время одной из главных позиций самоидентификации человека стала национальная принадлежность. До восстановления независимости национальность могла быть препятствием получения хорошего образования, должности, возможности работать по профессии. Латыши или евреи ощущали это всегда. Уцелевшие после репрессий 1937–38 гг. советские латыши были вынуждены скрывать свою национальность, менять имя и фамилию. Евреи же с 70-х гг. начали в массовом порядке покидать СССР, а в 90-х гг. – и Латвию, поскольку этноцентризм неизбежно стимулирует антисемитизм. Информация в биографии человека об этническом, социальном, религиозном происхождении образует нечто вроде духовного кода, могущего меняться в зависимости от политического режима и его отношения к соответствующему человеку. Например, в советское время особое внимание обращалось на классовое происхождение человека. Господствовало мнение о том, к примеру, что все крестьяне – владельцы хуторов, как и их дети – заведомые враги советской власти. Вместе с тем, власть, если желала, могла «не заметить» подлинную информацию биографии. Так было, например, с известным языковедом Янисом Эндзелинсом. Он был выходцем из семьи зажиточных хуторян, но в советских энциклопедиях упоминалось лишь о его крестьянском происхождении, т.е. в социально нейтральном значении. В 20–30-х гг. Эндзелинс объективно-критически относился к властям Латвии и не хотел порывать связей с российскими коллегами. Для биографий советской эпохи характерно употребление различных эпитетов. Например, «советский», «реакционер», «буржуазный реакционер» и т.п. Они должны были характеризовать отношение соответствующей персоны к советскому строю. После второй мировой войны в латвийской культуре утвердилась модель биографии человека латышской национальности, родившегося и выросшего в России. После включения Латвии в состав СССР именно им, направленным в республику, а также латгальцам больше всего доверяла Москва. Почти все эти люди имели пролетарское происхождение, полученное в совпартшколе образование гарантировало быструю карьеру в Латвии и даже достижение высшего уровня номенклатурной власти – возможность стать членом ЦК КПЛ или депутатом Верховного Совета ЛССР. Пример соответствия данной модели – академик Валентин Штейнбергс. Его родители оставили родину в начале 20 в. и в поисках лучшей доли оказались в Херсонской губернии. Как и его отец, будущий академик в молодости работал на железной дороге, учился в техникуме, незадолго до второй мировой войны поступил в Московский университет. В 1945 г. был направлен на работу в

Латвию. Сначала трудился в Рижском управлении железной дороги, затем в республиканском ЦК комсомола, закончил высшую партийную школу, Рижский педагогический институт, получил степени кандидата и доктора философских наук, был назначен ректором Латвийского университета, директором Института истории Академии наук, избран академиком. В. Штейнбергс был включен в высший уровень властной номенклатуры и благодаря этому обстоятельству получил возможность шире реализовать свои идеи. Он внес немалый вклад в развитие философии: при нем в университете было создано отделение философии, а затем организован Институт философии и права. В 80-х гг. Штейнбергс поддержал публикацию материалов «Тыняновских чтений» – в то время это было поступком. Типологически биография В. Штейнбергса перекликается с «жизнеописаниями» многих других известных личностей советской эпохи. Например, командира латышских красных партизан, Героя Советского Союза, главного ученого секретаря Президиума Академии наук ЛССР академика Вилиса Самсонса. Он также принадлежал к верхнему слою республиканской номенклатуры. Под руководством В. Самсонса в Латвии было издано 30-томное академическое собрание сочинений Я. Райниса – первое издание подобного рода в истории латышской культуры. В 90-х гг. в Латвии заметно начало выделяться молодое поколение, в биографиях и самоидентификации представителей которого отражается не только влияние местного общества и культуры, но и такие ценности, как личностная свобода, мультикультурность, возможность быть «гражданином мира», жить и работать не только в Латвии, но и за рубежом, в международных организациях. Младшее поколение, весьма критически относящееся к биографиям своих отцов и дедов, с нетерпением ожидает европейского гражданства.

5.9. Латвия в мире

Очень многие высоты культуры Латвии достигнуты за ее пределами. Так было в 19 и 20 вв. То же продолжится, очевидно, и в 21 в., поскольку наиболее одаренные люди в массовом порядке эмигрируют из Латвии. Для культуры Латвии традиционным было наличие информации о зарубежных достижениях, что постоянно воздействовало на культурное самосознание. Балтийские немцы гордились родившимися в регионе учеными. Евреи всегда помнят о тех выдающихся личностях еврейского происхождения из разных стран мира, родиной которых была Латвия. Неизбывной популярностью в латвийском обществе пользовались химик, лауреат Нобелевской премии Вильгельм Оствальд, кинорежиссер Сергей Эйзенштейн, музыканты Гидон Кремер, Инна Иоффе, Миша Майский, дирижеры Арвид и Марис Янсонсы, архитектор Гунар Биркертс, балетмейстер Марис Лиепа, литературовед и писатель Юрий Тынянов, художник Марк Ротко, скульптор Наум Аронсон, актер Соломон Михоэлс, философ Исайя Берлин, певец Михаил Александрович. Специалисты в области гуманитарных наук знают художников Волдемара Матвейса, Густава Клуциса, Александра Древиньша.

Перевод Сергея Кузнецова

Grāmatas ilustratīvajā pielikumā izmantoti J.K. Broces, V.Z. Stafenhāgena, A. Alksnes-Alksnītes, M. Jāņkalniņas, B. Vaskas, A. Liepiņa, A. Reines zīmētie materiāli, A. Tošes, M. Brašmanes, J. Tančera, G. Janaiša, M. Vanagas, I. Gradovska fotomateriāli, kā arī ilustratīvie materiāli no autora personiskā arhīva un bibliotēkas.

Arturs Priedītis
Latvijas kultūras vēsture
No vissenākajiem laikiem līdz mūsdienām

A.K.A., Daugavpils, 2000
Multinacionālas kultūras centra apgāds
Daugavpils LV 5403, Mihoelsa ielā 47
Tālr. 54 21812

Printed in Latvia
ISBN 9984–582–11–6

Зак. № 3275. Тираж 5 000 экз.

Отпечатано с готовых диапозитивов в Тульской типографии.
300600, г. Тула, пр. Ленина, 109.

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA
0301042998

OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS

5.–

2001-5
L 151

Pirmā grāmata par Latvijas kultūras vēsturi no vissenākajiem laikiem līdz mūsdienām.

Grāmatas mērķis ir sniegt priekšstatu par Latvijas kultūras attīstības galvenajiem periodiem, kultūras tendencēm, parādībām, personībām.

Grāmata domāta visiem tiem, kuri vēlas iegūt sistematizētu pārskatu par Latvijas kultūras vēsturi.

KOLEKCIJA
"KULTUROLOGIJA"